

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове студентське товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
71-ї Міжнародної конференції молодих учених
27 квітня 2018 р.*

Харків – 2018

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове студентське товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
71-ї Міжнародної наукової конференції
27 квітня 2018 р.*

Харків – 2018

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 16 березня 2018 року)*

Редакційна колегія:

Нижнікова С. В.	– (головний редактор) канд. іст. наук, викладач кафедри історії України
Волосник Ю. П.	– докт. іст. наук, професор кафедри Східної Європи
Домановський А. М.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Єремєєв П. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри Східної Європи
Журавльов Д. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Захарченко Є. Ю.	– канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Івашенко В. Ю.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Кісельова Ю. А.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Кушнарьов С. С.	– канд. іст. наук, доцент кафедри Східної Європи
Миколенко Д. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Посохова Л. Ю.	– докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Ручинська О. А.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Скирда В. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Страшнюк С. Ю.	– канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Тумаков О. І.	– канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Ченчик Д. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 71-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 27 квітня 2018 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018 – 196 с.

ISBN 978-966-285-476-3

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-476-3

©Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2018.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

Порівняльний аналіз розміщення поселень епохи бронзи та раннього залізного віку Чугуївського району**Аргунова Анна***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**Argunova.AC@yandex.ua*

Археологічні дослідження на території сучасного Чугуївського району розпочинаються наприкін. XIX – на поч. XX ст. Одним із перших інтерес до стародавньої історії цього регіону виявив Д. І. Багалій, який склав карту археологічних пам'яток Харківської губернії (1902 р.), позначивши там усі відомі на той час об'єкти давнього минулого краю, в тому числі і на території нинішньої Чугуївщини. Пізніше цю місцевість вивчали видатні археологи М. В. Сібільов, І. І. Ляпушкін. Активні дослідження в Чугуївському районі розпочинаються у др. пол. XX ст. Б. А. Шрамком, В. К. Міхеевим, А. К. Дегтярем та Ю. В. Буйновим. В 1977 р. колективом дослідників ХДУ імені О. М. Горького була зроблена спроба систематизувати всі відомі пам'ятки археології Харківщини в «Довіднику по археології України. Харківська область». Накопичені за майже століття досліджень матеріали показали певну нерівномірність вивчення різних частин Харківщини. Так, на даний момент жодна з експедицій не досліджує старожитності епохи бронзи та раннього залізного віку Чугуївського району.

Проте, сказати, що ми взагалі не маємо інформації про давнє минуле Чугуївщини не можна. В різний час дослідники фіксували тут пам'ятки II-I тис. до н. е. Більшість матеріалів не знайшли місця в публікаціях авторів і доступні лише у формі звітів. Ряд з них (звіти Б. А. Шрамка, Ю. В. Буйнова та ін.) зберігаються в Музеї археології ХНУ імені В. Н. Каразіна. А копії звітів про польові дослідження Г. Є. Свистуна та А. В. Юрченко зберігаються в архіві КЗ «Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна» і були доступні для роботи з ними.

Отже, вже понад століття територія Чугуївського району досліджується археологами. Тут відкрито поселення доби бронзи: Зарожне-1, Кам'яна Яруга-1, Лаптево-II та ін., поселення раннього залізного віку: Нова Покровка-I, Кочеток-I, селище Піщане-1 та городище Кочеток-II. Відомо також про курганні групи та окремі кургани, імовірно насипані в означений час. На жаль, жоден з них не був досліджений, тому говорити точно про їх культурну приналежність не можна.

Виходячи з цього, ми вирішили узагальнити перелік поселень означеного часу методом картографування, що полегшить роботу з їх вивчення. Варто зазначити, що у багатьох матеріалах, наприклад довіднику з археології Харківської області, локалізація пам'яток досить умовна – прив'язка часто характеризується напрямком та відстанню від пам'ятки до об'єкта, який на даний момент вже змінив свою форму чи припинив існування (край села, будівля колгоспу і т. д.), або відсутня зовсім. Така ситуація призвела до того, що сучасні дослідники змушені заново відкривати або локалізувати вже відомі поселення. Завдяки новітнім технологіям ми маємо точні координати деяких з них, встановлені експедиціями Г. Є. Свистуна, А. В. Юрченко та О. О. Лаптева, що значно полегшує їх локалізацію на картах.

В якості основи для картографування пам'яток було використано карту Чугуївського району з комплексу карт Генерального Штабу СРСР масштабом 1:100 000, оновлених в 1977 р. На них є ряд населених пунктів, що в наш час припинили існування і не представлені на деяких сучасних ресурсах (наприклад, Google), але представлені на інших (Wikimapia, SAS.Planet).

За результатами опрацювання всього доступного матеріалу, систематизованого нами у формі таблиць, було створено три карти: на одну з них нанесено пам'ятки епохи бронзи, відкриті на території нинішнього Чугуївського району. Тут зокрема позначено поселення Лаптево-II, що майже повністю знищене незаконним кар'єром з добування піску. Більшість відомих пам'яток епохи бронзи розміщені на I надзаплавній терасі річок Сіверський Донець, Уди та Велика Бабка, в тому числі на піщаних дюнах (поселення

поблизу смт. Введенка, Кицівка-II та ін.).

Інша карта вміщує пам'ятки раннього залізного віку. На відміну від попередньої епохи, в скіфський час вже існують укріплені поселення. Краще за все збереглося городище Кочеток-II. Навколо нього також відкрито декілька селищ: Кочеток-I, Кочеток-II. Вибору місця проживання властива певна варіативність: є поселення як на I-й (Чугуїв-III, селище поблизу смт. Введенка), так і на II-й (Лаптево-I, Кочеток-I) надзаплавних терасах, як на дюнах, так і по балках.

На третій карті об'єднано дані двох попередніх, що дає змогу порівняти пам'ятки епохи бронзи та скіфського часу на території Чугуївського району за такими характеристиками як вимоги до вибору місця проживання, взаєморозміщення поселень та їх кількість і, відповідно, густота населення.

Таким чином, на території Чугуївського району виявлено 49 пам'яток означених епох. З них поселень з матеріалами епохи бронзи – 32, причому пам'яток, на яких присутній виключно культурний шар епохи бронзи – 13, що складає 40,6 % від загального їх числа. Щодо співвідношення за культурною приналежністю, то найбільше виявлено поселень з матеріалами бондарихінської культури (30,7 % (від загальної кількості пам'яток виключно бронзової доби)) та зрубної КІС (15,4 % (відповідно)). Пам'яток раннього залізного віку – 17, на 7 з яких виявлено виключно культурний шар скіфської доби, що становить 41,2 %. Загальне співвідношення кількості поселень, де присутні матеріали епохи бронзи та пам'яток з культурним шаром раннього залізного віку становить відповідно 65,3 % до 34,7 %.

Представлений матеріал є попередніми результатами, які ще потребують доопрацювання. Але вже сьогодні можна казати, що систематизація і картографування пам'яток із використанням новітніх технологій і останніх даних значно розширює наші знання з найдавнішої історії Чугуївщини і відкриває нові можливості для подальших археологічних досліджень.

Щодо родоводу кутової ліри Буцький Ігор

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
jaingwarr@gmail.com*

Зазвичай нам вкрай мало відомо про музичну культуру давніх народів. З матеріального боку, інструменти зазвичай виготовлялись з недовговічних матеріалів, збереження яких потребує особливих умов, що рідко трапляються умовах нашого клімату. З точки зору нематеріального ж, етноси та їх культура еволюціонували, зникали, дробились, розходились і сходились, тому реконструкція з цього боку так само постає складним завданням, виконання якого в різній мірі можливе для різних археологічних культур.

IV книга «Ономастікона» Юлія Полівдека згадує про винайдений скіфами п'ятиструнний інструмент, який зв'язували ремнями з сириці.

При розкопках II Башадарського кургану на Алтаї серед інших яскравих знахідок була знайдена і кутова ліра. Інструмент був дуже пошкоджений та складався з продовгуватого дерев'яного корпусу з натягнутою й прикріпленою до нього спеціальним ремінцем шкіряною декою та зйомним струнотримачем, що вставлявся у вушко на корпусі. Струнотримач, зроблений з бруска дерева, в нижній частині мав два прямокутні виступи, якими він кріпився до кузова інструмента. На верхній частині стрижня струнотримача є заглиблення, зроблене, ймовірно, для металевого штиря, що був вбитий у дерево. На стрижні струнотримача збереглися також виразні сліди вузької стрічки-обмотки, вірогідно з золотої фольги. За обривками сухожильних струн, що збереглися, можна припустити, що їх було не менше чотирьох. Мембрана та корпус інструмента були пофарбовані в червоний колір. Вочевидь, інструмент постраждав під час пограбування; його гриф зовсім не зберігся.

Може бути цікаво простежити аналогії цьому інструменту. Так, близька аналогія може бути знайдена в державі Когурьо, в Південно-Східному Сибіру та в Китаї. При чому існують фрески Когурьо, де гравцями на цій арфі зображені люди з червоною шкірою та великими носами, тобто європеїди. Також зображення музикантів з кутовими арфами відомі і в согдійському мистецтві. Що цікаво, існують традиції, в яких подібні інструменти дожили до практично наших днів. Географічно найближчий – осетинська дванадцятиструнна (хоча є варіанти з меншою кількістю) кутова арфа диуадестенон-фандир, на якій за традицією могли грати лише чоловіки. Складався диуадестенон-фандир з дугоподібної шийки та корпусу, виготовлених з дерева, струни інструмент мав з кінського волосу. Однією з основних функцій цієї ліри було музичне супроводження епічних оповідей. Навіть саме походження фандиру оповідається у нартському епосі як достатньо божественне, що дає змогу зрозуміти велике культове значення інструменту. А при тому що саме формування нартського епосу («оповідь як з'явився фандир») достатньо надійно відноситься до скіфської доби, появу арфи можна віднести принаймні до тих же часів.

Проте можливо навіть припустити більш давній час появи кутової арфи в іранських народів. У Гіндукушському регіоні, що поділений між Пакистаном і Афганістаном, побутує ще одна кутова ліра, по формі, а ще більше – по устрою, схожа на ліру з Башадарського кургану – так звана кафірська ліра. Складається вона з двох основних компонентів – корпусу та струноутримувача. Сам корпус виготовлений з порожнистої деревини, що обтягується шкірою, струноутримувач – вигнута гілка, яка проведена через корпус та вигнута над ним, має до п'яти струн що витягуються через отвори, зроблені вздовж гілки. Носії традиції, в якій вона розповсюджена, є носіями дардських та нуристанських мов і відділення яких з індоіранської спільноти відносять до ненабагато ближчих часів, ніж розділення іранських та індоарійських. Що цікаво, це індоєвропейське населення прийшло туди за археологічними та лінгвістичними даними не пізніше XVII-X ст. до н. е. У відсутність подібних інструментів у сусідніх народів та природну ізоляваність гірського населення можна припустити виникнення інструменту ще у добу бронзи, до остаточного приходу їх в даний регіон. В цьому світлі дуже цікавим видається порівняння функцій інструменту з фандиром – він також використовується для супроводження епосу та ритуальних дій і гра на ньому також вважається цілком чоловічим заняттям, що підтверджує думку про спільні з осетинськими корені інструменту, і вказує на те, що імовірно за все з'явився він в добу, що передувала розділенню спільних предків осетин і народів Нуристанського регіону, тобто ще до ранньої залізної доби.

В цьому світлі порівняння матеріальної і нематеріальної культури і міфології нуристанців, що й досі значною мірою ще сповідують традиційні релігії і зазнали порівняно незначного впливу ісламу й інших світових релігій, фольклору та побуту живих етносів, що є носіями іранських мов, може надати нову інформацію щодо низки археологічних культур доби бронзи, зокрема аЦндроновської і зрубної культурно-історичних спільнот. Подібний метод вже плідно використовувався В. І. Абаєвим для реконструкції скіфського побуту та міфології на основі осетинського фольклору, а також О. Є. Кузьміною для андроновської спільноти на основі низки етнографічних матеріалів, зокрема іранських, індійських та памірських.

***Комплекси зольників та елементи їх матеріального наповнення
(на прикладі пам'яток Псільсько-Сіверськодонецького басейну)***

Дергай Артем

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
tema.drga@gmail.com*

Проблема комплексності та послідовності використання методів і прийомів вивчення предметів матеріальної культури з метою визначення хронологічних меж функціонування зольників (інші застосовувані в обігу назви: зольний насип, попилице)

скіфської доби становить один із аспектів дослідження різновидових типів об'єктів археологічної культури Лісостепу на початку раннього залізного віку. Конкретно береться до уваги VI ст. до н. е., що відзначається часом формування традиції утворення зольників на теренах Північно-Східно-Сіверсько-Донецького басейну.

Вивчення порушеного питання визначається можливістю реалізувати групування первинних та узагальнених комплексів обох видів ранньоскіфського часу із попелищами; створить умови для побудови концепцій в області ретроспективного реконструювання соціально-економічного, побутового та релігійного життя населення лісостепового Лівобережжя на основі відносно невеликого часового проміжку, продемонструє процеси «життя» типів побутового, військового, позарегіонального походження.

Потреба теоретичної бази для створення умов узагальнення здобутих даних виникла у др. пол. XX ст. Вона була запропонована дослідниками радянських та пострадянських часів. Основи методу обґрунтовані Б. О. Колчіним та Я. А. Шером у монографії «Статистико-комбинаторные методы в археологии» (1970). Одночасно з ними свої міркування стосовно застосування точних і раціональних підходів висловлюють Л. С. Клейн, В. Ф. Генінг, С. В. Смірнов, Ю. М. Захарук.

Для проведення даного дослідження автор спирається на постановку проблеми застосування методологічного апарату Л. С. Клейном у монографіях «Время в археологии» (2015) та вказану вище роботу Б. Колчіна і Я. Шера.

Дані практичних результатів зачіпають вивчення матеріалів комплексів скіфської культури VI ст. до н. е. лісостепового Лівобережжя та виокремлення горизонтів. У контексті першого наше дослідження спрямоване на виявлення синхронічних та діахронічних спільностей як складових комплексної візії з позиції «методу горизонтів»: 1) реперних об'єктів-знахідок та їх сукупності: а) будова та функції жител, господарських споруд; б) типи металевих предметів; в) грецький, кавказький імпорт; г) місце випадкових знахідок в системі матеріальної культури регіону (торгівля, міграції, соціальний склад населення). У свою чергу, друге зацікавлює нас досвідом попередніх узагальнень спеціалістів з фіналу бронзи – раннього залізного віку. На даній стежі варто наголосити на дискурсі, провадженному членами Харківського історико-археологічного товариства. Приміром, В. В. Колода, О. В. Шелехань, С. А. Задніков приділили увагу випадковим знахідкам клеймованих амфор, kindжалам, грецькому імпорту. Питання конструкцій будівель розглядає І. Б. Шрамко. Тим часом С. І. Берестнев звернувся до соціокультурних механізмів розташування речей у структурі культового об'єкта.

Провідним методом виступає стратиграфічний, що дозволяє виокремити горизонти різних хронологічних періодів. Такий підхід дозволить залучити якомога глибші дані стосовно ролі і місця зольних насипів у ранньоскіфську епоху.

Відштовхуючись від вищенаведеної бази, беремо до розгляду матеріал, розділений за критеріями якостей походження:

- пам'ятки із зольниками (городища, селища);
- окремі випадкові знахідки імпортного походження;
- окремі знахідки конкретних предметів матеріальної культури, здобуті під час розкопок;
- особливості стратиграфічного наповнення (товщини наявних шарів, їхня послідовність, антропогенне втручання).

Анализ керамического комплекса поселения салтово-маяцкой культуры Белый Плес селище-1

Журбенко Лилия

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
lilya.zhurbenko@yandex.ru*

Характерные черты керамики салтово-маяцкой культуры были выделены рядом видных ученых ещё во II пол. XX в. Однако и в настоящее время, в свете разработок

новых методологических подходов к изучению массового материала, проблема выявления особенностей керамических коллекций памятников данной культуры остается актуальной.

Новизна данной работы обуславливается введением в научный оборот материалов памятника Белый Плес селище-1, расположенного на склоне второй надпойменной террасы правого берега р. Ураева в 700 м к западу от окраины с. Белый Плес современного Вейделевского района Белгородской области. Поселение было выявлено доцентом кафедры российской истории и документоведения ИФФ НИУ «БелГУ» В. А. Сарапулкиным в 2009 г. Вскрытие культурного слоя памятника проводилось летом 2017 г.

Объектом изучения данной работы является керамическая коллекция поселения. Керамика, в отличие от индивидуальных находок, обнаруженных в малом количестве, стала наиболее информативным источником о жизни населения, проживающего на данной территории во вт. пол. IX – нач. X вв. (Архив кабинета археологии НИУ «БелГУ»).

Целью работы стало выявление особенностей керамического собрания. Для достижения поставленной цели были выполнены следующие задачи: изучение приспособительных навыков труда – особенностей минералогического состава формовочных масс и способов обработки поверхности сосудов, и дополнительных признаков, таких как цвет поверхности черепков и изломов, виды орнаментации, типы обжига.

Наиболее информативными исследованиями по данной теме стали труды С. А. Плетневой, А. А. Бобринского, И. Г. Глушкова, В. А. Сарапулкина, Ю. Б. Цетлина, Е. В. Суханова. Отдельные сведения содержались в работах Г. Е. Афанасьева, С. Ю. Внукова, О. А. Лопатиной, В. Ю. Коваля.

Для извлечения сведений из собрания керамического материала в рамках историко-культурного подхода была выбрана методика А. А. Бобринского. При типологизации амфорной тары была задействована методика определения гончарных районов изготовления «причерноморских» амфор, разработанная Е. В. Сухановым. За неимением стереоскопического микроскопа минералогический состав формовочных масс фрагментов изучался с помощью лупы.

В ходе работы керамический комплекс памятника, насчитывающий 1337 фрагментов сосудов, был разделен на следующие группы: кухонная круговая керамика (64,6 % от общего числа керамического материала), столовая лощеная посуда (10,4 %), импортная керамика, представленная «причерноморскими» амфорами (25 %).

Для проведения анализа керамического комплекса были взяты фрагменты, позволяющие выделить среди многочисленного собрания коллекции керамики отдельные сосуды. Из группы кухонной посуды были отобраны 28 фр.; из группы столовой посуды – 8 фр.; из амфорной тары – 7 фр. Таким образом, общее число сосудов местного происхождения составило 36 единиц, импортного происхождения – 7 единиц.

Анализ керамического комплекса позволил установить следующие особенности керамической коллекции поселения:

- Для кухонной керамики было установлено 18 различных рецептов формовочных масс. Это указало на активный процесс межэтнического взаимодействия на территории данного поселения. Столовая посуда изготавливалась, наоборот, без введения специальных примесей из хорошо отмученного теста. Амфорная тара по составу естественных включений разделилась на две группы в соответствии с особенностями исходного сырья, добываемого в разных гончарных центрах Северного Причерноморья: Юго-Западных предгорьях Крыма (56,7 % от абсолютного числа черепков), Южном Крыму и на юго-восточном побережье (43,3 %).

- Механическая обработка поверхности черепков кухонных сосудов осуществлялась двумя способами: заглаживанием пучком травы или пальцами, последнее было диагностировано и на поверхности амфорной тары. Лощение столовой посуды подразделялось на: сплошное тщательное, сетчатое, волнообразное, продольное узко-полосчатое, вертикальное полосчатое с врезными горизонтальными каннелюрами.
- Различные гончарные традиции проявились в своеобразных способах декорирования сосудов. Отобранные венчики кухонных сосудов были украшены четырех- и трёхзубчатыми штампами, однозубчатым штампом с протаскиванием, линейным и линейно-волнистым орнаментами, волнистыми линиями, косыми вдавлениями по краю венчика, имитирующими виток. Столовая посуда за редким исключением украшалась врезными горизонтальными каннелюрами. На фрагментах амфорной тары орнаментация не обнаружена.
- Большинство фрагментов кухонных и столовых сосудов имели признаки обжига, осуществленного в восстановительной среде с ограничением свободного доступа воздуха, они отличались серым или темно-серым цветом поверхности и серым цветом излома. Оттенки фрагментов амфор варьировались от пастельно-оранжевого до умеренно красно-оранжевого, что свидетельствовало о высокотемпературном обжиге сосудов в окислительной среде. О способах изготовления сосудов и ареале их распространения были выдвинуты следующие предположения:
- В процессе изготовления кухонной и столовой посуды применялся ручной гончарный круг, соответствующий РФК 3 – 4 по методике А. А. Бобринского. Вероятно, посуду изготавливали на заказ, ареалом распространения являлось объединение нескольких поселков, а путь её распространения простирался на 20-30 км от места производства.
- Жители данного поселения практиковали обмен гончарными изделиями не только с ближайшими соседями, но и с византийскими купцами. Концентрация импортной керамики составила $\frac{1}{4}$ от общего состава керамического комплекса. Предположительно, характер торговли был региональным: товар в амфорах распространялся по речным путям из центрального пункта торговли в различные поселения, каким и стало селище у Белого Пlesa.

***Військова організація носіїв ямного поховального обряду (за матеріалами
Нетайлівського могильника салтівської культури)***

Іськов Ігор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

4613437@ukr.net

Вивчення військової структури та рівня озброєності різних етнічних груп населення Північно-Західної Хозарії є однією із складних питань салтовознавства, вирішення якої неможливе без інтерпретації поховальних комплексів із зброєю та кінським спорядженням в межах окремих могильників.

Дослідженню проблеми соціального складу та військової організації були присвячені роботи С. О. Плетньової, Г. Є. Афанасьєва, В. С. Аксьонова та А. В. Криганова, проте матеріали могильників за обрядом інгумації є найменш висвітленими в даному аспекті. Цим і визначається актуальність даного дослідження.

У ході роботи було опрацьовано матеріал з розкопок Нетайлівського могильника з розкопок 1959-1961 рр. Д. Т. Березовця, 1991-2001, 2004 рр. А. В. Криганова, 2002-2004 рр. В. К. Міхеєва та В. С. Аксьонова у 1993, 2006-2014 рр. На підставі оброблених у ході дослідження звітів було складено проблемно-орієнтовану базу даних, у якій інвентар військових поховань був розподілений за наступними категоріями: кінське спорядження, зброя та поясна гарнітура. До даної таблиці також увійшли дані про конструкцію

поховальних споруд та поховання коней. Усього було досліджено 529 поховань, 88 з яких містять вищезгадані категорії інвентарю. Відповідно до співвідношення конструкції поховальних споруд, поховання коней, кінського спорядження та зброї було виділено наступні групи поховань:

- Група I. Поховання вершників з цілим конем (14,7 %).
 - о Варіант А. Поховання вершників з цілим конем в могильних ямах Т-подібної конфігурації з підбосом в торцевій частині для коня.
 - о Варіант Б. Виключення з групи I становить лише поховання № 522. Поховання коня було виявлено на західному краю горизонтальної площадки паралельно бічній стінці поглиблення під поховання людини, хребет коня частково перекидає західний край поглиблення під поховання людини.
- Група II. Поховання вершників з частиною коня (21,5 %).
 - о Варіант А. Поховання вершників з частиною коня в ниші-підбої, зробленої в торцевій частині могильної ями.
 - о Варіант Б. Поховання вершників з частиною коня в могильній ямі.
- Група III. Окремі кінські могили (3,4 %).
 - о Варіант А. Окремі кінські могили з цілим конем
 - о Варіант Б. Окремі кінські могили з частиною коня.
- Група IV. Поховання вершників із кінським спорядженням у ниші-підбої (5,6 %).
- Група V. Поховання вершників у ґрунтових ямах (37,5 %)
 - о Варіант А. Поховання вершників із кінським спорядженням та зброєю.
 - о Варіант Б. Поховання вершників із зброєю або поясною гарнітурою.

Населення, що залишило після себе Нетайлівський могильник, складалося на 1/5 з воїнів-вершників. Це відповідає тезі А. М. Хазанова про те, що співвідношення потенційних воїнів та мирного населення дорівнювало 1:5, або 1:4. Характер озброєння з поховальних комплексів дозволяє зробити висновок, що це була легка кіннота.

Для дослідження військової організації було складено таблицю, у якій наявність категорії інвентарю має числове значення 1, а відсутність – 0 та проведено ієрархічний кластерний аналіз методом дальнього сусіда та міжгрупового зв'язку, інтервальною мірою якого виступала кореляція Пірсона. Подальша кластеризація здійснювалася за наступними змінними: кінь, частина коня, начільник, оголів'я, сідло, стремена, вудила, стріли, шабля, спис, сокира, кистень та поясна гарнітура. В результаті аналізу було отримано матрицю близькості, на підставі якої була побудована дендрограма, що дозволило виділити наступні ранги:

- I ранг:
 - о А. Сотник. Представлений похованням № 482, що містило наступний набір ознак: кінь, начільник, оголів'я, стремена, вудила, сідло, шабля, спис та поясна гарнітура.
 - о Б. Десятники. Поховання десятників не містять такої ознаки як начільник, проте зберігається наступний набір: кінь, оголів'я, стремена, вудила, сідло, 1-3 різновиди зброї та поясна гарнітура.
- II ранг:
 - о А. Верхівка. Поховання верхівки II рангу в абсолютній більшості випадків містять частину коня, елементи оголів'я, стремена, вудила, 1-3 види зброї та поясну гарнітуру. Приймаючи за увагу, що перші 3 групи мають в середньому співвідношення 1:10:20, варто припустити гіпотезу, що це – командувачі найменших загонів – «п'ятірок», дані про існування яких у киданів наводить М. В. Горелик. Такі загони відомі також у чжурчженів.
 - о Б. Рядові вершники. Поховання рядових вершників не містять таких ознак як кінь або його частина, начільник, оголів'я, проте зберігаються інші ознаки.

Як бачимо, військо було організовано за десятковим принципом, що є найбільш розповсюдженим явищем для кочових та напівкочових племен. Так М. М. Крадін

наводить відомості проте, що з 307 взятих для аналізу етнологами народів 146 використовували десяткову організацію та ще 106 поєднували її з п'ятірковою. Це дає змогу говорити про те, що дана система є універсальним явищем.

Підводячи підсумки роботи, варто зазначити, що матеріал поховальних комплексів відображає військову організацію та характер озброєння. Військо населення, яке залишило після себе Нетайлівський могильник повністю складалося із легкої кінноти, організованої за десятковим принципом: сотня-десятки-п'ятірки. Розширення вибірки та залучення нових методів в подальших роботах дозволить більш детально дослідити військову організацію племен салтівської культури.

Випадкові знахідки скіфського часу Слов'янщини та прилеглих районів

Киркач Віталій

Слов'янський краєзнавчий музей

vitaliykyrkach@ukr.net

Для вивчення пам'яток скіфського періоду дослідниками до уваги беруться випадкові знахідки, виявлені в процесі проведення земельних робіт та здані мешканцями міста до фондів Слов'янського краєзнавчого музею. У деяких випадках можна підкреслити вірогідність їх історичного контексту. На підставі виявлених артефактів скіфської доби та їх поширення були відмічені маршрути торгівельних шляхів Дніпро-Донецького Лісостепу, Подністров'я, Степового Подінців'я та Лісостепоного Подоння.

Ситуація виявлення випадкових знахідок скіфської доби, їх історична інтерпретація спонукає до вивчення даної проблеми. На обраній нами території аналіз випадкових знахідок було започатковано М. В. Сибільовим та В. Ф. Спесивцевим, які пов'язували їх з торгівельними маршрутами, або з наслідками міжплеменних конфліктів.

Водночас ми можемо стверджувати, що у даній місцевості співвідношення ймовірних сухопутних напрямків руху кочових племен або конфліктів їх з місцевими мешканцями того часу за пам'ятками археології скоріш за все вивчені поверхнево за наявності випадково виявлених артефактів.

Також даній проблемі приділяли увагу такі дослідники як Д. П. Кравець, С. І. Татарінов, А. Г. Копил. У своїх працях автори відмічають окремі знахідки доби раннього заліза у вигляді золотого шолома, клинкової зброї, вістрів списів та стріл. Завдяки цьому можна стверджувати, що тут вже за доби раннього залізного віку функціонував сухопутний шлях. За виявленими артефактами у даному регіоні можна сказати, що усі пам'ятки того часу тягнуть до вододілу Подінців'я, а не до великої річки. Сіверський Дінець є головною артерією цього регіону, але поселення скіфського часу тут невідомі. Це може свідчити про те, що функцію транспортної магістралі він не виконував.

Б. А. Шрамко показав торгівельні зносини Більського городища та картографував основні поселення усього регіону, що в свою чергу дало змогу пов'язати їх з середньовічним Муравським шляхом. Знахідки на Подінцівських дюнах Слов'янського та прилеглих районів датуються добою раннього заліза. Потрібно також відмітити факт малої кількості кераміки, що не є характерним для поселень. Скоріш за все, скіфи на даній місцевості не влаштовували тривалих кочових селищ, а зупинялися на тимчасових зимівниках. У науці існують дві точки зору щодо переважаючих напрямків руху населення. Згідно першої, яка ґрунтується на свідченнях про торгівельні зносини, населення переміщувалося у широтному напрямі. Відповідно до другої, яка спирається на окремі знахідки предметів побутового користування та озброєння, населення рухалося у меридіональному напрямі. Отже, ми спробуємо пов'язати випадкові знахідки з історичною ситуацією за часів панування скіфів на території обраного району.

Для початку потрібно розібратися, що собою являє термін «випадкові знахідки». В літературі ми можемо зіштовхнутися з прикладом залучення цілих керамічних виробів або виробів з металу, наприклад дзеркала або зброї зі зруйнованих поховань,

до категорії випадкових знахідок, що саме по собі виклика питання. Чи не являються випадковими умови потрапляння артефакту до рук дослідників або «поціновувачів історії»? В епоху металодетекторів можливо все. Щодо осідання артефакту в похованні, то воно не є випадковим. Це обумовлюється цілеспрямованим ритуалом поховання. Із зимівниками або тимчасовими селищами-кочів'ями ситуація дещо інша.

Також потрібно звертати увагу на залучення випадково знайдених артефактів, походження яких не є певним. Це стосується знахідок, котрі не мають паспорта, речей з приватних колекцій, бо в такому разі випадковим є лише залучення знахідок до наукового обігу, тоді як історичний контекст втрачений та насправді невідомий.

Ми маємо змогу розглянути знахідки, які залягали поза поховальними комплексами. Можна припустити, що деталі озброєння часто, але не регулярно губилися у ході бойових дій. Однак ми розглядаємо не лише озброєння, хоча воно й трапляється в даному районі найчастіше. Якщо прослідкувати закономірність випадково виявлених артефактів у географічному чи хронологічному розташуванні, то можна припустити, що їх наявність є відображенням деякої певної функціонуючої системи.

Таким чином, до нашого огляду потрапили такі речі як бронзовий котел, дзеркало, вудила, вістря стріл та списів, кінська зброя, клинкова зброя, кераміка. Розглянемо знахідки детальніше, з місцями їх виявлення та описом.

У середині 80-х рр. XX ст. під час будівельних робіт на східній ділянці слов'янських соляних озер бульдозером був витягнутий на поверхню бронзовий казан бокалоподібної форми. Казан неодноразово ремонтувався, про що свідчать заклепки і латки на його корпусі. Цікаво, що на місці відіраного бульдозером піддону, тобто в щілинах колись робочого казана, був наліт солі. Його призначення можна пов'язати з стародавданим солеварінням.

Неподалік від смт. Дробишеве Лиманського району Донецької області під час проведення земельних робіт було виявлено дзеркало-фіала, яке датується VI ст. до н.е.

Біля с. Стародубівка Слов'янського району були знайдені половина стременовидних бронзових вудил VII-VI ст. до н.е. і дволопастне бронзове вістря стріли.

З околиці смт. Райгородок Слов'янського району у фонди Слов'янського краєзнавчого музею надійшли бронзові однокільчасті вудила «новочеркаського» типу, уламок псалія і архаїчне бронзове вістря стріли з «ялинковою» тампою.

На городищі «Царине», розташованому поблизу с. Маяки Слов'янського району, виявлені два бронзових дволопастих вістря стріл VI-V ст. до н. е., кінський налобник кін. VI – поч. V ст. до н. е., а також денце амфори причорноморського типу, яке датується V ст. до н.е.

Значна концентрація археологічного матеріалу скіфського часу спостерігається в урочищі «Усове озеро», котре розташоване за 1,5 км. від смт. Ямпіль Лиманського району Донецької області. На цій території були виявлені цілі стременоподібні бронзові вудила VII-VI ст. до н. е., дві підпружні бляшки, у вигляді так званого «ока грифона» V-IV ст. до. н. е., пасовий розподільник у вигляді голови грифона, що датується кін. VI – поч. V ст. до н. е., дві бронзових ворворки, прив'язний залізний топірець, дволопасті вістря стріл з шипом VII-V ст. до н. е. у кількості семи штук. Слід також відзначити виявлені на цьому пам'ятнику фрагменти ліпної кераміки скіфського часу.

Великий інтерес викликає ділянка на північно-західній околиці Теплинського лісу, прилеглого до траси М-03 / Е 40 за 12 км від Слов'янських солоних озер. На порівняно невеликій площі за незначний проміжок часу було знайдено безліч предметів скіфського озброєння. Зокрема, достовірно відомо про п'ять акінаків, три списа, одну бойову сокиру та приблизно три десятки вістрів стріл. На жаль, більшість цих знахідок була здійснена мародерами, тобто «чорними археологами», в ході нелегальних пошукових робіт. До фондів Слов'янського музею з усього цього матеріалу вдалося залучити лише один наконечник списа і десяток вістрів стріл. Варто також відмітити, що саме

з цієї території у 2017 р. був доставлений та подарований у фонди Слов'янському краєзнавчому музею скіфський меч V ст. до н. е.

Оскільки серед археологічного матеріалу скіфського часу, що був виявлений на території вищевказаних пам'яток, переважають предмети озброєння і елементи кінської зброї та практично відсутня кераміка й побутові речі, можна припустити, що всі випадково виявлені артефакти є наслідком збройних міжродових сутичок, ціллію яких було встановлення контролю над територією, прилеглою до Слов'янських соляних озер. Їх розташування, ймовірно, позначає вектор стратегічних інтересів кочових скіфів. Яскравим фактом, що показує характер відносин кочовиків та осілого на той час місцевого населення, є відсутність випадкових знахідок озброєння пізньоскіфського часу, зокрема кинджалів, та керамічного посуду. Таким чином, той набір випадкових знахідок, що ми маємо на сьогоднішній день на вказаній місцевості, можна вважати відображенням агресивних спрямувань скіфів на даній території.

Нова знахідка кам'яної сокири в Північно-Західному Причорномор'ї
Ковальський Леонід

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
leonidaeu@gmail.com

Територія Північно-Західного Причорномор'я не залишалася осторонь від багатьох процесів в історії народів Європи. Стосується це і різноманітних міграцій. Переміщення значних мас людності систематично прослідковується в цьому регіоні. Ті ж переміщення, які відбуваються не безпосередньо на цих землях, також залишали відбитки в історії краю.

Одним з наймасовіших грандіозних процесів, який значно змінив культурну карту Європи від Рейну на заході і до Волги на сході, стало утворення та розвиток ряду культур сукупність яких відома нам як культура шнурової кераміки.

Культура шнурової кераміки (далі – КШК) також залишила відбитки як в історії Північно-Західного Причорномор'я, віддзеркаленням яких численні матеріальні залишки, які періодично доповнюють археологічну карту як регіону, так і інших українських земель. Зрозуміло, що говорячи про «шнуровиків», мова в першу чергу йде про землі Західної України.

Одним з таких матеріальних маркерів, окрім типової кераміки зі шнуровим орнаментом, також є і заповірювані сокири. Тому і не дивно, що другою назвою цього культурного масиву і є культура бойових сокир.

Дослідження пам'яток даної культури на теренах України дало для археологічної науки численні публікації І. К. Свешнікова, Я. Махніка, К. П. Бунятян, П. Влодарчака, а також монографія про кам'яні сокири О. Я. Брюсова та М. П. Зіміної. Однак культура на сьогодні залишається дослідженою в недостатній мірі, і тому потребує не лише якихось узагальнюючих праць і масштабних розкопок, але і виявлення окремих пам'яток чи навіть артефактів. Публікації про такі знахідки є на сьогодні актуальними та сприятливими розвитку досліджень взаємозв'язків між племенами доби енеоліту та ранньої бронзи.

На території України пам'ятки КШК поширені головним чином у Верхньому Подніпров'ї, захоплюючи собою як долину Дніпра, так і його приток. Друге скупчення пам'яток КШК на археологічній карті України охоплює собою значні простори на Заході України.

Саме друга група є найближчою за географічним розташуванням до Північно-Західного Причорномор'я (далі – ПЗП). Близькість цього культурного масиву пояснює наявність поодиноких знахідок, віднесених до КШК, що були виявлені в інокультурних пам'ятках ПЗП.

Однією з таких знахідок є і сокира-молот з просвердленим отвором. Вона була знайдена біля села Яковлівка Роздільнянського району Одеської області, яке

знаходиться на лівому березі р. Кучурган, лівої притоки Дністра. Вироблена вона з каменю, має сформоване лезо та обух, які мають значні пошкодження, що говорить про її використання. Розміри даної сокири-молота становлять: довжина – 107 мм; ширина: найбільша – 50мм, найменша – 15 мм; товщина – 25 30 мм; діаметр отвору – 18-19 мм, поверхня добре заглажена.

Ця знахідка являє собою доволі примітивне знаряддя, що дещо ускладнює її ідентифікацію та визначення культурної приналежності на фоні культурного різноманіття КШК. Проте ми маємо близькість до одного з масиву КШК, що дає можливість говорити якщо не про проживання людності даної культури на цих землях, то як мінімум про можливість культурного впливу, в тому числі шляхом експорту окремих виробів.

Вплив шнуровиків проявляється вже в матеріальній культурі усаївців. Згодом і в пам'ятках ямної культури, які в ПЗП утворюють власне свій варіант цього культурного масиву – бесарабську культуру, ми спостерігаємо окремі форми посуду, притаманні шнуровикам, орнаментацию, і власне сокири. Так, в Середньому Подністров'ї виділяють окрему групу ямної культури, де етнокультурні зв'язки зі шнуровиками є однією з характерних рис.

На теренах сусідньої нам Молдови під час спільної Україно-Молдавської експедиції в 2013 р. під час розкопок курганів бронзового віку, розташованих біля с. Глине Слободзейського району, в одному з поховань кургану № 1 групи «Сад» знайдено циліндричний кубок із ручкою, який є імпортом з ареалу подільської групи підкарпатської КШК. Це говорить про можливе походження і решти імпортного інвентарю в цій групі поховань.

Доповненням стосовно культурної ідентифікації, знайденої біля Яковлівки сокири-молота, є консультація професора Університету ім. Адама Міцкевича в м. Познань А. Косько. З його слів даний артефакт можна віднести до типу №1 за Я. Махніком, так званих клинуватих сокир яким характерна деяка симетричність країв, розміщення отвору приблизно посередині довжини сокири, також цьому типу притаманна доволі тонка форма. Саме розміщення отвору посередині довжини уможливорює використання як леза так і обухової частини, збільшує точність удару.

Сокири такого типу відносяться до категорії «робочих» форм і характерні для пізньої фази КШК. В даному випадку приходиться говорити про пізній етап підкарпатської культури.

Як ми можемо спостерігати, населення енеоліту та доби ранньої бронзи, яке заселяло Північно-Західне Причорномор'я, було завжди відкрите до інокультурних впливів. Подібні знахідки свідчать про постійний взаємозв'язок і культурні зміни, які відбувалися протягом тривалого часу, що говорить про окремі незначні імпульси просування КШК в Північно-Західне Причорномор'я.

Нова знахідка рогової мотики Трипілья VI з Середнього Побужжя

Негруца Діана

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

diana.negrutsa@gmail.com

З ранніх етапів становлення людини ріг є одним з істотних елементів природного середовища, доповнюючи камінь і дерево. Рогова тканина володіла твердістю і довговічністю, які були відсутні деревині, і пружності, якої не мав камінь. Перевага віддавалась рогам благородного оленя, яким притаманна щільна структура тканини, вигідна форма і можливість користуватися ними майже в цілому вигляді. З появою землеробства і скотарства відбулася диференціація і спеціалізація знарядь праці, пов'язані з новими галузями господарства, появляється ряд нових знарядь, серед яких рогові мотики. Цей матеріал починає поступово втрачати своє значення тільки з впровадженням в господарське життя металів. Але навіть і тоді ріг відступає на другий план, але не втрачає значення як матеріал для знарядь.

Метою цієї роботи є публікація, типологічна атрибуція та з'ясування місця рогової мотики з Сабатинівки-I серед комплексу знарядь праці з рогу Трипілля.

Була розглянута нова знахідка рогової мотики Трипілля ВІ з Середнього Побужжя. Дана рогова мотика була знайдена на піщаній відміліні на глибині 2-2,5 м Г. Г. Тавровським в с. Сабатинівка Благовіщенського району Кіровоградської області. Були виявлені аналогії періоду раннього та середнього Трипілля на поселенні Сабатинівка-I, Лука-Врублевецька, Бернашівка та Більшівці.

Основу історіографічної бази складають наукові статті та монографії таких вчених як В. Г. Збеневич, А. В. Добровольський, С. М. Бібіков, Д. В. Кюсак, С. О. Семенов, Г. Ф. Коробкова. Наявність цієї літератури дає можливість дізнатися про інші рогові мотики Трипілля, їх типи.

Використання рогу оленя та косулі, а іноді й лося, є однією з характерних рис виробничої діяльності ранніх землеробів. В поселеннях на Дніпрі, Бузі і Дністрі і далі на захід в південно-східній і центральній Європі в наборі кістяного інвентарю постійно присутні вироби з рогу. Систематизація знарядь з цього матеріалу в повній мірі не сформована, тому поки що не встановлена класифікаційна номенклатура для стійких серій знарядь і не простежені зміни їх в часі.

В основному це великі (довжина 20-30 см) вироби з повздовжнім відносно осі отвору, косо зрізаним робочим краєм та закругленим обухом. Прикладом може слугувати знайдена в житлі 5 масивна кайловидна мотика з гострим робочим краєм. Довжина збереженої робочої частини мотики (до отвору) – 20 см; діаметр отвору – 2,5 см, чим дуже схожа на представлену нами мотику. Вся поверхня знаряддя заглажена у процесі роботи. В цьому ж житлі знайдена робоча частина (до отвору) плоскої та овальної в перетині мотики зі звуженим кінцем.

Рогові знаряддя праці маловивчені, дуже мало публікацій рогових мотик, а також взагалі немає їх класифікації. Тому публікація нової знахідки рогової мотики та пошук для неї аналогії є дуже важливим для дослідження рогових знарядь трипільної культури в цілому.

До питання реконструкції оборонної лінії № 5 (вал № 4)

Пліснеського городища

Рибчинський Нестор-Миколай

Львівський національний університет імені Івана Франка

Nestorryb@ukr.net

Оборонні лінії є одним з найважливіших елементів у вивченні слов'янських городищ. Їх досліджували Б. Тимошук, М. Кучера, Б. Томенчук, М. Филипчук та ін. Однак ці елементи фортифікацій й досі недостатньо вивчені. На даний час найкраще збереженими та найбільш археологічно розвіданими можна uważати оборонні вали на городищі Пліснесько неподалік с. Підгірці Бродівського району Львівської області. У роботі планується розкрити елементи об'ємно-просторового вирішення другого етапу функціонування оборонної лінії № 5, яку впродовж 2007-2009 та 2012 рр. досліджував М. Филипчук. У рідкісних випадках вчені розкопують укріплення слов'янських городищ широкою площею, що дає змогу більш ґрунтовно вивчати їхню структуру (її будівельно-конструктивні параметри наразі не мають аналогів серед оборонних споруд на інших городищах), й на основі цих матеріалів з урахуванням даних етнографії та палеоархітектури проводити реконструкції укріплень.

Реконструкція цієї оборонної лінії має на меті не фактичну відбудову досліджуваного відрізка валу, а проведення вдалої музеєфікації з використанням новітніх реставраційних технологій, створення варіанту вигляду оборонного валу станом на час його функціонування та окреслення подальшого вектору дослідження, що дозволять повністю визначити особливості оборони цієї ділянки городища.

Під час археологічного розкриття оборонного валу з'ясовано, що його насип не

суцільний. Поміж «підпірними стінами» знаходяться бійниці, імовірно, викладені з каменю, бойові камери (шириною 1,55–1,65 м, довжиною – 3,0–3,1 м) та коридори-проходи до них (шириною 1,55–1,65 м, довжиною – 7,2 м). Вдалося також виявити, що проходи по боках додатково укріплювалися дерев'яними конструкціями, щоб уникнути зсувів ґрунту – дерев'яні стійки з ділями. При цьому доцільно припустити, що сама бойова камера була забезпечена з внутрішнього боку дверима на бігунах. Це могло захищати оборонний рубіж у разі проникнення ворога у приміщення бойової камери.

Основним елементом оборонної лінії був власне насип валу, що утворював підпірні стіни, на яких виявлено рештки сходів, які вели на вершину валу. Сходи сприяли ефективній і мобільній обороні на верхньому ярусі. На вершині валу був гострокіл, на це вказує глибина безперервної підшви дерев'яної фортифікації (сичення колоди – 0,4 см, глибина залягання 1,3–1,7 м від денної поверхні). Висота гостроколу сягала до п'яти метрів. Важливо наголосити на тому, що ця конструкція стін зберігається і у пізніші періоди та зустрічається на руських городищах Новгород-Сіверської землі, зокрема у Новгороді-Сіверському, Путивлі, Городищі, Острі та ін. Імовірно, що у такому гостроколі могли бути бійниці для обстрілу ворога з луків чи дротиків (сулиць). Припускаємо, що дерев'яний гострокіл піддавали консерваційній обробці: глиняній обмазці та побілці вапном. Окрім цього, перед основною межею гостроколу знаходилися дві нижчі лінії, додаткові і безперервні, що мали б унеможливити доступ ворогів до основного вогневого рубежу (сичення жердин – 0,15 см, відстань між двома лініями – 0,5 м, глибина залягання 1,3–1,7 м від денної поверхні). Висота цих рядів нижчих гостроколів сягала 1,5 м. На одній з «опор» М. Филипчук виявив розвал великого за розміром каміння, що, на його думку, могли виконувати роль фундаментів для веж, однак на нашу думку такий фундамент не витримав навантаження.

Із зовнішнього боку вал оточував глибокий рів. Під час досліджень М. Филипчуку вдалось виявити, що весь зовнішній бік валу та рів був вимощений камінням. Скоріш за все, воно виконувало подвійну роль. По-перше, укріплювало вал від зсувів, а по-друге мало оборонне призначення. Мокрий кам'яний пагорб незручний для його подолання. Взимку таку конструкцію поливали водою, утворюючи досить слизьку поверхню, що фактично унеможливлювало штурм оборонної лінії.

Отже, під час досліджень валу № 4 виявлено низку об'єктів військового призначення, які утворюють єдину комплексну систему оборони, аналогів до якої наразі не виявлено. Однак, для повного вивчення ролі, функцій та характеру оборони цієї ділянки городища необхідно провести подальші дослідження в'їзної брами та правого крила валу. Це дозволить краще визначати особливості розвитку оборонних технологій слов'янського населення на території Українського Прикарпаття наприкін. I тис. н. е.

Слов'яно-хозарські взаємовпливи в елементах одягу та прикрасах

Федоров Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

elias.fenu@gmail.com

Актуальність даної теми полягає в тому, що питання слов'яно-хозарського взаємовпливу в уборі та прикрасах недостатньо висвітлено в сучасній історіографії. Майже не розглядався міжкультурний вплив на розвиток ювелірної традиції Хозарії та слов'ян після встановлення контакту між ними.

Робота спрямована на дослідження елементів інокультурного впливу в одязі й прикрасах обох культур та встановлення ступеню цього впливу. При розробці цієї проблеми найбільш складним є ідентифікація елементів, що підлягали впливу, та відокремлення останніх від простих збігів, зумовлених функціональністю, а не культурним зв'язком речей.

Питання, пов'язані із ювелірним убором хозар та слов'ян, підіймалися в ряді

праць таких дослідників як М. В. Любічев, В. С. Аксьонов та А. З. Вінніков. Але в більшості випадків розглядалось лише одностороннє проникнення окремих елементів матеріальної культури до комплексів інших культур. Однією з останніх праць із схожим підходом є стаття О. О. Балашова «Хазары на Верхнем и Среднем Дону (по материалам ювелирных изделий)» 2016 р., в якій автор розглядає знахідки хозарського кругу на слов'янських пам'ятниках. В 2017 р. тенденція змінилась із появою статті Н. В. Жилиной «Сравнительный анализ хазарского и славяно-русского убора из украшений к костюму». Автор досліджує еволюцію обох костюмів, розкладаючи їх на окремі елементи, та намагається виділити деталі, що підлягали впливу іншої культури. На сьогодні це одна з небагатьох праць, в якій ювелірна традиція Хозарського каганату та племен слов'ян розглядається комплексно, а не поодиночі.

Джерелами для цього дослідження слугували знахідки прикрас на пам'ятниках Дніпро-Донського мікрочия. При дослідженні використались статистично-порівняльний та типологічний методи.

В ході дослідження було встановлено, що базові елементи хозарських та слов'янських головних уборів однакові, – це стрічка-діадема та полотнище. При цьому їх роль та значення різні. Спільні форми пояснюються скоріше їх функціональністю, а не культурним зв'язком. В хозарському світі основою убору було полотнище, а пізніше, після ускладнення крою, на їх основі формувались шапки. Стрічка була більш декоративним елементом. Слов'янський головний убір, навпаки, довгий час формувався навколо жорсткої стрічки-вінку.

Теж саме спостерігається у жіночому уборі кочівників та землеробів. Обидва типи убору були сформовані одними й тими ж елементами. При цьому через різний підхід до деталей вони розвинулись в зовсім різні конструкції. У кочовиків це м'які башликоподібні убори, зіставлені із різних елементів, у слов'ян – збірні кибалкоподібні убори.

Прикраси головних уборів обох культур мають різні традиції, але спостерігається їхня спільна лінія розвитку. Обидві культури підпали під візантійський вплив, що, імовірно, й викликало появу схожих форм та технічних рішень. При цьому такі прикраси відрізнялись розмірами та призначенням. Таким чином, традиція філігранування вилилась у створення скіп'яних прикрас. У слов'ян це стали нові форми скроневих кілець, у хозар – сережок.

Серед прикрас для рук також простежується схожа ситуація. Кочовики, на відміну від слов'ян, не використали важких браслетів, але часто носили персні. У слов'янському уборі персні не є дуже поширеними, хоча й зустрічаються. При цьому поява нових форм та їх розвиток в цілому дуже схожий. Спостерігаються спільні форми перснів із щитками, вставками та філігранню.

Найбільше спільного простежується в культурі виготовлення та використання амулетів. Це форми (тваринні мотиви) та матеріали (металеві та з кістки).

Різниця наряду була спричинена двома факторами: відмінами у життєвому укладі в кочовій та землеробській культурах (одяг оптимізувався під клімат, роботу та інші обставини); різні матеріали, що використались у виробництві.

Із спільних рис виділяються прикраси з філігранню, притаманні обома культурам у X ст., що пов'язують із візантійським впливом, який був досить інтенсивним як на слов'янське, так і на кочове середовище. При цьому, хоча техніка виготовлення прикрас була спільною, форми досить сильно відрізняються між собою. Для слов'ян характерним став єдиний металевий убір, у Хозарії технологія філігранування використалось лише у виготовленні невеликих прикрас, таких як персні та сережки. Слов'яни продовжили використати важкі металеві прикраси, у хозар залишився легкий убір із домінуванням у ньому природних матеріалів. Потрапляючи до іншого середовища, вони збагачували його та асимілювались ним. Так, наприклад, салтівські сережки ставали підвісками скроневих кілець. Форми перснів не суперечили традиційним уборам обох культур, тому поширювались в них у рівній мірі.

Спираючись на розробки сучасних дослідників можна стверджувати, що в цілому шляхів для поширення та обміну різними формами й традиціями створення одягу або прикрас було не дуже багато. Одним з таких став процес проникнення степових кочовиків тюркського походження та їх асиміляція в слов'янському середовищі, що почався ще за часів пеньковської культури в третій чверті I ст. Нових обертів він набирає у період кін. VII – поч. VIII ст. разом з переселенням із степових регіонів у район Дніпровського Лівобережжя окремих представників болгарського етносу. Ставши частиною слов'янської спільноти сіверян, що потрапили під тиск Хозарії, вони досить сильно вплинули на її подальший розвиток, що простежується на прикладі волинцевських старожитностей.

Міжкультурні відносини вступили до нової фази у період поширення влади каганату. Також це був час, коли багато різноетнічних груп змішувались між собою. Саме через симбіоз представників слов'янської, болгарської, аланської та угорської культур й сформувалась салтово-маяцька археологічна культура. Це підтверджується й на прикладі певних елементів одягу.

Отже, слов'янський та хозарський традиційні костюми, розвиваючись, впливали один на одного, але в результаті цього розвитку виникли різні незалежні ювелірні убори.

Історія дослідження городища Картал

Штогрін Вікторія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

viktoria22@ukr.net

Городище Картал (давня назва) знаходиться на лівому березі Дунаю, за 1 км на північ від русла річки і за 1,5 км на захід від населеного пункту Орловка Ренійського району Одеської області.

Існують прямі свідчення історичних джерел про те, що саме ця ділянка Дунаю використовувалася для переправи великих військових з'єднань. Відразу ж після того, як Північно-Західне Причорномор'я потрапляє у поле зору античних авторів, тема дунайської переправи лунає в їхніх працях досить часто. Першим у цій низці стоїть повідомлення Геродота про те, що десь в цьому районі, за два дні плавання від гирла («на шее реки, где Истр разделяется на гирла») перейшла Дунай по наплавному мосту персидська армія царя Дарія I, йдучи походом на скіфів. Це відбулося наприкінці VI ст. до н. е. Пізніше тут же форсували Дунай полководці Олександра Македонського, Зопіріон (331/330 рр. до н. е.) і Лісімах (293/291 рр. до н. е.). Не виключено, що і сам Олександр побував в цих місцях в 335 р., напередодні свого Східного походу.

У 60-х рр. IV ст. до н. е. римський імператор Валент двічі переправлявся через Дунай поблизу нинішньої Орловки в ході своєї військової кампанії проти вестготів.

Наприкінці XIII ст. напроти Орловки біля невеликого румунського містечка Ісакча (Сакче) розташовувалася ставка монгольського хана Ногая. Тут же 27 червня 1484 р., перейшов Дунай з величезною турецькою армією, султан Баязид II, щоб підкорити Південну Бессарабію, а 27 травня 1828 р., в протилежному напрямку – на Балкани – російська армія, почавши тим самим чергову російсько-турецьку війну.

В історії дослідження багатощарового городища Орловка простежується три основні етапи:

- На першому з них (1840-1851 рр.) село Картал становиться відомим як археологічна пам'ятка, при чому існування тут в давнину римського кастеля було встановлено вже самим першим дослідженням.
- Другий етап (1963-1993/1994 рр.) пов'язаний з розкопками даного городища, головним чином на «Кам'яній Горі».
- Третій етап (1998 р. – до теперішнього часу) – з дослідженням його території, яка прилягає до «Кам'яної Гори» зі сходу і північного сходу.

Історія дослідження однієї з найцікавіших пам'яток Нижнього Подунав'я – городища

біля с. Орловка (Картал) нерозривно пов'язана із діяльністю Одеського археологічного товариства. В І томі «Записок Одесского общества истории и древностей», що вийшов в 1844 р., опублікована стаття М. М. Мурзакевича «Открытие древностей близ селения Картал». Вона містить інформацію про те, що при земляних роботах до заходу від села у 1840/1841 р. були випадково знайдені 6 уламків плит з латинськими написами, на одному із них помітні лише деякі літери. М. М. Мурзакевич прийшов до висновку, що знахідки зроблені на місці двох, як він вважає, будівель, при зведенні стін яких і були вторинно використані ці плити. Надписи привернули увагу В. В. Латишева, Т. Моммзена і ввійшли в їх роботи по епіграфічним пам'яткам. Можливості відновити текст дуже низькі через те, що поверхня плит погано збереглася. На думку дослідників, найважливішим являється згадка V Македонського легіона на одному із фрагментів. Зі всіх надписів, привезених до Одеси із городища Картал М. М. Мурзакевичем, до наших днів зберігся лише один.

До висновку про перебування тут стоянки римських військ в цій місцевості приходять і інші дослідники. У 1848 р. на південь Росії відправилася наукова експедиція Санкт-Петербурзького археолого-нумізматичного товариства, яку очолював граф О. С. Уваров. Завдяки цьому ми маємо повне уявлення про те, як виглядала місцевість, на якій розташоване городище, 165 років тому. У подальшому аж до др. пол. 50-х рр. XX ст. Картал як археологічна пам'ятка в науковій літературі не згадується, принаймні стосовно цього поки що немає ніяких відомостей.

Не менш цінними є малюнки з натури М. Вебеля. Лише по ним ми можемо уявити собі первинний вигляд городища, оскільки все більша інтенсивність добутку каменю, особливо в сер. XX ст., призвела до знищення значної частини пам'ятника і до неможливості змінити облік тієї частини, що збереглася. В 1963 р. спеціальна комісія Одеського археологічного товариства у відповідності із законодавством добилася заборони подальшого використання кар'єру на недосліджених археологами ділянках городища.

З 1963 по 1993/1994 рр. (з перервами) на території городища працювала археологічна експедиція Одеського державного університету імені І. І. Мечникова та проводилася археологічна практика студентів факультету історії та філософії ОНУ.

На поч. 90-х рр. більша частина «Кам'яної Гори» була знесена. Рентабельність кар'єру впала і роботи тут були згорнуті. Разом з ними завершилися і дослідження укріпленої частини поселення – «Кам'яної Гори». Від її первинної площі, яка займає близько 2 га, на сьогодні збереглося не більше 1500 кв. м.

У др. пол. 90-х рр. XX ст. починається новий етап у вивченні пам'ятки. З 1998 р. і до теперішнього часу її розкопки концентруються на території передмістя городища або його посаду. У 1998-1999 і 2001 рр. роботи проводилися міжнародною українсько-румунсько-молдавською експедицією (Одеський археологічний музей НАН України, Інститут фразеології (Бухарест) і Кишинівський державний університет). З 2002 р. і до сьогоднішнього дослідження пам'ятки ведуть Одеський археологічний музей НАН України та Вища антропологічна школа (Кишинів, Республіка Молдова) в рамках наукового проекту «Орловка – діалог епохи і культур».

Отже, результати багаторічних досліджень городища Картал являють великий науковий інтерес. Накопичений Орловською археологічною експедицією матеріал разом із деякими епіграфічними документами і повідомленнями грецьких і римських авторів дозволяє розкрити деякі питання історії Нижнього Подунав'я в ранньому залізному часі.

**About appearance time of glass vessels group Eggers 230 in the Chernyakhov /
Sîntana de Mureș area**

Shchepachenko Vladyslav

V. N. Karazin Kharkiv National University

kartergovard@gmail.com

About the appearance time of glass vessels of the Eggers 230 group on the area of Chernyakhov / Sîntana de Mureș culture

Nowadays, it would seem that the problem of chronological existence of this glass vessels group in Barbaricum has already been sufficiently studied. The concept that such cups were common for the phase C3 (320-370th AD) of the Central European chronological system is generally accepted. However, these chronological frames could be challenged depending on the Europe's regions.

According to the researchers' majority belief, such type of glassware appears not earlier than second quarter of the 4th century on the area of Chernyakhov's culture. Confirming to Igor Gavritukhin, earlier dating could be connected with incorrect definition of vessel or with wrong dating of the complex, where they were found. The mistake in definition may be because of fragmented specimens with a similar decor, which could be mistaken with types Eggers 223-229, Varpelev, Straume IB1-3. Oleg Petrauskas denies the existence of the early glassware specimens on Chernyakhov sites. The position of artifacts associated with Chernyakhov culture in the chronological systems of the late Roman time - the Great Migration period culture illustrates the same situation. In chronological system, which was created by Evgeniy Gorokhovskiy, vessels Eggers 230 type are presented in Kosanov phase, which is synchronized with Central European C3 phase. Relying to J. Tejral the dating of the similar glassware on Danube, also does not exceed the limits of this phase. According to Olga Gay and Igor Bazhan, the vessels of the Eggers 230 group are correlated with the 3rd and 4th period of development of the Chernyakhov archaeological community (the beginning is the third quarter of the 4th century). Only Oleg Sharov proposed an earlier date for these products associated with the appearance of similar artifacts in the burials of the second half of the 3th century in Central Europe. Thus, the appearance time of such glassware on the territory of modern Ukraine, Moldova and Romania is limited at least to the beginning of the second quarter of the 4th century. There are several factors, which were caused the distribution of such conclusions in the scientific environment. First of all, it is connected with serious skepticism while analyzing fragmented materials of the vessels, majority of which are presented in the earliest complexes. Fragmented parts are often get mistaken attribution or being ignored at all. These doubts are probably caused by the absence of a detailed artifacts' typology, which makes it possible to precise designate the vessels of the Eggers 230 group and their fragments, among other glassware with a specific polished decor. Usually, researchers use in their chronological models materials from big well-studied cemeteries that existed in the past for quite a long time. Obviously, such constructions could not cover the entire spectrum of studied complexes. In addition, the number of new complexes is growing. That is influenced on the relevance of the past studies. Nowadays, there is a group of complexes with the vessels of the Eggers 230 group, which for some reasons were not used by scholars or from our point of view have wrong dating.

While developing the typology of vessels of the Eggers 230 group, we came to interesting conclusion. Glassware of type I have specific metrical and morphological features. They appear also in the complexes on the territory of spreading Chernyakhov / Sîntana de Mureș culture. Similar artifacts on the territory of Central and Northern Europe exist in the period synchronous to the phase C2 (260-320th AD) of the Central European chronological system. Three complex of this type are known for now: from the settlement of Lepesovka (dwelling 3), graves from Oselivka (burial 15), Nikolayevka (burial 8), Bîrlad (burial 295). Let's analyze the chronological markers, which were found in these complexes. Dwelling 3, found in Lepesovka, contained a bronze fibula Almgren 211 type and a three-part comb

type I1a according to Galina Nikitina. The three-part comb of type I1 by Galina Nikitina was excavated in the burial 15 of the Oselivka cemetery. Two bronze binomial tributary fibulas with a wide leg and a comb type I3 by Galina Nikitina were found in Nikolaevka. According to the chronological scheme of Evgeniy Gorokhovskiy, Olga Gay and Igor Bazhan, all of these artifacts are characteristic for the first stages of the Chernyakhov's archaeological culture formation, which are synchronized with the C2 Central European phase. This conclusion attests the possibility of the appearance the glass vessels of the Eggers 230 group in the area of the Chernyakhov / Sîntana de Mureş culture in the second half of the 3rd century.

РОЗДІЛ II
ІСТОРІОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ

**Сповідні відомості села Харківці Пирятинської протопопії 1758 р.:
джерелознавча критика
Дудка Світлана**

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
svetlana1993poltava@gmail.com*

Наприкін. XX – на поч. XXI ст. у вітчизняній історичній науці почали набирати популярності історико-демографічні дослідження. На фоні цього посилювався інтерес до так званих масових джерел. Серед них значний інформаційний потенціал мають сповідні розписи – щорічні посімейні списки парафіян, що були на сповіді у священника та прийняли причастя. Розкрити цей прихований потенціал у джерел, що раніше традиційно використовувались виключно для проведення генеалогічних реконструкцій, можливо лише піддавши їх жорсткій процедурі критичної оцінки.

Об'єктом нашого джерелознавчого аналізу стали сповідні відомості села Харківці Пирятинської сотні Лубенського полку за 1758 р., що нині зберігаються в комплексі матеріалів 801-го фонду Державного архіву Полтавської області. Всього у фонді «Пирятинське духовне правління» міститься 35 сповідних розписів Харківської парафії, найбільш ранній з яких датується 1758 р., а найпізніший – 1845 р.

Сповідний розпис села Харківці за 1758 р. являє собою оригінальний рукопис формату «в десть». Обсяг – 26 аркухів розміром 34×21 см. Палітурка з тонкого картону – папка «Справа» виготовлена в сер. XX ст. на Харківській картонажно-білової фабрики. Нумерація архівна (олівець). Папір жовтуватий, невисокої якості, виготовлений у 1750-х рр. на фабриці Афанасія Гончарова в Калузькій губернії. Про це свідчать виявлені водяні знаки (філіграні) з ініціалами «АГ» і складним вензелем, якому М. Лихачев дав умовну назву «валюта», а також російська версія голландської філіграні «Pro Patria» («За Батьківщину») – жіноча фігурка, яка сидить в огорозі, з тими ж ініціалами. Записи зроблені однією особою темно-коричневими чорнилами характерним українським скорописом др. пол. XVIII ст.

Сповідні відомості мають типову для подібних історичних документів структуру: преамбула, власне сам розпис і підсумкова таблиця (екстракт). У преамбулі зазначалися наступні дані: рік складання, місцезнаходження і назва населеного пункту, церкви, прізвище священника і короткий зміст документа. Безпосередньо сам розпис мав вигляд таблиці, що складалася з п'яти граф:

- 1) порядковий номер дому чи двору;
- 2) порядковий номер жителів, окремо чоловічої і жіночої статі;
- 3) соціальна категорія із поіменним реєстром осіб, які до неї належали;
- 4) вік, окремо для чоловіків і жінок;
- 5) сповідальний статус (хто сповідався і причастився; сповідався, а не причастився; не сповідався).

Підсумкова таблиця відображала в числових показниках дані з останньої графи, окремо по кожній соціальній категорії і статі. Закінчувався розпис стандартним записом, що засвідчував достовірність поданих свідчень, і скріплювався підписом священника, який його склав. Цій же меті слугували «скріпи» – засвідчувальний підпис, розбитий на склади, який розміщувався на полях лицьової сторони кожного аркуша розпису.

Сповідний розпис Михайлівської церкви села Харківці Пирятинської протопопії, складений священником Андрієм Костецьким 1758 р., свідчить, що у 143 приходських дворах мешкало 1 340 осіб (660 чоловіків і 680 жінок). Населення поділялося на п'ять соціальних категорій: духовенство («духовние») – 3 двори, 26 осіб (12 чоловіків, 14 жінок); козаки («военные») – 104 двори, 941 особа (467 чоловіків, 474 жінки); ремісники («цеховые») – 9 дворів, 89 осіб (44 чоловіки, 45 жінок); селяни («поселяне і бобыли») – 27 дворів, 203 особи (100 чоловіків, 103 жінки); наймити («дворовые») у дворах духовенства і козаків – 81 особа (37 чоловіків, 44 жінки). Ці дані взяті з екстракту, при підрахунках було знайдено помилки.

Використання методів історико-демографічного аналізу дозволить з'ясувати такі показники як населеність домогосподарств та чисельність родин, а також проаналізувати склад і структуру окремих сімей.

Станом на 1858 р. у Харківцях середня населеність домогосподарств духовенства становила 11,3 особи, козаків – 9,7 особи, ремісників – 10 осіб, селян – 7,5 особи. Найзалюдненішими були козацькі двори 72-річної вдови Агрипини Лукашихи і 54-річного Максима Сенчила, в яких нараховувалося по 39 осіб, а найменш заселеним був знову ж таки козацький двір 42-річної вдови Єфросинії Драганки, яка мешкала зі своїм 22-річним сином Олексієм. Загальна середня населеність харківецьких дворів становила 9,4 особи.

Якщо говорити про кількість родин (цим поняттям позначатимемо групу родичів пов'язаних кривними зв'язками або свояцтвом, які жили в одному домогосподарстві), то отримаємо наступні дані: 9 духовних, 104 козацьких, 9 ремісничих і 27 селянських сімей. Зростання кількості сімей відбулося за рахунок виділення 6 одноособових родин церковного причту (22-річий дячок Петро Єремеев і п'ять псаломщиків у віці від 10 до 16 років), які проживали у дворі священика Андрія Костецького. Окрім цього в Харківцях також нараховувалося 20 родин слуг, яких ми залишимо поза межами аналізу.

Якщо кількість сімей порівняно з кількістю дворів значно не збільшилася і в одному дворі в більшості випадків мешкала одна сім'я, то цього не можна сказати про чисельність родин. Середня населеність сімей духовенства порівняно з населеністю дворів значно зменшилася і становила 2,9 особи, козаків – 9 осіб. Незмінною залишилася населеність ремісничих і селянських родин – 10 і 7,5 особи відповідно, що пов'язано з відсутністю у їхніх дворах слуг.

Аналіз поколінної структури засвідчує абсолютну перевагу двопоколінних сімей (56,4 %), на другому місці – трипоколінні (36,9 %). Порівняно висока частка однопоколінних родин (4 %), пов'язана з виділенням вищеназваних сімей дячка і псаломщиків. Останнє місце посіли чотирипоколінні сім'ї, на долю яких припало лише 2,7 % у загальній структурі.

Наостанок визначимо типи харківецьких родин, використовуючи класифікацію П. Ласлетта: мультифокальні – 51 % (76 родин), нуклеарні – 37,6 % (56 родин), розширені – 7,4 % (11 родин), одинаки – 4 % (6 родин). Отримані дані свідчать про переважання складних форм сімейної організації (58,4 %).

Кореляція отриманих результатів з даними інших розписів дозволить прослідкувати динаміку соціальних змін у запропонованому населеному пункті протягом майже століття.

Гадяцька унія в українській історіографії

Колісник Катерина

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
catherinekolesnik33@gmail.com

Події, які відбулися у Гадячі в 1658 р., посідають одне з ключових місць в історії ранньомодерної української державності. Значення Гадяцької унії навіть не применшує той факт, що їй так і не судилося ввійти в життя.

Методологічною основою роботи є історико-генетичний та історико-порівняльний методи.

Новизна авторського підходу полягає у цілісному вивченні української історіографії проблеми шляхом окреслення ключових ідей авторів XIX – поч. XXI ст.

Такий важливий епізод історії не міг пройти повз увагу українських науковців, які намагалися визначити та схарактеризувати роль Гадяцької унії у зміні політичного клімату в Центральньо-Східній Європі і насамперед у самій Україні. Погляди істориків розділилися: одні вважають, що Гадяцьку угоду було укладено запізно, аби успішно втілити в життя прописані в ній умови, інші стверджують, що її укладення не могло

статися раніше 1658 р. з огляду на події в Україні та політичне мислення української й польської еліт. Тому й не дивно, що Гадяцька угода стала об'єктом критики з боку низки українських науковців.

У XIX ст. відповідну тематику активно досліджували такі відомі тогочасні історики як М. А. Маркевич (в «Історії Малоросії») та М. І. Костомаров (в праці «Гетьманство Виговського»). Вони вперше ввели у науковий обіг невідомі до того часу архівні матеріали, що стосувалися укладення Гадяцької унії, тим самим обґрунтувавши концепцію зради І. Виговського та укладення унії. А от введення російських військ в Україну вони пояснювали не лише прагненням царського престолу захистити український народ від утисків старшини, але також її бажанням запобігти утворенню українсько-польського союзу.

Зокрема один з найвідоміших українських істориків XIX ст. М. Костомаров позитивно оцінював задум авторів договору, однак, зрештою, став на бік народних мас, які сприйняли його як спробу відновити польське правління в Україні. Ідеї Костомарова розвинув В. Вовк-Карачевський, який вважав, що автори угоди знехтували інтересами народу.

Такий відомий історик як В. Липинський розглядав цю угоду як відступ від здобутків Богдана Хмельницького у справі розбудови Української держави. Критична оцінка угоди В. Липинським і М. Грушевським, двома найвпливовішими українськими істориками пер. трет. XX ст., мала вплив на інтерпретацію подій 1658-1659 рр. в подальшій українській історіографії. Водночас їй протистояла добре усталена традиція трактування Гадяча як загалом позитивного явища української історії. Значна частина українських політичних діячів та істориків др. пол. XIX ст. розглядала Гадяцьку угоду як прояв українських автономістських і федералістських прагнень.

На поч. XX ст. український дослідник М. Стадник назвав угоду однією з найтемніших сторінок в історії української політичної думки й кроком назад порівняно з Переяславським договором.

Радянська історіографія кін. 1930-х – поч. 1960-х рр. у трактуванні українсько-російських відносин 1657-1659 рр. та укладення Гадяцької унії фактично повернулася до концепції гетьманської зради. Діяльність гетьмана І. Виговського у цей період розглядається лише у двох ракурсах: у контексті демонстрації посилення класових суперечностей і розгортання соціальних рухів у тогочасній Україні та у контексті боротьби між Росією і Польщею за українські землі. Певну увагу військовим діям між гетьманськими та царськими військами в Україні у радянську добу приділяла у своїх роботах лише О. М. Апанович в 1658-1659 рр.

З сер. 1960-х до кін. 80-х рр. ця проблема радянською історичною наукою фактично не досліджувалась.

Після розпаду СРСР відбувається критичне переосмислення підходів радянської історіографії, яка засуджувала І. Виговського як «зрадника українського народу» і вважала Гадяцьку угоду доказом цієї «зради». Українські історики змінюють ставлення як до самого І. Виговського, так і до Гадяцької угоди. Так, Н. Яковенко, одна з цільних представників сучасної української історіографії, розглядає Гадяцьку угоду як «яскраву пам'ятку тогочасної політико-правової думки» реалізація якої дала б Речі Посполитій «шанс оновитися через нові форми співжиття її народів, водночас гарантуючи захист уже досягнутого – визнання за людиною права на особисту, майнову та політичну свободу».

Отже, протягом XIX – поч. XXI ст. в українській історіографії можна простежити різноманітний діапазон оцінок стосовно Гадяцької унії та її впливу на подальший хід історії. Така тенденція зумовлюється специфікою поглядів авторів і домінуючими в певну добу підходами до оцінки українсько-польських відносин.

Писаные и «неписаные» дуэльные кодексы в Российской империи**Марьенко Никита***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**nikita.marienko77@gmail.com*

Дуэль как часть ритуального поведения российского дворянства (а позднее – и представителей других социальных групп) только в конце своего существования приобрела черты относительной урегулированности. Первые дуэльные кодексы были написаны уже на закате Российской империи: в 1908 г. был издан «Дуэльный кодекс» В. Дурасова, а в 1913 г. – «Дуэльный кодекс» А. Суворина. Столь позднее их появление позволяет предположить, что до этого времени должны были существовать «неписаные» дуэльные кодексы.

Отсутствие дуэльных кодексов на протяжении большей части истории поединков в Российской империи свидетельствует о существовании незримой дуэльной традиции. Поначалу эта традиция складывалась не без участия иностранцев – первые поединки в России были зафиксированы в XVII в. в Немецкой слободе в Москве, месте, специально отведённом для выходцев из разных европейских стран. Ещё долгое время, вплоть до нач. XIX в., дуэль в России не была распространённым способом решения личных конфликтов: по подсчётам А. Кулинского за эти полтора века произошло не более 20-25 поединков, участниками многих из которых по-прежнему были иностранцы. Причиной такого незначительного количества дуэлей было само восприятие чести, обиды и оскорбления, отличающееся от уже сложившегося в Европе. Дуэль же, по словам Ю. Лотмана, «не может быть понята вне самой специфики понятия «честь», а, следовательно, – и не может быть распространена без зарождения рефлексии о чести и следовании её «кодексу».

В XVII в. конфликты чести чаще всего решались с помощью судебных тяжб. Также на протяжении всей истории поединков в России конфликтным ситуациям сопутствовало и физическое насилие. Подчёркнём, что насилие применялось не только в XVII-XVIII вв., но и в XIX – нач. XX вв. – времени наибольшего распространения поединков в Российской империи. Этот фактор разоблачает привычное представление о дуэли и о дуэлянте, о чём не единожды писала в своём исследовании и И. Рейфман. Известным литературным примером рукоприкладства как части дуэльной ситуации стала пощёчина, нанесённая Шатовым Ставрогину в «Бесах» Ф. Достоевского. Конечно, пощёчина выполняла функцию не только самого поединка (после удара Шатова вызова со стороны Ставрогина не последовало), но и ритуального повода к будущей дуэли. Так, М. Волошин накануне его дуэли с Н. Гумилёвым «отвесил» (физические данные М. Волошина намного превосходили физические данные Н. Гумилёва) своему сопернику пощёчину, которая и стала ритуальной причиной поединка. Мы же обращаем внимание на вполне очевидное следствие пощёчины только в связи с тем, что реальная причина (оскорбление Н. Гумилёвым Черубины де Габриа) и без того была достаточной для конфликта. Однако невозможность объясниться по поводу столь трепетного вопроса – речь шла о чести женщины – привела к необходимости применения символического жеста, которым традиционно в делах чести и была пощёчина. Примечательно, что один из свидетелей этой ситуации И. Анненский, наизусть помнивший романы Ф. Достоевского, после пощёчины вспомнил соответствующую сцену из «Бесов», и сказал: «Достоевский прав. Звук пощёчины действительно мокрый». Такое пересечение действительности и литературы было характерным для истории поединков в Российской империи.

Приведём несколько примеров, подтверждающих способность литературных поединков быть «неписаным» дуэльным кодексом. Значение литературных эпизодов, повествующих о дуэли, как «неписаных» дуэльных предписаний подтверждается самими литературными текстами (отметим, что почти все русские писатели, описывавшие поединок, были живыми носителями дуэльной традиции, то есть, почти все имели

тот или иной опыт дуэли), учитывавшими отражение дуэли в других художественных произведениях. Например, герои Чехова, Лаевский и фон Корен, накануне дуэли вспоминали, как дрались Базаров и Кирсанов, герои «Отцов и детей» И. Тургенева. Такая заинтересованность к дуэлям своих предшественников была следствием отсутствия дуэльного кодекса, так как в первую очередь дуэлянтов интересовала ритуальная часть поединков. Почти все литературные дуэли происходили с явным нарушением дуэльных правил: Онегин привозил в качестве секунданта на дуэль своего слугу, Сильвио из пушкинского «Выстрела» готовился стрелять в своего противника в присутствии его жены, Грушницкий и его секунданты пытались организовать дуэль так, чтобы заряженным оказался только пистолет Грушницкого, хотя Печорину и удалось разгадать их замысел, и т. д. Однако такое отношение к ритуальной части поединка отнюдь не свидетельствовало о таком же отношении к поединку в целом. Скорее, наоборот – чем серьёзнее относился к поединку автор, тем большее пренебрежение он проявлял к её литературному выражению. Главной заповедью «неписаного» дуэльного кодекса было некое пренебрежение к ритуальному поведению, к существующим в виде устной традиции правилам поединка, к формальностям, но повышенное внимание к внутреннему смыслу дуэли – то есть, к вопросам чести.

Таким образом, отсутствие на протяжении большей части существования дуэлей в России дуэльных кодексов стало объективной причиной функционирования дуэльной традиции и литературных произведений, повествующих о поединке, в качестве «неписаных» дуэльных кодексов.

***К истории изучения проекта по созданию в Крыму еврейской автономии
Могаричев Константин***

*Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского
snowstalker@bigmir.net*

Несколько раз предпринимавшиеся в 20-40 гг. XX в. попытки создания на территории Крымского полуострова Еврейской Советской автономной социалистической республики принято называть «Крымским проектом».

Как в постсоветской, так и в зарубежной историографии данная проблема фактически является недостаточно исследованной. Так, в большинстве работ, посвящённых еврейской сельскохозяйственной колонизации полуострова или истории Крымской АССР (1920-1941 гг.), тема «крымского проекта» или опускается, или затрагивается косвенно. С другой стороны, в силу политизированности, традиционной остроты и болезненности «еврейского вопроса» очень часто эта тема становилась предметом ксенофобских и конспирологических мифов. Так, идея еврейской автономии активно эксплуатировалась властями для нагнетания антисемитских настроений в Крыму в период оккупации полуострова нацистскими войсками и их союзниками (1941-1944 гг.). В рамках этой же традиции стоит рассматривать периодически появляющиеся в различных СМИ и околонаучных изданиях версии: депортация крымских татар из Крыма в 1944 г. явилась следствием желания создать на полуострове еврейское государство, Крым должен был быть отдан США в качестве расплаты за долги СССР перед Агроджойнтом и т. п. Отметим, что существующие и периодически возникающие новые мифы, слухи, инсинуации вокруг «Крымского проекта» – тема специального исследования.

Целью данной работы является рассмотрение различных подходов к проблеме создания еврейской автономии на территории Крымского полуострова, в основном среди ученых-историков. В итоге мы попытаемся определить уровень исследованности рассматриваемой проблемы в современной исторической науке, как в целом, так и ее различных аспектов.

Учитывая, что за время обсуждения идеи «Крымского проекта» и его сущность претерпела серьезную эволюцию в содержательном плане, мы считаем необходимым

виділити два етапа розробки цього проекту:

- Перший етап (перший «Кримський проект») датується 20-30-ми гг. XX в., і пов'язаний з єврейської сільськогосподарської колонізацією, функціонуванням в Криму структур ОЗЕта, КомЗЕта, АгроДжойнта і інших благодійних організацій і являється відображенням політики колонізації.

- Другий етап (другий «Кримський проект») стосується к 40-м – поч. 50-х гг. XX в. і являється наслідком діяльності Єврейського антифашистського комітету (ЕАК) і реакції властей СРСР на «Кримське письмо».

Серед дослідників, вивчаючи проблему «Кримського проекту» як в цілому, так і його окремих аспектів, ми можемо виділити: Т. Царевську, Г. Костырченко, В. Чеботареву, М. Мицеля, О. Козерода, А. Ефимова, М. Агапова, В. Возгрина, В. Вихновича, Г. Кондратюка, А. Кагедана, А. Кюхенбеккер, Й. Декель-Хена.

Проаналізувавши наявні на даний момент дослідження, ми можемо зробити висновок:

- 1) Проблема «Кримського проекту» є мало дослідженою в історіографії.

- 2) Початок активного вивчення теми припадає на кінець 1990-х – поч. 2000 гг.

- 3) Роботи, які присвячені безпосередньо «Кримському проекту», мало. В основному тема розглядається в контексті єврейської аграрної колонізації в Причорномор'ї, контексті міжнародних відносин в Криму або історії євреїв в СРСР.

- 4) В зарубіжній історіографії основний акцент робиться на вивчення «першого проекту», а тема «другого» торкнута слабо, тоді як в пострадянській історіографії тема другого проекту частіше була предметом дослідження.

- 5) В історії «Кримського проекту» виділяються наступні наукові проблеми:

- о Які були географічні рамки потенційної «єврейської автономії» в Криму?

- о Яка роль АгроДжойнта в обговоренні політичної складової «Кримського проекту» і грав чи він в цьому роль взагалі?

- о Як реально відносились представники сионістських кіл до «Кримського проекту»? Яким був міжнародний резонанс «Кримського проекту»?

- о Наскільки реально було створення такої автономії в сер. 20-х гг. XX в?

- о Другий «Кримський проект» – це шпійська інтрига, благо ініціатива в нікуди, пізніше ставшая основою для державного антисемітизму, або реально існував в середовищі радянської еліти проект?

Всі ці і інші питання передбачається освітити в наступному.

Життя етнічної спільноти корейців в Україні на сторінках журналу «Мугунхва»

Негашева Ксенія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ksushanegasheva@gmail.com

За даними перепису населення 2001 р. в Україні проживало 12 711 корейців, з яких 773 зареєстровано в Одеській обл. У першому номері журналу «Мугунхва», датованому вереснем 2007 р., надзвичайний і повноважний посол Республіки Корея в Україні Хо Сун Чел називає число близько 30 000 етнічних корейців, які на той момент проживали на території нашої держави.

Практично в кожній області є корейська регіональна асоціація. У квітні 2007 р. в Києві було відкрито Корейський культурний центр (ККЦ) – добровільну громадську організацію некомерційного типу, основною метою якої визначалося налагодження та зміцнення зв'язків між представниками корейської діаспори в Україні та популяризація корейської культури.

«Мугунхва» (зареєстровано 09.07.2008 р.) – періодичне видання ККЦ – позиціонується як перший журнал корейської спільноти в Україні. Власне, репрезентація

корейцями у журналі «Мугунхва» своєї етнічності за межами культурної батьківщини є предметом даної розвідки.

Питання функціонування етнічної спільноти корейців в Україні є малодослідженим у вітчизняній науці. Історіографія даної проблеми представлена працями довідкового характеру та нечисленними науковими публікаціями за окремими вузькоспеціальними темами.

Станом на кін. 2016 р. вийшло друком 37 номерів «Мугунхва», які і є об'єктом джерелознавчого дослідження. Інформація стосовно випусків за 2017 р. на даний момент на офіційному сайті Корейського культурного центру відсутня.

Редакція журналу розміщена на базі Корейського культурного центру в Києві за адресою вул. Хмельницька, 10. Головним редактором журналу на 2016 р. була Анна Дубенець. Виходить «Мугунхва» щоквартально, обсяг сторінок в кожному з номерів сягає від 36 до 64 шт., у 2016 р. фіксуємо друк спарених номерів. Мови видання – корейська, російська, українська.

Щодо назви журналу, то мугунхва (корейська назва квітки гібіскуса) уособлює в собі волю, наполегливість та рішучість корейського народу. Гібіскус присутній на гербі Республіки Корея, зображується на атрибутах державної влади, виکارбуваний на монетах, росте в більшості парків і садів країни.

Постійними рубриками журналу є новини (інформація українських, південнокорейських та світових ЗМІ, пов'язана з представниками корейського етносу), життя Асоціації корейців України (зокрема її регіональних представництв) та Корейського культурного центру, юридична рубрика (на сторінках якої вміщено юридичні консультації з питань, пов'язаних з життям діаспори та іммігрантів), уроки корейської мови, рубрики з історії, мистецтва, традицій корейців. Окремо можна назвати такі розділи як «Подорож до Кореї», «Знайомство з Кореєю» та «Східна кухня».

Не менш актуальним і популярним блоком в газеті є питання співпраці «українських корейців» зісторичною батьківщиною, а також України з Республікою Кореєю. Інформація про результати співпраці в науково-технічній сфері, оборонній промисловості, питаннях міграції й освіти є невід'ємною частиною кожного випуску «Мугунхви».

Найбільшу цінність представляє інформація власне про корейський культурний центр в Україні, регіональні асоціації корейців, які на сучасному етапі функціонують у таких містах України як Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Миколаїв, Черкаси, Херсон, Скадовськ, Кривий Ріг тощо. Значна активізація роботи товариств посприяла створенню ряду нових аматорських художніх колективів, проведенню як національних, так і поліетнічних культурно-мистецьких акцій, конференцій, фестивалів дитячої творчості тощо.

Таким чином, журнал «Мугунхва» виступає чи не основним джерелом вивчення діяльності та функціонування корейської спільноти в Україні. У подальшому його матеріали можуть слугувати для реконструкції культури «українських корейців» і дослідження питання самоідентифікації останніх.

Статистика як джерело до вивчення торгових об'єднань міста Києва на поч. XX ст.

Новак Вікторія

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
viktoria.novak95@gmail.com*

Статистичні документи, які регулярно видавалися у Російській імперії, є особливо цінним джерелом для вивчення торгових об'єднань, оскільки документація товариств зберігалася частково.

Хоча статистика містить лише зведені дані за звітні періоди, проте дослідник має змогу оцінити діяльність товариства й оперувати якісними показниками. Такого роду збірники різняться за змістом поданих характеристик. Так, «Показчик діючих в

імперії акціонерних підприємств і торгових домів» у 3-х томах подає більш розгорнуту інформацію, аніж «Статистика акціонерної справи у Російській імперії» 1913 р. Поряд з базовими показниками основного, допоміжного та погашеного капіталу, вартості акцій чи паїв, дивідендів за кілька останніх звітних періодів, членів правління та кандидатів у директори «Покажчик ...» подає інформацію про розподіл прибутків, дати проведення загальних зборів, баланс, дебетові та кредитові обороти та чистий прибуток.

Вибірка київських акціонерних організацій становить 77 товариств і 7 банків, 3 з яких – регіональні відділення. Згідно зі статистикою акціонерної справи за 1913 р., у Києві нараховується 38 товариств, з яких 17 – акціонерних (13 постулюють це у назві), а 21 – на паях. Якщо ж звернутися до адрес правлінь цих товариств, то стане очевидно, що розташовані вони переважно в центрі міста (вул. Прорізна, Левашовська (нині Шовковична), Хрещатик, Катерининська (нині Липська), Інститутська, Володимирська тощо), рідше на Подолі та ще рідше у сільській місцевості (на зразок с. Деміївка).

Превалююча більшість акціонерних товариств із дивідендами понад 10 %, а подекуди до 40 %, належать до цукрової галузі, а їх засновниками є загальновідомі родини Ханенків, Терещенків, Бродських, Ліbermanів, Гальперіних, Зайцевих, Заксів. Зі списків правління та кандидатів у члени правління очевидно, що справа мала виражений сімейний характер – від батька до сина, від чоловіка до дружини.

Про масштаби тогочасного виробництва статистика говорить не менш красномовно. 5 жовтня 1901 р. у Києві було відкрито акціонерне товариство тютюново-махоркової фабрики П. С. Спіліоті з метою придбання, утримання та розвитку фабрики махоркового тютюну в Києві на Подолі (Верхній Вал № 66 та Хорева № 55), яка належить П. С. та С. А. Спіліоті, а також для торгівлі махорково-тютюновими виробами. Фабрика була створена ще в 1883 р., а станом на 1903 р. налічувала 80 робітників. Акціонерне товариство парової фабрики шоколаду і цукерок «Валентин Єфимов» налічувало 150 робітників і фірмові магазини у Києві, Одесі, Катеринославі, Житомирі, Василькові та на Ярмолинецькому ярмарку.

Практично кожне товариство мало свої філіали. Наприклад, акціонерне товариство Київського маслобійного заводу «Брати Лур'є і Ко» володіло також трьома комісіонерними складами у Варшаві, Катеринославі та Баку. Примітним є той факт, що цей завод спершу належав торговому дому «Брати Лур'є і Ко», а у 1900 р. трансформувався в акціонерне товариство (1 200 іменних акцій і ще купони «250 рублів» на 10 років для пред'явника). Справді, форма акціонерного товариства дає куди більше свободи акціонерам, адже вони можуть вкладати свої капітали в різні товариства, в той час як члени торгового дому несли відповідальність усім своїм майном.

Право голосу в більшості товариств розподілялося схожим чином. В Олександрівського товариства цукрових заводів, директором якого був Л. І. Бродський, одна акція відповідала одному голосу, проте існувало обмеження – одна людина не могла віддати більше 10 голосів (5 власних і 5 за довіреністю). Надзвичайно цікавим є порядок розподілу прибутків цього товариства: на покриття вартості машин і будівель (амортизація) йшло 5 %, у запасний капітал – не менше 5 %, 2 % – у пенсійний капітал службовцям, до 8 % – дивіденди, залишки ділили наступним чином: 5 % - директору розпоряднику, 10 % - винагорода членам правління, решта 85 % - знову дивіденди. Баланс товариства на 1 вересня 1903 р. показує, що прибуток товариства становив понад 982 тис. рублів, а в 1900/1901 – понад 2 млн. рублів. Спад легко пояснюється економічною кризою, яку переживала Російська імперія, проте цукрова промисловість відчула її найменшою мірою. Товариство володіло рафінадним заводом (заснований 1879 р.) з бондарською та ремонтною майстернями й газовим заводом в Одесі (780 робітників), цукрорафінадним заводом (1883 р.) з ремонтною майстернею та вапняним заводом у с. Заліванщин (Вінницького повіту Подільської губернії) з 890 робітниками, цукровий завод (1851 р.) у Райгороді (Черкаського повіту Київської губернії) – 550 робітників, заводами в селах Матусово, Велика-Новоселиця,

Лебедин, а також величезними обширами землі, які засівалися цукровим буряком, складами цукру в 40 «містах і містечках імперії».

Отже, статистичні збірники, які виходили друком у Російській імперії, є самодостатніми джерелами та дозволяють отримати ключову інформацію про діяльність торгових товариств, відслідкувати тенденції їх розвитку, здійснити порівняльний аналіз у рамках імперії, генерал-губернаторств, країв.

Эволюция образа Ноевого ворона: историко-культурный анализ

Панин Максим

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
ptaxim08@rambler.ru*

Актуальность научной проблемы обусловлена недостаточной изученностью образа ворона в историографии. Данную тему исследовали Н. Ф. Сумцов, Е. М. Мелетинский, А. В. Гура, А. Л. Топорков, однако их труды практически полностью обошли богатый и информативный сюжет со всемирным потопом и ролью ворона в нём соответственно. В связи с этим, нами были поставлены следующие задачи: рассмотреть эпизод с вороном в контексте легенды о всемирном потопе во всём его многообразии; проследить эволюцию представлений об образе ворона; дать им интерпретации.

Легенда о всемирном потопе является одной из древнейших и популярнейших в мире мифологем. Первое письменное свидетельство данного сюжета зафиксировано в древнешумерском «Эпосе о Гильгамеше», которое, как отмечает Дж. Дж. Фрэзер и ряд других исследователей, легло в основу Ветхого Завета, а затем из него распространилось по манускриптам христианских монахов, ведущих историю человечества в своих хрониках от «первых людей». Таким образом, ветхозаветные сюжеты становились основой для многочисленных пересказов по древнейшей истории человечества во многих исторических источниках. Но следует отметить, что ввиду сложности формирования единого библейского канона, из-за смешивания библейской традиции с фольклорной (апокрифической), а также вследствие трудностей перевода, пересказы одного и того же библейского сюжета порой весьма отличались друг от друга и несли в себе некоторые оригинальные черты. Поэтому для работы над темой мы использовали историко-генетический и сравнительный методы.

Рассматриваемый нами сюжет начинается с того, что Бог решает наказать человечество за грехи потопом, но избирает семью одного праведника – Ноя, и велит ему построить ковчег, в котором тот спасётся вместе с семьёй и животными. Когда воды потопили человеческий род, из-за особой конструкции окон корабля Ной не мог видеть, что происходит снаружи. Тогда он начал выпускать птиц: «И через 40 дней Ной открыл сделанное им окно в ковчеге и послал ворона, чтоб посмотреть, не сошла ли вода с земли, и тот, полетев, не вернулся, пока вода на земле не схлынула». После улетевшего ворона Ной решил выпустить голубя, с надеждой, что тот сообщит благую весть. В первый раз голубь вернулся ни с чем, через неделю с маслянничной ветвью, и в третий раз не вернулся совсем, что говорило о высыхании земли. Ковчег открылся, люди и животные вышли на обновлённую землю.

Примечательна разница между «Эпосом» и Библией: в «Эпосе» спасительной птицей, несущей своим длительным отсутствием добрую весть Утнапиштиму (прообразу Ноя), являлся ворон. Эту метаморфозу можно объяснить иудейским представлением о разделении животных на «чистых» и «нечистых». Нечистых животных нельзя было употреблять в пищу и приносить в жертву Богу. Законы Моисея о чистоте и нечистоте имели целью отделить «народ Божий» от язычников. По этой схеме ворон был определён как птица нечистая. В этой связи к данной библейской традиции добавился древнеиудейский апокриф, повествующий о том, что ворон, когда улетел с ковчеге, набросился на труп всплывшего человека и начал его пожирать;

ярлык «ворона-трупоеда» стал ключевым в его образе, он крепко приплёлся к хищной птице и рационализировал негативное отношение к ней народа.

Этот эпизод хорошо прижился в христианской среде, о чём свидетельствует большое количество западноевропейских и византийских источников. Уже в IV в. Иоанн Златоуст, архиепископ Константинопольский, в своих «Беседах на книгу Бытия» тоже видит ворона трупоедом.

Для христиан, смотрящих на Ветхий Завет через призму Нового, потерялась актуальность разделения животных на чистых и нечистых, однако интересно, что за вороном сохранился статус «поганой» птицы. Объясняя это, предполагаем, что христианские авторы неосознанно перелагали прочитанный материал, а сами не имели за образом ворона какой-либо специальной семантической привязки.

Особый интерес представляет собой русская средневековая описательная традиция, записанная в «Палее толковой» (XIII в.), «Летописце Еллинском и Римском» (XV в.), «Креховской палее» (XV-XVI вв.), «Лицевом летописном своде» Ивана Грозного (XVI в.; далее ЛЛС), «Слове святого отца Мефодия Патарского» (XVI-XVII вв.).

В ЛЛС, например, видим, что рукописный текст соответствует библейскому канону (по которому ворон просто вылетел с ковчега), однако прилагаемая миниатюра дополняет письмо изображением набрасывающегося ворона на всплывшее тело. Это свидетельствует о знакомстве иллюстратора с апокрифом и живости подобного представления как такового.

Эпизод в «Толковой» и «Креховской» Палеех оригинально переиначивает известную легенду: стереотипы о вороне связываются с представлениями об иудеях. Ной выступает в роли Господа, «жидове» – обобщены образом ворона и названы такими же предателями Господа, как ворон – предателем Ноя. С чем связана такая антииудейская полемика авторов – вопрос открытый. Однако такой уникальный синкретизм для потопного сюжета нельзя оставить без упоминания.

Подводя итог работы, повторим, что эпизод с вороном в контексте всемирного потопа – древний и широко распространённый; динамичность сюжета не позволяла законсервироваться легенде. Сначала ворон был «благим вестником» у шумеров, затем стал «нечистой» птицей у иудеев, к образу которой приписалось апокрифическое сказание, сделавшее из ворона трупоеда. После исследования путей распространения легенды и определения локальных интерпретаций перешли к русской описательной традиции. Было определено, что у русских летописцев особой семантической привязки за образом ворона не наблюдалось; мы показали, как иудейский апокриф вжился в русскую культуру и сопровождал вполне канонические пересказы ветхозаветной истории на примере ЛЛС, а также обнаружили, как образ ворона оригинально использовался в качестве орудия в полемике с иудеями.

Потенциальным продолжением научной работы может быть расширение круга исследуемых источников до византийских и западноевропейских.

Відображення політики українізації на сторінках газет «Правда» та «Комуніст» в 1920-1930-х рр.

Сабадаш Влада

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vladanew2500@gmail.com

У науковій літературі проблема відображення політики українізації на сторінках республіканської та загальносоюзної преси вивчена недостатньо. На сьогодні нараховується лише кілька робіт, присвячених цій тематиці. Серед дослідників процесу українізації слід назвати Г. Єфименка, В. Даниленка, Я. Верменич, К. Шпакович, О. Коляструк. Актуальним завданням зокрема залишається здійснення формалізованого аналізу газетних матеріалів, присвячених політиці українізації 1920-1930-х рр.

Мета дослідження – на основі побудованої бази даних газет «Правда» і «Комуніст»

з'ясувати характерні особливості відображення політики українізації в загальносоюзній та республіканській пресі 1920-1930-х рр.

Методологічна основа дослідження – використання технології баз даних, а саме СУБД MS Access 2010. База даних дозволила систематизувати статті та здійснити їх формальний аналіз.

Ядро бази даних нараховує дві таблиці: «Газета» і «Стаття». Перша з них дозволяє здійснити паспортизацію даних та містить наступні поля: «Назва», «Дата», «Номер випуску газети», а також «Фотоматеріали». Друга таблиця надає детальний опис статей, відображуючи інформацію про їх назву, авторство, розмір і розташування (в тому числі за рубрикою). Крім цього, здійснюється контент-аналіз статей за допомогою виділення таких критеріїв: «Центральна подія/процес», «Емоційний фон», «Образи», «Відомі персоналії», «Організації», «Характеристика процесу», «Стан українізації», «Рівень відповідальності», «Ставлення населення до українізації» тощо. Виділення цих аспектів сприяло відтворенню образу українізації, що формувався в газетах протягом досліджуваного періоду.

Таким чином, було з'ясовано, що на сторінках загальносоюзної преси статей, присвячених українізації, нараховується значно менше, ніж на сторінках республіканської преси (загальна кількість публікацій становить майже 400). Республіканська преса більше уваги присвячувала українізації державного апарату (понад 40 % від загальної кількості статей), менше – узагальненим звітам стосовно перебігу політики, питанню української мови та літератури, освіти та науки. Основними при відображенні українізації стали образи селянина, партії та пролетаря. Серед відомих персоналій, які згадувалися в статтях, були Й. Сталін, В. Ленін та М. Скрипник (відповідно 16,7 %, 21,5 % та 26,7 %). Помітне місце серед статей належало згадкам про Т. Шевченка (35 статей). Стан українізації найчастіше визначався як «задовільний» або «майже задовільний». Відповідальність за здобутки і хиби в сфері українізації, як правило, перекладалася на місцеве керівництво (35,4 %) або республіканське (35,2 %). У переважній більшості статей (85,4 %) процес українізації характеризується як «наказ зверху», а не «ініціатива знизу». Емоційний фон більшості статей можна охарактеризувати як нейтральний і патетичний (30,5 % і 37,2 % відповідно). Загалом, преса репрезентувала цілісний образ українізації, оскільки торкалася різних аспектів цього процесу.

Публікації Ф. К. Волянським джерел з історії Галичини в додатках до «Gazety Lwowskiej» у др. пол. XIX ст.

Смерека Богдан

Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

smereka.bohdan@yahoo.com

XIX ст. – період масового зацікавлення народами Європи власним минулим. Одним з проявів цього явища була діяльність низки наукових осередків і окремих осіб, спрямована на пошук, опрацювання та публікацію документів, що проливали світло на політичні, економічні та соціокультурні аспекти розвитку європейських держав та їх мешканців у минулому. Активно вивчали історичні джерела з власної середньовічної та ранньомодерної історії і польські дослідники. Окрім суто наукових завдань, така діяльність мала під собою патріотичне підґрунтя, позаяк Польша у XIX ст. не мала власної державності, будучи розділеною між трьома монархіями – Габсбургів, Романових і Гогенцоллернів.

Про ступінь важливості публікацій джерел епохи Польського королівства і Речі Посполитої для формування національної свідомості пересічного поляка красномовно свідчить той факт, що тексти давніх актів виходили друком не лише у спеціалізованих виданнях з передмовами та науковими коментарями, а й у пресі, тобто були

в буквальному сенсі доступні масовому читачу. Найбільше документів з'явилося на шпальтах «Львівської газети» (пол. *Gazeta Lwowska*) – одного з найстаріших польськомовних періодичних видань, перші випуски якого з'явилися у 1811 р. Невдовзі після появи газети її почали супроводжувати численні додатки, де публікувалися в тому числі історичні матеріали: «*Rozmaitości*» (1817-1818); «*Rozmaitości: oddział literacki Gazety Lwowskiej*» (1819-1827), «*Rozmaitości: pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej*» (1828-1829, 1831-1848, 1854-1857, 1859), «*Dodatek do Gazety Lwowskiej: doniesienia urzędowe*» (1812, 1821-1822, 1825, 1827-1828, 1832, 1834-1842, 1844-1847), «*Amtsblatt zur Lemberger Zeitung*» (1848, 1850, 1855-1857, 1859-1866), «*Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej*» (1851-1860), «*Dodatek Osobny przy Gazecie Lwowskiej*» (1861-1862), «*Dodatek Nadzwyczajny do Gazety Lwowskiej*» (1867), «*Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej*» (1868-1869), «*Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej: poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej*» (1872), «Народна Часопись: додаток до Газети Львівської» (1891-1912), «*Przewodnik Naukowy i Literacki: dodatek do Gazety Lwowskiej*» (1873, 1877, 1890, 1891, 1896, 1916, 1917), «*Przewodnik Naukowy i Literacki: dodatek miesięczny do Gazety Lwowskiej*» (1898, 1900, 1902-1903, 1906, 1908-1910, 1914-1916, 1918, 1919).

Впродовж 1851-1862 рр. широку археографічну діяльність на сторінках «*Dodatku Tygodniowego...*» та «*Dodatku Osobnego...*» розгорнув краєзнавець-аматор Ф. К. Волянський. За цей період ним було опрацьовано і видано 64 документи з архівних зібрань Львова та Кракова, що стосуються різних аспектів історії міст і сіл Галичини впродовж XIV-XVIII ст. Серед них локаційні привілеї, ревізії королівських маєтків (Коломийське, Сяноцьке і Скальське староства), фундаційні документи для храмів (Білка, Долина, Пруси, Страдч, Ходорів), акти купівлі-продажу та монацій маєтностей, статuti цехових організацій (львівських бляхарів, немирівських ткачів, олеських кушнірів, тернопільських кравців), звільнення міст від сплати податків, акти розмежувань тощо. Усі документи супроводжуються перекладом на польську мову з авторськими коментарями, у випадку публікації оригінальних документів окрім тексту подавалася і копія акту. Звісно, знаходимо і неточності – так, Волянському не завжди вдавалося вірно ідентифікувати зафіксовані в джерелах топоніми, однак подібні хиби були притаманні й іншим працям, написаним фахівцями і, що важливо, місцевими уродженцями (приміром, у львів'янина, професора П. Домбковського у праці про адміністративний устрій Руського і Белзького воєводств у XV ст.). Важливо підкреслити, що Волянський був одним з перших археографів Галичини – документи він публікував раніше, ніж А. Стадницький («*Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV-XV wieku*», 1863) і М. Дідушицький («*Kronika domowa Dzieduszyckich*», 1865), однак пізніше ніж Денис Зубрицький («*Kronika miasta Lwowa*», 1844). Тексти Волянського використовувалися при публікації фундаментального 25-томного видання «*Akta grodzkie i ziemskie*» (1868-1935 рр., його укладачі не залишили зауважень по відношенню до якості текстів і перекладів Волянського, на відміну від опублікованих А. Стадницьким), та інших видань джерел.

Варто зазначити, що не всі упорядники документів, які з'являлися в додатках до «*Gazety Lwowskiej*» (а це були також І. Вагилевич та С. Баронч) вказували своє ім'я, тому Волянський міг бути причетним до опрацювання значно більшого їх числа, зокрема до публікації останньої люстрації коронних маєтностей Руського воєводства 1765 р. (на що вказує дослідниця Р. Майборода). В будь-якому разі, роль цієї постаті в археографічному освоєнні документальної спадщини із середньовічної та ранньомодерної історії Західної України (високу оцінку його роботі дав М. Грушевський) ще потребує окремого ґрунтовного дослідження.

РОЗДІЛ III

*ІСТОРІЯ СТАРОДАВНІХ
ГРЕЦІЇ ТА РИМУ*

Пехота царя Пирра**Бабич Денис***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**denis.babi4@ukr.net*

Эпирский царь Пирр – один из самых ярких и известных правителей античной истории. Пирр признается античными авторами и историками античности талантливым полководцем, однако причины его военных успехов изучены недостаточно. Остаются неясными особенности армии царя Пирра (в том числе пехотных подразделений) и его тактические приемы. Важным является вопрос о специфике боевого построения эпирской пехоты. Также необходимо определить роль наёмников, проследить изменения в пехоте армии Пирра в зависимости от различных военных кампаний. В целом, исследование истории пехотных подразделений армии царя Пирра будет полезным для понимания особенностей военного дела эпохи эллинизма. В данной работе следует выяснить тип эпирской фаланги, проанализировать состав наемников Пирра и их роль в сражениях, а также рассмотреть тактические приёмы, применявшиеся Пирром.

Хронологические рамки исследования ограничены периодом военных кампаний, которые вёл Пирр на Балканах, на Апеннинском полуострове и на Сицилии (290 – 270 е гг. до н. э.) вплоть до своей смерти в Аргосе в 272 г. до н. э.

Количество исследований, посвященных данной проблеме, невелико. Многие исследователи, например П. Коннолли, Г. Дельбрюк, Р. Светлов, Д. Хэд, считают, что армия царя Пирра не отличалась от эллинистических военных систем того времени, которые были построены по македонскому образцу, поэтому эпирская пехота была вооружена и воевала также как македонские сариссофоры. Тем не менее, есть точка зрения, что эпирская пехота скорее напоминала греческую фалангу, а не македонскую. Этого мнения придерживаются А. Абакумов и С. Казаров, которые утверждают, что для первой точки зрения нет достаточных оснований. Большинство историков сходятся во мнении, что вопрос об особенностях армии Пирра практически не рассматривался. Вопрос о соотношении эпирских и наемных подразделений в армии Пирра также спорен. Так, Г. Бенгтсон считает, что армия Пирра накануне итальянской кампании практически полностью состояла из наемников, а П. Левек утверждает, что в армии царя наемники составляли меньшинство. Нечасто становились объектом внимания исследователей и тактические приемы царя Пирра. Р. Светлов обращает внимание на некоторые элементы тактики эпирского царя, например, расчленение тяжелой пехоты по фронту, создание резервов. Г. Дельбрюк анализирует битвы Пирра с римлянами, при этом большое внимание уделяя использованию царём слонов. А. Нефедкин подробно разбирает взаимодействие метателей и сариссофоров в армии эпирского царя. В научной литературе в основном подробно исследованы битвы Пирра с римлянами, в то время как другие его кампании изучены меньше, что, видимо, связано с более подробным описанием итальянской кампании царя в источниках.

Во время проведения данного исследования в первую очередь были использованы нарративные источники: биография царя Пирра в «Сравнительных жизнеописаниях» Плутарха, «Римские древности» Дионисия Галикарнасского (XIX и XX книги), «Стратегемы» Фронтин, 28 глава в XVIII книге «Всеобщей истории» Полибия.

Метод аналогии будет полезен при анализе пехоты армии Пирра в сравнении с пехотой армий других эллинистических государств. Историко-генетический метод даст возможность проследить эволюцию состава пехоты армии Пирра, а сравнительно-исторический позволит сравнить ее с иными эллинистическими армиями.

В ходе исследования было определено, что основу войска Пирра составляли эпирские отряды, а состав наемников менялся в зависимости от обстоятельств военных кампаний. Эпирская фаланга, вероятно, была греческого типа. Ударную силу составляла тяжелая пехота, хотя Пирр большое внимание уделял легкой пехоте

как средству поддержки, что выразилось в размещении отрядов италийских воинов вперемежку со спейрами македонской фаланги наемников и легковооруженных воинов между слонами. Македонские фалангиты принимали участие в битвах Пирра в качестве наемников. В различных ситуациях использовались галатские наемники (в качестве караульных, передовых и ударных отрядов). Скорее всего, Пирр использовал галатов только в качестве пехоты. Галаты были средством поддержки действий тяжелой пехоты, а также мобильными пехотными подразделениями. Тарентинцы, воевавшие на стороне Пирра против римлян, использовали наемников и отряды ополчения граждан, поэтому маловероятно, чтобы тарентинские подразделения были перевооружены Пирром на македонский манер. Упоминание Дионисием гоплитов с длинными щитами позволяет предположить, что Пирр перевооружил некоторых своих воинов этими щитами. Кроме расчлененного пехотного строя Пирр использовал уже знакомое тогда грекам сосредоточение больших сил на одном из флангов (правый фланг армии царя при Аускуле) и применял обходные маневры (при Беневенте и, вероятно, в битве с войсками Антигона Гоната в ущелье).

Таким образом, пехота и военное искусство царя Пирра, несмотря на внешнюю схожесть с военным делом других эллинистических монархов, были самобытными явлениями, которые позволяли этому полководцу одерживать победы над разнообразными противниками.

Дионисийские празднества

Варшанидзе Натаи

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
natagarf25@gmail.com*

Празднество в Древней Греции носило всенародный характер; это была имитация близкого общения с божеством путем его прославления через торжественные процессии и жертвоприношения. Данная работа посвящена описанию различных видов празднеств в честь Диониса. С помощью их исследования можно определить атрибуты, функции и спутников божества, а также проследить становление института театра, так как драматические представления в Греции в VI-IV вв. до н. э. имели место только на дионисийских торжествах.

Цель исследования – выявить специфические черты празднеств и определить их характер.

Хронологические рамки работы охватывают классический период истории Древней Греции – кон. VI – пер. пол. IV вв. до н. э.

Данное исследование основывается на нарративных источниках: Аполлодор «Мифологическая библиотека», Гигин «Мифы», Аристотель «Афинская полития», Аристофан «Ахарняне», Плутарх «Сравнительные жизнеописания», Павсаний «Описание Эллады», Прокл «Хрестоматия» и Афиной «Пир мудрецов». Среди эпиграфических источников следует выделить Саламинскую надпись, табличку из острова Миконос, табличку со списком победителей в трагедиях и комедиях на Ленеях. Были использованы и иконографические материалы, среди которых следует отметить «ленейские вазы» VI-V вв. до н. э.

Празднества в честь Диониса рассматривались немецкими (А. Моммзен, В. Буркерт, К. Кереньи, К. Вальднер), французскими (П. Видаль-Накэ, К. Калам) и английскими (Дж. Харрисон, А. Пикард-Кембридж, Р. Паркер, Р. Тейлор-Перри, С. Голдхилл) исследователями. Также следует выделить работы В. Латышева, В. Головни, Е. Герцмана. Стоит отметить, что среди историков существует множество дискуссий по поводу характера празднества Осхофорий, а также происхождения названия торжества Леней. Осхофории выделяют как сельскохозяйственной праздник (К. Калам), практику мужских инициаций (Р. Паркер, П. Видаль-Накэ) или как церемониальное действо (О. Пилз). К. Кереньи соотносит Ленеи со словом ληνός

– «давяльный пресс»; Л. Шмиц с λίμνη – «болото», «трясина»; место, где сооружался храм в честь Диониса Ленея (Λιμναγενής) – Λήναιον – Ленеон. Также существует мнение А. Пикарда-Кембриджа, что Ленеи произошли от слова λήναι – названия вакханок или менад – спутниц Диониса.

В качестве методов использовались метод сравнительно-исторического анализа, историко-генетический, типологический, историко-системный.

Научная новизна исследования заключается в том, что в данной работе была предпринята попытка комплексного анализа каждого из празднеств в честь бога Диониса; подробная характеристика каждого из его элементов, так как в историографии зачастую приуменьшают или слишком преувеличивают значение лишь одного элемента, упуская при этом описание в целом торжества.

Древнегреческие празднества, в том числе в честь бога Диониса, были главным образом связаны с системой времяисчисления, так как вся религия эллинов была построена на почитании сил и явлений природы и должна была соотноситься с течением луны и солнца, а также со сменой времен года. Вследствие этого религиозные торжества должны были осуществляться периодически в одну и ту же пору года, с которым они были связаны в первую очередь.

В четвертом месяце афинского календаря Πυανεσιών «месяц праздника Варки бобов» (вт. пол. октября – пер. пол. ноября) справлялся праздник Ὡσοφορία – Осхофори. Данное празднество исследователями переводиться на русский язык в двух значениях, как «праздник гроздьев» или же в широком значении как «накинуть изношенное платье». Особенности празднества являются присутствие элемента травестиизма, а также двойственный характер торжества: церемониальный и сельскохозяйственный.

В шестом месяце афинского календаря Ποσειδεών (кон. декабря – нач. января) праздновались Малые или Сельские Дионисии (Διονύσια κατ' αἰρούς или μικρά). Сельские Дионисии были приурочены к окончанию сбора винограда. Главным событием считалось процессия. Также устраивались игры: для юношей – ἀσκληιασμός или Ασκληία – асколии, для девушек – «праздник качелей» Αἰώρα – Айора. Кроме игр могли быть представлены и импровизированные мимические выступления, изображавшие действия из мифов про Диониса, что впоследствии переросли в настоящие пьесы.

В седьмом месяце Γαμηλιών (январь-февраль), или как он назывался ионийцами Ληναίων, устраивались Ленеи – Διονυσίων τῶν ἐπὶ Ληναίῳ. Они были похожи на Малые Дионисии, но имели торжественный характер. Впервые именно на Ленеях приобретают официальный характер состязания в трагедии и комедии, а также в дифирамбе.

В восьмом месяце Ἀνθεστηριών отмечались Анфестерии – праздник цветов, которые проходили в течение трех дней. Также этот праздник считался и временем поминовения умерших. Главным обрядом празднества считалось благословение и ритуальное распятие нового вина.

В девятом месяце Ἐλαφβολιών справлялся второй по важности праздник после Великих Панафиней – Великие Дионисии. Это празднество стало началом зарождения театра, который выполнял роль политического раскрытия самосознания общества. Кроме того, театр – своеобразное культурное явление: на сцене можно было познать мастерство красноречия, богатство и разнообразие образов.

Таким образом, дионисийские празднества были приурочены к определенным этапам создания вина, кроме того, они олицетворяли и фазы возникновения театра. На Малых Дионисиях оттачивали мастерство драматурги: показывали уже сыгранные трагедии, на Ленеях исполняли комедии и трагедии более торжественно, так как через несколько месяцев на Великих Дионисиях показывали лучшие пьесы. Исключением являлись Осхофории и Анфестерии, которые имели четко выраженный сельскохозяйственный и церемониальный характер.

**Публічний простір полісу як середовище формування особистості у
Стародавніх Афінах наприкінці архаїчного – у класичний періоди****Вар'ян Оксана***Запорізький національний університет**melita16@ukr.net*

Характерні особливості розвитку полісу у Стародавніх Афінах знаходили відображення у архітектурно-просторовому плануванні публічного простору, покликаному задовольнити вимоги політичних та соціокультурних практик громадянської общини. Розвиток міського простору Стародавніх Афін відбувався паралельно зі становленням полісу та виступав відображенням його суспільно-політичних, релігійних, ідеологічних реалій. Формування громадського простору афінського полісу пов'язують з сер. – др. пол. VI ст. до н. е., коли починається розбудова класичних агори та акрополя. В якості учасника суспільно-політичної, релігійної діяльності, афінянин проводив значну частину свого часу у громадських місцях, що обумовлює актуальність дослідження впливу публічного простору на формування особистості громадянина у Стародавніх Афінах.

Джерельна база дослідження включає праці Аристотеля, Фукідіда, Плутарха, комедії Аристофана, промови ораторів Лісія, Демосфена, Ісократ. Дослідження простору полісу здійснювалось в контексті проблем взаємозв'язку архітектурно-просторового розвитку міста та соціально-політичних процесів (К. Власопулос, Ф. Ланг, Е. Манакіду, А. Мазарікіс, Л. Неветт, Дж. К. Пападопуло); впливу становлення демократії на трансформацію простору Афін (М. Детьєн, Р. Осборн). В радянській історіографії сер. XX ст. відзначимо ґрунтовну та актуальну працю Л. М. Колобової, у якій висвітлено організацію міського простору полісу на фоні політичного розвитку Афін архаїчного та класичного періодів.

Предметом досліджень Д. Бертон, М. М. де Адраде, Н. Т. Аррінгтона, В. Влachu, О. Палагія, К. Стірса виступали окремі складові публічного простору у Стародавніх Афінах. Соціальна комунікація в межах публічного простору давньогрецького полісу розглядалась К. Куле, В. М. Строгоцьким.

Метою роботи є дослідження впливу публічного простору полісу на формування особистості громадянина у Стародавніх Афінах наприкінці архаїчного – у класичний періоди.

Організація простору, здатного забезпечити функціонування громадянської общини у Стародавніх Афінах, стала наслідком суспільно-політичних змін, цілеспрямованої діяльності політичних діячів щодо звеличення держави та візуалізації її цінностей, приватної ініціативи представників аристократії, покликаної підкреслити переваги та заслуги свого роду.

Публічний простір афінського полісу виступав простором закону, політичної та релігійної діяльності, комунікації, соціалізації та освіти громадян. До складових громадського простору Афін архаїчного та класичного періодів ми відносимо агору, акрополь, адміністративні будівлі, в яких здійснювалось управління полісом, храми та святилища, гімнасії, Керамік (тобто суспільно значиме середовище, облаштування якого мало справляти ідеологічний вплив та забезпечувати взаємодію громадян).

Передумови формування агори як складової публічного простору ряд дослідників вбачають у суспільно-політичних змінах. К. М. Колобова та Р. Осборн дотримуються думки про те, що реформи Солона та Клісфена змінили фізичний простір полісу. Після створенням демів виникла потреба у місцях для громадських зборів, які не перебували у формальній власності жодного дему. К. М. Колобова пов'язує з реформами Клісфена перетворення агори на освячений богами політичний центр Афін та трансформацію Акрополя з осередку політичної діяльності на священну ділянку.

Громадські релігійні культи знаходили матеріальне вираження у численних храмах, святилищах, вівтарях, посятах на честь богів та героїв. Простір полісу в Афінах мав

сакральний характер, свідченням чому є вигнання «нечистих» громадян за його межі, накладення атимії. За вчинені тяжкі злочини громадянин міг бути не лише вигнаний з полісу, а й позбавлений права поховання на його території.

Втіленням закону у межах простору полісу були псефісми та договори, висічені на стелах, виставлених в публічних місцях. С. Ламберт відзначає, що серед відомих за період з кін. VI – по кін. IV ст. до н. е. епіграфічних написів з текстами декретів Буле та еклесії, близько 3/4 складають гоноративні.

Д. Бертон акцентує увагу на визначенні Кераміка як громадського простору. Важливу роль у формуванні полісної ідентичності та артикуляції соціальних цінностей надає Кераміку Н. Т. Аррінгтон. Вибір місця розташування кладовища дослідник пояснює потребою у створенні простору, відображаючого демократичні цінності на протиположний аристократичним.

Палестри та гімнасії виступали не лише місцями тренувань як складової освіти афінян. Кімоном для забезпечення дозвілля громадян було проведено благоустрій агори та Академії. Активна розбудова публічного простору міста здійснювалась Лікургом. Серед іншого було реконструйовано гімнасій та споруджено палестру у Лікеї.

Публічний простір виконував соціалізуючу роль в межах громадянської общини, забезпечував передачу соціокультурних норм та реалізацію права громадянина на участь у житті полісу. Встановлені на площах та вулицях статуї і стели з декретами й посвятами покликані були наочно утверджувати цінність полісу, відзначати діяльність на благо колективу громадян. Споруди та пам'ятники виступали маркерами публічного простору, в межах якого відбувалось формування колективної пам'яті та громадянської ідентичності. Суспільна думка визначала, що вільний час громадянин мав проводити на площі, спілкуючись з іншими, слухаючи відомих політиків та філософів. За умов високої ролі усної культури у афіньському суспільстві класичного періоду та приватного характеру шкіл з залежністю тривалості навчання від фінансової спроможності, громадський простір, відкритий для всіх повноправних афінян, відіграв значну роль у процесі формування їх особистості. Значний вплив на виховання афінянина у відповідності до образу думок та дій держави, утвердження образу достойного громадянина полісу мали справляти бесіди у палестрах та гімнасіях, публічні проголошення на честь громадян.

Царь и городская община в государстве Селевкидов

Крюкова София

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

sofia.sagittarius@gmail.com

К сер. II в. до н. э. в эллинистической Сирии окончательно сложилась система двойного суверенитета, определявшая взаимоотношения полиса и царя как взаимную преданность. При этом данный период характеризуется также возрастанием чеканки мелкой городской монеты. Хотя в литературе данному вопросу уделяется внимание, тем не менее, в историографии отсутствует четкое объяснение, почему царская администрация ослабила контроль над городскими монетными дворами, чем и обусловлена актуальность темы. Отметим, что источниковая база по теме является достаточно репрезентативной. Источники представлены нумизматическими, эпиграфическими и нарративными данными. Говоря об историографии, мы можем указать, что внимание вопросу уделяли такие специалисты как Э. Беллинджер, Г. Дауни, О. Хувер и др., но они не смогли прийти к однозначному выводу.

Развивая идею взаимозависимости царя и городской гражданской общины, некоторые исследователи выдвигали гипотезу о прямой связи между усилением автономии местных общин и уже вследствие этого ослаблением правящей династии. Но в таком случае упускается из виду то, что царь в государстве Селевкидов выступал своего рода союзником, а не повелителем в прямом смысле слова, и называть первостепенной причиной ослабления государства Селевкидов самостоятельность

общины было бы слишком поспешно.

Данная работа посвящена выявлению причин изменения монетной политики в государстве Селевкидов с целью охарактеризовать взаимоотношения царя и городской общины. Для этого были использованы хронологический, историко-генетический, историко-сравнительный методы, а также методы анализа и синтеза.

На наш взгляд, отношения «монарх-город» следует трактовать уже как союзнические, а не подданические, учитывая специфику ближневосточного города исследуемого периода. В заблуждение может ввести то, что автономистские начала, проявившиеся в сер. II в. до н. э., значительно усилились к концу столетия. Различные населенные пункты, монетные дворы которых чеканили прежде только царские монеты, теперь выпускают лишь городские монеты в основном из бронзы, иногда из серебра. Показательно, что на них более не изображался профиль царя и, соответственно, отсутствовала легенда «басилеос».

Тем не менее, одной из характерных черт взаимоотношений царя и города являлся отказ царя прибегать к силовому подавлению непокорных. Более типичной являлась политика уступок. Показательным в плане проведения таковой политики царским правительством выступает случай с Акка-Птолемаидой. Во II в. до н. э. Акка-Птолемида одновременно проводила эмиссии как царских, так и городских монет. Говорит это и в пользу относительной свободы городской общины без стремления к полному избавлению от господства царя. Сидон также самостоятельно чеканит собственные монеты с 112/111 г. до н. э., оставаясь лояльным к царской власти. Одна надпись показывает, что в кон. 109 г. до н. э. Антиох VIII дарует свободу Селевкии Пиерии, чтобы привязать ее к себе. Аскелон проводит городскую эмиссию с 104/103 г. до н. э., Триполи также получает свободу во время борьбы между Антиохом VIII и Антиохом IX – с 100 г. до н. э. Но чекан таких монет уже не свидетельствовал о равноправных отношениях между царской администрацией и городом, как это было ранее.

Возвращаясь к вопросу отношений «царь-город», отметим, что являвшиеся чужаками для Востока Селевкиды, конечно, старались всячески поддерживать царский культ, дабы легитимировать свое нахождение у власти и среди греков, и среди местного населения. Со времени правления Деметрия II в источниках прерываются сообщения о широких подношениях жертв и даров святилищам царей, что свидетельствует о том, что царский культ начинает терять свою популярность не только у местного населения, но и среди македонских и греческих поселенцев. Но при этом сепаратистские тенденции еще не возникают.

Можно предположить, что разочарование в городской среде крепло постепенно, так как внутривластные неурядицы вели к разрушению торговых и экономических связей сирийских полисов. Собственно, нерегулярность царских эмиссий последних десятилетий II в. до н. э. напрямую свидетельствует и о серьезных финансовых затруднениях селевкидских монархов: начиная приблизительно со 108 г. до н. э., эмиссии Антиоха VIII и Антиоха IX резко уменьшаются, а на некоторых территориях прерываются полностью. Если монетный двор Антиохии не прекращает выпуск монет в течение всего времени, – впрочем, с именами царей, которые сменяют друг друга с необычайной быстротой: только при Антиохе VIII и Антиохе IX, четыре серии первого сменяются четырьмя сериями второго, – то монетный двор Дамаска бездействует с десятков лет до того, как Деметрий III обосновывается в этом городе.

Таким образом, следует отметить, что на всем протяжении вт. пол. II в. до н. э. явственно прослеживается упадок авторитета царской власти, практически сводится на нет значение царского культа, к концу столетия резко обостряется династическая борьба между кровными родственниками, что ведет к упадку экономических связей. Уже вследствие этого меняются взаимоотношения царя и автономных полисов, которые приобретают все больше независимости, просто не находя необходимой поддержки и защиты у ослабевавшей династии.

**Личность Гиппократы и развитие древнегреческой медицины
с сер. V до кон. IV вв. до н. э.**

Мамонтова Екатерина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Normanna1174@yahoo.com

Исследование особенностей врачебной деятельности Гиппократы и происхождения самого «отца медицины» позволяет выявить и всесторонне рассмотреть специфику данного периода в истории древнегреческой медицины. «Гиппократов корпус» содержит в себе новаторские идеи автора, освещает современные составителям проблемы в древнегреческой медицине, а «Клятвы» отражает морально-этические нормы, определявшие образ жизни врача, его отношение к больным и соблюдение врачебной тайны.

Хронологические рамки охватывают период с сер. V до кон. IV вв. до н. э. Нижняя граница определяется деятельностью Гиппократы, верхняя – Диоклеса из Кариста, так называемого «второго Гиппократы».

Важнейшими источниками в изучении данной темы являются трактаты врачей, относящиеся к исследуемому периоду, главным образом «Гиппократов корпус», а также древнегреческие эпиграммы.

Интерес к Гиппократу проявляли еще исследователи эпохи Возрождения, однако наиболее активно данной темой занимались в XVIII-XX вв. Первые фундаментальные исследования учения Гиппократы были проведены Т. Мейером-Штейнегом и С. Г. Ковнером. В советское время рассматриваемую проблему в своих трудах затрагивали Б. Д. Петров, Ф. Р. Бородулин и П. Е. Заблудовский. Возрастающее интереса к деятельности Гиппократы в советской историографии происходит в 80-е гг. и связано с появлением статей В. Х. Василенко, А. М. Козлова и Л. В. Соболевой. В современной историографии фигура Гиппократы рассматривается лишь в качестве одной из ступеней развития античной медицины, а в специальных исследованиях авторы изучают сам «Гиппократов корпус» без попытки проанализировать истоки изложенных в нем идей и их роль в последующем развитии медицины.

Цель исследования – выявить особенности развития светской медицины в период расцвета т. н. «школы Гиппократы», определить предтечи, на которые опирались медицинские познания Гиппократы, и проанализировать влияние его идей на последующее развитие медицины в Древней Греции до Диоклеса из Кариста, последнего древнегреческого последователя Гиппократы.

При работе над темой были применены следующие методы: сравнительно-исторический метод, позволивший на основе сопоставления с эпохой, предшествующей Гиппократу, выявить специфику периода превалирования гиппократиков; метод ретроспекции был применен при анализе источников как более раннего периода, так и более позднего – медицинских трактатов, чьи авторы перенесли воззрения Гиппократы; историко-генетический метод последовательно раскрыл ход развития медицинской науки в Древней Греции сер. V – кон. IV в. до н. э.

Учение Гиппократы вобрало в себя и систематизировало все достижения древнегреческих медиков предыдущих эпох, а также стало образцом для подражания большинства врачей вплоть до кон. IV в. до н. э., а в эпиграммах он воспевался как носитель знаний Аполлона-Пееана. Учение Гиппократы, которое противостояло одновременно и эмпирикам, и догматикам, требовало в первую очередь учитывать «природу» больного, его *φύσις*, и всячески стимулировать «естественные способности» организма. Гиппократ придерживался гуморальных представлений, а принципом его терапевтической деятельности было лечение противоположного противоположным и соблюдение меры; значительное место он отводил гигиене, диете, гимнастике, правильному режиму жизни, разумному чередованию труда и отдыха, умеренному применению лекарственных средств. Эти идеи объединили отдельных представителей

Косской и Книдской школ и превалировали на протяжении всего исследуемого периода, обуславливая его специфику.

**Статус боспорських полісів у складі держави Мітрідата Євпатора
на прикладі нумізматичних джерел
Протасова Альона**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
alyonaprotasova1998@gmail.com*

Держава Мітрідата Євпатора на піку своєї могутності включала колосальні території, серед яких особливий статус мали боспорські поліси. Вони отримали значно ширші автономні права від понтійського правителя, ніж інші новопридбані території. Вивчення статусу боспорських полісів у складі Понтийського царства дозволить загалом проаналізувати політику Мітрідата Євпатора стосовно Північного Причорномор'я та дати коротку характеристику періоду постеллінізму на Боспорі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 107-63 рр. до н. е. Нижня межа – 107 р. до н. е., обумовлена роком передачі Перисадам V Мітрідату Євпатору боспорських територій; верхня межа – 63 р. до н. е. – рік смерті понтійського царя.

Мета дослідження – проаналізувати статус боспорських полісів у складі держави Мітрідата Євпатора та специфічні риси правління понтійського царя.

Варто зазначити, що нарративні джерела значною мірою надають інформацію про воєнну діяльність Мітрідата Євпатора та лише частково описують його адміністративну та економічну політику, серед таких авторів – Аппіан Александрійський та Страбон. Основна ж категорія джерел цього дослідження – нумізматика, а саме монети, випущені боспорськими полісами під час перебування у складі Понтийського царства.

Історіографію цієї проблеми умовно можна розділити на дві категорії: ті, хто аналізував статус полісів – Т. Рейнак, Є. О. Молев, С. Ю. Саприкін та Дж. Хойт; ті, хто аналізував нумізматику мітрідатівського періоду – Д. Б. Шелов, К. В. Голенко, Ю. Л. Дюков, М. М. Чореф та Є. В. Захаров.

Враховуючи те, що в історіографії достатньо розкритий політичний аспект історії Понтийського царства, наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу статусу боспорських полісів у складі держави Мітрідата Євпатора.

У дослідженні використані наступні методи: історико-порівняльний, історико-генетичний, типологічний та історико-системний.

Перехід Боспору під владу Мітрідата Євпатора викликав суттєві зміни в монетній справі Боспорського царства, які проявилися не одразу, а лише на межі II-I ст. до н. е. Замість дрібної міді починають випускатися мідні монети більшого номіналу – тетраخالки та оболі, які в результаті стали основною грошовою одиницею. Припиняється також чеканка дрібного срібла. Емісія срібної та мідної монети починається не лише від імені Пантікапея, але і від Фанагорії та Горгінії.

Перша повноцінна серія боспорських монет мітрідатівської епохи складалася лише зі срібних драхм із зображенням голови Діоніса на аверсі та оленя на реверсі. Ці монети випускалися від імені Пантікапея та Горгінії, та були перечеканені зі срібних драхм Амісукін. II ст. до н. е. К. В. Голенко датує цю серію приблизно 100-90 рр. до н. е., але Д. Б. Шелов вважає, що її випуск розпочався на декілька років раніше. Право чеканити срібну монету в цей період мали громадянські общини Пантікапею та Горгінії.

Друга серія боспорських монет датується 90-80 рр. до н. е. та складається зі срібних монет трьох номіналів – дідрахми, драхми та тріоболи і двох номіналів мідних монет: оболі та тетраخالки. Тепер крім Пантікапею та Горгінії право чеканки срібної монети отримала й Фанагорія.

Потрібно виокремити той факт, що боспорська монета чеканилася не від імені царя, а від боспорських полісів – Пантікапею, Горгінії та Фанагорії. Це може означати, що вони формально зберігали свій полісний статус. Крім того, Горгінія та Фанагорія

практично вперше випускають повноцінну срібну та мідну монети. Якщо врахувати той факт, що перший поліс при Спартокідах зовсім не чеканив монет, а другий у II ст. до н. е. епізодично чеканив лише дрібну мідну монету, то можна зробити висновок, що в перші два десятиліття перебування Боспору під владою Мітрідата Євпатора відбувається розширення прав автономної чеканки, і, відповідно, полісних прав.

Цікавий той факт, що лише боспорським полісам Мітрідат надав право зазначати місце випуску, на відміну від монет Херсонесу, Ольвії та Тіри. Скоріш за все, це було зроблено з метою залучення підтримки Боспору, вбачаючи у ньому сильного союзника у війні з Римом.

Таке ставлення Мітрідата Євпатора до полісів Північного Причорномор'я було політичною акцією, метою якої була демонстрація прихильного ставлення понтіського царя відносно полісних прав та поваги до їхньої автономії. Вона повністю відповідала загальній політиці Мітрідата, який в цей період намагався відігравати роль філелліна – покровителя та охоронця традиційних грецьких свобод і прав.

Нумізматичні матеріали показують, що на межі 80-70-х рр. I ст. до н. е. положення полісів Північного Причорномор'я змінюється. Так, близько 80 р. до н. е. на Боспорі повністю припиняється будь-яка емісія монет від імені полісних центрів, а в подальшому виготовляються лише мідні оболі без зазначення місця чеканки. Усі регалії монетної справи на Боспорі в цей період зосереджуються в руках діоїкета цих територій, сина Мітрідата Євпатора Махара. К. В. Голенко вважає, що така ситуація склалася внаслідок їхньої участі в антимітрідатівському русі. Іншу точку зору висловлює Д. Б. Шелов, який вказує на той факт, що в джерелах немає свідчень про участь полісів в антимітрідатівському русі, тим паче в кін. 80-х рр. до н. е. у них не було ніяких причин для антимітрідатівського руху. Скоріш за все, що утиск автономної чеканки був пов'язаний зі зміною загального ставлення до прав полісів понтіським царем, який до цього часу перестав розігрувати роль покровителя еллінських свобод.

Проаналізувавши монетний обіг боспорських полісів у складі Понтіського царства, мітрідатівський час на Боспорі умовно можна розділити на два періоди: філеллінський, для якого характерне розширення автономних прав, та період звуження повноважень полісних центрів, що було викликано зміною внутрішньополітичного курсу понтіського царя та зовнішньополітичними факторами, а саме війною з Римською республікою.

Релігійна обрядовість і політичні махінації у Пізній Римській республіці **Руденко Олексій**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Університет Аристотеля в Салоніках
olexiy.rudenko97@gmail.com*

Падіння римської республіканської системи та перехід до Принципату, здавалося б, детально розглянуто у вітчизняній та закордонній історіографії. Тим не менш, новітні тенденції в історичній науці дозволяють переглядати вже установлені концепції, а доволі часто і суттєво їх коригувати. Запропонована проблема релігійності римського суспільства, а також використання релігійних мотивів в політичній боротьбі знаходиться на перетині власне політичного життя і ментальності римського громадянина, що дозволяє поглянути на ситуацію в Пізній республіці під дещо новим кутом. Відповідно, перед дослідниками постає питання: наскільки обрядовість впливала на політичне життя Риму і чи використовувалися релігійні чинники в політичній боротьбі Пізньої Республіки?

У наявних джерелах неодноразово згадується, як несприятливі знамення чи гадання впливали на політичне життя Республіки та прийняття суперечливих законопроектів. Відповідно, актуальність теми полягає у розгляді релігійного фактору як одного з важливих чинників політичного життя Риму I ст. до н. е. Наукова новизна полягає у комплексному вивченні різноманітних методів політичної боротьби і розгляду

обрядовості як одного з її компонентів.

Серед важливих для нашого дослідження джерел превалюють писемні свідчення як очевидців подій, так і істориків доби імператорського Риму. Листи Марка Туллія Цицерона надають можливість аналізу на предмет релігійності самого Цицерона і його друзів. Біографії Плутарха згадують про різні вдалі і невдалі знаки, що супроводжували життєвий шлях видатних діячів. Історичні праці Аппіана, Тацита, Веллея Патеркула і Діона Кассія дозволяють поглянути на релігійні чинники в контексті політичної історії. Вагомим джерелом є праця «*Prodigiorum Liber*» автора IV ст. Юлія Обсеквента.

Це питання вивчалось у зарубіжній історіографії, однак політична боротьба зазвичай розглядається з точки зору права (*lex*) і традицій. Комплексний аналіз римських чеснот здійснила А. Кларк. Релігійне життя Риму у всіх його проявах досліджують Л. Голланд, Й. Рюпке, М. Лайтмен, К. Андо. Більший акцент саме на політичне життя, однак зі згадками про релігійні чинники наявний у роботах О. Якобсона, Е. Груена, Т. Вайзмана, Е. Лінтотта, В. Екка, А. Ковалю, Дж. Річардсона. Серед дослідників, які вивчають аспекти римської релігії республіканської доби, варто згадати А. Кофанова, Б. Макбейна та А. Сморчкова.

Методи дослідження включали в себе історико-порівняльний, індукції та дедукції, а також ретроспективний метод.

Римська релігія відрізнялася кількома особливостями: публічністю здійснення ритуалів, відсутністю єдиної доктрини та суттєвим впливом релігії на щоденне життя. Публічність була однією з характерних ознак римського культу: сам процес жертвоприношення чи гадань мав відбуватися привселюдно. Здійснення обрядів було обов'язковою частиною будь-яких виборів чи голосування, які супроводжувались спостереженнями за знаменнями.

Так, обрядовість продовжувала залишатися вагомим чинником при виборах магістратів, наданні їм імперія, відправленні військ на війну і проведенні судових процесів. Варта згадки і велика кількість свят у пізньореспубліканському Римі, в дні яких народні збори чи сенат не могли збиратися для прийняття рішень. Так само коміції могли бути скасовані у випадку, якщо магістрат, авгур або один із громадян спостерігав у день їх проведення «несприятливі» знаки (грим, блискавки, затьмарення сонця).

Найяскравіше обрядові чинники проявилися в політичній боротьбі за допомогою обструкції. Завдяки цьому можна було затягнути проведення голосування чи взагалі скасувати і перенести на іншу дату, яка через свята могла бути призначена через тривалий проміжок. Августам достатньо було вжити термін *alio die* (іншого дня) для перенесення народних зборів. Подібні скарги на «неправильність» порядку проведення обрядів і спостережень за знаменнями частіше фіксуються в джерелах під час особливого напруження політичної боротьби в Римі – діяльності Клодія, суду Рабрії, аграрного закону Цезаря тощо.

Зокрема, «неправильне» проведення обрядів стало приводом для публічних атак на Публія Клодія у 61 р. до н. е. Відомою є і згадка про спуск августом і претором Метеллом Целером військового прапора на Янікулі під час центуріатних коміцій і суду над Рабрієм, адже сам суд характеризувався як «той, що суперечить традиціям». Вже після початку голосування за кандидатуру Катона Молодшого на посаду претора в 56 р. до н. е. Помпей розпустив народні збори «під приводом несприятливих знамень», хоча насправді все пояснюється готовністю народу проголосувати за Катона. Зібравши згодом вже підкуплені триумвірами коміції знову, претором обрали Ватинія. Цей же метод взяв на озброєння і Катон одразу після вищезгаданих подій: перед прийняттям закону Требонія про поділ провінцій між триумвірами Катон почав «кричати, що гримів грим», а тому і будь-яке рішення буде вважатися незаконним, однак його було силою виведено з Форуму.

Найочевидніше використання обрядовості як нового методу політичної боротьби спостерігається за часів законодавства триумвірів у пер. пол. 50-х рр. I ст. до н. е.

Можливо, саме цим пояснюється подальша заборона Клодія всім магістратам стежити за знаменнями в дні, коли мало пройти голосування з будь-якого питання, що мало б нівелювати практику скасування коміцій.

Підсумовуючи, сформулюємо власну тезу, що потребує подальшої наукової розробки: в сер. I ст. до н. е. вдале поєднання «несприятливих» знамень і передбачень та застосування сили на Форумі часто призводило до успіхів на політичній арені. Обрядовість все частіше втрачає свій релігійний сенс, натомість отримуючи політичний характер. Поєднуючи це із загальним падінням політичної культури римлян, нівелюванням недоторканності трибунів та використанням силових методів боротьби, обрядовість стає одним із факторів нелегітимних політичних практик в Пізній Римській республіці.

Щодо питань функціонування гімнасій в античних державах Північного Причорномор'я

Рябко Андрій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
pidzemellya@gmail.com*

Звернення до даної теми знаходиться в руслі сучасного інтересу історичної науки до проблем духовного життя суспільства, його світогляду, особливостей світосприйняття людини, до сфери ідеології та релігії. Гімнасії як освітні заклади були останнім етапом підготовки юнаків до дорослого життя, своєрідною перепусткою в середовище повноправних громадян.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з VI ст. до н. е. до IV ст. н. е. Географічні рамки включають регіон Північного Причорномор'я.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей функціонування гімнасія як структурного елемента античної держави в умовах Північного Причорномор'я. Для цього необхідно розглянути наступні питання:

- в яких містах існували гімнасії;
- де розташовувались топографічно;
- які мали конструктивні особливості порівняно з середземноморськими гімнасіями;
- які функції виконував гімнасій (виховні, політичні, культурні тощо);
- як був організований процес навчання;
- учителі й учні: права, обов'язки, соціальний статус;
- участь гімнасія в державних святах та агонах;
- з ким були пов'язані діяльність гімнасія;
- як на діяльність гімнасій впливав політичний устрій держав Північного Причорномор'я;
- якими були функції і соціальний статус гімнасіархів та ін.

У роботі використано метод комплексного аналізу джерел, виражений у співставленні літературних даних, епіграфічних, нумізматичних й археологічних матеріалів; генетичний метод, що дозволяє аналізувати й інтерпретувати історичні явища в їх розвитку; порівняльно-історичний та структурно-функціональний методи.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації розрізнених даних про гімнасії у Північному Причорномор'ї та у вивченні гімнасія як структурного елемента античної держави у Північному Причорномор'ї.

Враховуючи фрагментарність джерел, що відображають ситуацію у Північному Причорномор'ї, необхідно враховувати увесь їх спектр. Найінформативнішими є епіграфічні джерела: різноманітні присвяти, епітафії, шкільні вправи, опубліковані в збірниках IOSPE, «Корпус боспорських написів», «Написи Ольвії» та ін. Археологічні джерела представлені архітектурними залишками гімнасій, палестр, знахідками стриглів, стилосів та інших речей, що використовуються в процесі навчання. Окремі сторінки життя полісів Північного Причорномор'я відображені і в літературних джерелах,

серед найцінніших – «Борисфенітська промова» Діона Хрисостома.

Діяльність гімнасій у Північному Причорномор'ї розглядалася в роботах С. А. Семенова-Зусера, В. Д. Блаватського, О. І. Леві, С. Д. Крижицького, В. І. Кадеєва, О. А. Ручинської, М. В. Скржинської.

Джерела свідчать, що гімнасії існували в усіх великих грецьких колоніях. Вони відкриті в Ольвії, Пантикапеї і Фанагорії, а гімнасіархи відомі в Херсонесі, Ольвії, Танаїсі, Горгінії і Фанагорії.

Гімнасій Ольвії існував з V ст. до н. е. Збереглися імена двох ольвійських гімнасіархів. Перший з них, Нікодром, в сер. III ст. поставив в гімнасії статую свого сина Діонісія, переможця у святковому змаганні на честь Гермеса. Інший ольвійський гімнасіарх, Феокл, у II ст. побудував гімнасій, а коли він помер, там встановили його статую. Феокл був не тільки заможним, але й шанованим громадянином. Ольвіополіти чотири рази обирали його першим архонтом. Традиція обирати гімнасіархами відомих держаних діячів існувала й в інших полісах Північного Причорномор'я. Наприклад, у III ст. в Херсонесі обов'язки гімнасіарха виконував Агасикл, який обіймав також інші важливі магістратури.

На мармуровій стелі з розкопок в Горгінії записано близько трьохсот імен переможців змагань, що проводилися в цьому місті. В Фанагорії комплекс гімнасія був найбільшою громадською спорудою й існував на одному місці впродовж кількох століть починаючи з IV ст. до н. е. Перед будинком знаходилось подвір'я, оточене по периметру портиком з колонадою.

У присвятах, знайдених археологами під час розкопок Танаїса, в почесному реєстрі посадових осіб імена гімнасіархів згадуються неодноразово. Відносно часто знаходять стриглі – металеві скребки, якими атлети після змагань зчищали з себе олію, піт і пісок. Чимало знайдено керамічних емкостей – арибаллів, лекіфів – традиційних атрибутів атлетів античності.

Змагання молодих атлетів зазвичай були присвячені Гераклу і Гермесу, які вважались покровителями гімнасій і палестр. Однак були і змагання, присвячені іншим олімпійським богам і героям. Це, наприклад, Ахіллес в Ольвії; Аполлонії в Ольвії і містах Боспорського царства; Гермеї в Ольвії, Херсонесі і Горгінії тощо.

Атлети з Північного Причорномор'я також брали участь в загальноєллінських змаганнях, таких як Панафінеї та Анакії в Афінах, Піфійські ігри в Дельфах та багатьох інших. Про це свідчать археологічні, епіграфічні та нумізматичні джерела.

Отже, гімнасії існували в усіх великих містах Північного Причорномор'я. Архітектурно вони схожі на середземноморські, але мали конструктивні особливості, зумовлені, ймовірно, особливостями клімату та конфігурацією наявних площ під забудову. Гімнасії у Північному Причорномор'ї були державними установами, а гімнасіархи – державними посадовцями. Головна функція гімнасій – підготовка майбутніх громадян та інтеграція молоді в структуру античної громадянської общини.

Происхождение и трансформация образа богини Геры Семибратская Анастасия

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anastasiasemibratskaya@gmail.com*

Религия занимала особое место в истории древнегреческого общества, поскольку политическое устройство полисов заметно отличалось от устройства древневосточных монархий, в которых верховный правитель обожествлялся или имел божественное происхождение своей династии.

Данная работа посвящена исследованию происхождения образа богини Геры, одной из богинь женского олимпийского пантеона. Исследование образа Геры начинается с микенского периода, а заканчивается классической эпохой. Исследование образа Геры начинается с микенского периода (XVI-XI вв. до н. э.), а заканчивается

классической эпохой (V-IV вв. до н. э.)

Важкими письменними джерелами для написання роботи являлись произведения «Илиада» и гимн «к Гере» Гомера, «Теогония» Гесиода, «Мифологическая библиотека» Аполлодора, «Историческая библиотека» Диодора Сицилийского, «Описание Эллады» Павсания. В качестве эпиграфических источников использовались таблички образца линейного письма Б, обнаруженные в Кноссе, Пилосе и Аргосе.

Историография по данному вопросу представлена трудами кон. XIX в.: В. В. Латышев «Очерк греческих древностей. Богослужбные и сценические древности» и П. Гиро «Частная и общественная жизнь греков», а также исследованиями современных авторов: Дж. Ш. Болен «Богини в каждой женщине», Л. Л. Селиванова «Сравнительная мифология», статьи С. В. Архиповой, Н. Н. Казанского, А. Г. Чердниченко, Л. Ю. Герасимовой и др.

В ходе исследования использовались такие методы: историко-генетический, сравнительный, типологический, структурный, системный и метод контент-анализа.

Актуальность данной темы обусловлена пробуждением интереса в современной исторической науке к женским образам в древних религиях. В греческой религии существовало достаточно большое количество женских образов, однако образ Геры представляет наибольший интерес, поскольку сочетает в себе влияние как индоевропейской, так и минойской религии и олицетворяет собой борьбу древнего женского божества матриархальных религий за верховенство с более новым мужским, связанным с наступлением патриархальных тенденций как в религиозной системе, так и в жизни.

Новизна авторского подхода в анализе проблемы заключается в том, что в ходе данного исследования была предпринята попытка изучить происхождение образа Геры и его трансформацию, в то время как в историографии большее внимание уделяется непосредственно функциям богини в классическую эпоху. В соответствии с этим, было проведено тщательное изучение архетипа богини. Был исследован вопрос о сущности образа богини, а именно: можно ли считать его самостоятельным и более древним, чем образ Зевса и исследовать его отдельно, а также утверждать, что образ Геры напрямую связан с минойским женским божеством?

Анализ источников позволяет утверждать, что образ Геры достаточно древний и его можно отнести к эпохе крито-микенской цивилизации, подтверждением чего могут быть свидетельства линейного письма Б. Гера уже в микенскую эпоху являлась всецело чтимым божеством.

В ходе исследования было установлено, что теоним Геры имеет этимологически индоевропейские корни, а сущностный образ – минойские корни и древнюю предысторию, так как сформировался еще во времена матриархата и преобладания зооморфных божеств, о чем свидетельствуют сохранение в описании облика богини зооморфных рудиментов, связанных с быком или коровой, что восходит к традициям минойской религии. Не менее важным аргументом для подтверждения минойского происхождения сущности Геры является то, что если бы Зевс и Гера пришли в греческую религию вместе с ахейцами как сложившаяся божественная пара, образ богини был бы неразрывно связан с божественным супругом.

Со временем образ Геры терпит трансформацию, связанную с переходом общества к патриархальному укладу. Она осуществлялась путем усиления роли мужского божества как в мифологии, так и усилении роли мужчин в земной жизни.

Также вероятно, что в греческой мифологии у архетипа Геры были два антагонистических аспекта: ее патетично чтили в ритуалах как могущественную богиню брака, и в то же время она была выставлена Гомером как мстительная и ревнивая женщина, которая борется за свое главенствующее положение на Олимпе. Но при обозначившемся переходе к патриархату, важнейшим делом Геры как патриархального архетипа все же стало покровительство браку и семье.

Архетип и функции Геры в данный период вероятно являются отражением закрепления патриархальных порядков в древней Греции. Ранее всего культ богини был распространен в Аргосе, Олимпии и Самосе – VIII-VII вв. На этих территориях культ Геры имел самостоятельное значение и воспринимался отдельно от культа Зевса.

Таким образом, можно согласиться с версией, что на образ общегреческой богини Геры повлиял образ минойского Верховного женского божества, поскольку образ Геры схож не только функционально с минойским божеством, но и перенял его сущностно определяющие черты, что заключается в том, что образ богини не утратил своей самостоятельности. Это выражается в постоянном противоборстве Геры и Зевса за главенствующее положение на Олимпе, поскольку согласно мифам именно Гера возглавляла большинство заговоров богов-олимпийцев против царственного супруга. Также о ее самостоятельности не может не свидетельствовать и то, что Гера была лишь одной из многочисленных жен Зевса, кто сохранил свою самостоятельность не только от него, но и от их совместных детей, несмотря на то, что главенствующие функции богини заключались как раз именно в покровительстве браку и деторождению.

Не менее показательным в вопросе древности сущностного образа богини является то, что согласно ряду исторических источников, она являлась старшей дочерью Крона и Реи, что аллегорически может символизировать то, что образ богини был известен ранее и обуславливать ее стремление к верховной власти на Олимпе.

Подводя итог, можно сделать вывод о том, что образ Геры более древний, чем образ Зевса. Несмотря на то, что образ богини в разные исторические периоды прошел заметную трансформацию и не утратил своей самостоятельности и значения в общегреческой религии в целом.

Наземные сооружения Ольвии в V – пер. пол. IV вв. до н. э.

Сизонова Анна

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
siz.anna.97@gmail.com*

Исследование города Ольвии в архитектурно-градостроительном отношении является весьма актуальным с научной точки зрения, так как изучение строительной техники ольвиополитов позволяет проследить степень влияния греческих архитектурных традиций на развитие культурной жизни местных жителей. Ключевую роль в исследовании данного вопроса играет изучение архаических слоев города. Полученные вещественные находки в совокупности дают относительно полное представление о культуре Северного Причерноморья в целом и о влиянии греческих строительных тенденций на архитектурное дело античных городов.

Среди исследователей, занимающихся изучением датировки ранних наземных стен, следует отметить Б. В. Фармаковского, Е. И. Леви, А. Н. Карасева и Л. М. Славина. Оборонительные сооружения города, характерные черты строительной техники мастеров и планировка домов достаточно детально представлены в работах С. Д. Крыжицкого.

Основными источниками данной работы являются свидетельства античных авторов (Геродота, Витрувия, Ксенофонта, Демосфена, Лисия и Лукиана Самосатского), данные эпиграфики (IOSPE, Надписи Ольвии, для аналогий использовались НЭПХ и КБН) и материалы археологических раскопок (результаты исследований Фармаковского, Славина, Карасева, Леви, Крапивиной, Крыжицкого, Русяевой).

В качестве методов исследования использовались проблемно-хронологический, историко-генетический и историко-сравнительный.

Хронологические рамки данного исследования охватывают период развития домостроительства и благоустройства Ольвии с V по IV вв. до н. э.

Цели исследования: систематизировать имеющиеся сведения о системе застройки

Ольвии в классический период; изучить особенности застройки города наземными сооружениями; выявить характерные черты планировки греческого дома; уточнить степень влияния греческих традиций на систему градостроительства и благоустройства Ольвии.

V в. до н. э. ознаменовал собой новый этап в жизни населения Ольвии – переход к массовому наземному сырцово-каменному домостроительству, что повлекло за собой постепенное формирование уличной сети. А. Н. Карасев и Е. И. Леви отмечают высокую плотность застройки, что позволяет предполагать начало формирования кварталов.

В результате археологических исследований была обнаружена полигональная кладка, которая вызвала дискуссию относительно датировки и начала наземного строительства в Ольвии. Б. В. Фармаковский датировал ее нач. V в. до н. э., а впоследствии относил к кон. VII в. до н. э., А. Н. Карасев и Е. И. Леви – к V в. до н. э., Л. М. Славин – к кон. VI в. до н. э. Однако анализ имеющихся материалов позволяет сделать вывод о том, что ни одно из наиболее ранних сооружений, раскопанных до настоящего времени, не датируется ранее V в. до н. э. Единственными наземными сооружениями, которые можно отнести к кон. VI – нач. V в. до н. э., являются строительные остатки культовых построек на теменосах Ольвии. Анализ оборонительных сооружений города позволил А. Н. Карасеву сделать вывод о том, что окружавшие Ольвию поселения в классический период оград не имели, а это исключает факт каких-либо враждебных отношений между ольвиополитами и соседними народами. Жилые дома ольвийских граждан по своему плану и внутреннему устройству восходят к типам греческих домов. Планировка дома, устройство внутреннего двора и подвального помещения имели исключительно греческий характер.

Таким образом, в V – пер. пол. IV вв. до н. э. городское строительство Ольвии находилось на достаточно высоком уровне и носило типично греческий характер. На данном этапе изучения наземных построек в Ольвии достаточно дискуссионными остаются вопросы датировки.

Виникнення та розвиток інститутів гостинності в давній Греції

Федак Олексій

Львівський національний університет імені Івана Франка

fedak.oles@gmail.com

Наприкінці доби архайки Середземномор'я збільшило своє значення в якості основної мережі торгових маршрутів. Паралельно з розвитком торгівлі та прокладанні нових шляхів комунікації розвивався туризм, що зумовило появу інститутів гостинності. До VI ст. до н. е. чужинці (періеки) були позбавлені в грецьких полісах будь-якої опіки, тобто громадяни одного полісу не мали в іншому жодних прав і були беззахисними з правової точки зору. Така ситуація потребувала врегулювання. Саме на зламі архайчного та класичного періодів з'явилося право гостинності.

Тема є особливо актуальною сьогодні, у період стрімкого розвитку туризму та підвищення його значення. Проблемним питанням досі є правове поле туризму, яке було відоме грекам та пізніше розвинуте римлянами, але воно досі є недостатньо дослідженим. Метою нашого дослідження є комплексне вивчення античного етапу історії мандрів та інститутів гостинності.

В історіографії тема набула актуальності вже в др. пол. XX ст. Основними вченими, яких варто відзначити при вивченні даної теми, є російська дослідниця А. Шарніна, що займається юридичним виміром мандрів, польська дослідниця Л. Винничук, яка досліджувала розвиток комунікацій античної доби, а також французькі вчені Ф. Шаму (подорожі в епоху еллінізму і їх юридичний вимір) та Л. Кассон (історія мандрів в давній Греції).

Існує достатньо широка база джерел, що надає нам змогу отримати виняткову

інформацію. Це такі археологічні джерела як симболи (σύμβολα) та саррагіси (протопаспорти); багато інформації ми можемо отримати з указів присвоєння проксеніїв (προξενία), кам'яних плит, знайдених під час археологічних розкопок на території грецької ойкумени (такі плити були знайдені за останні роки експедицій на території Північного Причорномор'я (Херсонес, 2014 р.), що робить дану тему ще більш актуальною для дослідження); писемні джерела: твори Фукідіда, Геродота і Полібія, де є відповідні згадки та описи.

Ми використовували наступні методи дослідження: загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція та дедукція, класифікація й типологізація тощо) та спеціально історичні (історико-порівняльний).

Так як подорожі були однією з невід'ємних частин життя еллінів, існували певні установи, що забезпечували постійний рух. В ході своєї роботи ми намагалися поєднати раніше досліджені подорожі давніх греків в добу від архаїки до еллінізму і засоби, що їх забезпечували саме у контексті інституту гостинності – проксенії та феодорокії.

Спочатку гостинність (ксенія) мала індивідуальний, приватний характер. Згодом це відбувалось на офіційному рівні. Варто також зазначити про неабияку важливість ксенії в античній Греції, адже покровителем цієї благої справи був верховний бог – Зевс Гостинний. Згодом в умовах збільшенні кількості періеків та поширенні загальногрецьких свят і святилищ, у VII-VI ст. до н. е. виникає інститут гостинності – проксенія. Це унікальна форма міжполісного зв'язку, що встановлювався одним полісом через довіреного громадянина в іншому для торгівельних відносин і домовленостей, кращого введення дипломатичних перемовин і звичайно захисту своїх громадян на території відповідного полісу (своєрідний інститут консулів, який виник задовго до того, як появились постійні посольства).

На посаду «покровителя мандрівників» могли претендувати лише заможні громадяни, що часто самі пропонували свої послуги, розглядаючи в привілеї певну особисту вигоду. Але вже напочатку елліністичної доби такі привілеї переважно отримували правителі, що особисто відповідали за захист подорожуючих, часто проксенію дарували за особливі заслуги. До обов'язків входило забезпечення подорожуючих з відповідного поліса житлом, харчуванням. Особливо важливим було представництво в суді та покровительство фінансових справ. Зокрема дослідниця А. Шарніна наголошує на важливості забезпечення захисту і повернення полонених, а також дипломатичному посередництві.

Що проксени отримували взамін? Насамперед певні почесті (перші місця в театрі і т. д.); недоторканість від міста, яке вони представляли, тому їх часто використовували як аташе, особливо при загостренні дипломатичних відносин; привілеї, які охороняли їх особистість і майно, такі як асилья (недоторканність), асфалейя (безпека) і ателія (звільнення від податків).

Також особливо цікавими суб'єктами гостинності були феородоки. Спеціальна почесна посада, що з'являється у результаті появи загальногрецьких свят. Вони відповідали за прийом та захист священних послів – феорів. За свідченням Афінєя, феородоки «надавали їм належну турботу: дах, хліб-сіль, масло, оцет, а ще світильник, ложе, ліжко, стіл, дрова».

Отже, з розвитком міжполісних відносин створювались все нові можливості для мандрівників та розвивався відповідний інститут гостинності, що забезпечував захист і патронат для подорожуючих.

РОЗДІЛ IV
ІСТОРІЯ
СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Идейно-политическая борьба в г. Эдессе в 30-е гг. V вв.**Водько Владислав***Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова**vladislavvodko@gmail.com*

В пер. пол. V в. политическая и религиозная ситуация на территории римских провинций Сирия I и Сирия II, входивших в состав диоцеза Восток, обострялись наличием военно-политического противостояния с соседней Персией. Накануне Римская империя и Сасанидский Иран поделили между собой территорию весьма сложного в религиозном, этническом и социальном планах ближневосточного региона. В результате значительная часть принявших к тому времени христианство армян и сирийцев оказалась на территории государства, которое официально поддерживало зороастризм и к христианам зачастую относилось как к потенциальным противникам, полагая, что они будут поддерживать возвращение этих земель в христианскую империю. Подобная ситуация, когда идейно–политическая борьба на приграничных территориях в значительной мере отображает борьбу государств за эти земли, часто встречается и в наши дни, что делает необходимым более детальный анализ аналогичных ситуаций в прошлом. В работах Н. Пигулевской, Р. Р. Реникса (R. R. Phenics), Н. Констанса (N. Constas), которые затрагивают вопрос идейно-политической борьбы в раннесредневековой Сирии, проблема противостояния в г. Эдессе разработана, на наш взгляд, недостаточно хорошо.

Используя сравнительно-исторический и историко-генетический методы, на основании текста Жития Раввулы Эдесского, значительного корпуса эпистолярного наследия церковных деятелей той эпохи, а также актового материала Третьего и Пятого Вселенских соборов мы попытались проследить специфику идейно-политической борьбы в одном из главных городов диоцеза Восток.

Ведущие теологи данного региона в основном принадлежали к направлению, известному как Антиохийская школа богословия. Представители этой школы отличались от своих оппонентов из александрийской школы стремлением к буквальному толкованию текстов Священного Писания и акцентом на двойственную природу ипостаси Иисуса Христа. Ключевым центром сирийской образованности V в. и одним из главных рупоров антиохийского богословия была школа в г. Эдессе, которая также стал в то время одним из главных религиозных и политических центров на Ближнем Востоке.

В 412 г. епископом Эдессы стал Раввула, который был ярким борцом с богатством церкви, а также известен тем, что составил ряд монашеских уставов, призванных упорядочить жизнь активно развивавшегося в это время в Сирии монашества, боролся с потенциальными преступлениями духовного и экономического характера.

В то же время Раввула не был активен в общеимперских богословских спорах. Его подписи не стоят под ключевыми решениями Третьего вселенского собора, что было нехарактерным для епископов столь крупных городов империи. В отличие от Эдесского епископа, Ива – ректор местной эдесской школы, занимавшейся в основном изучением и переводом отцов антиохийской школы богословия, принимал в них активное участие.

В 431 г. участники Третьего вселенского собора осудили выходца из восточного г. Антиохии – Константинопольского патриарха Нестория. Несмотря на исключительно богословскую мотивацию обвинений (говорилось, будто он разделяет природы второй ипостаси Троицы), причины низложения Нестория были скорее политическими. Александрийский патриарх Кирилл смог увеличить свое влияние на столичную церковь, убрав сильного конкурента. Отреагировав на это, большинство восточных епископов составили взаимную анафему Кириллу, что повлекло за собой лишь непродолжительный раскол внутри христианской церкви, после чего большинство епископов диоцеза Восток, во главе с епископом Иоанном Антиохийским, пошли

на примирение с Кириллом. В контексте наступления на антиохийскую школу ее представители начинают ориентироваться на более авторитетного, чем Несторий, Феодора Мопсуэстийского. Когда сторонники Кирилла начали с этим бороться, одним из наиболее ярких защитников наследия почившего к тому времени Феодора стал упомянутый Ива. В его школе была составлена компиляция трудов Феодора под названием «О воплощении Господа нашего Иисуса Христа», там же она была переведена на сирийский и армянский языки, благодаря чему получила значительное распространение на Востоке.

Раввула, осуждая Феодора, вступил в конфликт с Ивой. Епископа поддерживали близкая к нему монашеская партия и те, кто стремился к сохранению единства с Византией, Иву – связанная со школой образованная часть церковников и сепаратистки настроенная прослойка сирозычного купечества. Для последних Ива был воплощением успешного и довольно прагматичного администратора, а их основные торговые интересы находились на Ближнем Востоке. Противостояние оборвалось смертью Раввулы в 435 г. при активном содействии связанных с эдесской школой церковников, новым епископом был избран Ива. В глазах большинства клириков он не был несторианином, однако конфликт с монашеской партией давал о себе знать.

Мы пришли к заключению, что ряд ярких церковно-политических событий в г. Эдессе имел значительный отклик на востоке империи. Начавшийся там конфликт по поводу наследия Феодора Мопсуэстийского перенесся в соседнюю Армению, после обсуждался в переписке Прокла Константинопольского, Иоанна Антиохийского и Кирилла Александрийского, а закончился рескриптом императора Феодосия Младшего, который запрещал осуждение умерших. Переводы эдесской школы получили значительное распространение на Востоке и благоприятно повлияли на развитие несторианства. Спор вокруг наследия Феодора вновь активизировался во времена Юстиниана, когда на пятом вселенском соборе были осуждены труды Феодора и признанное несторианским письмо Ивы Эдесского к Маре Персу. Основными причинами конфликтов в регионе были как наличие противостоящих партий с разной внутри- и внешнеполитической ориентацией, что было связано с культурными отличиями греко- и сирозычного населения Востока, так и личностный фактор епископа г. Эдессы – Раввулы и ректора местной школы – Ивы.

Етнічний склад населення Єгипту у складі Візантійської імперії

Жиленко Ганна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

jilenko98@ukr.net

Єгипет завжди був важливою провінцією Східної Римської, а потім Візантійської імперії: Складно переоцінити його економічний внесок, вплив різноманітних процесів у його розвитку на Імперію загалом. Зокрема, етнічні процеси впливали на стан імперії: вони вимагають особливої уваги та дослідження. Тема потребує опрацювання багатьох джерел та літератури, які стосуються загалом Єгипту кін. III – др. пол. VII ст. і надають інформацію про етнічний склад країни, адже єдиного універсального джерела за цією тематикою не існує. Беручи до уваги те, що історія Єгипту у цей період не є насиченою подіями, праць з даної теми небагато. Необхідним є формування уявлень про соціальний та економічний стан етнічних угруповань візантійського Єгипту, опис мирних та конфліктних проявів взаємодії між представниками різних народів, також цікавими тут є зовнішні контакти.

Джерельна база представлена писемними джерелами та умовно поділяється на загальні описи країн (Анонімний географічний трактат), виклади історичних подій (Амміан Марцеллін, Прокопій Кесарійський), «Церковні історії» Феодана Сповідника, Сократа Схоластика, Созомена, агіографічні твори, у яких є згадки про етнічну приналежність ченців та церковнослужителів Єгипту («Лавсаїк» Палладія, «Лімонар»

Іоанна Мосха).

В історіографії вивченням цієї теми почасти займалися А. П. Рудаков, А. Б. Ванькова, А. А. Войтенко, Г. О. Острогорський, А. І. Павловська, Н. В. Пигулевська, І. Ф. Фіхман, К. Хаас, Р. С. Багналл, А. К. Боуман. Важливо відмітити роль просопографічної бази даних Пізньої Римської імперії (PLRE) у нашому дослідженні як джерела матеріалів для статистичних узагальнень.

Порівняно з греко-римським періодом за візантійської доби відмічається суттєве спрощення етнічного складу Єгипту. Цікаво, що ці зміни спостерігаються, наприклад, у заміні назв вулиць та районів у містах: так, назви районів Оксиринху – Іудейський, Критський, табір Лікійців та ін. – змінюються у візантійський період через втрату своєї актуальності.

Серед етнічних угруповань насамперед треба виділити єгиптян як найчисельніших представників населення Єгипту: за часів Візантійської імперії вони стали найбільш непривільованою та пригнобленою податками частиною населення. Слід зазначити, що серйозна підтримка монофізитства місцевим населенням у той час інтерпретується як реакція єгиптян на соціальний та національний гніт. У римський та візантійський часи продовжувалася взаємодія між ними та греками: збіднілі греки поповнювали ряди експлуатованого єгипетського населення, зрівнюючись з ними в цьому, а багаті єгиптяни еллінізувалися та деінде займали ключові посади, бо і у вищезазначені часи греки не перестають відігравати значну роль в адміністративному та соціально-економічному житті. Римські ветерани після втрати значущості формально-юридичних відмінностей все інтенсивніше еллінізуються. У IV-V ст. вони зберігають свої позиції: займають вищі посади в адміністрації та армії, є крупними землевласниками, власниками торговельних та ремісничих підприємств. Як і греки, вони розсіювалися по всьому Єгипту, але були у них й улюблені місця розселення.

Ті євреї, які залишалися юдеями, після легалізації християнства відчували все більший конфесійний тиск з боку влади. Спостерігаємо випадки навернення юдеїв до християнства, гоніння проти юдеїв.

Зовнішні контакти полягали у нападах племен влеммів та новадів на південні кордони країни за часів Дюклетіана, підтримці єгиптянами повсталих частин армії, як це було за часів перевороту Іраклія, та зовнішній торгівлі.

Крім того, застосування агіографічних джерел дає багатий матеріал для висновків щодо етнічного складу ченців у Єгипті. Яскравими прикладами тут є роботи А. А. Войтенко, О. П. Рудакова. Підсумувавши згадки Палладія щодо етнічної приналежності подвижників, можемо сказати, що в єгипетських пустелях крім коптів, греків, римлян мешкали представники сусідніх країн – лівійці, нубійці, сирійці, палестинці.

Вікінги на Русі: проблема етнічної та соціальної ідентичності

Кіорсак Владислав

Львівський національний університет імені Івана Франка

vlad.kiorsak@gmail.com

Значна кількість наукових публікацій, що стосуються історії Русі, може створити ілюзію, що вивчення цього періоду вже не має дослідницької перспективи. Однак, під час заглиблення в окремі аспекти суспільного життя тих часів, стає зрозуміло наскільки багато питань залишаються без відповіді, особливо добре це видно під час дослідження початків руської державності. Інтерес до цих аспектів зростає після аналізу методологічних позицій західноєвропейських науковців, праці яких дозволяють по новому оцінити вже відомі процеси та відкинути застарілі концепції.

Дослідження ментальності та ідентичності досить слабо представлені у роботах дослідників, що вивчають історію Русі. Тим більше, історики не часто вдаються до вивчення ідентичності скандинавських воїнів на цих землях. У той час у закордонних публікаціях питанням ментальності приділяють значно більшу увагу. Зразком для нашої

роботи стали публікації К. Даунгем, яка досліджує змішану ірландсько-скандинавську ідентичність. Іншими дослідниками, які займалися схожими питаннями є С. Брінк, І. Янссон, П. Соєр та ін. Натомість вітчизняні дослідники лише побіжно торкалися цих питань, зокрема Ф. Андрощук в контексті вивчення археологічних матеріалів та історик С. Плохий, який поверхнево оглянув проблему руського просторового світогляду, вивчаючи домодерні ідентичності Східної Європи.

Новизна роботи полягає у тому, що на основі методології, розробленої західноєвропейськими авторами, здійснено спробу розглянути скандинавський чинник на Сході Європи з позиції культурної ідентичності та ментальних категорій.

Дослідники рідко вживають поняття «вікінг», коли мова йде про Русь. Чуючи це слово, в уяві одразу вимальовуються жорстокі скандинавські воїни, які грабують європейські монастирі та вбивають мирне міське населення. На території Русі не було переповнених коштовностями монастирів, ці землі на перший погляд не схожі на джерело збагачення, однак не були вони й такими бідними. Торговий обіг східних монет на цих землях вимірювався мільйонами арабських дирхемів, тому не дивно, що скандинави проникають у Східну Європу ще задовго до 793 р. і починають впливати на політичний поступ торгових центрів.

При цьому поняття «вікінг» мало не стільки етнічне, скільки соціальне означення. Скандинавські саги ототожнюють цей термін із морським піратом. Автори цих творів неодноразово згадують, що вікінги нападали не лише на Європу, а й на Норвегію та інші скандинавські королівства. В рунічних написах це слово асоціюється з морським мандрівником. Північні автори, зокрема Саксон Граматик, згадують про існування руських вікінгів, які скеровували свої експедиції на Данію чи брали участь у війнах скандинавських правителів.

Професія вікінга була багатофункціональною, такі люди займалися не лише військовою справою, а ще і торгівлею. У Східній Європі вони захоплюють річкові шляхи та встановлюють монополію на пересування ними, що призводить до численних сутичок та війн між різними кланами, про які неодноразово згадують саги.

Концепція, згідно якої Данські вікінги комунікували з Англією, норвезькі з Шотландією та Ірландією, а шведські впливали на Русь, є надто спрощеною та не може задовольнити сучасних істориків. По-перше, у Скандинавії на той час не існувало етнічних держав, вони стали продуктом XII-XIII ст., а ідентичність цих людей залишалася місцевою. По-друге, ті ж самі нормани, які промишляли в Європі, могли подорожувати і на схід, і вже тут отримували свою локальну назву – варяги. Етнічні категорії відходили на другий план. Для прикладу, в Ірландії серед загонів вікінгів був присутній значний місцевий кельтський елемент, тож не дивно, що з поміж колонізаторів Ісландії згодом нерідко зустрічалися і ірландці.

Життя вікінга спливало у постійних подорожах, до них вливалися різноетнічні елементи, тому не дивно, що вони вбирали риси різних народів та культур. Це добре ілюструють археологічні матеріали Русі та Скандинавії. Постійний взаємозв'язок з іншими цивілізаціями впливав на культурні деформації та зміну способу життя таких людей. Особливо це стосувалося тих, хто займався торгівлею; вони були чи не найбільш відкритими до впливів ззовні, оскільки це давало торгіві привілеї.

На Русі утворюється особливий суспільний субстрат, основу якого склали власне вікінги. Він складався зі слов'ян, скандинавів, балтів та інших етносів. Стикаючись із різними державами, вони увібрали їхні риси, в результаті чого утворюється своєрідний культурний феномен з елементами культури степових народів та арабів. Поступово цей субстрат зазнав впливу з боку Візантійської імперії та згодом розчинявся у численному слов'янському масиві. Тож не дивно, що вікінги на Русі відрізнялися від колег із Нормандії чи Ірландії.

Як наслідок, у цих людей утворюється власна колективна ідентичність та особливий менталітет. У Повісті Минулих літ згадано, що військо князя Олега комплектувалося зі

слов'ян, скандинавів та угро-фінів, які і почали називатися Руссю. Очевидно, під цим поняттям первісно розуміли вищезгадану суспільну групу.

Ідентичність скандинавів на Русі є надзвичайно цікавим та перспективним об'єктом для дослідження, яке може висвітлити окремі питання державотворчого характеру. Перед дослідниками постає завдання вивчення таких елементів як мова, релігія, одяг та спосіб життя. Крізь призму вивчення цих питань ми можемо прослідкувати більш глобальні етнокультурні процеси, а саме взаємодію цих елементів та асиміляцію скандинавів слов'янами, а також розглянути східноєвропейський приклад крос-культурної торгівлі у середні віки.

Монашеская школа в ранневизантийской Газе на ряду с богословскими христианскими образовательными центрами в империи

Манохин Ярослав

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
reno2010@rambler.ru*

Ранневизантийская Газа как интеллектуальный центр Восточной Римской империи стал рассматриваться исследователями только во второй половине XX в. Ранее ученые считали эту территорию не интересной для исследования, так как на ней проживало лишь безграмотное крестьянское население, но с середины прошлого века ход научной мысли кардинальным образом изменился. Теперь Газа рассматривается как интеллектуальный центр ранней Византии, деятельность которого влияла на развитие образования и науки на рубеже античности и средних веков.

Данное развитие связано с возникновением школы риториков и распространением христианства на юго-западе Палестины. В результате синтеза античной науки и культуры, христианского богословия и нового явления в христианстве – монашества, здесь возникает монашеская богословская школа. Некоторые ученые очень высоко оценивают культурно-историческое значение данной школы в Византии, говоря, что «данный интеллектуальный центр способствовал перенесению античной классической культуры в средние века».

Монашеская школа в Газе представляла собой уникальное направление христианской богословской мысли в ранней Византии. Своей известностью данная школа обязана трудам своих учеников, выпускников и учителей, которые ставят её в ряд со знаменитыми христианскими богословскими школами.

Кроме того, данная школа являлась институтом богословского образования, представлявшего собой совокупность образовательных учреждений при монастырях города и его окрестностей. Такую точку зрения разделяют ряд авторитетных отечественных и зарубежных исследователей. Кроме того, факт существования такой школы подтверждается рядом косвенных письменных свидетельств, а также археологических данных, которые свидетельствуют о нахождении при монастырях библиотек и аудиторий.

Формирование школы как института богословского образования проходило в два этапа – в монастырях отшельнических, а затем – в общежительных. Ключевым фактором, способствовавшим возникновению монашеской школы, являлось принципиальное отличие монастырей Газы от монастырей египетской пустыни, приемниками которых они являлись. Данное отличие заключалось в своеобразной «открытости» как отшельнических, так и общежительных монастырей по отношению к местному населению, когда в монашеских центрах Египта общение даже с ближайшими родственниками воспринималось как нарушение устава. Об «открытости» монастырей свидетельствует их расположение в непосредственной близости к населенным пунктам и тот факт, что их насельники занимались социальной и образовательной деятельностью.

Монастырская школа в Газе является продолжательницей образовательных

традицій богословських шкіл-предшественниц. Територіальна близькість к Єгипту способувала прийняттю освітнього досвіду Александрійської богословської школи, яка характеризується раціональним принципом досягнення християнського вероучення. Багато із відомих християнських риторів і учителів газської школи були неоплатоніками. Наприклад, Еней Газський, слідуючи прикладу Климента Александрійського і Оригена, які «головною задачею свого служіння вважали об'єднання віри зі знанням, або вшестереження християнського вчення на ступінь знання», застосував принципи і методи класичного античного виховання і філософії в справі християнського просвіщення. Іншим відомих носієм класичної античної культури був Прокопій Газський, який засуджував язичницьку релігію, але в своїх творах часто застосував софістичні прийоми.

Монашество як основний носій освітніх традицій школи в Газі зближує її з Едессо-Нісибінською школою, для якої на першому місці стояло духовне і душевне досягнення християнського богослов'я. Її великий внесок у розвиток християнського богослов'я відбито в окремому напрямку, а саме в аскетичній практиці творення розумної молитви. Основними компонентами такої молитвенної практики були наступні добродетелі: неперервна молитва, чиста молитва і пам'ять про Бога. Хоча такі типи молитви не були нові для християн в V-VI вв., в Газі вони отримали нове значення, формулювання і функцію.

Таким чином, сама школа була продовжувачем освітніх традицій ранневизантийських християнських богословських шкіл. З Александрії вона успадкувала любов до риторики і філософії, а з сирійських шкіл – позитивне аналітичне мислення, засноване на аскетичній практиці. Її унікальність у сфері християнського виховання виражається в синтезі аскетизму і богослов'я. Культурне значення школи полягає в перенесенні традицій античності із давнини в середні віки. В християнському богослов'ї безцінним залишається внесок відомих представників газської школи.

Передумови виникнення англійського парламенту в сер. XIII ст.

Михайленко Анна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

anytikmikhajlenko@gmail.com

Актуальність теми обумовлюється тим, що історія виникнення англійського парламенту є важливим етапом не лише для історії середньовічної Європи, а й для всього розвитку людства загалом. Вона порушує низку суперечливих та недостатньо досліджених історіографією проблем. Парламент став прообразом сучасних демократичних установ, його структура та функції, що сформувалися впродовж XIV-XVI ст., у цілому збереглися до цих пір. Своїм виникненням він зобов'язаний як сформованому до XIII-XIV ст. політичним формам взаємних стосунків Англії із королівською владою, так і кризі влади др. пол. XIII ст. Чимале значення у цьому тривалому процесі мали і традиції залучення короною вищої знаті до вирішення державних справ.

Джерельна база дослідження досить обширна і дає змогу проаналізувати передумови та причини виникнення суперечностей між різними прошарками населення та королем у середньовічній Англії. Відомості про цю соціально-політичну боротьбу на поч. XIII ст. та про прийняття «Великої хартії вольностей» дають хроніки Роджера Говдена та Матвія Паризького. Хроніка Говдена складається з 4 частин, остання з яких є важливою для нашої роботи, адже вона описує події з 1192 по 1201 рр., очевидцем яких був автор. Хроніка Матвія Паризького детально зображує боротьбу баронської опозиції з королями і з заступами іноземців. Хроніст мав доступ до архівів та був присутнім на важливих нарадах. Цінним свідченням першого етапу політичної боротьби феодалів з королівською владою є «Велика хартія вольностей», яка була видана у 1215 р. від імені короля Іоанна Безземельного; в її основу лягли «Баронські статті».

Одним з перших, хто систематично виклав політичну історію Англії XIII-XIV ст. спираючись на аналіз першоджерел, був В. Стеббс – представник вігського напрямку в англійській історіографії. В основі його концепції лежить ідеальне розуміння держави, що панує над суспільством і розвивається незалежно від змін, що там відбуваються. Тому В. Стеббс не розглядав соціальні та економічні зміни, які визначали еволюцію державних установ. Наприкінці XIX – поч. XX ст. виник новий напрямок в історіографії конституційної історії Англії, представники якого критично ставилися до концепції В. Стеббса. Ф. В. Метланд вказував на важливу роль королівської влади, яка недооцінювалася вігськими істориками. Представником критичного напрямку в медієвістиці є французький історик Ш. Пті-Дютайн, який зібрав великий фактичний матеріал, використовуючи різноманітні джерела. Вагомий внесок у розробку досліджуваної проблеми зробила радянська медієвістка О. В. Гутнова, яка дослідила перш за все соціальну боротьбу в англійському суспільстві.

Методологію дослідження склали принципи історизму, наукової об'єктивності та системності, які зумовлюють вивчення й узагальнення інформації на основі науково-критичного аналізу комплексу джерел та літератури стосовно предмету дослідження. Методика дослідження охоплює загальнонаукові (аналітичний, описовий, компаративний, статистичний) та спеціальні історичні методи (джерелознавчого аналізу, проблемно-хронологічний, ретроспективний).

Самостійне правління Генріха III супроводжувалося політичною нестабільністю. Барони постійно боролися за свої права, обмеження влади короля та відновлення «Великої Хартії Вольностей» першої редакції. До цього їх спонукала політика короля, який збирав величезні суми зі своїх васалів, роздавав землі та високі посади французам. Викликало невдоволення й те, що римська курія забирала церковні доходи англійської церкви та десять частину її рухомого майна.

Баронська опозиція сформувалась в період з 1232 по 1258 рр. як організаційно, так й ідеологічно. Її організаційним центром стала Велика рада найбільших духовних і світських феодалів Англії. Щодо лицарства та містян, то вони не висували своєї самостійної політичної програми.

Переломним моментом став Оксфордський парламент, на якому барони відмовилися надавати кошти королю та подали йому вироблену ними петицію, яка містила вимоги припинити зловживання владою королівських чиновників, а також низку економічних вимог баронів, лицарів і фрігольдерів. Був встановлений режим баронської олігархії: влада фактично передавалася раді з 15 баронів. Три рази на рік мав збиратися так званий парламент, що складався з 27 найвпливовіших баронів. Утвердившись при владі, барони почали здійснювати досить вузьку щодо соціальних станів політику, чим спричинили обурення міщан та лицарів, і ті в 1259 р. виступили зі своїми власними вимогами.

Отримавши від Папи Римського буллу, яка звільняла короля від дотримання Оксфордських провізій, король фактично у 1263 р. розпочав громадянську війну. Невдовзі він потрапив у полон, а очільник війська баронів Симон де Монфор здобув титул сенешала Англії. 20 січня 1265 р. у Вестмінстері він скликав перший англійський парламент. До нього увійшли 18 баронів, 5 графів, вище духовенство та по два лицарі від кожного графства і по два містянина від кожного великого міста Англії. Однак війна закінчилася перемогою прихильників короля. 31 жовтня 1266 р. Генріх III видав ордонанс, який відновлював владу короля у всій повноті його влади.

Повернувшись до влади, Генріх III, а потім і Едуард I не скасували парламент. 1295 р. Едуард скликав парламент, який буде названо «Зразковим», а 1297 р. підтвердив Хартію, щоб запобігти ще одній Баронській війні.

Отже, ми дійшли висновку, що передумовами виникнення представницького органу стали протиріччя між різними верствами населення та королем Англії. Король був змушений піти назустріч вимогам суспільства і скликати парламент. Хоч йому

протидіяли містяни, лицарі, вільні землероби та духовенство, організувати цю опозицію змогли саме барони, які мали достатньо впливу та ресурсів для цього. Тому вирішальна роль у створенні парламенту належить саме цій частині англійського суспільства.

Релігійні уявлення ацтеків за матеріалами Флорентійського кодексу

Откидач Олексій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

otkidach.alejo@gmail.com

Мета доповіді полягає у комплексному аналізі пантеону ацтеків періоду, що безпосередньо передував конкісті, за матеріалами «Загальної історії речей Нової Іспанії...» Бернардіно де Саагуна (Bernardino de Sahagún).

Новизна цієї наукової роботи полягає у тому, що, зважаючи на відсутність повного перекладу вищезгаданого джерела як українською, так і російською мовами, робота базується на іспаномовному виданні Флорентійського кодексу.

За допомогою компаративного підходу виокремлено основні елементи релігійної атрибуції та символіки пантеону ацтеків. Висвітлюються основні форми шанування богів, здійснюється детальний аналіз жертвоприношень та окремих ритуалів, пов'язаних з культом тих чи інших божеств. Використання статистичного методу дозволило окреслити найбільш поширені форми шанування представників пантеону.

Використану літературу можна поділити на дві групи: праці, що висвітлюють загальні особливості всіх доколумбових цивілізацій, і дослідження, зосереджені на ацтекському суспільному устрої та релігійному житті. Під час дослідження автор користувався саме першим виданням праці «Загальної історії речей Нової Іспанії...» Саагуна, оскільки воно є найбільш повним та зберігає усі особливості оригінального тексту. Перша глава «Загальної історії речей Нової Іспанії...» описує бога Уїцилопочтілі (Uitcilupuchtli). У назві глави зазначається, що це був головний бог стародавніх мексиканців. Водночас автор джерела порівнює його з Геркулесом. На нього Уїцилопочтілі був схожий тим, що він був так само дуже сильним та вояковничим.

Також Бернардіно де Саагун описує бога Тескатліпока (Texcatlipoca). Цікавим є те, що автор джерела порівнює його з римським богом Юпітером. Останнього, як відомо, римляни шанували як головного бога власного пантеону. Тескатліпока був господарем війн та ночі. Через його конфлікти з Кетцалькоатлем декілька разів було знищено землю. Оскільки Тескатліпока був володарем нічного неба, його атрибутом було обидіанове дзеркало. Завдяки цьому символу цей бог водночас був ототожненням справедливості. У небі, як у дзеркалі, він бачив всі вчинки людей, і тому карав чи, навпаки, винагороджував відповідно до заслуг.

Одним з основних представників пантеону ацтеків був Тлалоктламакаскі (Tlaloc tlamacazqui), або ж скорочено Тлалок. Цей бог був володарем дощів, граду, блискавки та небезпек рік і морів. З цього виходить, що Тлалок контролював усі природні явища, пов'язані з водою. Ацтеки шанували його через те, що він допомагав їм вирощувати фрукти.

Своєрідним колегою Тлалока був Кетцалькоатль (Quetzalcoatl). Серед усіх його функцій Саагун згадує лише те, що він був господарем вітру. Періоду дощів у Мексиці передували сильні циклонні вітри, тому ацтеки вважали, що Кетцалькоатль ніби підмітає дорогу для Тлалока, бога дощу. В історіографії доволі усталеною є думка, що Кетцалькоатль був суперником Тескатліпоки. Протистояння цих двох богів неодноразово призводило до загибелі Всесвіту та всіх його жителів.

Ще одним представником пантеону ацтеків був Омекатль (Omecatl). Він був володарем бенкетів.

Наступною йде розповідь про одного з найбільш дивних та специфічних представників пантеону ацтеків. Йдеться про Шипетотека (Xipetotec), що означає «позбавлений шкіри». Ацтеки приписували йому те, що він насилає різноманітні

хвороби, такі як віспа та гнійники.

Першою богинею, про яку згадує Бернардіно де Саагун у своїй «Загальній історії речей Нової Іспанії...», є Сіуакоатль (Ciuacoatl). Інше ім'я цієї богині – Тонантцин, або жінка-змія. При цьому автор джерела порівнює її з біблійною Євою, оскільки та так само була пов'язана зі змієм, що спокусив її. За уявленнями ацтеків, вона контролювала «неблагополучні речі», такі як бідність, журба та робота.

Наступна богиня, яка була представлена у ацтекському пантеоні – Чікомекоатль (Chicomemoatl). Чікомекоатль була богинею харчів та добробуту. Однак крім цього іншої інформації про неї ми не маємо. Також у ацтеків існувала богиня, яку Саагун прозвав «матір'ю усього пантеону та серцем землі». Її називали Темаскальтесі (Temazcaltesci). Ця богиня була покровителькою ліків і цілющих рослин. Автор зазначає, що її особливо шанували лікарі та повитухи.

Дванадцята глава «Загальної історії речей Нової Іспанії...» містить опис богині Тлакультеутль (Tlaculcoteutl). Автор порівнює її з Венерою з античної міфології. Тлакультеутль була також відома під ім'ям Тлаклкуані (Tlaciquani), що означає «пожирач брудних речей», тобто гріхів. Вважалося, що саме вона спонукає людей до плотських утіх.

Слід зауважити, що у цілому у пантеоні ацтеків богині відіграють меншу роль, ніж боги. Аналіз «Загальної історії речей Нової Іспанії...» Бернардіно де Саагуна дозволив досягнути мети роботи, а саме – комплексно дослідити пантеон ацтеків першої чверті XVI ст.

Для об'єктивного висвітлення проблематики роботи було здійснено характеристику джерел. Це дозволило враховувати специфіку викладу матеріалу в «Загальній історії речей Нової Іспанії...» під час роботи. Аналіз «Загальної історії речей Нової Іспанії...» дозволяє скласти уяву про основні форми шанування богів у ацтеків. Так, однією з найважливіших форм висловлення поваги до бога у цього народу було жертвоприношення рабів. У різних варіаціях (утоплення, обезголовлення, зняття шкіри тощо) воно зустрічається у десяти описах з двадцяти двох. У цілому ідея необхідності здійснення пожертви для бога була дуже важливою для ацтеків. Тому у дванадцяти випадках богів вшановували жертвуванням хлібу, пахощів, пирогів, пір'я тощо.

Щодо питання про ролі богинь у пантеоні ацтеків, то з двадцяти двох характеристик на них перепадає лише шість. Основними функціями богинь було покровительство тим явищам та процесам, які традиційно у більшості народів світу ототожнювалися саме з жінками.

Альгамбрський едикт або прояв антисемітизму в Іспанії в XV ст.

Петренко Олександр

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
petrenkoa597@gmail.com*

Антисемітизм – одна з форм національної та релігійної нетолерантності до єврейства як представників уособленої етнічної та релігійної групи. Прикладів прояву такого неприязного або ворожого ставлення у світовій історії дуже багато. Фактично, спалахом антисемітських настроїв вважається новітній період світової історії, а саме прихід нацистської партії до влади у Німеччині 1933 р. Але, на нашу думку, прояви антисемітизму можна прослідкувати не тільки у новітній період історії. Він проявив себе ще за доби стародавнього світу та у пізньому середньовіччі.

Наукова новизна та актуальність роботи полягає у спробі з'ясувати, чи є Альгамбрський едикт 1492 р. проявом антисемітизму в середньовічній Іспанії; на підставі аналізу широкого кола різноманітних джерел розкрити причини, зміст, сутність едикту та його наслідки.

Джерельна база нашого дослідження об'ємна та значна. Вона складається з документів того часу: тексту самого едикту, звітів інквізиції та мемуарів свідків тієї

події, а саме засновника іспанської інквізиції Томаса де Торквемади. Історіографічний доробок як вітчизняних, так і закордонних дослідників цієї проблематики відкриває широку панораму поглядів та думок. Особливий інтерес становить дослідження іспанського історика інквізиції Х. А. Льоренте.

За методологічну основу взято принципи історизму, об'єктивності, системності. Серед використаних загальнонаукових методів чільне місце посіли узагальнюючий, аналітичний і системний.

На поч. XV ст. у Кастилії налічувалося близько 30 тис. єврейських сімей, а також вельми значна кількість марранів – євреїв, жертв насильницького хрещення, становище яких дедалі погіршувалося. Християни вважали, що багато хто з марранів були християнами лише номінально і потай продовжували дотримуватися приписів юдаїзму.

Після шлюбу Фердинанда й Ізабелли у 1469 р. почалися переслідування марранів в об'єднаному королівстві Кастилії й Арагона. Королівська пара бачила в нових християнах загрозу національній єдності країни. Щоб запобігти цьому, 1477 р. подружжя звернулося до папи Інокентія VIII з проханням створити в Іспанії інквізицію як один із методів контролю над єврейським населенням.

Гоніння євреїв були вигідні короні, і тому король вимагав від інквізиції посилення репресій. Смертний вирок виносився за найменшого сумніву у щирості нових християн. Вогонь інквізиції пройшовся Іспанією. Вже 1481 р. 23 маррани були засуджені до страти. Тільки за один рік у Севільї жертвами стали 500 марранів. Для заохочення доносів значну частину майна засуджених передавали самим донощикам.

З осені 1483 р., коли іспанську інквізицію очолив духовник королеви і перший великий інквізитор Томас де Торквемада, її діяльність набула надзвичайно жорстокого характеру, особливо щодо переслідуванні євреїв.

Але слід зазначити, що хоча терор інквізиції й відбувався у державі, законодавство продовжувало захищати євреїв від свавілля чиновників і приватних осіб. Про це свідчить лист єврейської громади міста Авілі від 1 березня 1479 р. голові королівської ради, в якому містяться скарги на незаконну вимогу податків. Після скарги надійшли розпорядження від 18 вересня 1479 р. та від 8 січня 1480 р., що підтверджували привілеї євреїв, які звільнялися від незаконних податків і повинностей, їм забезпечувався захист міської адміністрації. Навіть євреям Гранади за договором про капітуляцію міста була надана повна релігійна та громадянська свобода.

Падіння 1492 р. Гранади, останнього оплоту ісламу на Піренейському півострові, знову загострило проблему національно-релігійної консолідації країни. Ще до перемоги королівське подружжя запропонувало Папі Римському вигнати євреїв з країни. Папа не наважувався на такі суворі заходи, але іспанська корона, як переможниця ісламу, бачила в цьому єдику остаточну релігійну перемогу.

31 березня 1492 р. був підписаний Альгамбрський едикт про вигнання євреїв з Іспанії та її володінь, згідно з яким євреї повинні були до кінця липня покинути країну. Едикт ґрунтувався на версії, що нібито євреї спокуюшають християн переходити в юдаїзм, а нові християни не можуть через їх вплив стати чесними католиками. Євреям дозволили продати своє майно і взяти з собою деякі речі, за винятком золота, срібла і дорогоцінного каміння. Необхідність спішно ліквідувати майно змусила євреїв продавати його за безцінь, обичинне майно конфісковувала влада і здебільшого передавала його муніципалітетам.

Зі втечею з Іспанії єврейських капіталів стало неможливим фінансування державних, військових і господарських проектів, занепало кредитне господарство, позаяк християнам заборонялося займатися лихварством. Крім цього, країна втратила чимало майстрів-ремісників, дипломатів і мовознавців, лікарів і вчених. За оцінкою істориків, число вигнаних досягло 200 тис. чоловік (величезна кількість за демографічними показниками того часу).

Близько 120 тис. вигнанців знайшли тимчасовий притулок у Португалії,

де 1497 р. вони були насильно хрещені, близько 50 тис. попрямували до Північної Африки, невелике число переселилося до французького графство Наварра, до Авіньйону і до папського володіння в Італії. Єдиною державою, яка відкрила кордони євреям, була Туреччина.

Таким чином, вигнання 1492 р. закарбувалось у свідомості єврейського народу як одна з найбільших національних катастроф доби середньовіччя, яка поклала кінець розвитку єврейської культури на території Іспанії і призвела до переміщення центру єврейського духовного життя до країн Центральної Європи, Малої Азії та Північної Африки.

Можна зробити висновок, що Альгамбрський едикт мав риси національної та релігійної дискримінації, а політику іспанської корони щодо єврейства слід назвати проявом релігійного антисемітизму.

Організаційне оформлення ордену тамплієрів

Саєнко Анастасія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

staciasaienko@gmail.com

Духовно-рицарський орден тамплієрів, як відомо, був створений дев'ятьма французькими рицарями на чолі з Гуго де Пейном. Спочатку головним завданням тамплієрів було захист прочан на шляху до палестинських святинь, оскільки вони часто зазнавали нападів розбійників і мусульманської кінноти. Служіння тамплієрів полягало в охороні доріг, але мова йшла не про будь-які дороги, а про дороги «уділу Божого», що звеличувало завдання нового воїнства, яке полягало в тому, щоб вести прочан за тими самими шляхами, якими ступала нога Христа.

Актуальність теми дослідження визначається низкою чинників. У період XII-XIII ст. у Європі починається новий етап розквіту міжнародних відносин, що характеризується всестороннім розширенням і поглибленням економічних і політичних контактів. Католицька Церква у період папства Інокентія III (1198-1216 рр.) та й у подальшому стала консолідуючою силою, яка змогла об'єднати сили європейців та направити їх проти іновірців шляхом організації хрестових походів. У цьому аспекті питання зародження й еволюції ордену тамплієрів серед інших військово-чернечих орденів вимагає особливої уваги як вагома складова релігійної та військово-політичної історії епохи високого середньовіччя.

Методологічною основою дослідження став системний аналіз джерел, інтерпретація та теоретичне узагальнення фактів. Також використовувався комплексний підхід у поєднанні порівняльного та історичного методів, що дає змогу досягнути питання взаємодії політики та релігії у середньовічному суспільстві.

Вільгельм Тірський – перший історик, який у своїй книзі «Історія заморських подій» розповів про орден тамплієрів. Однак найважливішим джерелом залишається статут ордену. У своїй латинській версії він був складений між 1120 і 1128 рр., а потім з деякими змінами прийнятий на соборі у Труа 1128 р.

М. Мелвіль, Ж. Бордонов та Ч. Аддісон досліджували організаційну діяльність ордену тамплієрів та повсякденне життя лицарів, але, на жаль, ґрунтовних вітчизняних праць, які б висвітлювали дану проблематику, не існує.

До середини XII ст. сформувалися основні «внутрішні» характеристики ордену: статут і привілеї були кодифіковані; подвійне служіння ордену – військове і релігійне – усталене.

Так званий Латинський статут, прийнятий на соборі у Труа 1128 р., скрупульозно регламентував усі релігійні та військові аспекти діяльності ордену. Протягом 150 років текст постійно розвивався, сягнувши у підсумку обсягу більш ніж в 600 статей. Приблизно у 40 і рр. XII ст. статут було перекладено французькою мовою, і до нього були додані нові правила, пов'язані зі зміною конкретної ситуації.

Вісім перших статей трактують винятково релігійні обов'язки братів. 1139 р. Папа Олександр III видав буллу «Omne Datum Optimum», яка дозволила тамплієрам приймати до своїх громад у всіх країнах духівників, які не були пов'язані більш ранніми обітницями. Наступні статті регулювали повсякденне життя членів ордену, як от обов'язкове читання Святого Письма під час трапези. Окремою статтею вказувалося, що м'ясо можуть їсти тільки лицарі, а сержанти і зброєносці вживали пісню їжу. Далі обговорювався одяг братів: він мав бути білим або чорним, з грубої вовняної тканини, без хутра, дозволялась тільки овчина. Їм видавали одяг, подібний до того, який носили конюхи. Брати не стригли борід і вусів. Одяг та взуття повинні були бути простими, без модних елементів.

1146 р., на Великдень, перед початком Другого хрестового походу на генеральному капітулі ордену Папа Євгеній III дарував тамплієрам привілей носити плащ із зображенням червоного хреста на лівій стороні «з тим, щоб цей переможний знак служив їм щитом, і щоб ніколи не повернули вони назад перед яким-небудь невірним» Про це також згадує Вільгельм Тірський у своїй «Історії священної війни».

Найважливішими були такі статті: членам ордену заборонялось спілкуватись з тими, кого відлучили від причастя. Але, водночас, можна було отримувати милостиню від відлучених. Той, хто висловив бажання стати тамплієром, мав прослухати статут ордену, а потім просити дозволу у магістра та капітулу.

Спочатку існувала тільки одна умова для вступу до воїнства Храму – вільне походження. Але до ордену Храму приходили переважно для того, щоб боротися з невірними силою зброї, а займатися цим було можливо лише представникам стану лицарів, оскільки тільки вони володіли навичками та засобами кінного бою. Будь-який чоловік, який претендував стати членом ордену тамплієрів, повинен був урочисто довести, що походить із роду лицарів та його батько був або міг би стати лицарем. Спочатку до членів ордену Храму приймали тільки французів, згодом і англійців. Але тільки французи могли обіймати найвищі керівні посади ордену.

Отже, аналізуючи організаційне оформлення ордену тамплієрів за його статутом, ми можемо дійти висновку, що він наголошував на специфіці ордену, а саме на поєднанні військової та чернечої діяльності. Статут чітко окреслює релігійні обов'язки братів, розпорядок дня вояки та його зовнішній вигляд, ієрархію ордену та поведінку в бою. Він залишається єдиним та найбільш вичерпним джерелом з організаційного оформлення ордену тамплієрів.

Англійці на візантійській службі

Сівак Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

19dmtriysivak97@gmail.com

У війську Візантійської імперії від X ст. особливого значення розпочинають набувати формування з іноземних найманців. Держава, яка завжди потерпала від нескінченних зовнішніх загроз, не могла розраховувати лише на власні сили. Імперія була змушена брати до лав власної армії найкращих представників іноземних країн. Саме високопрофесійні наймані військові контингенти могли успішно діяти на кордонах усієї імперії. Для країн Північної Європи це було вагомим складником відносин зі Східною Римською імперією. Створений у X ст. підрозділ із найманих вояків-варангів був чи не найбоєздатнішим професійним підрозділом ромейської армії.

Актуальність дослідження обумовлюється всебічним вивченням найманої професійної армії, її історії, позитивних та негативних ознак, оскільки на сьогодні цей тип армії є найбільш поширеним майже у всьому світі.

Вивчаючи появу англо-саксів на службі у візантійського імператора, ми використовували роботи британських істориків Дж. Шепарда, Є. Фрімена, Х. Р. Елліс-Девідсон, Д. М. Ніколь та Дж. Ф. Хелдона; праці українських науковців О. М. Лугового,

О. М. Филипчука та російських дослідників В. Г. Васильєвського, Г. Г. Литавріна, В. Г. Брюсова та А. С. Мохова.

Джерельна база досліджена представлена політичними та військовими трактатами, історичними хроніками Візантійської імперії та Західної Європи. Серед них найбільш змістовними є праці монаха Михаїла Пселла, цесарівни Анни Комніної, державного чиновника Іоанна Скілиці, «Історичні записки» Никифора Врієння, твори істориків Михаїла Атталіата та Микити Хоніата, трактат Георгія Кодіна («Псевдо-Кодін»), а також роботи англійського хроніста Ордеріка Віталіса й учасників Четвертого хрестового походу Жоффруа де Вільлардуена та Робера де Кларі. Усі перелічені джерела допомогли нам визначити час появи англійців у Візантії та з'ясувати значення терміна «інглін», дійти висновків щодо їх чисельності в імперії, остаточного ототожнення англо-саксів з варангами, а також дозволили зосередити увагу на проблемах співвідношення понять «найманці» та «союзники» у візантійських текстах.

Серед методів дослідження були використані: історико-генетичний – дозволив послідовно розкрити особливості, функції та місце найманців-варангів у візантійській армії та суспільстві; для визначення персонального, соціального складу, структури та організації Варанги допоміг просопографічний метод; хронологічний метод дозволив окреслити роки перебування англо-саксів у варангській гвардії.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що нами внесено уточнення щодо питання появи англійців у Константинополі, детально проаналізовано термінологію візантійської літератури щодо варангів та інглінів, визначено внутрішню структуру та функції Етерії, її юридичну характеристику та місце у загальноімперській армії.

Значне залучення англійців до Візантії відбулось після нормандського завоювання Англії 1066 р, але перші ознаки еміграції англосаксів до Візантії датовані 1081 р. – початком правління Алексія Комніна та наприкінці царювання Вільгельма Норманського.

Англійські вояки вирушили до Константинополя та запропонували свою зброю імператору Алексію. На чолі біженців стояв граф Сігурд Глочестерський, а з ним було ще два графи та вісім баронів. Англо-сакси прибули вчасно, щоб узяти участь у війні Алексія проти Роберта Гвіскарда, володаря Південної Італії, який заявив претензії на візантійський трон. Після вдалих бойових дій в імперії залишилося 4350 британських вояків, які вступили до імператорського війська.

Поява англосаксів на візантійській службі мала кілька важливих міжнародних наслідків. Візантія отримала палкого та пристрасного союзника у війні з норманами, який допоміг закріпитися імперії на півночі, а також було встановлено перші зв'язки імперії з Англією.

З 1070-х рр. кількість найманих англійських контингентів у Візантійській імперії збільшується, хоча візантійські хрисовули розрізняють інглінів та верінгів, не ототожнюючи їх як представників одного бойового загону. Саме за доби династії Комнінів, незадовго до Першого хрестового походу, відбувається процес перетворення англосаксів із простих союзників ромейської армії на членів елітного загону лейб-гвардії – варангів. Англосакси були не єдиними представниками Північної Європи у Варанзі. На початку XII ст. датчани та норвежці перебували на візантійській службі, тому не вирішеним залишається питання часу та інтенсивності заміщення скандинавських вояків Варангської гвардії англійськими контингентами.

Очевидець чи компілятор: Нестор Іскандер та цінність його «Повісті про взяття Царгороду» як джерела до падіння Константинополя 1453 р.

Удалов Дмитро

Львівський національний університет імені Івана Франка

udalowu27@gmail.com

Падіння Константинополя, кінцева точка існування Візантійської імперії і визначний момент в історії Європи, не могла не відбитися у творах сучасників. Основоположними

джерелами дослідження подій є письмові грецькі та італійські свідчення, але серед інших можна помітити північноруський твір «Повість про взяття Царгороду турками 1453 року» так званого Нестора Іскандера. Проблема дослідження його як історичного джерела полягає у з'ясуванні співвідношення «Повісті» з рештою джерел для оцінки її інформативності, і, відповідно, можливого походження і ступені значущості. Так як свідчення у Московській державі про події 1453 р. використовуються у працях з історії Візантії побіжно, і надається перевага безперечним свідкам подій, виникає потреба здійснити глибший погляд на головне в Московському князівстві джерело та з'ясувати його характер докладно.

Метою дослідження полягає у наведенні доказів або висловленні сумнівів щодо історичності джерела й відшукування належного місця серед джерельних даних.

Історіографічну базу дослідження складають наукові праці російських істориків М. Сперанського, М. Скрипіля, З. Удальцової, М. Смірнкової та інших, а також загальні праці з історії Візантії, автори яких зверталися до джерел 1453 р.

Джерельна база складається з творів грецьких істориків про пізню Візантію (Сфрандзі, Дука, Кривовул), щоденників Ніколо Барбаро, північноруських літописів й самої «Повісті про взяття Царгороду» Іскандера.

Під час дослідження були використані методи загальнонаукового характеру: аналіз і синтез, індукція й дедукція, а також спеціальні історичні – історико-генетичний та, що найважливіше, історико-порівняльний.

У др. пол. XV ст. в Московському князівстві не були поширені докладні описи подій облоги Константинополя, а більшою мірою згадки про це обмежувалися ремарками в літописах (Софійському), які лише констатували факт завоювання міста. Але тісні зв'язки Московії з Візантійською імперією дають про себе знати (зокрема у переселенні грецьких біженців до північноруських князівств, а згодом – у шлюбі московського князя Івана III з племінницею Константина XI Софією Палеолог), тому на початку XVI ст. з'являються більш змістовні тексти. Серед них – «Повість про падіння Царгороду» у складі Хронографу 1520 р. та пізніших літописів, що вважається найбільш поширеним у Московській державі та найбільш докладним.

Один із рукописів «Повісті» містить згадку ймовірного автора під ім'ям Нестора Іскандера, вихідця з турецького табору, який мимоволі опинився серед турків та врешті-решт покинув їх. З цього приводу точилася наукова дискусія про час написання твору, який різні науковці визначали або перш. пол. XVI (часом, коли «Повість...» стала відома широкому загалу і коли була, скоріше за все, скопійована на місцевому ґрунті на основі іноземних відомостей), або XV ст. (коли вона могла бути написана згаданим автором, якщо вважати його особою реальною, та потрапила до Московії). Палеографічне дослідження списків «Повісті» дозволило впевнено датувати укладення XV ст., але суперечність щодо природи створення (компіляція чи оригінальний твір) за браком достеменних свідчень залишилася актуальною.

Обидва можливі варіанти не суперечать одне одному. На користь першого свідчать риси твору, характерні для руських військових повістей (літературний виклад подій, їх циклічність під час штурму, сполучення з розповіддю про заснування Константинополя та «неминучість» падіння для пізнішого відвоювання народом півночі, помітна роль персонажів Патріарха та дружини імператора, які згідно встановлених фактів взагалі не перебували у місті) та великі неточності в облозі (бойові дії на морі обмежені коротким реченням, хронологія подій за підрахунками науковців триває довше встановленої за щоденниками Барбаро). У свою чергу на сутність «Повісті» як оригінального твору очевидця вказує обізнаність автора у чинах турецького війська, збіг відомостей з турецького стану і перемовин з ним, з грецькими джерелами Кривовула і Дуки, разом зі збігом божого знамення з хроніками Сфрандзі, точне перерахування ключових аспектів облоги (епізоди з великою гарматою у здобутті міста, значення кондотьєра Джустініані для захисників, почесна смерть імператора тощо). Присутність доказів першої і другої

версії водночас скеровує до висновків, що вони не є взаємовиключними.

«Повість», очевидно, містить у собі кістяк спогадів очевидця з османського війська, які невідомим чином (мабуть, разом з біженцями) потрапили до Московської держави, де піддалися переробці на місцевий манер. Найвірогідніше, відомості залишилися неповними чи в пошкодженому вигляді, тому укладачі, маючи змогу користуватися і відомими джерелами, не були здатні повністю заповнити прогалини у викладі фактів. Водночас вони наповнили твір оригінальним змістом, що надав «Повісті» вигляд, типовий для середовища Московської держави стосовно стилю викладу і ідейної спрямованості: неминуче падіння Царгороду та надія на відвоювання «русим народом» здається посиланням на початки майбутньої концепції Москви як «Третього Риму», правонаступниці Візантії.

Отже, до вивчення «Повісті» потрібно підходити зі значною обережністю, зважаючи на регіон її виникнення, його особливості, а також за допомогою порівняння з первинними джерелами про загибель Константинополя. Водночас теорія про «Повість» як про записи очевидця з перших рук робить її дослідження неодмінно необхідним на рівні з іншими джерелами для складення повноцінної картини падіння Константинополя 1453 р. та, що ще важливіше, сприйняття падіння у віддалених від події регіонах і трактування її на власний штиб.

Роль «хашар» в стратегическом планировании монгольских осадных операций на территории Северо-Восточной Руси в 1237-1238 гг.

Шишка Евгений

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
zhenyashishka@mail.ru*

Проблемы монголоведения в целом и завоевательной политики объединённых монгольских племён в частности всегда привлекали внимание исследователей. Уже на протяжении значительного времени в центре внимания историков, которые рассматривают различные точки зрения на военные действия конца 30-х гг. XIII в., находится первый поход Батыя на Северо-Восточную Русь.

В отношении этого похода существует относительно развернутая историография. Например, среди отечественных историков можно выделить работы таких исследователей, как В. В. Каргалова, Д. Г. Хрусталева, Р. П. Храпачевский и А. Карлова. Особый интерес представляют труды зарубежных ученых, в частности исследования Ч. Чойсамбы, Дж. Феннела, Б. Шпулера, С. Тарнбула.

Основными письменными источниками служат Тверской, Лаврентьевский и Ипатьевский летописные списки, письмо монаха Юлиана о монгольской войне, труд Джовани дель Плано Карпини «История монгалов именуемых нами татарами», «Книга о разнообразии мира» Марко Поло, «История архиепископов Салоны и Сплита» Фомы Сплитского, «Горестная песнь о разорении Венгерского королевства» Магистра Рогерия, «Записки о монголо-татарах» Чжао Хуна, Официальная хроника династии Юань, летописи Рашид ад-Дина и сочинение Ибн ал Асира. Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны, «История Армении» Киракоса Гандзакци и «История народа стрелков» Инока Магакя.

Начиная со времен становления отечественной исторической науки и по сегодняшний день историки выделяют ряд причин относительно быстрого завоевания территории Северо-Восточной Руси в 1237-1238 гг. На наш взгляд, стоит обратить внимание на тот тезис, согласно которому к поражению русских войск привел симбиоз технического и тактико-стратегического превосходства монгольской армии в осадном деле.

По мнению ряда специалистов, занимающихся данной проблемой, одним из наиболее эффективных приемов взятия городов и главной особенностью войн, которые вели монголы, было применение так называемого «хашара» – штурмовой

осадной толпы. Как отечественные, так и зарубежные историки отмечают, что данное средство традиционно применялось задолго до монгольской экспансии и могло быть заимствовано у покоренных народов, которые использовали хашар на протяжении длительного периода времени.

Есть основания полагать, что в 1237-1238 гг. монгольский хашар мог комплектоваться за счет жителей Северо-Восточной Руси. Анализ доступных письменных источников позволяет сделать вывод о том, что личный состав хашара пополнялся, в основном, за счет пленных и провинившихся.

Анализ восточных письменных источников и исторической литературы дал основание полагать, что наиболее приемлемое соотношение может содержать сочинение Рашид ад Дина, где при описании осады Ходжента монгольскими войсками, персидский историк пишет: «пятьдесят тысяч хашара [местного населения] и двадцать тысяч монголов», то есть примерно 2 к 1.

Анализ письма венгерского монаха-доминиканца Юлиана, совершившего в 1230-е гг. два путешествия на Восток, свидетельствуют о том, что монголы заставляли часть хашара идти с оружием: «годных для битвы воинов и поселян они, вооруживши, посылают против воли в бой впереди себя».

Стоит отметить, что удержание контроля над многочисленной «толпой» пленников требовало установления строгой дисциплины и четкой организации. Анализ персидского источника дал нам следующую информацию: «Их разделили на десятки и сотни. Во главу каждого десятка, состоящего из тазиков, был назначен монгол». Анализ произведения сунского автора XIII в. Лю Кэ-чжуана дал основания полагать, что хашар могли возглавлять так называемые батеры.

Необходимо также сказать о том, что функции и обязанности «хашара» имели разностороннюю направленность. Во-первых, хашар можно определить как техническое средство, поскольку его использование было особенно важным для выполнения различного рода физически тяжелых работ. Деревянно-земляные типы укреплений и другие особенности оборонительных сооружений, характерные для русских городов, принуждали монголов зачастую сооружать так называемые осадные валы, которые, в свою очередь, требовали больших трудовых затрат в древесно-земляных работах. Во-вторых, в обязанности хашара входил также сбор фуража и провианта для монгольского войска. В-третьих, хашар мог играть роль живого щита для катапульт, для атакующих колон монголов и для действия таранов. В-четвертых, осадную толпу могли использовать как непосредственное орудия штурма, его первой волны. В-пятых, данный прием помимо основной цели – заставить обороняющихся израсходовать средства обороны по людям хашара, мог оказывать еще и дополнительное психологическое воздействия на защитников города.

Таким образом, приняв во внимание всё вышесказанное относительно рассматриваемой нами темы, можно с высокой степенью уверенности предположить, что, во-первых, на протяжении многих веков хашар традиционно применялся различными азиатскими государственными образованиями, что безусловно способствовало их завоевательной политике. Во-вторых, данное средство взятия укрепленных городов было заимствовано монгольским военным командованием еще задолго до начала Западного похода 1235-1242 гг. В-третьих, анализ как отечественных, так и зарубежных источников свидетельствует о том, что в 1237-1238 гг. личный состав монгольского хашара мог пополняться за счет местного населения Северо-Восточной Руси, в частности жителями Рязанского и Владимирского княжеств. В-четвертых, количество захваченных пленных, которые в своей массе составляли большую часть хашара, превышала численность непосредственно самих монгольских воинов. В-пятых, удержание контроля над многочисленной «толпой» пленников было обусловлено установлением строгой дисциплины и созданием четкой системы организации управления. В-шестых, функции и обязанности «хашара» зависели от

сложившихся условий. И в-седьмых, необходимо отметить, что относительно быстрое взятие множества русских городов может свидетельствовать о том, что формирование и применение «хашара» занимало особое место в стратегическом планировании монгольских осадных операций в первом походе Батия на Северо-Восточную Русь в 1237-1238 гг.

Период «Гильдебрандовских Пап» в истории Католической Церкви
Яровой Игорь

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

igorspring1996@gmail.com

Актуальность темы определяется важностью исследования данного периода в истории папства как истока возрождения Католической Церкви в период Высокого Средневековья. Целью исследования является выявление и прослеживание изменений в положении Католической церкви и ее отношениях со Священной Римской империей в период понтификатов «Гильдебрандовских Пап».

Проблематика периода «Гильдебрандовских Пап», на данном этапе недостаточно освещена в историографии и ей уделяется недостаточное внимание исследователей. Среди них, прежде всего, стоит выделить немецкого историка и богослова Ф. Шаффа. Само название «Гильдебрандовские Папы» было предложено Шаффом по отношению к периоду 1049-1073 гг. в истории Папства в четвёртом томе его «Истории Христианской церкви». Больше данное название вышеуказанного периода не встречается у других исследователей, однако оно является наиболее точным и в полной мере его характеризующим. В книге Е. И. Майоровой «Викарии Христа. Папы Высокого Средневековья» данный период обозначен как «Немецкие графы на святом престоле». Британским исследователем и популяризатором истории Дж. Норвичем в его «Истории Папства» данный период вообще не выделен в качестве отдельного этапа. Определенную попытку выделения понтификатов пяти Пап в период между Дамасием II и Григорием VII в отдельную группу предпринял Гергей, который назвал их Папами-реформаторами XI в. Наиболее подробно о деятельности «Гильдебрандовских Пап» сквозь призму деятельности Гильдебранда писал А. С. Вязигин.

Среди источников по данной теме прежде всего следует выделить Статут об избрании пап Николая II, принятый в 1059 г. Также взаимоотношения между Католической Церковью и Империей в данный период довольно подробно освещены в ряде германских анналов – Альтаихских, Аугсбургских, Хильдесхаймских, а также в Хрониках Саксона Анналиста.

Основным используемым методом исторического исследования стал сравнительный метод. Он позволил проследить качественные изменения в деятельности, идеологии и позициях Католической Церкви в третьей четверти XI в. в сравнении с предыдущими периодами ее деятельности.

XI в. стал для папства наиболее неоднозначным периодом эпохи Высокого Средневековья. В то же время его наполняли события, послужившие основой для дальнейшей борьбы Католической Церкви против светской власти в Священной Римской империи. Весь XI в. в истории Папства можно условно разделить на два этапа, разнившиеся по своему характеру. Так, первая половина XI в. в истории Папства характеризовалась его зависимостью от светской власти. Ф. Шафф называет это время вторым периодом деградации Папства, считая первым весь IX в. Самым наглядным примером деградации папства в данный период является понтификат антипапы Бенедикта IX, который принял этот пост в восемнадцать лет, а затем продал его. В это период папами становились ставленники императора; католическую церковь охватила повсеместная широча (практика продажи церковных должностей светским лицам), а среди клира широко распространилось николаитство (сожительство священников с мирянами). В это же время в среде католических монахов Франции начинают

зарождаються идеи, которые послужили основой для движения за церковные реформы. Основными идеологами движения выступали кардинал Гумберт и Петр Дамиани.

Ситуация изменилась с появлением на арене церковных событий будущего Папы Григория VII (в миру Гильдебранда), прошедшего путь от монаха до кардинала, а затем и Папы. После избрания нового Папы в 1049 г., благодаря рекомендации аббата Клуни Одилона, Гильдебранд стал его советником. С этого момента начался период так называемых Гильдебрандовских Пап, которых в период 1049-1073 гг. было пятеро. Этот период характеризовался огромным влиянием Гильдебранда на законных Пап и постепенному воплощению его реформаторских идей в реальность.

За 24 года понтификатов «Гильдебрандовских Пап» на святом престоле сменилось пять понтификов: Лев IX (1049-1054), Виктор II (1055-1057), Стефан IX (1057-1058), Николай II (1059-1061), Александр II (1061-1073). Среди главных достижений «Гильдебрандовских Пап» прежде всего следует отметить составление и утверждение при Николае II Статута об избрании Пап 1054 г. Это событие в конечном итоге привело к затяжному конфликту с империей, завершившемуся в кон. XIII в. «Гильдебрандовские Папы», зарекомендовали себя активными борцами с симонией и николаитством. Так, на проведенных Львом IX синодах симония была запрещена под страхом отлучения от церкви (позже заменена сорокадневным наказанием).

Главным качественным изменением в положении Католической Церкви в период «Гильдебрандовских Пап» является её выход на самостоятельный путь развития и функционирования, к которому Церковь стремилась на протяжении многих веков. Принятие Статута 1054 г. во многом повлияло на утверждение Вормского конкордата 1122 г., и, тем самым, показало твердые позиции Католической Церкви по отношению к Империи. Деятельность «Гильдебрандовских Пап», послужила основой для понтификата одного из-самых видных Пап Средневековья – Григория VII, деятельность которого в свою очередь воспринималась последующими папами как фундамент в борьбе против засилья империи. Успехи Церкви в данный период были обусловлены двумя основными факторами: во-первых, наличием жесткого руководителя в лице Гильдебранда, который держал в своих руках все рычаги влияния и имел высокий авторитет среди клира, во-вторых, благодаря благоприятной ситуации внутри Империи, когда Генрих III шел на уступки церкви, а его приемник Генрих IV еще не окреп как самостоятельный правитель. С другой стороны, церковь имела постоянных оппонентов среди римской аристократии и германского клира. В этих непрекращающихся стычках между сторонниками реформ сформировались устойчивые позиции Католической Церкви в Империи, которые сохранялись вплоть до конца XIII в. То есть, как мы видим, период «Гильдебрандовских Пап» можно считать временем возрождения Католической Церкви.

РОЗДІЛ V

**НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ**

Школы при Русской Духовной миссии в Мэйдзийской Японии как сегмент русско-японского культурного сотрудничества**Андреев Тимур***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
andreev.timofey.ru.1913@gmail.com*

Одним из ключевых направлений в деятельности Русской Духовной миссии в Японии в изучаемый период являлась образовательная сфера, представленная в виде системы учебных заведений с широкой общеобразовательной программой, которые служили примером синкретизма элементов средней и высшей школы. Среди приоритетных дисциплин данных учебных заведений были русский язык и литература, история, изучение Закона Божьего. Учебные заведения носили универсальный характер: предполагалось обучение как мальчиков, так и девочек, что было новаторским для того времени. Целью создания подобных учебных заведений была подготовка специалистов для работы в духовной сфере с последующей возможностью продолжения учебы на территории Российской империи, а также ознакомление японского населения с элементами русской культуры. В основе методики миссионерской деятельности Николая Японского лежала проповедь догм православной веры через призму традиционной японской культуры. Традиционное восприятие японцами русских как «северных варваров» препятствовало эффективному распространению православия в Стране Восходящего солнца. В данном случае образование становится одним из элементов, влияющим на формирование позитивного образа Российской империи в сознании японского народа.

Практика открытия учебных заведений за границей с целью формирования позитивного имиджа собственного государства в иностранной среде с последующей интеграцией элементов собственной национальной культуры в общественное сознание других народов является актуальной в современном мире.

Историография по данной проблеме весьма ограничена и лишь косвенно и фрагментарно освещает тему исследования. В основном она представлена работами общего характера как отечественных, так и зарубежных исследователей, посвященных истории Русской Духовной миссии и деятельности св. Николая Японского в частности. К ним можно отнести работы Г. Д. Ивановой, Н. А. Сухановой, Л. В. Зениной, О. В. Шаталова. Кроме того, автором были использованы исследования, посвященные русско-японским отношениям эпохи Мэйдзи, в частности работы Н. А. Самойлова, А. В. Филиппова, С. Накамуры, Г. Д. Ивановой, П. Бертон, М. Хиндуса, П. Ландера. Среди исследований, непосредственно посвященных деятельности Русской Духовной миссии в культурной сфере, в том числе в области образования, следует выделить работы П. Драганова, С. А. Пайчадзе, М. В. Успенского.

Источниковая база нашего исследования включает в себя материалы личного происхождения, в частности дневники и письма св. Николая Японского. Важными для исследования являются также материалы об образовательной деятельности Русской Духовной миссии, публиковавшиеся на страницах периодических изданий (в частности Иркутских и Владимирских Епархиальных ведомостей) в виде периодических отчетов. Большой интерес представляют прошения Духовной миссии относительно средств на развитие различных направлений ее деятельности, которые публиковались на страницах церковной периодики. Имеющаяся источниковая база позволяет обстоятельно изучить рассматриваемую проблему.

Научная новизна работы заключается в попытке всестороннего изучения деятельности Русской Духовной миссии в сфере просвещения на примере общеобразовательных школ в контексте русско-японского культурного сотрудничества.

По результатам исследования можно сделать вывод, что школы при Русской Духовной миссии способствовали расширению количества исповедующих православную веру на территории Японских островов, что, в свою очередь, стало

результатом расширения штата катехизаторов и священнослужителей. Результаты педагогической деятельности Миссии с наибольшей наглядностью проявлялись в деятельности воспитанников учебных заведений. Среди них были переводчик русской литературы на японский язык Саки Такэсабуро, первый японский иконописец и художница Ямасита Рин, известный музыкант Кису Ёхоносин и другие.

Деятельность данных школ, с одной стороны, способствовала обогащению японской культуры, с другой – позволяла части русского общества знакомиться с элементами культуры Страны Восходящего солнца. Все вышесказанное позволяет сделать вывод о том, что школы при Русской Духовной миссии были эффективным механизмом в системе русско-японского культурного сотрудничества.

**Военные преобразования в Османской империи и Египте
в конце XVIII –первой трети XIX вв.: опыт сравнительного анализа**

Володин Иван

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ivanvolodin128@gmail.com

В нач. XIX в. султан Селим III и ряд османских чиновников, видя плачевное состояние своей империи на международной арене, пытались провести реформы европейского образца. Анализируя свои неудачи в войнах кон. XVIII в., первоначальной целью реформаторы ставили создание современной боеспособной армии. В это же время, в результате восстания в Каире, к власти в Египте приходит Мухаммед Али. Бывший командир албанских янычар также начинает проводить реформы, акцентируя внимание на вооруженных силах. Большинство исследователей сходятся во мнении, что именно военные реформы дали толчок к кардинальным преобразованиям в других сферах государственной политики Османской империи и Египта.

Воплощая свои реформы, оба правителя прибегали к схожим методам: создавали воинские подразделения на регулярной основе, брали на вооружение новое стрелковое оружие и артиллерию, создавали новый боеспособный флот, активно привлекали иностранцев на командные должности. Но, не смотря на схожие тенденции, во время греческого восстания 1821 г. Порты была вынуждена обратиться за помощью к Египту, а позднее, во время Египетского кризиса 1831-1833 гг., армия Мухаммеда Али практически побеждает армию Османской империи, которую во многом спасло вмешательство иностранных государств. Исходя из этого, возникает вопрос: каким образом при схожих процессах реформирования египетская армия стала более эффективной, нежели армия Османской империи?

Историографию данной проблемы можно разделить по тематическому принципу: работы, посвященные реформам в Османской империи, и работы, касающиеся реформ в Египте. Среди исследователей османской тематики хотелось бы выделить Ю. А. Петросяна, А. Б. Широкограда, Т. Зорлу, А. Ф. Миллера и Дж. П. Кинросса; из исследователей египетской тематики – К. А. Киселева, Ж. В. Петрунину, Ж. Е. Турекулову. Однако среди публикаций по данной проблеме не хватает работ, посвященных непосредственному сравнению реформ в Османской империи и Египте.

Источниковедческая база исследования основывается на воспоминаниях дипломатов, офицеров, путешественников, а также периодических изданиях. Особого внимания заслуживают публикации Вестника Европы, в которых подробно описывается ликвидация янычарского корпуса, воспоминания корабельного доктора Г. Ловерно, описавшего состояние египетской армии, направлявшейся на подавление греческого восстания, воспоминания В. Витмана о путешествии по Турции и Египту, воспоминания Г. А. Оливье и др.

Для изучения этой проблемы были использованы следующие методы исследования: историко-хронологический, историко-генетический, сравнительный и

метод компаративного аналізу. Научна новизна дослідження заключається в спробі порівняння проведення військових реформ в Османській імперії та Єгипті, згідно визначеним автором критеріям (причини реформ, змінення в озброєних силах, реакція суспільства, кадровий та матеріальний забезпечення, іноземний вплив та др.).

Мета дослідження – провести порівняння військових перетворень, згідно критеріям, вказаним вище, та встановити, чому реформи Мухаммеда Алі стали більш успішними, ніж аналогічні реформи, які проводили Селім III та Махмуд II.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець XVIII та першу третю XIX вв., оскільки саме в цей період походять масштабні військові перетворення. Нижня хронологічна межа – 1793 р. (початок формування нового війська в Османській імперії). Верхня хронологічна межа – 1833 р. (закінчення першого турецько-єгипетського кризису).

В ході дослідження встановлено, що головні відмінності в проведенні реформ крилися в реакції опозиції, результатах військових кампаній та в зміні структури армії.

В Османській імперії великий вплив мав яничарський корпус, який к тому часу втратив свою військову ефективність. Яничари стали оплотом консервативних сил та перешкождали будь-яким зміненням. Крім того, корпус яничар активно підтримував орден бекташі, користувався великим авторитетом в мусульманському світі. Крім цього, проблему представляли та місцеві феодалы, які саботували податкову реформу, створювали власні військові загони, а часом вступали в відкриту конфронтацію з султаном. Таким чином, сформувалася потужна опозиція з яничар, феодалов та духовенства. Страх перед опозицією добре ілюструє той факт, що створення «нового війська» в 1793 р. відбувалося в таємні від яничар, а формально новий підрозділ був приписаний до дворцової охорони – бостанджі. Мухаммед Алі, пам'ятаючи гіркий результат правління Селіма III, дуже швидко розправився з мамлюкською опозицією в 1811 р., а потім усунув конкурентів серед улемів. К тому ж, єгипетський паша ще в 1805 р. зміг заручитися підтримкою Омара Макрама (впливового релігійного та політичного діяча) та найбільш радикальної частини мусульманського духовенства, що дозволило йому зміцнити свою владу вже в початку правління.

Змінення структури армії також мали ряд особливостей. Важливо звернути увагу на формування нових підрозділів: в Османській імперії набір в нову армію походив дуже повільно. З запланованих 12 тис. солдатів к 1798 р. вдалося призвати лише 4 тис. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що у Селіма III не було дієздатного воїнського підрозділу, на який він міг би опертися, в той час як у Мухаммеда Алі ядром нової армії стали албанці, які служили йому ще коли той був підлеглим турецького султана.

На хід військових реформ серйозно впливали та військові кампанії, в яких приходилося брати участь новим підрозділам. Для Османської імперії головним ворогом залишалася Росія, війна з якою вимагала багато сил та засобів, в той час як для Мухаммеда Алі першим зовнішнім ворогом стало державство вахабітів. Успішно розправившись з ним та отримавши перший бойовий досвід, єгипетська армія перетворилася в потужну загрозу для майбутніх ворогів.

**Роль М. Брандта в формировании китайского вектора
германского колониализма**

Деркач Ирина

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
frau.derkach248@gmail.com*

В конце XIX в. Германия обратила свой взор на «больного человека Азии» – Китай. Несмотря на то, что еще в 1869-1870 гг. Ф. Рихтгофен, известный географ и путешественник, указывал на большую выгоду, которую принесло бы приобретение опорного пункта в Поднебесной, его идеи остались без внимания Бисмарка. Однако события 1890-х гг. как на международной арене, так и внутри кайзеровской Германии, существенно изменили подход к рассмотрению данного вопроса. В этой связи большого внимания заслуживает деятельность М. Брандта (1835-1920), который, будучи имперским посланником в Пекине, сыграл видную роль в формировании германской дальневосточной политики.

Данный вопрос в советской и отечественной историографии не получил надлежащего внимания, однако можно упомянуть работы А. В. Гостенкова и А. С. Ерусалимского, которые косвенно затрагивают некоторые аспекты деятельности М. Брандта. Среди зарубежных авторов, затрагивающих данную проблему, следует выделить П. Хереса и Х. Грюндера.

Источниковедческую базу работы составили опубликованные документы, дипломатическая переписка и воспоминания самого Брандта.

О личности немецкого дипломата известно не слишком много, хотя он был признан в Европе одним из лучших экспертов по странам Дальнего Востока. Будучи сыном прусского генерала и военного писателя Г. Брандта, он начал свою деятельность прусским офицером. Его первое знакомство с Восточной Азией произошло в 1860-1861 гг. во время экспедиции графа Эйленбурга, членом которой он был. В 1872 г. Бранд был назначен резидентом министра иностранных дел Японии, а с 1875 по 1893 гг. занимал пост посланника Германии в Китае. Несмотря на враждебное отношение китайцев к «западным варварам», М. Брандт пользовался высокой репутацией в Пекине. Он с интересом изучал китайскую культуру и историю, его научно-популярные работы вошли в число лучших этнографических описаний того времени (например, «Sprache und Schrift der Chinesen», «Sittenbilder aus China – Mädchen und Frauen – Ein Beitrag zur Kenntnis des chinesischen Volkes» и др.).

В своих воспоминаниях Брандт указывает, что зачастую жертвовал своим отпуском, оставаясь в Китае, занимаясь дипломатической работой и изучая китайскую цивилизацию. Как дипломат он подчеркивал общность европейских интересов в отношении Поднебесной, но, в первую очередь, продвигал коммерческие интересы Германии. Макс Брандт стал одним из инициаторов открытия немецкой почтовой паровой линии в Китае, а также создания Немецко-азиатского банка в феврале 1889 г. в Шанхае, в результате чего Германия смогла конкурировать на китайском финансовом рынке с другими иностранными державами, в первую очередь с Англией. Здесь следует отметить, что Брандт с неким пониманием относился к китайцам и определенным образом оправдывал их недоверие к европейцам, возникшее в ходе начавшихся контактов Китая с западным миром. Он отдавал приоритет мирной политике, нежели военному давлению на это государство. К тому же подобная политика не вызывала бы серьезного опасения со стороны Великобритании, которая на китайских рынках была для Германии главным конкурентом.

В своих докладах и памятных записках посланник подчеркивал политическое, экономическое и стратегическое значение Китая, ссылаясь на идеи Ф. Рихтгофена о завоевании опорного пункта на Дальнем Востоке. После японо-китайской войны 1894-1895 гг. его рекомендации сводились к тому, чтобы вместе с Россией воспрепятствовать чрезмерным аппетитам японцев в отношении Китая, рассчитывая,

что тот, в свою очередь, предоставит Германии в аренду порт или угольную станцию на своей территории. Развивая эти соображения, Брандт утверждал, что это улучшит стратегическое положение Германии не только на Дальнем Востоке, но и в Европе, так как поддержка России в Китае позволит отвлечь ее от европейских дел и, тем самым, ослабить русский нажим на восточные границы Германской империи.

Важной составляющей деятельности Брандта являлось стремление создать благоприятные условия для деятельности германских христианских миссий. Поэтому произошедшее в 1897 г. убийство двух германских католических миссионеров встревожило Брандта, на тот момент уже бывшего посланника. Благодаря Брандту в 1888 г. германская католическая миссия получила согласие китайского правительства на признание равных прав германских миссионеров внутри страны и переход их под защиту консульства Германии.

Таким образом, пользуясь авторитетом как в Европе, так и в Китае, М. Брандт поддерживал интерес немецкого правительства и предпринимательских кругов в отношении Поднебесной, закладывая тем самым прочную основу для дальнейшего проникновения Германии в эту страну. Он проводил гибкую политику, направленную на урегулирование различных проблем во взаимоотношениях Германии с Китаем, учитывая при этом ситуацию в Европе и лавируя между интересами других держав.

Проблема политического урегулирования в Афганистане (1978-1994 гг.) **Кот Анастасия**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anastasiakot25@gmail.com

Афганский кризис, разразившийся на исходе холодной войны, был и по настоящее время остается одним из наиболее значимых и крупномасштабных локальных конфликтов. Урегулирование ситуации в стране является одной из острейших проблем современной геополитики, так как до сих пор Афганистан является катализатором региональной нестабильности.

Историография проблемы представлена трудами В. Спольникова, В. Коргуна, А. Рашида, Б. Рубина и др. К источниковой базе исследования относятся резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, документы дипломатического происхождения, материалы СМИ.

Научная новизна состоит в более тщательном анализе причин возникновения политической фрагментации, которая привела к обострению кризиса и дальнейшей эскалации боевых действий.

Как известно, население Афганистана отличается этническим, культурным, религиозным и языковым разнообразием. В основном страну заселяют пуштуны; к меньшинствам относятся таджики, узбеки, хазарейцы, туркмены, белуджи. По этой причине в стране априори трудно достичь единства по многим вопросам общественно-политической жизни. Применение термина «нация» по отношению к населению Афганистана весьма спорно, и не только из-за этнической пестроты, но и из-за племенной организации общества.

Политическая ситуация в этой стране начала накаляться после прихода к власти квазимарксистской Народно-Демократической партии Афганистана (НДПА) в результате так называемой Саурской революции 1978 г. Мусульманское население, недовольное проведением радикальных социально-экономических преобразований, начало вооруженную борьбу против чужеродного режима. Последовавший в конце 1979 г. ввод советских войск с целью поддержки просоветской ориентации правительства вверх страну в затяжную войну. Начали раздаваться призывы к джихаду, борьбе с неверными, на которые откликнулись сотни тысяч афганцев, независимо от национальной принадлежности. За десятилетие сопротивлением иноземным завоевателям и их марионеткам, оказавшимся эффективным благодаря американской

поддержке, выросло целое поколение приверженцев радикального ислама, что в планы США не входило. После ухода в 1988-1989 гг. советского «ограниченного контингента», оставившего после себя миллионы убитых, искалеченных и беженцев, политическая неопределенность и разобщенность афганского общества сохранилась.

Движение афганских моджахедов, ставших на защиту Афганистана от чужеземцев, отличалось неоднородностью, обусловленной серьезными противоречиями между участниками, отсутствием единого авторитетного руководства, приверженного общим целям, разной внешнеполитической ориентацией. Едва ли не единственным знаменателем для исламских групп и организаций было стремление изгнать из Кабула интервентов и поддерживаемый ими режим Наджибуллы. Большинство группировок моджахедов объединялись вокруг традиционных религиозных лидеров по этническому и региональному признаку.

Советская оккупация Афганистана позволила исламистскому движению набрать силу и пополнить свои ряды за счет добровольцев из медресе, которые располагались на территории Пакистана. При этом в движении сопротивления ислам стал играть роль связующего звена между различными этническими группами населения.

Промосковское правительство Наджибуллы перестало существовать в апреле 1992 г. Отряды моджахедов во главе с А. Ш. Масудом, одним из лидеров оппозиции, вошли в Кабул и без боя заняли город. Крах режима НДПА был обусловлен, прежде всего, крушением СССР, а значит прекращением поставок ему вооружения и других видов помощи. Один из лидеров афганских моджахедов Б. Раббани стал президентом Исламского государства Афганистан, но взять под контроль всю страну оказался не в состоянии.

После падения НДПА возобновилась борьба за власть между полевыми командирами. Как следствие, Афганистан оказался расколотым на удельные «княжества», независимые друг от друга и не признающие центральной власти. Борьба за лидерство велась теперь под этнонациональными лозунгами, что привело к возобновлению боевых действий, произволу в регионах, разгулу бандитизма.

Такое развитие событий усилило стремление местных общин к стабильности, обеспеченной защитой сильной центральной власти. Именно поэтому лидеры проникшей в 1994 г. с территории Пакистана организации «Талибан», активно пропагандировавшие возвращение к истокам ислама, имели столь большой успех. Талибы объявили учение пророка Мухаммада главной объединяющей идеологической платформой для всех афганцев, что находило отклик среди последних.

Таким образом, в основе вооруженного сопротивления в Афганистане лежат не только внешние, но и внутренние причины, заключающиеся в особенностях афганского общества, которое до сих пор остается традиционным и основу которого составляют патриархальные отношения, где жизнь движется по законам шариата, выработанным многие сотни лет назад. Будучи длительное время унитарным государством де-юре, де-факто Афганистан таковым никогда не являлся, поскольку правители в Кабуле всегда должны были договариваться с родоплеменной верхушкой на местах. За время не прекращавшихся междоусобиц были разрушены авторитетные традиционные институты власти, которые поддерживали целостность государства.

Оказалась подорванной и социально-политическая структура афганского общества. Советская интервенция и движение моджахедов, окрепшее за годы войны 1979-1989 гг., привели страну к хаосу, что в дальнейшем сделало возможным приход к власти талибов, взявших за основу для сплочения афганского общества идеологию исламского фундаментализма. Угроза с юга в лице талибов, стремившихся выступить в роли общенациональной силы, привела к политическому объединению большинства полевых командиров против движения «Талибан». Но это не помешало исламистам захватить в 1994 г. власть в Кабуле и на большей части территории страны, удерживая ее вплоть до осени 2001 г.

**Религиозное общество Чхондогё и его роль в корейском
национально-освободительном движении в период японского господства
Марченко Вероника**

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
vrnkmrnck@gmail.com*

Для понимания сути и значения религиозных обществ в странах Дальнего Востока весьма показательна эволюция корейской религии Чхондогё, которая имеет более чем 130-летнюю историю. Ее последователи принимали активное участие в национально-освободительной борьбе корейского народа против японской экспансии и японского колониального господства. Научный интерес к данной проблеме связан, прежде всего, с ее слабой изученностью в историографии.

Историография по данной проблематике довольно скудна и лишь фрагментарно освещает тему исследования. В целом она ограничена работами общеисторического характера таких авторов как С. О. Курбанов, В. М. Тихонов и А. В. Торкунов, которые в известной мере затрагивают проблематику движения за независимость и корейских религиозных организаций. Особое внимание следует уделить работам Г. Д. Тягай об идеологии национально-освободительного движения и возникновении элитарно-утопической мысли Тонхак. Важную информацию предоставили работы И. А. Толстоулакова о положении религий в Корее и А. И. Петрова о первомастовском движении и роли в нем представителей Чхондогё.

Историография представлена и зарубежными исследованиями. Например, работы Дж. Грейсона «Корея: История религий» и Ф. МакКензи «Корейская борьба за свободу» предоставляют достаточно обширную информацию по теме исследования. Корейская историография представлена рядом статей, опубликованных в журнале «Korea Journal», которые фрагментарно затрагивают изучаемую тематику. В частности, работы Ли Ёнхи, Хон Исопа и Эндрю С. Нама фокусируются на проблеме корейского национализма, Ким Ёнсун и Джан Сукман рассматривают вопросы новых религий Кореи.

Источниковая база включает работу Ли Сын Мана «Дух Независимости», мемуары Ким Ир Сена «В водовороте века», где автор нередко обращается к периоду японской колониальной экспансии и корейскому национально-освободительному движению. Большой интерес представляют работы видного военного востоковеда полковника П. Россова, бывавшего в Корее, который впервые рассмотрел вопросы развития общественно-политической мысли и формирования национального самосознания корейцев. Важным источником являются донесения генерального консула России в Сеуле Я. Я. Лютша с марта 1919 по март 1921 гг., опубликованные в работе Б. Д. Пак и Пак Тхэгына «Первомастовское движение 1919 г. в Корее глазами российского дипломата». Менее объемный тематический блок представляют источники официального характера – международные договоры и документы.

Новая религия, изначально получившая название «Тонхак» («Восточное учение»), представляла собой синтез заимствований из буддизма, даосизма, христианства и, главным образом, из конфуцианства. Основу идейной программы составляло учение о божественной сути человека. Приверженцы новой религии утверждали, что понятия «человек» и «бог» идентичны и что бог – это не небесное, а земное создание. Бог, как считали они, заключен в каждом человеке, поэтому все люди равны. Учение Тонхак стало знаменем национально-освободительной и антифеодальной борьбы, а название воспринималось как противопоставление «западному учению» – христианству.

К 1910 г. лидеры движения создали на базе тогда уже фактически распавшейся тонхакской организации новое общество, названное «Чхондогё» («Учение небесного пути»). Религиозная основа секты осталась неизменной, но наметилась тенденция к ее политизации. Лидер организации Сон Бёнхи (1861-1922) провозгласил принцип «Единство религии и политики» и стал издавать журнал «Ежемесячник Чхондогё»,

по всей стране были созданы отделения общины, открыто более 300 учебных заведений, некоторые из них даже временно получили статус высших учебных заведений. К примеру, такой статус имела Посонская специальная школа в Сеуле, которой с 1910 г. управлял Сон Бёнхи. Японская колониальная администрация не препятствовала деятельности Чхондогё, стремясь использовать ее панasiatскую направленность в собственных целях.

После поражения Первомартовского восстания в политике руководства организации стали еще сильнее проявляться национально-реформистские настроения. В 1919 г. от Чхондогё откололась прогрессивная часть, образовавшая организацию «Чхонудан» (Партия молодых друзей), которая приняла активное участие в корейском национально-освободительном движении. Тем не менее, с 1930-х годов существовала и коллаборационистская часть секты, которая не только поддержала японскую экспансию, но и одобрила призыв корейцев в интервенционистскую армию. Соглашательские настроения привели их на позиции откровенного сотрудничества с колонизаторами, верующих даже призвали участвовать в выборах в японский парламент. Патриотическая часть секты Чхонудан в эти годы подверглась гонениям и была вынуждена уйти в подполье.

В результате анализа имеющихся данных по теме исследования были сделаны следующие выводы. Сформировавшаяся корейская религия Чхондогё представляла собой идеологическую основу национально-освободительного движения, стала одним из знамен, одной из ведущих сил в борьбе за независимость Кореи в первой половине XX в. Организация «Небесного пути» сыграла значительную роль в формировании общественного и национального самосознания корейцев, заповеди новой религии превращались в символ борьбы за независимость, ее догмы становились слоганами, они внушали народу надежды на освобождение страны от японского господства.

РОЗДІЛ VI

НОВА ІСТОРІЯ

КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

**Неформальні угруповання польсько-литовської еліти
напередодні та під час Чотирирічного Сейму****Бойко Володимир***Львівський національний університет імені Івана Франка**boiko.volodymyr.g@gmail.com*

Великий (Чотирирічний) Сейм відіграв важливу роль в історії Речі Посполитої. На ньому було втілено безліч досягнень тогочасної політичної думки як філософів і правників Речі Посполитої, такі їх західноєвропейських сучасників. Польсько-литовська еліта здійснила відчайдушну спробу вирватися з російської сфери впливу, але врешті втратила залишки суб'єктності.

Великому Сейму та Конституції 3 травня присвячено безліч досліджень історичного, юридичного та філософського характеру. Одним із перших й досі актуальних досліджень є праця В. Калінки. Він користувався сеймовими щоденниками та досить детально подає дискусії, які велися на сеймі. Важливою працею є дослідження В. Смоленського про ідеологічні та інтелектуальні зміни в Речі Посполитій. Серед найновіших праць варто відзначити дослідження В. Щегельського, які підсумовані у монографії. А. Гжеговяк-Кравіч досліджує концепції різноманітних понять у тогочасній Речі Посполитій. Р. Ліс пише про політичну думку Чотирьохлітнього сейму. Також слід відзначити дослідження польсько-литовських еліт Е. Луковського та Д. Рольніка. Поглядам С. Жевуського присвячене дослідження З. Зелінської.

Дослідники зосереджували увагу на поглядах окремих особистостей, на дискусіях чи теоретичних проблемах на кшталт еволюції проблеми республіканізму, західноєвропейських впливах на польсько-литовський політичний дискурс. Метою цього дослідження є виділити та окреслити групи інтелектуалів, які брали участь у політичному житті Речі Посполитої, простежити формування та еволюцію цих груп, виявити фактори, які вплинули на неї.

Після першого поділу та поразки Барської конфедерації Річ Посполита продовжувала перебувати фактично під протекторатом Російської імперії, а для полегшення управління була створена Постійна рада, до якої ввійшли 18 сенаторів і 18 сеймових послів. При цьому Постійна Рада функціонувала досить ефективно. На ключові посади були призначені лояльні до Російської імперії люди: Г. Подольський, І. Масальський, Ю. Косаковський. В цей час в Речі Посполитій формуються два табори – прибічники короля і опозиційні до Станіслава Августа шляхтичі. Опозиція – це, насамперед, С. Жевуський, Ф. К. Браницький, С. Ф. Потоцький. Вони критикували Постійну Раду і розцінювали її існування як порушення давніх свобод. Основні протиріччя між опозицією і королівськими прихильниками ґрунтувались на різному баченні функцій і повноважень короля. Опозиційні кола шляхти були прихильниками звуження королівських повноважень та збереження шляхетських привілеїв. Натомість, прихильники короля прагнули провести реформи державного апарату та інститутів влади в бік більшої централізації.

У 80-х рр. XVIII ст. у Речі Посполитій відбувся інтенсивний розвиток політичної та філософської думки, поширились західноєвропейські ідеї, зокрема набрав популярності лібералізм. Яскравим прикладом цих впливів є часопис «Monitor», який виходив з 1765 р. й містив багато перекладів публікацій англійського «The Spectator». Досить показово, що ідейними натхненниками «Монітора» були люди з найближчого оточення С. Понятовського – І. Красицький та А. К. Чарторийський.

Паралельно реформаторським ідеям у королівському оточенні з'явилися і молоді інтелектуали-прихильники кардинальних реформ – С. Сташиць, Г. Колонтай, Ф. Єзерський та інші. Старе покоління прибічників реформ вважало можливим здійснювати їх без розриву з Петербургом, тоді як нові важливою умовою реформ вважали вихід з-під впливу Російської імперії.

У 1786 р. помер Фрідріх II, а з його наступником – Фрідріхом Вільгельмом II – у

Катерини II були менш хороші відносини. У 1787 р. почалася російсько-турецька війна, а в червні наступного року – російсько-шведська. Цей момент здався надзвичайно слушним для частини шляхти, щоб вирватись з російської орбіти впливу. Напередодні сейму серед шляхти поширились ідеї незалежності та емансипації, наростала атмосфера революції.

Станом на початок Великого Сейму (6 жовтня 1788 р.) існувало декілька таборів шляхти. Перший табір складали прихильники Станіслава Августа і його концепції сильної королівської влади (підпорядкування законодавчої і виконавчої влади монарху, спадковий трон, скасування «liberum veto»). Іншу групу складала опозиційна до Станіслава Августа шляхта, яка при цьому була прихильною до реформ і внесла вагомий внесок у діяльність Великого Сейму. Її формальним очільником можна назвати І. Потоцького; В. Щегельські називає цей табір пулав'янами. Згодом пулав'яни перейшли від опозиції до спільних дій разом зі С. Понятовським та групою Коллонтай-Сташиця. Це вилилось у формування реформаторської коаліції в серпні 1789 р.

Разом з цим залишалась частина консервативно налаштованої шляхти, яка прагнула зберегти умовні золоті вольності та наявний стан держави. Її ідеологічним лідером виступав С. Жевуський. Умовно цю групу можна назвати гетьманською за посадою Жевуського. Сюди ж можна віднести С. Щ. Потоцького та Ф. К. Браницького.

На польських виборах 1790 р. близькі до Станіслава Августа шляхтичі отримали 60 % місць. Це значно змінило розклад сил під час другої каденції Великого Сейму і остаточно похитнуло ваги в сторону прихильників реформ. Групи прихильників Станіслава Августа, Коллонтай-Сташиці та пулав'яни змогли досягти компромісу, усвідомлюючи важливість співпраці та компромісів для реформування Речі Посполитої. Це об'єднання в історіографії отримало назву патріотичний табір. Врешті співпраця цих груп інтелектуалів призвела до появи та прийняття Конституції 3 травня.

Варто відзначити, що польсько-литовські еліти не мали чіткого плану реформ, але велика частина шляхтичів розуміли потребу проведення перетворень та змін в Речі Посполитій, її модернізації згідно тогочасних європейських політичних доктрин. Неформальні угруповання ґрунтувались не тільки на родинних зв'язках, а й на ідеологічних поглядах. Незважаючи на протиріччя, які панували між різними групами шляхти напередодні Чотирьохлітнього сейму, в ході його роботи їх вдалося подолати та сформувати широкую реформаторську коаліцію, яка опиралася на ідеологічну спільність поглядів її учасників.

Общество Виргинии: стратегии адаптации первого поколения переселенцев в Новом Свете (1607-1624 гг.)

Горбатко Ярослав

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
gorbatko.yaroslav@gmail.com*

Прибывшие в 1607 г. в Северную Америку английские переселенцы столкнулись с совершенно чуждой для них средой обитания. Господствовавшие в то время представления о природно-климатических условиях и туземном населении Виргинии соприкоснулись с суровой действительностью. Перед колонистами предстала серьезная задача: приспособление к новым условиям хозяйственного освоения региона.

Раннеколонизальная история Виргинии все еще остается «белым пятном» в американистике. Трудности исследования состоят в отсутствии большинства официальных бумаг Виргинской компании 1606-1619 гг., уничтоженных самими акционерами с целью скрыть доказательства бездарного управления колонией. Лишь начавшиеся в 1994 г. раскопки в районе Джеймстауна (археологический проект Jamestown Rediscovery) позволили не только заполнить вакуум вещественных источников, но и сделать ряд серьезных открытий, проливающих свет на ранее неизвестные моменты становления колонии.

Англо-американская историография до 1960-х гг. носила преимущественно социально-политический характер, лишь изредка касаясь вопросов адаптации поселенцев. Сами работы в основном разнились интерпретацией нескольких ключевых источников. Антропологический поворот серьезно затронул социальную историю Виргинии, охватывающую теперь различные аспекты жизни колонистов. К изучению процессов становления колониального социума приобщаются данные климатологии и медицины. Однако появление новых материалов и методологических подходов так и не изменили общую риторiku исследований, авторы которых продолжали опираться на основные концепции, заложенные еще в XIX в.

Проблемам становления и адаптации английского социума в Виргинии до сих пор уделяется недостаточно внимания. Для большинства историков вопрос о неудачах на начальном этапе колонизации переходит в область политики Виргинской компании и психофизиологических особенностей самих переселенцев. При этом роль внешних факторов и их воздействие на становление Виргинии изучены недостаточно. Недооценены и взаимоотношения с коренным населением региона, от которого во многом зависел успех переселенческого проекта.

Начало колонизации Старого Доминиона хронологически совпало с продолжавшимся малым ледниковым периодом и засухой в Северной Америке, что стало серьезной преградой для хозяйственного освоения страны. Англичане, не имевшие доступа к качественной питьевой воде, страдали от инфекционных заболеваний. Местные индейские племена, не желавшие делить землю с чужаками, оказывали постоянное давление на поселенцев.

На основании сопоставления симптоматики болезней, исследованных современной медициной, и описаний колонии современниками, мы пришли к выводу о том, что леность и праздность поселенцев никак не связана с их личным выбором, являясь результатом серьезных заболеваний. Резкое снижение работоспособности в новой среде было вызвано авитаминозом и белково-энергетической недостаточностью. Особый вред в обустройстве Виргинии наносила кукурузная диета; частое употребление кукурузы, богатой на лейцин, приводило к возникновению у англичан пеллагры и, как следствие, — апатичному состоянию и безразличию ко всему происходящему, переходившему в затяжную депрессию.

Улучшение ситуации в Виргинии началось в первой половине 1610-х гг. когда рацион англичан значительно расширился. Колонисты начали заниматься выращиванием пшеницы и кукурузы, животноводством, некоторыми ремеслами. Большое воздействие оказало учреждение лотерей в метрополии, что позволило увеличить численность акционеров компании. Для выправления демографической ситуации организовывались отправки значительного числа женщин в колонию. Виргинская компания активно рекламировала свое детище, сконструировав идеалистический образ Виргинии.

Адаптация переселенцев к непривычной среде сопровождалась целым рядом трудностей. Неподготовленность к совершенно новым природно-климатическим условиям тесно переплеталась с неэффективным менеджментом Виргинской компании. Последняя уделила основное внимание безоглядному увеличению населения колонии и созданию условий для естественного прироста населения, не позаботившись о снабжении колонии необходимыми товарами.

Колониальное предприятие неоднократно стояло перед перспективами полного краха. Ко времени ликвидации компании в 1624 г. от инфекционных и желудочно-кишечных заболеваний, недостатка пищи и качественной воды, стычек с туземцами умерло до 6 тыс. чел. Но, несмотря на ограниченное финансирование и практически перманентную индейскую угрозу, виргинское общество смогло найти в себе внутренние силы не только для выживания, но и для хозяйственного освоения фронта, что во многом стало возможным благодаря культивированию табака, ставшего ключевой сельскохозяйственной культурой Старого Доминиона.

Внутрішня політика США щодо американських німців в умовах вступу держави у війну проти Німеччини (квітень – травень 1917 р.)**Казаков Генадій***Запорізький національний університет**gkazakov2505@ukr.net*

Сполучені Штати Америки впродовж усієї історії позиціонували себе як «країна рівних можливостей», в якій кожна особа має рівні права та обов'язки перед суспільством та державою. Однак, в історичній практиці неодноразово порушувались права цілих націй та етносів. Зокрема, проголошення війни Німеччині у квітні 1917 р. призвело до обмеження прав німецького населення держави та їх переслідування, що було викликано необхідністю нівелювати ймовірність загрози підриву країни з середини. Виходячи з вищевказаного, актуальним постає вивчення проблеми ставлення американського уряду до американських німців за умов вступу країни у війну проти Німеччини.

У науковій літературі досліджувана нами подія не отримала розголосу. Лише у нещодавніх дослідженнях Р. Такера, Т. Таннелі почали висвітлюватись деякі аспекти пригноблення німецького етносу в середині США у 1917-1918 рр. Джерелами дослідження виступили матеріали періодичних видань та низка документів американського уряду, опублікованих у ряді американських археографічних видань.

Мета роботи – дослідити дискримінаційні елементи внутрішньої політики уряду США стосовно громадян німецького походження.

Проголошення війни одразу призводить до трансформації відношення до американських німців. В країні починає фігурувати антинімецька позиція. Першим її проявом стало створення переліку осіб з німецьким громадянством, які були визнані як ймовірна загроза американській цілісності. А вже 15 червня 1917 р. було ухвалено закон «Про шпигунство», що складався з 9 розділів, найбільшим з яких був той, що визначав значення терміну «шпигунства». Деталізація поняття дозволила в подальшому у швидкому порядку проводити судові справи проти шпигунів. Понад 4 тис. осіб були арештовані впродовж двох років війни як шпигуни. Арешту підлягали і американці німецького походження за звинуваченням у підбурюванні до заколоту, за відмову присягнути на вірність військовим силам Сполучених Штатів тощо. Карою за шпигунство було визначено термін до 20 років позбавлення волі, а осіб, які покривали шпигунів, надавали їм житло, але самі не були задіяні в шпигунській мережі – штрафом у 10 тис. доларів. Майно шпигунів конфісковувалось. Надалі було заборонено німцям перебувати в межах округу Колумбія, адже цей регіон є «штаб-квартирою нації».

У березні ряд громадських організацій виступають за введення смертної кари за шпигунство та німецьку (або антиамериканську) пропаганду, однак уряд відхиляє її. Проте 16 травня приймається закон «Про сусіда», який суттєво розширює тлумачення шпигунства, вводячи поняття «невинного шпигунства». Законом заборонялось обговорювати інформацію, що стосується війни; проявляти нелояльне, хуліганське ставлення до урядової політики. Порушення закону передбачало штраф у 10 тис. доларів, також законом збільшувався термін за шпигунство з 10 до 20 років. Судові справи показують, що міра покарання застосовувалась в залежності від ступеню порушення та характеру розповсюдженої інформації.

Як ми бачимо, дії американського уряду призвели до обмеження прав німецьких громадян у межах Сполучених Штатів Америки. Так, з 480 тис. німців, які на квітень-травень 1917 р. проживали в межах США, до кінця війни близько половина тимчасово емігрувала до Мексики. Решта була вимушена покинути роботу або приховувати своє походження. Тільки до весни 1918 р. американці німецького походження дещо відстоюють свої права, виступивши за необхідність підтримки уряду та необхідності побудови нової Німеччини.

Таким чином, вступ США у війну проти Німеччини трансформує ставлення

американського уряду до німецьких громадян в середині своєї країни. Кожен німець стає неблагонадійним та розцінюється як ймовірний агент німецької держави, що призводить до певного обмеження американських німців у правах. Прийняття законів «Про шпигунство» та «Про сусіда» тільки ускладнило життя німців та призвело до необхідності залишати країну чи приховувати своє походження.

***Роль государственной и частной инициатив в создании
Российско-американской компании (1740-1799 гг.)***

Пугачёв Павел

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
artmsmk@gmail.com*

Российско-американская компания (РАК) являлась своеобразным аналогом западноевропейских Ост-индских компаний (в первую очередь образцом послужила французская Ост-индская компания) и, в то же время, обладала собственной спецификой. Для Петербурга Российско-американская компания стала наиболее ярким и успешным опытом сотрудничества государственной и частно-коммерческой инициатив. Однако дискуссионным остается вопрос о роли частной и государственной инициатив в создании РАК.

В историографии существуют различные подходы к данной проблеме. Так, в 1939 г. была опубликована монография С. Б. Окуня «Российско-американская компания», в которой он характеризует РАК как продукт целенаправленной деятельности государства и орудие колониальной экспансии. В дальнейшем этой позиции придерживались многие исследователи Русской Америки: Р. В. Макарова, С. Г. Федорова, американский исследователь Б. Дмитришин. Противоположное мнение выразил А. Ю. Петров. Он считает, что основная инициатива в создании РАК исходила от купцов, а государство лишь шло у них на поводу и не смогло, в итоге, полностью взять РАК под контроль. Наиболее взвешенную позицию высказали Н. Н. Болховитинов и А. В. Гринев, которые считают РАК результатом совпадения государственных и частномонополистических интересов и стремлений.

Источниковая база данной работы представлена в первую очередь делопроизводственной документацией и личной перепиской. Источники этих типов широко представлены в опубликованных сборниках документов «Русские открытия в Тихом океане и Северной Америке в XVIII веке», «Русские экспедиции по изучению северной части Тихого океана во второй половине XVIII века» и «Россия и США: становление отношений, 1765-1815».

Научная новизна проблемы заключается в том, что процесс формирования Российско-американской компании рассматривается с позиций значимости и степени участия в нем частной и государственной инициатив.

В рассмотрении данного вопроса применялись историко-генетический и статистический методы. Первый позволяет проследить влияние государственной и частной инициатив на становление РАК. С помощью второго, используя количественные данные, можно проследить ход освоения Тихоокеанского Севера российскими промышленниками.

Первоначально освоение Нового света стало государственной инициативой, возможной после петровских реформ и создания современного флота. Сам Петр I стоял у истоков 1-й Камчатской экспедиции во главе с В. Берингом. В ходе 1-й и 2-й Камчатских экспедиций российским мореплавателям удалось открыть Алеутские острова и побережье Аляски. Однако подобные экспедиции оказались чересчур затратными, как с материальной стороны, так и со стороны человеческих потерь (во время Второй камчатской экспедиции погибла треть ее участников, включая самого руководителя экспедиции В. Беринга). Поэтому правительство на какое-то время утратило интерес к тихоокеанскому региону.

Правительственные экспедиции открыли дорогу частному промысловому освоению Нового света. Уже на рубеже 1750-х гг. существовали многочисленные купеческие компании, занимавшиеся промыслом пушного зверя на Алеутских островах. Кроме того, во время поисков богатых пушиной мест, промышленники открыли и освоили многочисленные новые острова. В этот период купеческие компании создавались на одно плавание, однако уже тогда среди них проявилась тенденция к монополизации. Еще в 1748 г. компания купца Югова получила у Сената монополию на добычу пушного зверя на тихоокеанских островах на одно плавание. Особенно эта тенденция усилилась к рубежу 1780-х гг., когда популяция пушного зверя иссякла, что потребовало от купцов снаряжения более длительных и дальних экспедиций, которые могли позволить себе лишь самые богатые купцы либо крупные компании. Кроме того, крупные компании имели больше шансов выстоять в случае неудачи снаряженной экспедиции, в то время как более мелкие купеческие объединения разорялись. Монополизации способствовала также жесткая конкуренция между компаниями за сокращающиеся запасы пушныны и медленный оборот капитала, часто составлявший не менее трех лет. В итоге возникли крупные компании, созданные уже не на одно плавание, а на десятки лет, из ожесточенной борьбы которых победителем вышла компания купцов Голикова и Шелихова.

В то же время государство пристально следило за ходом освоения Америки. Ни один снаряженный купцами корабль не мог отправиться в плавание без согласования с местной администрацией и без принятия на борт государственного представителя в лице казака или сержанта из состава камчатского гарнизона для слежения за экипажем судна во время промыслов и сбора ясака с местного населения. Однако основной доход государство получало с таможенных сборов при продаже мехов через Кяхту в Китай и с налогов на ввозимые взамен китайские товары. Таким образом, наиболее выгодными для государства формами организации купцов и промышленников становились именно крупные купеческие компании, которые отличались гораздо большей стабильностью и гораздо легче поддающиеся государственному контролю, чем мелкие компании-однодневки.

В начале 1780-х гг. в правительстве активно разрабатывался проект объединения купеческих компаний в единую монополию. В то же время Шелихов неоднократно обращался через иркутского генерал-губернатора с прошением о предоставлении ему государственной поддержки. Однако в период правления Екатерины II проектам монополии не дали ходу. Тем не менее, после смерти императрицы правительственная и частная инициативы объединились, что дало сильный импульс для создания крупной монополии на Тихом океане. В 1799 г. Павел I подписал указ о создании Российско-Американской компании на основе разросшейся компании купца Шелихова.

Подводя итоги можно отметить, что в различные периоды освоения Русской Америки частная и государственная инициативы поочередно играли ведущую роль. Тем не менее, государство не оставляло частную деятельность без внимания и контроля, поэтому не стоит преувеличивать влияние частного капитала. В годы правления Екатерины II мы видим, что без согласия монарха любая инициатива не получала развития. Однако на момент своего создания РАК выступила как симбиоз взаимных интересов купцов-промышленников и государства.

Гражданская война в США в исторической памяти американцев **Романчук Владислав**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
vladislav-roman@rambler.ru

В непрерывной цепи исторических событий, составляющих прошлое каждого народа, есть звенья разной величины и значения и для Америки одним из таких переломных моментов стала Гражданская война 1861-1865 гг.

В современном американском обществе нет однозначного мнения относительно итогов Гражданской войны. Главной её особенностью было отсутствие широкомасштабных репрессий над проигравшей стороной и политика национального примирения, провозглашенная генералом Улиссом Грантом 9 апреля 1865 г. после капитуляции армии Конфедерации под Аппоматтоксом, что явилось фактическим окончанием войны. Преследованиям подверглась только верхушка правительства Конфедерации, но и те получили лишь незначительные сроки. В результате таких действий отношение к войне и память о ней формировалась путем общественных настроений в отдельных штатах и регионах штатов. Таким образом, каждый штат чтит свои памятные даты, своих героев и своих солдат вне зависимости от стороны, которую они занимали.

Бывают и такие случаи, когда в разных местах одного штата почитаются абсолютно разные герои, сражавшиеся по разные стороны. Особенно такая тенденция наблюдается в так называемых пограничных штатах (Миссури, Вирджиния, Кентукки, Теннесси, Мэриленд), где жители из разных регионов одного штата воевали порой в противоборствующих армиях. Таким образом, для некоторых это была в самом прямом смысле слова Гражданская война и трагедия для целых семей. Достаточно лишь вспомнить, что жена Авраама Линкольна – Мэри Тодд, была из аристократической семьи, которая располагала рабами, а два ее брата служили в Армии Конфедерации и оба погибли во время войны.

Очень актуальным является то, как историческая память, имея отличия порой в одном регионе, позволяет мирно уживаться и избегать конфликтов на исторической почве. Путь к такому развитию проходил через Реконструкцию, когда стало ясно, что право на память нужно не навязывать сверху, что приводит к крайнему отторжению и продолжению конфронтации между местными властями и центральным правительством, а обеспечивать свободное право на память и почитание своих героев.

В последнее время, однако, наблюдается обострение противоречий на исторической почве в США относительно оценок Гражданской войны и примером этому может служить снос памятников летом 2017 г. в Вирджинии и Северной Каролине. Причиной сноса стало обвинение в том, что сражавшиеся за конфедерацию защищали расистское государство, однако, что удивительно, памятник был снесен самовольно, без учета мнений местных жителей, спустя век своего существования.

Хотя война закончилась более 150 лет назад, она оставила глубокий след в сознании американцев и многие из них обращаются к ее урокам в своих политических или исторических высказываниях. К примеру, известный американский историк Шелби Фут, автор трехтомного труда по истории гражданской войны в США, так ответил в одном интервью на вопрос о значимости этого события для истории Америки: «Любое понимание этой нации должно основываться, я имею в виду по-настоящему основываться, на изучении Гражданской войны».

Сам же конфликт занимает важную роль в культуре США, чему свидетельствует большое количество художественной, документальной и научно-популярной литературы, рассматривающей войну в контексте события, по сути создавшего американцев как единую нацию. Активно использовала образ войны и киноиндустрия, начиная буквально с самого ее создания. Так, первый фильм, посвященный влиянию войны на американцев и периоду Реконструкции, был снят еще в 1915 г. с соответствующим названием «Рождение нации».

Примечательным является то, что на протяжении долгого времени конфликта между почитателями разных сторон не было, и только в последнее время наблюдается тенденция к утрате взаимопонимания у граждан южных штатов. Сразу после войны правительство приняло стратегию «национального примирения», однако вместе с этим и разделило противоборствующие стороны: ветераны, воевавшие за Союз, получали пенсии и считались защитниками целостности государства во время войны, южные

же ветерани виплат от правительства не получали и довольствовались лишь общей амнистией от преследований в мятеже. Лишь позднее, в начале XX в., ветераны были все уравниены и получили одинаковые льготы, однако отношение самих ветеранов к войне как правило оставалось неизменным. Южане считали, что, хотя они и проиграли, но поступили верно, сражаясь за Юг и ненавидя федеральное правительство и северян даже после войны, продолжая презрительно называть их не иначе чем «янки». На севере же отношение к южанам было не иначе как к «мятежникам». Это тоже повлияло на отношение к войне по-разному что на Юге, что на Севере. Однако саму войну в США справедливо считают самым большим бедствием в истории страны, так как больше чем в Гражданской войне американцы нигде не понесли таких больших потерь, в том числе и среди мирного населения.

**Трансформація сербської національної ідеї після
Берлінського конгресу 1878 р.: час переосмислення**

Харіна Катерина

*Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
kharina.katya1995@gmail.com*

На початку третього тисячоліття складність і неоднозначність процесів трансформації в балканському регіоні вимагає нових підходів до дослідження ідеологічних засад формування їхніх національних держав. Починаючи з сер. XIX ст. на Балканах широкого поширення в сербських культурних і політичних колах набули ідеї як націоналістичного гатунку, так і спрямовані на об'єднання південних слов'янських народів в єдиній державі. Після Берлінського конгресу ідея об'єднання слов'ян під зверхністю Сербії втрачає свою політичну актуальність на довгі 25 років. На перший план висувається задача побудови та модернізації власної держави. Мета роботи – аналіз статей Берлінського трактату 1878 р., які стосувалися долі Сербії, та визначення стратегічного напрямку розвитку її державності й факторів, що впливали на цей процес.

Оцінка Берлінського трактату 1878 р. та його вплив на формування державності народів Балканського півострова стали об'єктом багатьох досліджень учених: В. Виноградова, Я. Вишнякова, С. Данченко, А. Дибідур, Л. Кузьмичевої, А. Михайлової, А. Нарочницького, Р. Селезньова, А. Шемякіна та ін. Так, у своїх працях В. Виноградов зазначав, що у Сербії Берлінський трактат сприйняли без захоплення й заговорили про «національну катастрофу» та руйнування мрії про перетворення князівства в балканський П'ємонт. Водночас здобуття незалежності сприяло становленню самостійної сербської держави, пошуку державних форм й шляхів соціального та політичного розвитку. Академік А. Нарочницький вважав, що після Берлінського конгресу в Сербії посилювався австрійський економічний та політичний вплив, а підписаний документ заклав протиріччя між новими національними державами на Балканах через кордони, території зі змішаним населенням, вихід до моря тощо. Таку думку підтримує й французький історик А. Дибідур. У своїй праці він доводить, що жодна із зацікавлених сторін не повернулася з конгресу без деякого невдоволення та нового зародка конфлікту. Хоча дослідники не достатньо уваги приділяли аналізу норм Берлінського трактату 1878 р., що стосувалися міжнародного статусу Сербської держави.

Берлінський трактат, підписаний 1 (13) липня 1878 р., став початком нового періоду в історії Сербії. Стаття 34 зазначеного документу проголошувала: «Сторони, що домовляються, визнають незалежність Сербського князівства». Таким чином, нова національна держава, яка перебувала під владою Туреччини, була визнана самостійним суб'єктом міжнародного права. Це давало можливість владі Сербії суверенно проводити внутрішню та зовнішню політику, вступати у офіційні відносини з іншими державами. Перед молодою державою постало завдання визначення системи державного устрою та становлення її інститутів. І в даному випадку, на переконання Я. Вишнякова, Захід та його цінності стали вирішальним фактором, що вплинув на

подальшу долю Сербії.

Найбільші суперечки між учасниками конгресу точилися з приводу територій, які повинні були відійти до складу Сербського князівства. До початку зібрання європейських дипломатів серби сподівалися розділити з Чорногорією Боснію та Герцеговину й розпочати реалізацію програми об'єднання народу («Начертаніє» І. Гарашаніна). Хоча, на думку Л. Кузмицьової, у ній не було продумано способи інкорпорації тих народів, які ні історично, ні етнічно, ні конфесійно не входили до сербського впливу, але водночас проживали на територіях, які підлягали об'єднанню під зверхністю Сербії. Нагадаємо, що Боснію та Герцеговину після 1878 р. окупувала Австро-Угорщина. Така ситуація призвела до ще більшого загострення ситуації на Балканах. У зв'язку з цим стаття 36 Берлінського трактату 1878 р. встановлювала новий сербський кордон, який викликав неоднозначну реакцію у сербському суспільстві. Хоча, у порівнянні з іншими балканськими державами, територіальні надбання Сербії були досить значними.

Більшість дослідників вважають, що саме позиція Російської імперії на переговорах у Берліні щодо підтримки Болгарії призвела до переорієнтування князя Сербії Мілана Обреновича на Австро-Угорщину. Проте, як вказує А. Л. Шемякін, князь не зміг вдало балансувати у відносинах з Віднем для забезпечення інтересів сербів, а повністю перейшов під його контроль. Така політика пояснюється наміром Мілана Обреновича за будь-яку ціну «втягнути» Сербію в Європу.

Таким чином, після Берлінського конгресу Сербія здобула очікувану незалежність від Османської імперії та стала самостійно проводити свою політику як суб'єкт міжнародного права. Однак територія, отримана Сербією, не задовольнила ні владу, ні народ, які сподівалися на зібрання всіх етнічних земель у межах однієї держави. Отримавши незалежність, сербське суспільство постало перед проблемою вибору подальшого шляху розвитку державності. Сербський монарх Мілан Обренович, намагаючись посісти гідне місце серед монархів Західної Європи, розпочав процес впровадження західноєвропейських інституцій у державний механізм Сербії – модернізацію. Проте його бажання зустріло опір традиційного сербського суспільства, яке не розуміло необхідності цих змін, що пропонувалися та насильно запроваджувалися. Основним стримуючим фактором була сербська община (задруга), котра не вважала за потрібне змінювати життя в своєму «мікрокосмі». Окрім того, намагання князя Мілана Обреновича за будь-яку ціну провести модернізацію призвело до переважання зовнішньополітичних задач над внутрішніми. Внаслідок цього в країні загострилися політичні та економічні проблеми (міністерська чехарда, фінансова криза). Сербський народ не побачив позитивних наслідків від модернізації, що породжувало усе більший опір встановленому авторитарному режиму. Такий розвиток подій певним чином ускладнював процес формування сербської державності в останній чверті XIX ст. Ситуація змінилася лише у 1903 р., коли до влади прийшла династія Карагеоргійовичів, що знову взяла курс до визволення та об'єднання слов'янських народів навколо Сербії.

Проблема вступу США в Першу світову війну в американській історіографії Шило Сергій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
serhiishylo96@gmail.com*

Для Сполучених Штатів Америки перша чверть XX ст. стала багато в чому вирішальною. У зазначений період країна намагалася обмежити вплив європейських держав на Центральну та Південну Америку і одночасно встановити та максимально розширити свій вплив на територію континентальної Європи та Азії. З іншого боку, в країні залишалися сильними традиції ізоляціонізму, тобто вибір зовнішньополітичної стратегії був чи не найбільшою проблемою для Вашингтону. Тому вступ США у Першу світову війну і його мотиви до цього часу викликає дискусію серед дослідників, і, насамперед, серед американських.

Історіографія дослідження достатньо широка. Варто відзначити, що автори, які розробляли тему, відносяться до певних дослідницьких шкіл і наукових напрямів, серед них Ч. Сеймур – представник «офіційної школи», Ч. Бірд – представник «ревізіоністської школи», Дж. Кеннан – представник «школи політичного реалізму», Д. Перкінс – представник школи «політичного ідеалізму», ревізіоністи В. Вільямс, А. Шлезінгер, та Л. Гарднер, продовжувач школи реалізму Л. Амброзіус, апологет В. Вільсона А. Лінк, представник неореалізму Г. Кіссенджер.

Новизна роботи обумовлена тим, що в ній вперше простежується еволюція поглядів істориків щодо вступу США у Першу світову війну, уточнено перелік питань, навколо яких точилися дискусії.

Аналізуючи відображення представленої теми в американській історіографії важливо враховувати і розуміти всі фактори, які визначали оціночні підходи і досліджувані нами процес, а саме внутрішньополітичну боротьбу в США, а також міжнародну ситуацію тощо.

Першими про дану проблематику заговорили дві історіографічні школи відразу після завершення війни у 1918 р. Перша – це «офіційна школа», представники якої захищали рішення президента, стверджуючи про те, що вступу неможливо було уникнути. На противагу їм представники «ревізіоністської школи» запевняли, що участі у війні треба було уникнути. Останні вважали, що саме зближення з Великою Британією призвело до доленосного рішення адміністрації Вільсона. При цьому вони не відкидали тезу про те, що участь у збройному конфлікті відповідало інтересам Вашингтону.

В 1940-1950-х рр. сформувалися нові школи: «політичного реалізму» (Дж. Кеннан, Р. Нібур) та «політичного ідеалізму» (Д. Перкінс). Відзначмо, що їх поява була пов'язана з тим, що після Другої світової війни відбулося переосмислення активного залучення США в міжнародні відносини, що було пов'язано з перебудовою Європи та початком «холодної війни». Прихильники реалізму критикували політику президента, але говорили що участь США у війні мала встановити рівновагу сил, за відсутності якої виникають збройні конфлікти. При цьому вони не враховували економічні інтереси країни. Ідеалісти ж продовжували захищати політику адміністрації В. Вільсона, стверджуючи, що участь у Великій війні згуртувала американську націю.

Пізніше всі ідеї лише доповнювалися. Так, в середині 60-х ХХ ст. з'явилися течія радикалів, які розвивали ідеї ревізіоністів (В. Вільямс, Л. Гарднер). Значний вплив на розвиток цього напрямку справила війна у В'єтнамі, після чого розпочалося критичне переосмислення зовнішньої політики Вашингтону. В своїх роботах дослідники спиралися на економічні фактори, говорячи про те, що мета Вашингтону встановити економічну перевагу над усім світом доповнювалася бажанням встановити і політичну гегемонію. При цьому вони не відкидали ідею про встановлення рівноваги між державами.

На початку 70-х рр. ХХ ст. зароджується неоконсервативна течія, але найбільшого розвитку даний напрям отримав в 1980-90-х рр. під час правління Р. Рейгана та активної боротьби проти комуністичної загрози. Характерною рисою для дослідників зазначеного періоду було виправдання втручання США у Першу світову війну (Р. Керк). Паралельно деякими вченими захищалася ідея розвитку зовнішнього курсу США по спіралі від ізоляціонізму до інтервенціонізму, і навпаки (Л. Амброзіус).

Таким чином, основні суперечки в академічному середовищі США точилися навколо питання, чи можна було уникнути вступу країни у війну. При цьому представники різних шкіл і напрямів робили акцент на економічних, ідеологічних або політичних факторах, які виправдовували чи, навпаки, дискредитували втручання Вашингтону у збройний конфлікт із державами Троїстого/Четверного союзів.

РОЗДІЛ VII

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ**

Роль «партизанського кіно» в конструюванні югославської ідентичності в Соціалістичній Югославії в 1945-1980 рр.**Бистряков Олег***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
stanislavlem1903@gmail.com*

Ідеї створення югославської нації культивувалися в середовищі сербських, хорватських та словенських інтелектуалів ще з кінця XIX ст., а спроби практичної реалізації проводилися протягом усього XX ст., вперше – в Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців на базі великосербського націоналізму, вдруге – в ФНРЮ (СФРЮ), де ідеї побудови югославської нації отримали соціалістичне забарвлення. Це відбулося через катастрофічні наслідки Другої світової війни для народів Югославії, оскільки вона була ще й громадянською, адже основним чинником конфронтації виступив національний фактор. Тому комуністична влада ФНРЮ (СФРЮ) приклала значних зусиль для подолання міжнаціональної ворожнечі, повернувшись до ідей югославізму. Це знайшло своє відображення в появі ідеологічного концепту «братерства та єдності». Ключовим елементом конструювання югославської ідентичності стала міфологема про комуністичний партизанський рух часів війни. Безперечно, не слід применшувати значення комуністичного руху спротиву в Югославії в роки війни, але завдяки комплексу пропагандистських заходів в СФРЮ, з реального історичного явища воно було перетворено у справжній культ на кшталт «Великої вітчизняної війни» в СРСР. Одним із проявів творення цього культу і стала поява феномену «партизанського кіно» – напряду югославського кінематографу, що був присвячений комуністичному партизанському руху в Югославії за часів Другої світової війни.

Актуальність нашого дослідження пояснюється декількома причинами. По-перше, це зростаючий інтерес серед істориків до візуальної культури, що можна пояснити «візуальним поворотом», який прийшов на зміну «лінгвістичному повороту». Тому досить важливо прослідкувати як «партизанське кіно» відображало ідеологічні концепти в СФРЮ. По-друге, ця тема важлива у контексті розуміння способів конструювання «радянської людини». Можна простежити деякі паралелі між спробами творення нових ідентичностей в СРСР та ФНРЮ (СФРЮ).

Новизна даного дослідження полягає в тому, що на базі значної кількості кіноматеріалу було вперше ретельно проаналізовано, яку роль посідало «партизанське кіно» у реалізації пропагандистського концепту про «братство та єдність» та конструюванні югославської ідентичності в роки правління Й. Б. Тіто.

Політика комуністичної влади СФРЮ щодо конструювання югославської ідентичності досить широко представлена в історіографії. Можна виділити російських істориків О. Ю. Гуськову, В. І. Фрейдзона, А. Р. Багдасарова, словенського дослідника С. Флера, сербських науковців Б. Дорніча, Г. Бертча. Попри це, саме роль кінематографу в цілому та «партизанського кіно» зокрема, в історіографії майже не представлена. Дослідження, які присвячені безпосередньо проблемі югославського кіно, зазвичай мають кінознавчий характер і зосереджені на художній складовій, а не на історико-соціологічних аспектах. Тому можна говорити про те, що зазначена проблематика потребує подальшої активної розробки.

При дослідженні даної проблеми був проведений аналіз різних джерел. Основою джерельної бази дослідження є югославські фільми в жанрі «партизанського кіно». В дослідженні представлені роботи відомих югославських режисерів: В. Булаїча, М. «Пуриша» Джорджевича, Д. Макавеева, А. Петровича, Д. Сора та інших. Крім цього, були використані щоденники видатного сербського культурного та політичного діяча СФРЮ Д. Чосича «Особиста історія епохи», де зокрема присутні і його думки про роль кінематографу в СФРЮ. У ході дослідження також були використані контент-аналіз та компаративістський метод, що дозволило проаналізувати досліджувану проблему, вирішити поставлену мету та завдання.

Завдяки аналізу джерел та літератури автор прийшов до наступного. По-перше, «партизанське кіно» посідало важливе місце в політиці КПЮ (СКЮ) щодо творення югославської нації. Саме воно отримувало найбільше преференцій та фінансування з усіх інших напрямів кінематографу. По-друге, ступінь втручання та свобода митців, що творили у цьому жанрі, не була постійно однаковою протягом періоду 1945-1980 рр. В кін. 1940-х – на поч. 1950-х рр. ступінь втручання держави був досить істотним. Вже в 1950-1960-х рр. влада дещо послабила свою присутність в процесі створення кіно, і, як не дивно, саме на цей період припадає розквіт «партизанського кіно». В цей час виходять фільми «Козара» (1962 р.) та «Битва на Неретві» (1969 р.), яка навіть отримала премію «Оскар». Вже з кінця 1960-х рр. влада знову почала активно втручатися в кінематограф, що відобразило тектонічні зміни в політико-соціальній сфері держави. Влада спробувала взяти сферу кіно під повний ідеологічний контроль, що врешті решт призвело до перетворення «партизанського кіно» в пропагандистське клішоване кіно з низьким рівнем художньої цінності. Як не парадоксально, але найбільш ефективно у «партизанському кіно» вдавалося впроваджувати ідеї «братерства та єдності» в той період, коли влада найменше втручалася в процес його створення. По-третє, слід звернути увагу, що домінуючим сюжетом був спротив партизан іноземним загарбникам та їх прибічникам з боку хорватських націоналістів-ушастів та сербських націоналістів-четників. Таким чином, ідея конструктивності наднаціональності партизанського руху протиставлялася деструктивним націоналізмам, а отже акцентувала увагу на необхідності єднання.

Внутрішня і зовнішня політика Португалії часів Другої світової війни в оцінках радянської газети «Известия»

Дальокін Євген

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dalekin29129@gmail.com

На сьогоднішній день не існує наукової роботи, яка б бодай частково розкривала сприйняття радянським суспільством політичних процесів в Португалії за правління диктатора А. Салазара. Широко відомі лише праці, які дають загальне уявлення про політичні процеси. Серед них дослідження Х. Кея, С. Пейна, А. М. Хазанова, М. Р. Капланова, А. М. Белявського, Ж. Е. Сарайві та ін. Але сюжетів, які б аналізували ставлення прошарків радянського суспільства до Салазара в Португалії, немає.

У цій роботі ми розкриємо відображення політичних процесів у Португалії часів Другої світової війни у газеті ЦК ВКП(б) «Известия». Задля цього ми поставили перед собою наступні завдання: встановити найпоширеніші теми, пов'язані з Португалією, проаналізувати їх трансформацію та прослідкувати реакцію газети на найголовніші політичні події у західноєвропейській країні.

Опрацьовуючи матеріал газетних публікацій, ми застосовували контент-аналіз, компаративістику, щоб встановити особливості висвітлення політичних процесів у Португалії на початку та наприкінці Другої світової війни, використовували історико-генетичний метод при визначенні факторів, які зумовлювали особливості висвітлення певних тем у радянській пресі.

За весь період Другої світової війни газета «Известия» 183 разів згадує Португалію. Тематика цих спогадів була різною: зовнішня політика (42), постанови уряду (33), португальські колонії (29), армія та флот (23), економіка (16), катастрофи (землетруси, пожежі, авіакатастрофи та ін. – 12), зв'язки з Німеччиною (10), А. Салазар (7), президент Кармона (6), португальський фашизм (5).

Незважаючи на таке різноманіття тем, їх популярність залежала перш за все від міжнародної ситуації, та від того, яке місце в цих подіях займала Португалія. Безперечно, головними темами будь-якого випуску газети «Известия» були події на фронтах війни, тому Португалія згадувалась лише в контексті певних більш глобальних подій.

Слід зазначити, що провідні фігури португальського політикуму, а саме прем'єр-міністр А. Салазар та президент Кармона, згадуються на сторінках радянської газети найменше. Отже, радянське суспільство не ототожнювало португальську владу з цими особами. Зазвичай якщо й згадується Португалія та її влада, то використовуються такі поняття як «уряд Португалії», «президент Португалії», «прем'єр-міністр Португалії».

На початковому етапі війни газета «Известия» не часто згадувала А. Салазара. Як правило, він поставав перед читачами у нейтральному образі, але починаючи з 1944 р. на сторінках газети можна помітити, що салазарівський режим характеризується все більше як фашистський, диктаторський та реакційний. В зазначений період СРСР починає формувати систему власних сателітів у Центрально-Східній Європі, починає звертати увагу на режими, які вороже ставилися до комуністів.

Окремою темою був португальський нейтралітет. Як відомо, в перші дні Другої світової війни уряд Салазара заявив про невтручання у збройних конфлікт, про що газета «Известия» регулярно нагадувала власним читачам. Але у 1944 р. видання починає звинувачувати Португалію в прихильності до режиму А. Гітлера. Так, у випуску за 1 лютого 1945 р. газета згадує про «зворушливе єднання салазаристів з німецькими фашистами» у справі «порятунку капіталів Третього рейху». У квітні-травні 1944 р. «Известия» активно поширюють новину про те, що Португалія допомагає Берліну природними ресурсами, перш за все вольфрамом.

Важливою темою для обговорення були і колонії Португалії, які, на відміну від метрополії, певною мірою постраждали від збройних дій. Це стосується Східного Тимору та анклаву Макао (Аоминь). Ці події активно обговорювались протягом грудня 1942 р. на шпальтах газети.

Інші важливі події політичного життя Португалії не обговорювались. Радянська преса не згадала про підписання 1940 р. конкордату між Лісабоном та Ватиканом, проведення президентських виборів у 1942 р., на яких цілком передбачено переміг генерал Кармона. Ігнорувався й такий важливий факт як надання урядом Салазара дозволу Великій Британії, а згодом і США на розміщення авіабази на Азорських островах.

Наприкінці війни на сторінках газети все частіше можна було побачити згадки про Португалію як про фашистську державу. Коли 4 травня 1945 р. А. Салазар офіційно висловив Німеччині співчуття у зв'язку зі смертю А. Гітлера, радянська преса не змогла оминати цієї події, ще раз підтвердивши, що Португалія – це «лакей» Третього рейху.

Виходячи з того, що суспільство СРСР будувало своє уявлення про Португалію на основі офіційної державної пропаганди, можна зробити висновок, що в період Другої світової відбувалася трансформація образу Португалії. Якщо упродовж 1939-1944 рр. Португалія та її влада згадується лише опосередковано і оцінювалася переважно нейтрально, то починаючи з 1944 р., коли Москва розпочинає розширювати власну сферу впливу в Європі, радянська преса починає характеризувати Португалію як фашистську державу, що переслідує комуністів та представників інших лівих організацій.

***Кинематограф как инструмент формирования
тоталитарного общества в Германии (1933-1939 гг.)***

Кальянова Марта

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
mkalianova33@gmail.com*

Проблемы взаимодействия государственной власти и культуры часто интересовали исследователей различного социо-гуманитарного профиля, поскольку «короткий XX век» продемонстрировал новый уровень контроля общества со стороны тоталитарного государства. Несомненно, одним из наиболее ярких примеров является Германия в период правления НСДАП.

Приход к власти национал-социалистов 30 января 1933 г. положил начало новому периоду в истории Германии, где основную роль в управлении страны оказывала национал-социалистическая партия и её идеология. Культуре при этом отводилась важная роль как ключевому инструменту трансляции и закреплению идеологии партии в немецком обществе. Это выразилось в активное вмешательство государственных структур во все сферы культурной жизни Германии, в том числе и в кинематограф, который в Третьем рейхе стал одним из важнейших средств национал-социалистической пропаганды, поэтому дальнейшее изучение роли кинематографа в процессе конструирования нового гражданина тоталитарного государства представляется весьма актуальным.

Наиболее полное представление о культурной политике НСДАП в отношении кинематографа содержится в современной российской и западной историографии, что свидетельствует об актуализации этой проблемы в современной исторической науке. Следует отметить работы А. Ю. Ватлина, О. Ю. Пленкова, Д. Моссе и Э. Хобсбаума. Отдельные аспекты культурной политики Национал-социалистической рабочей партии Германии затрагиваются в трудах советских исследователей Г. Л. Розанова и В. Д. Кульбакина. При этом важно отметить, что в советской историографии данная проблема оказалась освещена относительно слабо. Это объясняется тем, что в советский период истории культуры уделялось мало внимания по сравнению с историей дипломатии, экономических процессов, политической жизни государства и т. д.

Источниковедческую базу работы составили документы официального происхождения, агитационно-пропагандистские материалы и источники личного происхождения. В первую группу источников вошли законодательные акты национал-социалистического руководства, правительственные указы из основного сборника документов Третьего рейха. Агитационно-пропагандистские материалы представлены политическими афишами Третьего рейха, немецкими кинолентами и материалами периодической печати. Источники личного происхождения составляют воспоминания различных деятелей нацистского режима.

В качестве методологической базы, использовались концепции тоталитаризма и социального конструирования.

В результате исследования мы пришли к следующим выводам:

- Культурная политика в отношении кинематографа разделяется на два этапа: в 1933-1936 гг. и 1936-1939 гг. До 1936 г. в рамках становления Третьего рейха шел активный процесс формирования механизма управления культурной жизни страны, а также формировались механизмы его влияния на кинематограф. В качестве инструмента реализации культурной политики в отношении кинематографа выступала «Имперская палата кинематографии». Деятели кинематографа находились под двойным контролем со стороны партийного руководства, так как часть функционеров палаты работали в министерстве пропаганды Й. Геббельса и, следовательно, формировалась система перекрестного контроля даже в отношении частных кинопроизводителей, например, компаний «УФА», «Терра» и др.

- Национал-социалисты также контролировали выпуск кинопродукции после издания «Закона о кино» 1933 г., а кредитный банк, также контролировавшийся Й. Геббельсом, обеспечивал финансирование этой деятельности. Для выпуска угодных для национал-социалистического режима фильмов, в 1934 г. была введена предварительная цензура и была разработана специальная шкала оценки качества кинофильмов.

- НСДАП активно занималась популяризацией кинематографа среди немецкого общества посредством проведения кинопоказов для немецких зрителей. В кинематографе Третьего рейха редко демонстрировалась реальная жизнь – она заменялась идеализированной картинкой, так как для нацистов было важно создать

спокійною обстановку в житті німецького общества.

- Отметим и то, что в этот период под влиянием национал-социалистической идеологии участие в жизни киноиндустрии было ограничено для творческих деятелей еврейского происхождения.

- Уже после 1936 г. кинематограф Третьего рейха был фактически национализирован: остававшуюся независимой кинокомпанию УФА министерство пропаганды выкупило в 1937 г., а с 1938 г. в кинотеатрах перед художественным фильмом стал обязательным показ еженедельного политического обозрения.

- Тогда же кинематограф закрепился как важная составляющая внешней культурной политики Германии. Ее суть заключалась в конструировании образа Третьего рейха перед внешним миром под выгодным для национал-социалистов ракурсом. На международном кинофестивале в Венеции 1938 г. немецкие артисты должны были дать представление о германском идеале женщины в противовес актрисам Голливуда. Здесь же был представлен фильм Л. Рифеншталь «Олимпия», снятый во время Олимпийских игр в 1936 г., где нацистская диктатура А. Гитлера скрывала свой расистский и милитаристский характер.

- Всего в Третьем рейхе было снято около 1200 кинофильмов, где удельный вес занимали популярно-развлекательные фильмы. Только 150-180 лент имели пропагандистский характер, остальные же представляли собой художественные и документальные фильмы. О политической составляющей кинолент говорит нам антикоммунистическая и антисемитская тематика. Однако кинофильмы с антисемитской направленностью не выходили в прокат до 1939 г.

В завершении отметим, что посредством проведения культурной политики кинематограф стал важнейшим инструментом в создании тоталитарного общества. Благодаря нужным механизмам управления НСДАП удалось полностью национализировать кинематограф, а перед немецким зрителем был представлен образ и понимание киноискусства сквозь призму национал-социализма.

Друга світова війна в історичній політиці Російської Федерації (1991-1999 рр.)

Кулік Олександр

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
aleksandr.kulik.97@yandex.ua*

У сучасному світі будь-яка нація потребує обґрунтування права на існування, яке втілюється кризь призму історико-культурної спадщини. Архітектура цієї спадщини конструюється політикою пам'яті – набором різноманітних суспільних практик і норм (перш за все комеморативних), пов'язаних з регулюванням колективної пам'яті. Генеральним елементом формування зазначених практик виступає історична політика, за допомогою якої різні політичні сили прагнуть затвердити окремі інтерпретації історичних подій в якості домінуючих.

Після розпаду Радянського Союзу і створення в 1991 р. нових незалежних держав, марксистсько-ленінська парадигма поступово втрачала свою актуальність. За таких умов перед російськими державними елітами виникла необхідність створення історичного наративу, який продемонстрував би наочні відмінності між «ноювою» та «старою» Росією. В ядрі цього наративу повинна була розміщуватись так звана установча подія, за яку «чіплялася» б народна пам'ять. Однак, незважаючи на величезну історичну спадщину пострадянської Росії, пошук «свіжих подій минулого» для підтримки і зміцнення колективної (перш за все національної) ідентичності в першій половині 1990-х рр. не приніс ефективних результатів, що змусило російських керівників звернутися до реінтерпретації радянського минулого. Найбільш придатною історичною подією у цьому контексті була Друга світова (Велика Вітчизняна) війна, з плином часу сконцентрована у святі День Перемоги.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення факторів, що

впливають на визрівання у сучасному суспільстві нової геополітичної кризи. Оскільки Російська Федерація як один з основних міжнародних акторів виступає генератором кризи, дослідження процесів формування російської історичної політики, на нашу думку, є цілком доцільним. Крім того, ельцинський зрост критичні переосвідчення минулого може стати прикладом для регенерації російської демократії та налагодження конструктивного діалогу з Україною.

Вивчаючи історичну політику Росії в 1990-х рр., ми використовували монографії та записи публічних лекцій російських вчених О. Ю. Малинової, М. Є. Копосова і В. В. Титова, наукові та публіцистичні статті О. І. Міллера, О. Семячко, О. Д. Кочневої, Т. В. Євгенєвої у співавторстві з А. В. Селезньовою та О. С. Сенявського у співавторстві з О. С. Сенявською. З англійської літератури автором використовувалися роботи К. Е. Сміта і А. Е. Стент.

Вивчаючи вищезазначену проблему, ми проаналізували широкий спектр джерел, серед яких особливо слід виділити групу офіційних документів: укази, розпорядження і послання першого президента Росії Б. М. Єльцина, що стосуються російської історії в цілому та символічних практик пам'яті про Велику Вітчизняну війну зокрема. Не менш важливими для дослідника стали аудіо- та відеозаписи з електронних архівів Президентського центру Б. М. Єльцина, телеканалу «Звезда» і відеохостингу YouTube, на яких зафіксовані промови президента, проголошені ним на урочистих заходах з нагоди річниць Перемоги. Крім цього, автор використовував матеріали тогочасної російської періодичної преси (статті С. Кондрашова, С. Кота, Є. Краснікова, М. Поляновського, Є. Янаєва, А. Нуйкіна, А. Остапчука та ін.), зведення західного агентства новин Friends & Partners та інших засобів масової інформації.

Методологія запропонованого дослідження ґрунтується на напрацюваннях відомих західних вчених Ю. Хабермаса, Дж. Рюзена, Дж. Оліка, а також П. Нора, що ввів до наукового обігу таке поняття як «місця пам'яті» – різноманітні свята, пам'ятники, емблеми, усталені словосполучення та інші індикатори колективної свідомості. Методична база представлена системним, ретроспективним і синхронним методами, завдяки яким вдалося найбільш об'єктивно оцінити розглянуті проблеми.

Наукова новизна полягає в тому, що автором були проаналізовані джерела, які раніше не отримали достатньої уваги в історіографії. Це допомогло уточнити деякі моменти, пов'язані з різними аспектами російської історичної політики в 90-х рр. XX ст.

З початку 1990-х рр. російське керівництво на чолі з Б. М. Єльциним проводило курс критичної переоцінки радянського минулого, в тому числі й пам'яті про Другу світову війну. Однак, коли у 1995 р. стало остаточно зрозуміло, що найбільш придатним елементом для консолідації народної свідомості є символ «Великої Перемоги», державна політика пам'яті змістилася в русло подвійних стандартів: ельцинська еліта почала максимально використовувати ідеологічний потенціал цієї події та одночасно не відступати від принципу заперечення тоталітарного минулого.

Трагування війни, невдастиве колишньому режиму, зустрічало відповідну реакцію лівих патріотичних сил, лідери яких організовували опозиційні мітинги й так звані марші незгодних, прагнучі схилити чашу терезів в образі народу на свою сторону. Неправильно буде стверджувати, що ці спроби виявилися марними, однак дані соціологічних досліджень говорять нам про тенденцію, яку неможливо залишити поза увагою: якщо в 1989 р. за даними репрезентативного обстеження Всесоюзного (з 1992 р. – Всеросійського) центру вивчення громадської думки найвизначнішою подією XX ст. Велику Вітчизняну війну називали 77 % респондентів, то в 1994 р. цей показник впав до 73 %, а в 1998 р. і зовсім до 70 %.

У свою чергу, аналіз виступів Б. М. Єльцина на річницях Перемоги показує, що він використовував цей символ для того, щоб підкреслити історію єдиної боротьби колишніх союзних республік і партнерів по антигітлерівській коаліції проти спільного ворога, вказати на необхідність подолання страху і взаємної недовіри, породжених

холодною війною, а також щоб закликати до національної консолідації незалежно від переконань і політичних пріоритетів. Разом з тим перший російський президент незмінно інтерпретував 9 травня з якостями мужності, патріотизму та самовідданості всупереч тоталітарному режиму, не забуваючи, однак, проводити паралелі з більш давніми «героїчними» сторінками минулого своєї країни. Остання ідея в 2000-х рр. стане фундаментом історичної політики в риториці нового російського лідера В. В. Путіна, який почне трактувати Велику Вітчизняну війну з позиції спадкоємності радянської і російської державності.

**Ку-клукс-клан на Півночі та Заході США у 1922-1928 рр.
Норинчак Катерина**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kateryna.norynchak@gmail.com*

Для Сполучених Штатів Америки одним з найгостріших внутрішніх питань була і є расова дискримінація, бо ця проблема всередині американського суспільства має свою давню, часто трагічну історію, створюючи значний конфліктний потенціал й сьогодні. Дослідження цієї проблематики представляє значний інтерес для вчених, і на одне з перших місць виходить вивчення руху Ку-клукс-клану, адже це угруповання довгий час було одним з двигунів расових заворушень. Згадана організація пройшла декілька стадій розвитку і в окремі часи набирала досить потужної сили. Одним з прикладів цього був період 1920-х рр., коли оновлений КKK значно розширив свою мережу, збільшив чисельність та отримав значний вплив не лише на американське суспільство, а й на політичну еліту країни. Тому дослідження питань, що ж саме обумовило зліт КKK в епоху «проспериті» та як це вплинуло на суспільство і політичну еліту, має неабияку актуальність і сьогодні.

Зазначена тема представляє науковий інтерес з декількох сторін. По-перше, українська та російська історіографії мають зовсім невелику кількість робіт, присвячених дослідженню Другого Ку-клукс-клану, що діяв з 1915 по 1940 рр. Що ж стосується американської історіографії, то вона має значно більшу кількість робіт щодо Ку-клукс-клану у досліджуваний період, але більшість з них має загальний характер. По-друге, загальновідомим фактом є те, що Ку-клукс-клан розпочинав свою діяльність на аграрному Півдні США, де у XIX ст. була найбільша концентрація прихильників рабовласництва, а Північні штати вже відмовились від такого режиму. Скасування рабовласництва та звільнення чорношкірого населення стало причиною появи Першого Клану у 1865 р., який був згодом заборонений, а потім і відродженню Другого Клану у 1915 р. Але Другий КKK, на відміну від Першого, здобув широку підтримку не лише на Півдні, але й на Півночі та Заході США, більше того, організація розповсюдилась по всій території держави і станом на 1925 р. налічувала близько 4 млн. членів. Тож, вивчення діяльності Ку-клукс-клану на Півночі та Заході США важливе для охарактеризування загальної ситуації, що склалась в Америці за доби «проспериті», загальної картини суспільних течій та ідеологічних напрямів, що виникали та прогресували в американців у буремні двадцяті.

Історіографічна база головним чином представлена роботами американських дослідників, серед яких найбільш цінними виявились праці К. Т. Джексона, Д. Дж. Чалмерса, Р. МакВея. В українській та російській історіографії тема Ку-клукс-клану розглядається лише в загальноісторичному контексті американської історії, тому деякі її положення потребують уточнення.

Джерелами для дослідження діяльності Ку-клукс-клану на Півночі та Заході США у 1922-1928 рр. головним чином служать періодичні видання, зокрема газети, що видавались у північних та західних штатах у зазначений період. Ми проаналізували як видання, які належали безпосередньо Ку-клукс-клану та мали пропагандистський зміст, так і газети супротивників Клану, які намагались викрити злочини, скоєні його членами.

Також серед джерел нашого дослідження є мапа, що демонструє розповсюдження «точок» Клану по території США в 1915-1940 рр., завдяки чому можна чітко простежити перебезування Ку-клукс-клану на Північ та Захід після 1923 р.

Наукова новизна дослідження полягає в детальному та всебічному аналізі різних аспектів функціонування Ку-клукс-клану у 1922-1928 рр. саме на Півночі та Заході Сполучених Штатів. Ми розглянули Ку-клукс-клан не лише в контексті терористичної організації, а й дослідили його як політичну силу. Також нами були виявлені причини перебезування оплоту КKK на Північ та Захід, охарактеризована соціальна база прихильників цієї організації саме на зазначених територіях та порівняна з «батьківщиною» даної організації – Півднем США.

У дослідженні були використані наступні методи: ретроспективний, історико-системний, історико-порівняльний, методи аналізу та синтезу.

Проведена робота дала нам змогу зробити декілька значних висновків щодо переміщення цитаделі Ку-клукс-клану з аграрного Півдня на промислову Північ та Захід та його функціонування там. Серед факторів, які мали вплив на це перебезування, можемо відмітити масову міграцію чорношкірого населення на Північ у пошуках роботи в промислових центрах під час Першої світової війни. Місцеве біле населення не бажало ділити робочі місця з новоприбулими і шукало шляхи утистки прав чорношкірих. Іншою причиною росту популярності ідей Ку-клукс-клану по всій території США стала рекламна кампанія Е. Кларка та Е. Тайлер, суть якої полягала у розширенні спектру «ворожих» елементів для корінних американців та пропаганді ідеології «стовідсоткового американізму». Таким чином, Ку-клукс-клан став борцем не лише проти чорношкірих, а й проти католиків, євреїв, азіатів, комуністів та й іммігрантів загалом; також Клан активно підтримував сухий закон і відстоював «традиційні американські цінності».

Дослідження показало особливу нетерпимість Ку-клукс-клану на Заході та Півночі до католиків. Противники католицизму вважали, що він не сумісний з демократією. На Заході США, у штатах Орегон та Вашингтон ця проблема була особливо актуальною, викликаючи ряд заворушень. Одним з найгостріших питань були парафіяльні школи, які Ку-клукс-клан прагнув скасувати і примусити католиків віддавати дітей до державних шкіл та сплачувати податки на рівні з усіма. У 1922 р. за сприянням КKK у штаті Орегон був прийнятий відповідний закон, але у 1925 р. він був визнаний «неконституційним». Проаналізувавши ряд таких випадків, ми зробили висновок і щодо політичної впливовості Ку-клукс-клану, тобто порівняли його значущість на рівні окремого штату та усієї держави загалом.

Політичний вплив Ку-клукс-клану ми простежили через виявлення тої частини його членів, що займали керівні посади. Мається на увазі, що у досліджений період було нормою, коли персони, обрані на державні посади в штатах, були членами Ку-клукс-клану. Наприклад, у штаті Вашингтон мери чотирьох міст належали до Ку-клукс-клану і не приховували цього. Така ситуація зовсім не була виключенням, через що Ку-клукс-клан мав значний вплив як на свою аудиторію, так і на політику, що проводилась на рівні штатів.

Обговорення Ялтинської конференції в парламенті Великобританії **Чиж Віталій**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vitalychizh12345@gmail.com

Ялтинська конференція за участі «Великої трійці» стала другим етапом зустрічі на найвищому рівні, коли керівництво СРСР, США та Великої Британії вирішувало долю післявоєнного ладу в світі. Прийняті на конференції в Ялті рішення викликали палкі дискусії в парламенті Сполученого Королівства. 20 березня 1945 р. на першому засіданні Е. Іденом було запропоновано розглянути більш детально результати кримської конференції. На розгляд було виділено 3 дні. З 27 лютого по 1 березня

проходили дебати стосовно рішень Ялтинської конференції. Їх результатом став розкол між лейбористською та консервативною партією щодо оцінок деяких прийнятих на конференції рішень.

Актуальність теми обумовлена необхідністю подальшого дослідження особливостей функціонування британської політичної системи під час Другої світової війни та вироблення урядової політики щодо майбутнього післявоєнного устрою.

Наукова новизна полягає в тому, що нами було уточнено позиції британських політичних сил під час дебатів щодо рішень Ялтинської конференції. Це допоможе більш детально відслідкувати формування протиріч між консерваторами та лейбористами, що врешті решт призвело до розпаду коаліційного уряду.

Історіографію можна умовно поділити три групи: з «німецького питання», з історії Великої Британії та міжнародних відносин. Праці Ю. В. Галактіонова, Б. Бонвенча, П. А. Николаєва та А. Г. Чевтаєва допомагають краще зрозуміти ставлення британських політичних еліт до розробки і втілення політики щодо Німеччини наприкінці Другої світової війни. У монографіях таких дослідників як В. Г. Трухановський, Г. С. Остапенко та А. Ю. Прокопов багато уваги приділяється внутрішньому та зовнішньополітичним аспектам діяльності англійського коаліційного уряду часів Другої світової війни, а робота італійського вченого Е. Нольфо з історії міжнародних відносин XX ст. висвітлює особливості взаємовідносин між членами антигітлерівської коаліції.

Основним джерелом дослідження виступають записи дебатів парламенту Великої Британії. Для оцінки рішень Ялтинської конференції було також задіяно опубліковані записи дебатів «великої трійки».

Дебати почалися 27 лютого о 12:00. Відзначимо, що найактивнішими членами дискусії стали консерватори, а саме прем'єр-міністр В. Черчилль та міністр закордонних справ Е. Іден. Не менш активними виявились лейбористи А. Грінвуд та Д. Пріт, ліберали У. Беверідж та Е. Кемпбел. Під час обговорення було розглянуто питання стосовно Німеччини та Японії, обговорено створення системи Організації об'єднаних націй та перспектив членства в ній ряду країн, зокрема Туреччини, Сирії, Греції, Єгипту, Лівану. Також дискутували стосовно створення союзного контрольного механізму над Німеччиною та місця Франції в ньому. Проблемним стало і питання подальших відносин з СРСР.

Дискусія фактично починається з заяви А. Грінвуда про підрив авторитету Великої Британії на міжнародній арені. На його думку, це проявлялось у віддаленості зустрічей від самої Великої Британії, окрім того, побажання сторони Сполученого Королівства виходили на останній план. Далі найбільш гострими виявились обговорення з приводу перспектив подальшого співробітництва між членами «Великої трійки», «німецького» та «польського» питань. Так, У. Беверідж звертав увагу на ненадійність СРСР як союзника, адже це була тоталітарна держава, яка приймала участь у війні з самого її початку. Д. Пріт зауважував, що СРСР є доволі закритою країною з незрозумілими подальшими планами стосовно Польщі. В. Черчилль, посилюючись на власний досвід спілкування з Й. Сталіним, запевняв їх у дружності СРСР та можливостях майбутньої співпраці з союзниками. Але в той же час він критично висловився щодо лінії німецько-польського кордону, який фактично був прийнятий на Ялтинській конференції.

Повертаючись до «німецького питання», А. Грінвуд вказав на протиріччя в рішенні про ослаблення німецької промисловості. На його думку, демонтаж об'єктів промисловості, які використовувалися в військових цілях, призведе до колапсу німецької економіки, бо на момент поразки Німеччини у війні таких буде абсолютна більшість, а це поставить великий народ на межу існування, не створюючи можливостей для справжнього вирішення «німецького питання». Лінія майбутніх кордонів в Європі також стала предметом суперечки, бо деякі депутати вважали, що це порушує ряд положень Атлантичної хартії 1941 р., а проведення кордону по «лінії Керзона» 1919 р. між Польщею та СРСР призведе до необхідності переселення етнічних

елементів та затягування кінцевого вирішення «польського питання». Окрім того, У. Беверідж зазначав про те, що думки самих поляків не враховували.

Недовіру у лейбористів викликали і обіцянки Москви не заважати процедурі демократичних виборів у Польщі. Вони переконували консерваторів, що для створення нового легітимного органу влади в Варшаві необхідна відсутність військ СРСР на її території, бо інакше існує високий ризик приєднання країни до соціалістичного табору. Однак, консерватори, які мали досвід спілкування з керівництвом СРСР, були не згодні з цим, вважаючи що у Лондона з Вашингтоном вистачить важелів впливу на Москву.

Таким чином, результатом дискусій стало формування розколу між позиціями двох найбільших партій в парламенті – лейбористською та консервативною – щодо рішень Ялтинської конференції. Він добре прослідковується в «польському» та «німецькому» питаннях, впевненості в СРСР як у союзнику. Це поступово закладало підґрунтя для розпаду англійського коаліційного уряду та формувало більш жорстку позицію Великої Британії до Москви.

РОЗДІЛ VIII

ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ставлення першого кабінету М. Тетчер до європейської інтеграції
Білаш Софія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
sofiabilash97@gmail.com

Дослідження участі Великої Британії в європейських співтовариствах дозволяє проаналізувати основні форми її співпраці з континентальними країнами та виявити особливості в проведенні скоординованої з Брюсселем політики Лондона. Важливим залишається вивчення діалектики відстоювання національних і загальних інтересів всередині «Спільного ринку», притаманне М. Тетчер, котра на довгі роки визначила курс своєї держави в процесі європейської інтеграції. Особливий інтерес представляють стиль політичної поведінки і методи, якими діяла глава британського уряду.

Мета роботи полягає в аналізі механізму формування політики щодо ЄЕС першого кабінету М. Тетчер. Фрагментарно це питання розглядалося в працях М. В. Стрежневої, С. П. Перегудова, Н. Капітонової, С. Уолла, Д. Бекера, Х. Томсон та ін. У перебігу дослідження були залучені такі види джерел: офіційні документи Європейського Співтовариства, стенограми засідань британського парламенту, «Додатки» до «Бюлетеня Комісії Європейських Співтовариств», в яких опубліковані матеріали, що стосуються аграрних справ Співтовариства 1970-х – поч. 1980-х рр. Складовою джерельної бази є офіційний сайт М. Тетчер, де розміщено виступи прем'єр-міністра перед Палатою громад, доповіді М. Тетчер на самітах ЄЕС тощо.

Загальну стратегію щодо єдиної Європи М. Тетчер визначила в період перебування консервативної партії в опозиції, тобто в сер. 70-х рр. XX ст. Це була зважена, ретельно опрацьована політична платформа. Основні положення торі щодо співпраці Британії з європейськими партнерами були заявлені в передвиборному маніфесті партії 1979 р.: скорочення британського внеску в бюджет ЄЕС, реформування Спільної сільськогосподарської політики (ССП) та відстоювання національних інтересів.

В умовах енергетичної кризи 1979 р. найважливішою проблемою у відносинах Лондона та Брюсселя був розмір внеску Сполученого Королівства до бюджету ЄЕС. У травні 1980 р. британській стороні було запропоновано компромісний варіант Г. Шмідта, який хоч і був короткотерміновим, але передбачав суттєве зменшення внеску Великої Британії до рівня 1978 р., що дало б можливість скоротити її щорічні зобов'язання приблизно на 760 млн. ф. ст. Таке саме скорочення пропонувалося зробити й наступного 1981 р., а в другій його половині відновити переговори про майбутнє бюджетного питання. Тож, тимчасово питання щодо розміру частки Великої Британії в бюджеті ЄЕС було вирішено, проте воно не втратило своєї актуальності, адже залишалася потреба прийняти остаточне рішення, яке дозволило б зняти проблему на майбутнє.

З іншого боку, після досягнення компромісу позиції М. Тетчер на переговорах з Брюсселем ще більше зміцнилися. Її авторитет в країні й у партії виріс. «Залізна леді» наочно продемонструвала, що її тактика ведення переговорів може давати позитивний результат. Відтак М. Тетчер не відмовилася від тиску на партнерів й надалі продовжувала наполягати на своєму проєкті реформування ССП. Зацікавленість Англії у цьому питанні пояснюється специфікою її сільськогосподарського виробництва: розмір аграрного сектора країни був досить малий, і, як наслідок, Велика Британія отримувала незначні асигнування із бюджету ЄЕС на підтримку сільського господарства. М. Тетчер не погоджувалася затверджувати збільшення бюджету для покриття надмірних витрат ССП до остаточного вирішення питання британського внеску.

Окрім бюджету та спільної аграрної політики, проблемною для Великої Британії була участь в Європейській валютній системі. Неоконсервативний уряд відмовлявся приєднатися до механізму обмінних курсів і долучатися до створення європейської валютної системи (ЄВС). М. Тетчер скептично ставилася до спільних ініціатив у фінансовій галузі й вважала передчасним і небезпечним входження Британії в ЄВС. На думку прем'єр-

міністра, прив'язка до курсу німецької марки буде обмежувати британську економіку.

Тривала боротьба щодо сприятливих умов для своєї країни стосовно зменшення внеску дала результат уже після переможних для консерваторів дострокових парламентських виборів: за рішенням саміту у Фонтенбло 1984 р. британський внесок скорочувався на 66 %. Питання фінансування ССП розглядалося на Дублінському саміті у грудні 1984 р., де було прийнято рішення щорічно в бюджеті ЄЕС встановлювати максимально можливий розмір асигнувань на підтримку аграрного сектору.

Таким чином, головною метою Великої Британії у перший термін перебування при владі неоконсерваторів було вирішення економічних проблем. Для відстоювання своєї позиції М. Тетчер користувалася такими важелями тиску, як бойкот сільськогосподарських цін, оскарження розміру виплат в бюджет тощо. Її погляди на ЄЕС завжди залишалися прагматичними. У цій організації вона бачила групу держав, що об'єдналися для досягнення суто економічних цілей, які зберігали водночас національний суверенітет. Усвідомлюючи неминучість зближення з континентальною Європою і намагаючись змінити розвиток інтеграційних процесів у вигідний для британців бік, в 1979-1983 рр. Лондон проводив політику стримування інтеграції Великої Британії до ЄС, незважаючи на проголошене гасло на співпрацю з Брюсселем.

***Материалы съездов КПСС как «барометр» ближневосточных приоритетов
Советского Союза (1952-1961 гг.)***

Каштанов Кирилл

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

kirillkashtanov@gmail.com

Современная война в Машрике имеет под собой глубокие исторические корни. Один из них кроется в амбициях Кремля относительно региона, а также в попытках сыграть на межнациональных и геополитических противоречиях, в первую очередь – на арабо-израильском конфликте. После Второй мировой войны СССР был одним из наиболее влиятельных игроков на Ближнем Востоке. Неудача в налаживании связей с еврейской державой подтолкнула Москву на союз с молодым арабским национализмом, что в свою очередь во многом определило тенденции развития политической ситуации в Восточном Средиземноморье до конца холодной войны.

Съезды Коммунистической партии Советского Союза дают представление об основных ориентирах внешней политики Кремля, в частности позволяют проследить ее эволюцию на ближневосточном направлении за 1952-1961 гг., когда состоялось четыре съезда КПСС – XIX (1952 г.), XX (1956 г.), XXI (1959 г.) и XXII (1961 г.). Учитывая их статус высшего органа правящей в тоталитарном государстве партии, их материалы представляют несомненный интерес для исследователя международных отношений той поры.

В конце сталинской эпохи, на XIX съезде ВКП(б) (5-14 октября 1952 г.), все арабские страны характеризовались секретарем ЦК Г. М. Маленковым как «зависимые», но с возрастающим в них национально-освободительным движением. Однако основное внимание уделялось «межимпериалистическому» противостоянию Великобритании и США в зоне Суэцкого канала и нефтеносных районах региона. В сознании сталинского руководства только коммунистические силы боролись за подлинное национальное освобождение своих стран; проводилось отождествление внешних («колониализм») и внутренних («феодализм») врагов. В целом же Кремль относился к националистическим силам подозрительно, что образно проявилось во фразе И. С. Сталина о «выбрасывании местной буржуазией знамени национальной независимости и национального суверенитета за борт».

Впрочем, после смерти «отца народов» в советской политике относительно стран «третьего мира» произошел резкий поворот. Новый курс Кремля весьма отчетливо проявился на XX съезде КПСС (14-25 февраля 1956 г.). Отношение к национально-

освободительному движению и государствам, освободившимся от колониальной зависимости, кардинально изменилось: теперь страны Азии и Африки представлялись как потенциальные союзники в борьбе против империализма. Во многом изменение позиции проистекало из непосредственных раздражителей, возникших перед XX съездом (блоки СЕАТО и Багдадский пакт), которые Москва стремилась устранить. В отличие от сталинского времени, практически ничего не говорилось об элитах и правительствах развивающихся государств. Наоборот, они представляли скорее как невольные жертвы, нежели коллаборанты американских монополий, от власти которых тем же арабам следовало помочь освободиться. Более того, Египет и Сирия уже относились к разряду «освободившихся от зависимости». Правда, указанные перемены не касались Государства Израиль. Отношение к нему оставалось по-прежнему негативным, несмотря на восстановление дипломатических отношений летом 1953 г.

Ближневосточная тематика находилась в фокусе внимания внеочередного XXI съезда (27 января – 5 февраля 1959 г.). В отличие от предыдущих съездов, на сей раз, кроме Коммунистической партии Сирии и Ливана (разделившейся накануне на две самостоятельные фракции), а также Компартии Израиля, были приглашены «братские» партии Ирака и Иордании. В докладах советских руководителей и представителей зарубежных компартий получили одобрение ближневосточные события последних лет – отражение Египтом тройственной агрессии во время Суэцкого кризиса 1956 г., а Сирией – американско-турецкого давления 1957 г.; Иракская революция 14 июля 1958 г., свергнувшая монархию и установившая республиканский режим в стране и т. п. Они характеризовались как крупные победы национально-освободительного движения над «американо-англо-французским империализмом».

В связи с ухудшением отношений СССР с Египтом, присоединившим Сирию и образовавшим в феврале 1958 г. Объединенную Арабскую Республику, политика президента ОАР Г. А. Насера подверглась резкой критике. В противовес ему поддерживался курс нового правителя Ирака А. К. Касема, на которого Москва в то время, очевидно, решила сделать главную ставку в качестве возможной альтернативы египетскому лидеру.

Однако уже на XXII съезде (17-31 октября 1961 г.) риторика относительно иракского диктатора претерпела существенные изменения: основной акцент делался на критику его политики; она оценивалась уже как реакционная, антидемократическая и антикоммунистическая. В то же время, хоть и давалась умеренно-положительная оценка произошедшему накануне распаду ОАР, филиппики против Насера практически сошли на нет. По-видимому, учитывая неудачу создания союза с Ираком, советское руководство пыталось восстановить прежние отношения с Египтом, тогда как оценка Израиля на протяжении всех съездов сохранялась неизменно негативной с почти дословно повторяющимися формулировками типа «американской вотчины» и «лакея империализма».

Таким образом, на съездах КПСС 1952-1961 гг. весьма отчетливо проявились зигзаги политики Советского Союза как к отдельным странам региона, так и в отношении всего Ближнего Востока. В выступлениях советских партийных и государственных деятелей, а также секретарей ближневосточных компартий хорошо прослеживаются те или иные идеологические тенденции, а также геополитические расчеты, преобладающие в умах кремлевского руководства на апогее холодной войны.

Україно-румунські міждержавні відносини в 1918-1921 рр.**Лутчин Ігор***Львівський національний університет імені Івана Франка**igor.lytchyn@gmail.com*

У нашому дослідженні розглядається проблематика міждержавних стосунків України та Румунії в період повоєнного облаштування Європи. Особлива увага відводиться ретроспективі подій 1916-1918 та 1919-1921 рр., наголошується на подібності історичної долі двох держав. Зокрема, обидві були окуповані країнами Четвертного союзу, обидві мали проблеми з відновленням незалежності, обидві мали однакові шляхи та можливості вирішення державницьких проблем. На початок 1918 р. ці країни мали приблизно однакові вихідні можливості та державотворчий потенціал. Проте Румунії це вдалося, а УНР – ні. У рамках дослідження нами був проведений аналіз помилок та невдач УНР на прикладі відносин Румунії з країнами Антанти, зокрема Британії та Франції, а також були висвітлені проблеми україно-французьких стосунків (небажання Франції підтримувати УНР, блокування військової допомоги від Румунії для Директорії тощо).

Головна частина дослідження присвячена діяльності українських дипломатів в Бухаресті – М. Галагана та К. Мацієвича, які робили все можливе та неможливе заради досягнення вигідних для УНР угод, – як політичних, так і економічних; вихід економічних договорів на перше місце в середині 1920 р. у зв'язку зі скрутним становищем Директорії на Правобережній Україні.

Під час доповіді нами планується презентувати наступні позиції, які вдалося з'ясувати у ході дослідження:

- Наголошення на ролі особистості в даний період історії, коли посли репрезентували не лише певну державу чи власну особу, а всю 40-мільйонну націю, про яку в повоєнній Європі мало хто знав;
- аналіз діяльності дипломатичних представників на прикладі виписок та уривків з посольських листів до вищих державних структур Румунії та України. Висвітлення успіхів та невдач послів, спроба пояснити та обґрунтувати причини перемог та поразок;
- презентація кількісно-якісних характеристик військово-сировинної допомоги Румунії для УНР (тоннаж нафти, кількість боеприпасів, медикаментів та інших промислових товарів, про які побічно зустрічаємо згадки у дипломатичній кореспонденції);
- загальний огляд проблем, з якими зіткнулись українські посли (відсутність міжнародного авторитету і закордонної підтримки, нестача кадрів, канцелярського персоналу, паспортних та візових бланків тощо);
- групування європейських держав на «проукраїнські» та «антиукраїнські» за принципами симпатії, економіко-політичної співпраці чи геополітичної стратегії;
- роль Польщі в україно-румунських відносинах після вересня 1920 р. Вихід на міжнародну арену дипломатії та контррозвідки II Речі Посполитої, її спроби й активні заходи щодо залучення Румунії до кола союзників на противагу УНР;
- невизначеність Британської імперії щодо подій та політики в регіоні. Поява на дипломатичному рівні представників СРСР як виразників інтересів України у повоєнній Центрально-Східній Європі;
- загальні підсумки та коментарі щодо діяльності першої дипломатичної місії Української Народної Республіки в Румунії.

Балтійсько-чорноморське содружество: истоки и перспективы**Прилуцкая Дарья***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**dariapril9@gmail.com*

Происходящие в современном мире глобализационные процессы способствуют более активному созданию межгосударственных союзов, таких как ЕС, АСЕАН,

НАФТА, ОЧЕС и многих других, установивших между собой тесные экономические и культурные связи для достижения важных геополитических целей.

Новым игроком на европейской и мировой арене может стать Балто-Черноморское содружество. Хотя сегодня этот союз находится ещё только в начальной стадии формирования, но самой идее создания и функционирования такого содружества посвящено немало научных работ.

Одними из первых эту тему рассматривали С. Л. Рудницкий, М. С. Грушевский, Ю. И. Липа. В наше время известны исследования таких авторов как Р. Ю. Казанков, Ю. П. Мателешко, А. А. Волович, С. Д. Василенко. Идее создания Балто-Черноморского союза выдвинул ещё 100 лет назад польский лидер Ю. Пилсудский. Сегодня идея создания такого содружества снова вызывает волну обсуждений. В августе 2015 г. новоизбранный президент Польши Анджей Дуда заявил, что хочет создать партнерский блок государств от Балтийского до Черного и Адриатического морей. Таким образом, он возродил идею Пилсудского, который мечтал о конфедерации национальных государств в Балто-Черноморском регионе.

Проведённый нами историографический анализ показал, что на данный момент эволюция идеи Балто-Черноморского союза раскрыта в недостаточной степени. Более детальное рассмотрение разных вариантов проекта Межморья поможет создать надёжный союз стран, объединённых общими национальными и геополитическими интересами. В соответствии с этим формируется и цель нашего исследования – углубиться в историю идеи Балто-Черноморского содружества, раскрыть причины и цели создания альянса в реалиях межвоенного времени, рассмотреть взгляды на этот союз политических деятелей Польши и Украины в лице Ю. Пилсудского и Ю. Липы соответственно.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в настоящее время снова возникает потребность региона в защите от агрессивных государств-соседей, в первую очередь – России, которая аннексировала Крым и оккупировала часть юго-восточной Украины. Необходимо проанализировать идеи создания Балто-Черноморского альянса, которые выдвигались в 1919-1939 гг.

Впервые Балтийско-Черноморский союз (БЧС) был создан в августе 1919 г. на конференции под Ригой. Подписи под документом поставили делегации Польши, Украины, Финляндии, Эстонии, Латвии и Литвы. Программа БЧС, разработанная главой МИД Латвии З. Мейеровицем, содержала планы оборонного союза, интеграции экономических систем, общей банковской и монетарной систем, политической конвенции о взаимной поддержке и совместной внешней политике, обеспечении свободного пути следования от Балтийского моря до Черного. Но по ряду различных причин этому проекту не суждено было сбыться.

После Первой мировой войны произошло перераспределение сил между странами. Ведущие государства Европы были истощены затяжной борьбой с Германией и её союзниками, во многих странах после окончания войны вспыхнули революции. США тем временем сумели избежать масштабных потерь, их экономика в 1920-е годы переживала расцвет. В России власть захватили большевики, и над Западом нависла угроза распространения коммунизма. Возникла потребность в создании «санитарного кордона» (по выражению итальянского премьер-министра В. Орландо).

Война перекроила карту Европы: распались четыре империи – Австро-Венгерская, Османская, Германская и Российская, образовались новые государства, среди которых Чехословакия, Королевство сербов, хорватов и словенцев (позже – Югославия) и другие. Обрела независимость Польша, пребывавшая до этого в составе трёх империй. Её главой стал Ю. Пилсудский, который развернул активную внешнеполитическую деятельность. Он хотел создать конфедерацию независимых государств, объединённых в первую очередь военными, а также экономическими и политическими мотивами: защита от Германии с одной стороны, и Советского

Союза с другой, обеспечение благосостояния национальных государств в составе конфедерации. Но для этого польскому лидеру предстояло отвоевать у СССР украинские, белорусские, литовские и латвийские земли.

Стоит отметить, что это была не первая попытка Пилсудского ослабить Российское государство, оторвав от него часть территории на западных границах. Ещё во время русско-японской войны 1904-1905 гг. он отправил правительству Японии меморандум, в котором называл национально-освободительные движения в Российской империи ключом к её поражению и утверждал, что польская нация может стать лидером народов, пребывающих в составе империи, в борьбе за независимость. Однако тогда к малоизвестному революционеру никто не прислушался, и только после Первой мировой войны, когда российская угроза стала куда очевиднее, а Ю. Пилсудский как глава Польского государства – намного влиятельнее, к его идеям отнеслись с большим вниманием. В 1926 г. в Париже была создана организация «Прометей», в которую вошли представители политической эмиграции Азербайджана, донских казаков, Грузии, татаро-башкирского Идель-Урала, карело-финской Ингрии, Карелии, Коми, Крыма, Кубани, Северного Кавказа, Туркестана и Украины. Деятельность «Прометей» заключалась в поддержке национально-освободительных движений в СССР. Предполагалось, что нации, которые обретут независимость, войдут в состав конфедерации во главе с Польшей. Однако СССР и западные государства (за исключением Франции) выступили против такого объединения, и проект Межморья так и не был реализован.

Двумя десятилетиями позже украинский общественно-политический деятель Ю. Липа опубликовал так называемую «Всеукраинскую трилогию», в которой он отстаивал принадлежность Крыма (Тавриды) Украине и обосновывал приоритетность для Украины направления Юг-Север. Значительная часть работ Ю. Липы посвящена геополитическому положению Украины и роли бассейна Черного моря в её истории. Он также предложил идею создания черноморско-балтийской федерации, в которую вошли бы украинцы, белорусы, поляки и литовцы, при этом Украина была бы в таком союзе лидером. Таким образом, Липа предложил свой вариант Межморья, центральным государством которого была бы Украина. Однако и этой задумке не суждено было состояться – во время Второй мировой войны Украинский Черноморский институт, созданный Ю. Липой в Варшаве, испытывал как финансовые трудности, так и нехватку кадров и сложности в связи с оккупацией. После освобождения Украины от нацистов вновь установилась советская власть, и о её независимости речи быть не могло.

Таким образом, геополитическая обстановка, отличия интересов между потенциальными участниками союза, негативная реакция европейских стран и СССР на его создание помешали воплотить в жизнь проект Балто-Черноморского союза в первой пол. XX в. Тем не менее, на сегодняшний день эта идея всё ещё актуальна и при определённой модернизации может быть воплощена в жизнь, о чём свидетельствуют саммиты стран Приморья в 2016-2017 гг.

Реакція у пресі та серед політиків Франції на призначення Х. Раковського повпредом СРСР у Парижі (1925 р.)

Шкабура Ярослав

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ya.shkabura@gmail.com*

Роль міжнародних відносин у сучасному світі важко переоцінити. Велика відповідальність падає на плечі дипломатів як представників тієї чи іншої держави. Успіх їх діяльності залежить від багатьох важливих факторів, в тому числі й від того, як вони сприймаються місцевими політиками та суспільством, починаючи від самого призначення. Тому визначення реакції у пресі та серед політиків Франції на

призначення Х. Раковського повпредом СРСР у Парижі є важливою для глибшого розуміння напрямів та результатів його діяльності.

Всі французькі та вітчизняні дослідники, які торкаються окресленої теми, наголошують на тому, що французьке суспільство позитивно зустріло новину про призначення Х. Раковського послом у Третій Республіці. Проте знайдені нами в архівах матеріали вказують на необхідність певного переосмислення такого твердження через неоднорідність реакції щодо згаданих подій у пресі та серед політиків Франції.

Видний радянський державний та дипломатичний діяч болгарського походження Х. Г. Раковський (К. Станчев), народився 1 серпня 1873 р. у місті Котел. Познайомившись та захопившись соціал-демократичними ідеями ще в юності, Раковський вперше потрапив у Францію 1892 р. Там він перебував значну частину свого життя – з кін. XIX до поч. XX ст.: навчався в університеті, написав і блискуче захистив дисертацію з медицини, брав активну участь у політичному житті країни. Це дозволило молодому студенту зав'язати низку знайомств у різних сферах, а також дуже добре вивчити французьку мову та культуру.

Згідно з нотою посольства Франції у Москві, яка була передана 24 жовтня 1925 р. заступнику наркома закордонних справ СРСР М. М. Литвинову, президент Третьої Республіки «схвалив призначення» Х. Раковського на посаду повпреда у Парижі. Ідея щодо прийняття такого рішення почала обговорюватись серед представників радянської влади набагато раніше, і для перевірки реакції французького суспільства на його можливе призначення на початку осені поширили відповідний слух. Як результат, у своїй доповіді у НКЗС Я. Х. Давтян, радник повпреда СРСР у Франції, підкреслював, що «призначення тов. Раковського викликало, безсумнівно, найсприятливіше враження». У пресі з'явилося декілька досить позитивних відгуків. «Величезна кількість людей, як офіціальних діячів, так і громадських, журналістів і т.д. з великим співчуттям прийняли повідомлення про призначення тов. Раковського».

28 жовтня Х. Раковський вперше прибув до Парижу у новому статусі, і відразу ж провів ряд зустрічей з прем'єр-міністром П. Пенлеве, деякими міністрами та депутатами, дипломатом Ф. Бертелло. Давтян зробив висновок, що «приїом всюди був вельми люб'язний», та що вони «раді призначенню Раковського». У своєму щоденнику Раковський дуже детально описав свої перші зустрічі та бесіди у Парижі й зауважив, що за доброзичливістю і готовністю співпрацювати інколи було очевидним бажання використати його у своїх цілях, фактично примусивши до співпраці завуальованим шахраєм стосовно успішності майбутніх переговорів про царські борги.

Щодо паризької преси, то відзначимо декілька тенденцій. Значна кількість газет, особливо лівого спрямування, позитивно оцінили призначення Х. Раковського. Так, комуністичний орган «L'Humanité» висловив великий оптимізм, розмірковуючи про роль нового посла у покращенні та зміцненні франко-радянських відносин. Але і серед деякої правої преси новий повпред отримав підтримку. В «L'Écho de Paris» взагалі підкреслювалось, що «приїзд мсьє Раковського в Париж був бажаним протягом довгого часу ... тисячами французьких політиків». Ряд газет різних спрямувань розмістив на своїх передовицях статті, присвячені Х. Раковському, які супроводжувались фотографіями; подібну увагу теж можна розцінювати як прояв поваги до радянського дипломата. Проте майже всі білоемігрантські газети («Дни», «Русское время») зайняли негативну позицію щодо нового повпреда. Зокрема «Дни», не критикуючи напрям Х. Раковського зробила спробу «вбити клин» між новим повпредом та французькими політиками. Проте більшість провідної французької преси («Le Temps», «Le Matin», «Excelsior», «Journal des débats», «Le Petit journal», «Le Petit Parisien», «La Croix», «Le Radical», білоемігрантські «Последние новости») після отримання інформації щодо його призначення на посаду повпреда СРСР у Парижі обмежились інформуванням місцевого населення про цей факт, при цьому не даючи жодної – ні позитивної, ні негативної – його оцінки, як і особистості радянського дипломата.

Отже, як висновок можна зазначити, що реакція на факт призначення Х. Раковського повпредом СРСР у Парижі серед французьких політиків та преси була різною та неоднозначною. В газетах Третьої Республіки, що у багатьох аспектах формували суспільну думку щодо тих чи інших питань, не було одностайності: частина (як лівих, так і правих) підтримувала це призначення, змальовуючи нового очільника посольства СРСР у позитивному світлі; білоемігрантська – зробила декілька опосередкованих нападів. Але більшість преси на початкових стадіях достатньо нейтрально поставилась до радянського дипломата, сповіщаючи лише загальні факти і утримуючись від емоційно забарвлених оцінок. Інша ситуація була серед французьких політиків, більшість яких зустріла новину щодо дипломатичної місії Х. Раковського достатньо позитивно. Це було зумовлено й тим, що частину своєї молодості той провів у Франції, добре розумівся на французькій мові та культурі, мав широке коло знайомств серед французів, зокрема серед політиків, з якими він постійно намагався підтримувати контакт. Хоча, як відзначив сам радянський дипломат, інколи люб'язні посмішки були суто офіційними, а за ними ховались власні амбіції та інтереси (жертвою яких, напевне, й став Х. Раковський восени 1927 р., коли був відкликаний з Парижу).

РОЗДІЛ ІХ

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
(З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО
ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

Дипломатична діяльність Адама Киселя у роки Хмельниччини**Ланько Дар'я***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**darya.lanko@gmail.com*

Доля Адама Киселя постає для істориків у вигляді певної дилеми, яка, здається, не могла мати вирішення у сучасних йому умовах, адже мова йде про шляхтича грецького віросповідання з русинською ідентичністю та повною політичною лояльністю до Речі Посполитої. Зрештою, саме через це він свого часу не знаходив розуміння у багатьох сучасників, особливо ж провокаційною виглядала його позиція прихильника компромісу з козаками під час Хмельниччини. Науковий розгляд даної проблеми дає можливість визначити, яким чином формувався феномен подвійної лояльності в XVII ст. та наскільки життєздатним на практиці виявилось породжене нею прагнення досягти компромісу, яке демонстрував Адам Кисіль, претендуючи на роль арбітра у конфлікті між урядом Речі Посполитої та козацтвом.

Метою роботи було дослідження дипломатичної діяльності Адама Киселя у роки Хмельниччини. В ході роботи були поставлені наступні завдання: на основі досліджень біографії Адама Киселя прослідкувати його становлення як політичного діяча та витоки його політичної позиції; охарактеризувати діяльність Адама Киселя як представника партії «угодовців», ініціатора та реалізатора програми замирення з козаками; проаналізувати результати спроб втілити у життя цю політику; визначити, яке значення мала дипломатична діяльність Адама Киселя для перебігу переговорів між козаками та урядом Речі Посполитої.

Для дослідження проблеми була залучена широка історіографічна база. Основною роботи стали праці, присвячені дослідженням біографії Адама Киселя, його політичної та громадської діяльності. Перш за все це праці українських та польських істориків кін. XIX ст.: Ф. Пуласького, І. Новицького, І. Каманіна, Я. Любомирського; монографія сучасного американського історика Ф. Сисина. Особливості політичного життя Речі Посполитої у роки Хмельниччини та історію її дипломатичних контактів з козацтвом було розглянуто у монографіях А. Перналя, Я. Федорука, В. Липинського, І. Крип'якевича, В. Голобуцького.

Джерельною базою дослідження є передусім різноманітна діловодна документація. Дипломатична діяльність Адама Киселя в період Хмельниччини залишила по собі велику документальну спадщину, значна частина якої публікувалася у польських, радянських та сучасних українських виданнях. Передусім, це листування Адама Киселя з Богданом Хмельницьким, королем Яном Казимиром, Єжи Оссолінським та іншими урядовцям і шляхтичами; також важливою є різноманітна діловодна документація, представлена реляціями та інструкціями для послів; щоденники учасників подій. Серед видань, у яких публікувалися листи Киселя, необхідно відзначити радянські видання: «Документи Богдана Хмельницького 1648-1657» та «Документи об особоводительной войне украинского народа 1648-1654»; сучасне двохтомне видання, укладене Юрієм Мициком – «Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу 1648-1658»; польські збірники документів – «Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bieckiego, Księga pamiętnicza», «Sprawy i rzeczu ukraińskie: materiały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny».

Завдяки використанню історико-біографічного методу вдалося прослідкувати становлення Адама Киселя як політичного діяча та визначити витоки його політичної позиції. За допомогою просопографічного підходу було розглянуто діяльність Киселя в контексті історичних подій, проаналізовано, яким чином розвивалася його кар'єра в залежності від зміни політичних обставин.

У ході дослідження було з'ясовано, що Адам Кисіль виступав одним з ідейних натхненників та був безпосереднім реалізатором програми мирних переговорів з козаками. Однак його діяльність у цьому напрямку не мала успіху через низку причин:

непослідовну політику уряду Речі Посполитої щодо вирішення козацької проблеми; активний спротив партії «яструбів»; позицію Богдана Хмельницького та козацтва. Результати дипломатичної діяльності Адама Киселя у період Хмельниччини довели, що його компромісна позиція, спрямована на лояльність до уряду та одночасне збереження місцевої русинської ідентичності, не знайшла широкої підтримки з обох боків конфлікту.

Знакові елементи народолюбної культури у повсякденному житті подружжів української інтелігенції Наддніпрянщини (60-80-ті рр. XIX ст.)

Нікітенко Анастасія

ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

vyisokovoltniyymayonez@gmail.com

Більшість праць про народолюбних інтелігентів (одна з самоназв учасників громадського руху) др. пол. XIX ст. стосується їхньої громадської, науково-педагогічної, просвітницької діяльності. Вивчення шлюбно-сімейних відносин народолюбців, зокрема подружнього життя, залишається на периферії наукового пізнання, хоча важливе як самостійний дослідницький напрямок, не говорячи про те, що конструктивно доповнює культурно-інтелектуальну історію України та персоналістичні розвідки.

Проблематика, про яку йдеться у доповіді, знаходиться на зіткненні соціальної та інтелектуальної історії. З одного боку, розглядається конструювання народолюбцями Наддніпрянщини власної культурної ідентичності, яка стала плодом інтелектуальних шукань, з іншого – ідеї та переконання розглядаються у вимірі подружніх та родинно-приятельських стосунків. Це дозволяє отримати відповідь на питання: як же формувалася ця ідентичність, окреслити найбільш специфічні її риси, властиві для повсякденного життя у шлюбі, дружнього спілкування.

Зазначимо, що проблематика вивчалася С. Єкельчиком, Т. Портновою. Перший у своєму дослідженні змістив рамку аналізу на взаємини в подружжі та доповнив розвідки згаданих науковців деякими новими сюжетами (наприклад, проаналізував вплив народолюбних переконань на інтер'єр оселі, простежив спроби «піти в народ ще далі», сприйняті інтелігентним загалом як маргінальні).

Джерелами для доповіді стали архівні та опубліковані мемуари, листування, щоденники, а також художня література. Важливе місце займають фотодокументи, у яких відобразилося повсякденне життя народолюбних подружжів. До того ж, фотографії передають зовнішні атрибути культурної ідентичності, створеної інтелігентами.

Слід враховувати те, що політика російського уряду щодо українського руху в 1860-1870 х рр. позначилась посиленням контролю над його учасниками та введенням суворіших обмежень, тож простір для реалізації своєї ідеології ще більш замикався на приватному житті. Для розробки ідентичності добиралися елементи, які уособлювали її козацьку та селянську складові, відображали зв'язок з епічними сторінками історії та теперішнім.

Характерним було перерядження як чоловіків, так і жінок у вбрання українського типу з метою підкреслити власну національність. Такий «культурний маскарад» практикувався частіше в колі сім'ї та найближчих однодумців, ніж для «ходіння в народ». Демонстративну направленість цього одягу засвідчує тенденція робити у ньому фото як серед чоловіків, так і серед жінок. Розтиражовані світлина молодого В. Антоновича з приятелями, на якому вони одягнені у вишиті сорочки та шаровари; М. та Л. Драгоманових, Олени Пчілки в костюмах, що виразно підкреслюють їхню національну ідентичність, належать не до поодиноких, а поширених практик серед учасників українського руху др. пол. XIX ст. Своєрідною модою серед чоловіків стало мати фотокартку нареченої зі дружини в українському одязі.

Ідеологічні переконання впливали й на колективне дозвілля інтелігентних подружжів. Їхні зібрання («суботи», «вечорниці» та ін.) нерідко супроводжувалися

переодяганням в український костюм, народними піснями та танцями. Козаччина та життя села стали популярними темами для аматорських вистав. Тож ідентичність народоловців конструювалася на основі ретельно відібраних ознак, а не на реальному народному житті. Спроби «піти далі» та ширше долучитися до селянської культури нерідко викликали негативну реакцію з боку народоловного середовища, як, наприклад, спроба одного з учасників українського руху привчити родину їсти так, як це робили в селі, коли вся сім'я споживала страву з однієї великої миски.

Підводячи підсумок, зазначимо, що національна політика Російської імперії у 1860-1880 х рр. з тенденцією вбачати у вираженні українських поглядів та симпатій політичний підтекст, вплинула на трактовку культурних ознак українства як національно-опозиційних. У процесі витворення власної культури, народоловці скористались елементами українського, що мали демонстративну функцію, адже були покликані відображати їхні погляди та симпатії. Проте вони не мали на меті дублювати життя селянства та події історичного минулого. Скоріше мала місце розбудова культурного проекту інтелектуальної еліти, для якого характерний відбір окремих деталей і створення на їхній основі власної національно-культурної ідентичності. У рамках подружнього життя це проявлялося в соціальних іграх, зокрема перерядженням у рамках своєї спільноти та домівки в одяг, що вказував на національну приналежність. Культура приятельського та родинного дозволяла передбачала виконання певних народних танців та пісень, постановку домашніх аматорських вистав з українського життя.

***Братство кравецьких підмайстрів у Львові в сер. XVII ст.:
гене́за створення та особливості організації***

Паславська Наталія

*Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

natalia_hudz@ukr.net

Кравецький цех у Львові був популярним місцем працевлаштування серед ремісників, а кравецтво було затребуваною суспільством галуззю виробництва в ранньомодерному Львові. Колектив організації складався з повноправних членів – майстрів, які мали власні майстерні та користувалися привілеями свого статусу. Чисельною групою в кравецькій корпорації були підмайстри, які виконували основні роботи під керівництвом майстра. Підмайстрівство було другим, і для багатьох основним етапом професійної кар'єри. З огляду на скрутне матеріальне становище та численні грошові витрати при вступі в цех, далеко не кожен підмайстер міг дозволити собі стати майстром, незважаючи на здібності чи бажання. Відтак, значна частина кравчиків могла позитивно перебувати в статусі підмайстра. Отож, щоб зберегти контроль та встановити порядок в кравецькому цеху, виникла необхідність організувати молоду та активну челядь в окреме братство, надавши їм окремий статут, що визначив їхні права і обов'язки за західноєвропейським зразком.

Кравецький цех та його ремісниче середовище не були предметом спеціального вивчення. Проте деякі аспекти, дотичні до історії корпорації, можна зустріти в роботах польських та українських істориків Л. Харевичової, К. Арламовського, З. Паздро, Я. Кіся, М. Горна, М. Капраля. З огляду на відсутність окремих праць з історії кравецького ремесла та актуальність міської тематики сьогодні, метою дослідження є братство кравецьких підмайстрів при однойменному цеху: причини та гене́за створення, надання окремого статуту, принципи організації праці та дозвілля кравчиків, права та обов'язки підмайстрів, покарання за порушення цехового устрою тощо.

Джерельною підставою для дослідження братства кравецьких підмайстрів у Львові стали привілеї та статuti кравецького цеху, зокрема статут братства підмайстрів із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Документи

дозволяють реконструювати колективний портрет професійного та соціально-побутового життя ремісників-підмайстрів у ранньомодерному Львові.

Гене́за організації братства підмайстрів при кравецькому цеху сягає кін. XV ст., про що свідчить текст відновленого майстрами кравецького цеху статуту для підмайстрів від 15 листопада 1646 р. З тексту документа дізнаємося, що підмайстрівське братство існувало з 1491 р. Приводом до утворення організації кравецьких підмайстрів стала подія, описана в хроніці Бартоломея Зіморовича під 1507 р. про втечу повсталих учнів від своїх майстрів. Згодом у 40-х рр. XVII ст. кравчики домоглися від майстрів підтвердження статуту. Майстри дозволили підмайстрам мати свій знак – олов'яний глек та госпуду, але визначили їм ряд умов так званого автономного співіснування.

Товариське життя кравецької челяді, відповідно до статуту 1646 р., копіювало устрій майстрів у спрощеному вигляді. Дисципліна та ієрархічність були основними принципами організації спільного братства, а статут закладав міцні правові підвалини для організації роботи та дозвілля підмайстрів. Поручників, які наважились відступити від встановлених положень або втекти з міста, чекали фізичні покарання чи матеріальні стягнення воском і готівкою. Підмайстри мали своїх старших, котрі очолювали братство і обирались на щорічних зборах всіх підмайстрів. Старшого підмайстра обирали майстри, а молодшого – підмайстри. Мешкати підмайстри мали в окремій господі та кожні два тижні проводити збори. Господа була центральним місцем товариського життя кравчиків, які проводили тут вільний від роботи час. Мандрівні підмайстри, які прибували до Львова, повинні були зупинитися у господі і чекати доти, поки їх покличе котрийсь із майстрів собі в помічники. Статут братства підмайстрів гарантував кравчикам певні соціальні права в разі хвороби. Зокрема, братчики мали опікуватися хворими і позичати їм гроші на лікування. Через статут майстри вимагали також, щоб їхня челядь не йшла працювати до партачів – позацехових ремісників у Львові чи на монастирських і шляхецьких юридиках. Робочий час кравецьких підмайстрів тривав найдовше – 15-16 годин на добу, хоча оплата праці не була високою порівняно з платнею представників інших ремесел. Кравецький цех у Львові був спільним місцем праці для представників двох етно-конфесійних громад міста – поляків та українців. Відповідно, до братства підмайстрів також входили представники панівної та автохтонної нації. Однак статут братства не містить положення, які б інформували про права та обов'язки кравчиків різних конфесій. Очевидно, що національні та релігійні відмінності не мали суттєвого впливу на товариське співжиття братчиків, проте вони не дозволяли братству підмайстрів виступати єдиним впливовим центром та ефективно відстоювати свої інтереси, що також було на користь майстрам.

Таким чином, братство кравецьких підмайстрів виникло у Львові з ініціативи кравчиків, які прагнули організувати своє буття за зразком західноєвропейських ремісничих корпорацій, однак для цього потрібна була беззаперечна згода керівництва та членів кравецького цеху, які втручалися у всі сфери діяльності й побуту підмайстрів. Через надання (1491 р.) та підтвердження (1646 р.) статуту кравецьким підмайстрам, цех намагався вгамувати запальний потенціал молоді, що прагнула збільшення платні та чітко окреслити права і обов'язки своїх челядників; дав можливість відчутти себе частиною єдиного цехового організму з окремою структурою у формі братства, що функціонувало з «доброї волі» цехового керівництва і під його опікою.

Структура родинних домогосподарств мешканців містечка Пирятин у 30-х рр. XIX ст. (за матеріалами сповідного розпису соборної Різдва-Богородицької церкви 1838 р.)

Подгорна Анастасія

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
podgonayaa95@gmail.com

Дослідження стосується проблематики історичної демографії та історії родини.

Актуальність теми зумовлена, по-перше, недостатньою кількістю емпіричних

досліджень з цього питання. Наразі відбувається повернення інтересу до питання структури домогосподарств, особливо щодо території Східної Європи, так як, за зауваженнями польського дослідника М. Шолтисека, погляд на Східну Європу як на однорідну територію побутування ранніх шлюбів та великих родин сформувався через відсутність окремих емпіричних досліджень цих теренів. Зараз, особливо завдяки роботам цього історика відбувається перегляд запропонованої концепції у напрямку визнання різноманітності території Східної Європи за моделлю шлюбної поведінки населення.

На сьогодні існують окремі дослідження різних українських територій для XVIII ст., проте відсутні праці щодо XIX ст. Накопичення практичних розвідок дасть змогу простежити, чи відбулися якісь зміни і їх динаміку. Також слід зауважити, що більшість досліджень стосуються сільського населення (виключення – м. Полтава), у даному ж випадку розглядається повітове містечко.

Історіографія включає праці П. Ласлетта, М. Шолтисека, українських істориків М. Крикуна, Ю. Волошина, О. Сакала. Головним джерелом для дослідження є сповідний розпис соборної Різдно-Богородицької церкви м. Пирятин за 1838 р.

В основу роботи було покладено класифікацію родин П. Ласлетта, також розраховано середню заселеність дворів прихожан Різдно-Богородицької церкви Пирятин, середній розмір родини (загалом та окремих типів).

Так, всього у парафії соборної Різдно-Богородицької церкви Пирятин налічувалося 239 дворів, у яких проживало 498 родин. З усіх пронумерованих дворів близько третини замешкувало по одній родині, загалом же більш поширеним було проживання двох-трьох сімей в одному дворі. Середня заселеність двору складала 8,6 осіб (коливалася від 8 осіб у дворах духовенства та міщан до 9,7 серед так званих приказних). Грубо підраховане середнє число осіб на сім'ю складало 3,6. Цей показник є досить низьким, набагато меншим показників сільського населення (у селах Лубенського полку у останній чверті XVIII ст. середній розмір родини складав від 8 до 12 осіб, у селах Стародубського полку – близько 8,9 осіб), і загалом ближчим до міського населення (у м. Полтава – 4,7 осіб).

Розподіливши ці родини згідно з загальноприйнятою в історичній демографії класифікацією П. Ласлетта, ми виявили, що найпоширенішою у Різдно-Богородицькій парафії була мала нуклеарна родина (321 сім'я чи 64,5 %). Абсолютна більшість нуклеарних родин складалася зі шлюбної пари з дітьми, далі за кількістю йшли шлюбні пари без дітей, вдови з дітьми та вдівці з дітьми. Розмір нуклеарної родини найчастіше становив від 2 до 5 осіб (разом 82,6 % родин). Максимальний розмір нуклеарної родини становив 8 осіб – таких сімей у аналізованій парафії було всього 5, що становить 1,5 %. Нуклеарні сім'ї становили абсолютну більшість серед усіх соціальних станів, проте найбільшою їх частка була серед військових (86,6 %), а найменшою – серед поміщицьких селян (56,4 %) та духовенства (50 %).

Наступною за поширеністю була мультифокальна родина, яких у парафії було 66 (13,5 %). За своєю структурою в основному це були сім'ї з низхідними другорядними ядрами (найчастіше – батьки з кількома дітьми, один з синів одружений) та братські сім'ї. Розміри мультифокальних родин також були невеликими – найчастіше вони налічували від 5 до 9 осіб (79,7 %), що в цілому співпадає із середньою заселеністю двору. Найбільшою за розміром була родина, що складалася з 13 осіб – за своєю структурою вона була братською та складалася з двох одружених братів, в одній парі було 4 дитини, а в іншій 5. Найбільше мультифокальних сімей було серед козаків (19 %), поміщицьких селян (15,2 %) та міщан (15 %).

Дещо нетипово виглядає висока частка одинаків у аналізованому суспільстві – вони були третім за кількістю типом сімей (12 %). Ця категорія складалася в основному з поміщицьких селян (на 70 %).

Наступну позицію займали розширені родини – 7 % (36 сімей). Більшість з

них становили сім'ї з низхідним розширенням (22 сім'ї), далі йшли родини з бічним розширенням (13 сімей) та лише одна родина мала висхідне розширення. За розмірами розширені родини також були невеликими і найчастіше налічували від 3 до 6 осіб (91,8 %), а найбільша частка їх налічувала 4 особи (27,8 %).

Найменшою у аналізованій спільноті була частка безструктурних родин (3 % – 15 сімей). У всіх випадках вони складалися з неодружених братів і сестер, що проживали разом.

**На шляху до модернізації міста:
зміни у просторі містечок Східної Галичини др. пол. XIX – поч. XX ст.
Сапацинська Юлія**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
sapajulia93@gmail.com*

Центральним питанням дослідження є простеження змін, які відбулись у просторовому розвитку містечок Галичини під впливом модернізаційних процесів і були покликані відповідати на їх виклики. Розглядаються зміни в забудові міст, характер і призначення нових споруд, кварталів і зон міського простору, а також питання символіки, яка в досліджуваній період стає виразним елементом формування національних ідентичностей. Основними джерелами стали матеріали тогочасної періодики, спогади місцевих діячів XIX ст., родинна кореспонденція, літературні твори, краєзнавчі розвідки та візуальні джерела, зокрема поштівки. Візуальні джерела не лише відтворюють тогочасні образи містечок, а й дозволяють «прочитувати» міський простір під різними кутами зору.

Галицьке провінційне місто було локальним простором, одночасно відкритим і обмеженим для зовнішніх впливів. Ця локальна спільнота вже являла собою певний соціальний організм, який розвивався за власними законами, що з одного боку співвідносилися з макроісторичними процесами у столицях провінції та держави, а з іншого мали відмінності, індивідуальне обличчя, адже кожне місто жило в руслі властивої лише йому орбіти.

У Галичині було небагато відносно великих міст і лише деякі з них розвивалися як промислові. Значно поширенішими були міста й містечка середніх та малих розмірів, які утримували тісний зв'язок із навколишньою сільською місцевістю, що, своєю чергою, зумовлював тісне переплетення традицій з модерном. Урбанізаційні процеси в тогочасній Галичині рідко були стрімкими, а швидка урбанізація здебільшого мала певну причину. Так, відомий приклад «драматичної урбанізації» Стрия, який був перебудований внаслідок пожежі та завдяки державним інвестиціям набув цілком сучасного вигляду, що, своєю чергою, спричинило його стрімкий розвиток. Іншим прикладом є місто Борислав, де урбанізація була тісно пов'язана з промисловим розвитком у результаті розробки нафтових родовищ.

Галицькі містечка мали вигляд традиційний для центральноєвропейських міст, що управлялися на засадах маґдебурзького права. Модернізаційні зміни в забудові в досліджуваній період включали зміну комунікацій (поява залізниць і вокзалів), розбудову адміністративних і судових споруд, інколи створення нового адміністративного центру, мережі освітніх закладів, житлових кварталів для середніх і нижчих верств, відпочинкових зон, закладів для дозвілля тощо. Моделлю-калькою залишалася забудова Львова. Серцевиною міста була площа Ринок, де, як правило, було організовано місце для торгу, стояла ратуша з міським годинником, у якій знаходився маґістрат. Від площі відходили кілька центральних вулиць, де розташовувались торгові об'єкти, кав'ярні, готелі. На окраїнах містечок почали формуватися робітничі квартали.

Оборонні споруди втратили значення, часто були розібрані. Замки ставали місцем постою австрійських військ, деякі – резиденціями аристократів, окремі занепадали, перетворювалися в музеї. Оборонне призначення втратили й річки, які впливали на

розташування господарських споруд, організацію відпочинкової зони тощо. Натомість важливими осередками ставали палаци аристократів, збудовані згідно з останніми тенденціями в архітектурі та оснащенні, які задавали моду та формували смаки міщан. Заможні аристократи інвестували також у створення промислових підприємств. Будівництво власного житла могли собі дозволити як заможні міщани, що працювали в господарській сфері, так і представники інтелігенції, передусім адвокати й лікарі.

На формування міського простору впливав і національний склад мешканців міст. З'являлися релігійні та світські споруди, що мали символічне національне призначення, або ж національна символіка чи її елементи розміщувалися на певних спорудах. Сакральні споруди в умовах формування модерної національної ідентичності набували також значення національних символів, оскільки в Галичині національні поділи значною мірою відповідали конфесійним. У містах з'являлись символічні місця чи об'єкти, поблизу яких відбувалися національно-патріотичні заходи.

Міський простір формувався й у процесі організації відпочинкової зони. Часто для відпочинку міщан створювали парки, в яких окрім прогулянок проводили виставки, маніфестації та віча, тобто рекреаційний і громадський простори могли переплітатися. Відпочинкові зони визначали міський простір у курортних містечках, як-от Косів чи Трускавець.

Поза межами дому уявлення мешканців про своє місто складались з різноманітних елементів, які вони бачили дорогою до роботи, під час відпочинку та зустрічей. Під впливом модернізаційних змін частиною публічного простору міста стала сфера послуг. Самобутній вигляд міста формує сукупність усіх типових ознак, що становлять матеріальну і духовну основу міської культури. Театри, кафе, готелі, крамниці – це все впливало не лише на зовнішній вигляд міста, але й формувало світобачення містянина, залишаючись важливою ознакою протікання модернізаційних процесів всередині міста.

Міський простір формувався навколо і задля мешканців міста. Кожне місто мало свій простір, силует, характер, екстер'єр і навіть свій стиль. Мешканці відчували ці явища по-своєму, відмінно від приїжджих людей. Для них кожна будівля в місті наповнена символічним змістом, який не завжди зрозумілий чужим. Елементи міського простору можуть відображати спільні настрої й очікування мешканців; добре організовані в зоровому відношенні, вони набувають особливої виразності. Таким чином, місто можна одночасно бачити і «читати».

***Катеринославський лікар І. В. Лешко-Попель (1860-1903):
штрихи до біографії та ушанування пам'яті***

Чекаліна Світлана

ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

vyisokovoltniyamayonez@gmail.com

У доповіді йдеться про знамениту постать Катеринослава на зламі XIX–XX ст., надзвичайно популярного у місті лікаря, який, на жаль, майже забутий сучасниками – І. В. Лешка-Попеля. Любов пацієнтів та міської бідноти він заслужив своїми гуманістичними переконанням: безкоштовно лікував нужденних та навіть допомагав їм матеріально. Тому лікар отримав прізвисько «друг знедолених».

Актуальність дослідження визначається тим, що ця непересічна особистість мало представлена в українській історіографії (статті В. Лазебник, О. Редькіної) та перебуває на периферії наукового студіювання. Між тим існує чимало наративних джерел, де йдеться про професійну діяльність Лешка-Попеля. Зокрема це численні некрологи, надруковані на шпальтах катеринославських газет після передчасної смерті лікаря у 1903 р.

Аналізуючи їх, можна дізнатися не тільки про основні віхи життя І. Лешко-Попеля, а й про неординарні випадки з його професійної практики. У статтях про похорони добродійника простежується репрезентована реакція як рядових міщан, так і еліти

Катеринослава на цю сумну подію. Похорони лікаря були чи не наймасовішими за всю історію міста: в останню путь його пішло провести кілька десятків тисяч жителів міста.

У 1904 р. задля вшанування пам'яті Лешко-Попеля вийшов друком біографічний нарис А. Авчіннікова, де було описано життя знаменитого медика. Чимало інформаційну цінність мають фотодокументи – фотографії самого Івана Васильовича та його родини. Цікаві данні про свого знаменитого предка у ході проведеного нами інтерв'ювання повідомила його правнучка Ірина.

Мета доповіді полягає у тому, щоб окреслити катеринославський період життя відомого лікаря, який тривав 17 років, та охарактеризувати меморіалізацію цієї постаті у Катеринославі-Дніпропетровську-Дніпрі.

Народився І. В. Лешко-Попель 17 вересня 1860 р. в Рогачові Могильовської губернії. Навчався в Могильовській гімназії, яку закінчив в 1879 р. та вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. У 1883 р. він перейшов на 3 курс Військово-медичної академії, вирішивши присвятити своє життя лікуванню людей. Його гуманістичні переконання проявилися вже у той час: перебуваючи на літніх вакаціях, студент надавав безкоштовну медичну допомогу хворим.

12 листопада 1886 р. І. В. Лешко-Попель отримав звання лікаря, а 30 листопада був зарахований молодшим лікарем в 54-й кадровий батальйон (пізніше Перекопський полк), який дислокувався в Катеринославі. Солдати любили свого нового лікаря за добре ставлення до них.

З лютого 1887 р. Івана Васильович став земським лікарем в Катеринославі. В тодішньому Катеринославі медицина була поставлена погано. Існувало багато приватних лікарів, які за свої послуги брали великі гроші, а лікувати хворих з нижчих верств суспільства, а тим більше бездомних, було для них неприйнятно. Через це багато незаможних йшли саме до Івана Васильовича, який завжди вирушав на виклик.

Коли було прийнято рішення встановити безкоштовні нічні чергування лікарів в місті, Лешко-Попель відразу зголосився чергувати, – він знав, як це було необхідно людям, особливо бідним, у яких не вистачає грошей ні на що. Два рази на тиждень Іван Васильович проводив безкоштовні хірургічні операції. З 1888 р. І. В. Лешко-Попель був членом Катеринославського медичного товариства, заснованого у вересні 1874 р., а з виникненням в місті відділення Петербурзького товариства взаємодопомоги займав пост одного з трьох суддів честі.

Іван Васильович запам'ятався тогочасним містянам як добра та чуйна людина, яка завжди прийде на допомогу. Чимало коштів, зароблених лікуванням заможних пацієнтів, витрачалися на потреби бідноти. У некрологах та біографічному нарисі приводиться чимало спогадів про його доброту та безкорисливість. Наприклад, лікуючи одного тяжко хворого офіцера, Попель дізнався, що нічим платити за подальше навчання його дітей, і, не відкладаючи справи, поїхав до голови опікунської ради гімназії й завдяки своєму особистому знайомству добився для них стипендії.

Матеріальне становище І. Лешко-Попеля не дозволяло купити будинок для себе та родини, тож він вдовольнявся найманим житлом. Але одна з його пацієнток попросила якомсь придивитися для неї тихий і затишний будинок з садом, оскільки він усюди їздив по місту, відвідуючи хворих. Іван Васильович знайшов такий і жінка купила те, що хотіла. Невдовзі вона померла і з'ясувалося, що будинок вона заповіла лікарю.

Життя Івана Васильовича трагічно обірвалося у 1903 р.: він заразився під час операції від пацієнта та через кілька днів помер від зараження крові. Вдячні містяни вирішили увіковічити його пам'ять. Катеринославська міська дума постановила влаштувати на околиці лікарню імені І. Лешко-Попеля, а медичне товариство постановило організувати товариство піклування над бідними хворими на його честь, але ці плани не були втілені у життя.

Підводячи підсумок, зазначимо, що на тривалий час про видатного лікаря забули, але у 2010-х рр. керівництво, професорсько-викладацький склад та студентство нашого ВНЗ

вшанували непересічного медика. Зокрема, на його честь названа щорічна всеукраїнська конференція «Лешко-Попелівські читання», присвячена історичним аспектам української та світової медицини, видатним медикам минулого, деонтологічним та біоетичним проблемам, історії волонтерства.

***Ліквідація Нової Січі в контексті геополітичних перетворень
в чорноморському регіоні***

Шабетя Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Oksana.shabetia@gmail.com

Особливість роботи полягає в тому, що вона є спеціальним дослідженням, яке присвячене комплексному вивченню проблеми ліквідації Нової Запорозької Січі та господарства Запорозьких Вольностей. В роботі прослідковано причини ліквідації Запорозької Січі та розглянута роль розвитку і становлення системи землекористування на території Запорозьких Вольностей, окреслено господарські напрямки розвитку. Автором розглянуто особливості російської та турецької торговельної політики та її вплив на запорозьких землях.

Проблема роботи полягає у відсутності комплексного дослідження у вітчизняній історіографії, де було б прослідковано розвиток впливу господарства на загальноекономічну ситуацію в Наддніпрянській Україні, що в подальшому і призвело до руйнування Запорозької Січі. Проблемою також є і те, що в літературі наразі відсутня єдина думка щодо розвитку земельного фонду Нової Запорозької Січі. Слід зауважити, що земля здавна була основою господарчого процесу та об'єктом боротьби. Також автор прослідкує в даній роботі еволюцію спроб відмежування запорізьких козаків від території Російської імперії, а сама спроба встановлення чіткого кордону вже є показником прагнення до створення власної держави.

Джерельна база представлена актовими, діловодними та наративними джерелами, перш за все чотирьохтомним Архівом Коша Запорозької Січі, який був виданий під редакцією Л. Гісцової, Л. Демченко та ін. Опубліковані діловодні документи з даної теми зустрічаємо в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей», які вийшли друком протягом 1844-1912 рр. Наративні джерела представлені мемуарами, щоденниками, подорожніми записками та різноманітними письмовими оповіданнями. До таких належать «Щоденник подорожі в південну Росію академіка С.-Петербурзької Академії Наук Гільденштейна в 1773-1774 рр.». Також представлені подорожні записки В. Зуєва, свідчення російського військового інженера князя С. Мишецького та С. Зарульського. До письмових оповідань слід віднести спогади, що одержали найменування «Усна оповідь колишнього запорожця, жителя Катеринославської губернії та повіту, села Михайлівки, Микити Леонтієвича Коржа».

Аналіз праць дає змогу виділити кілька історіографічних періодів у розробці досліджуваної теми. Перший період охоплює пер. пол.40-х рр.ХІХ ст. – поч. ХХст. (дореволюційна історіографія). Серед перших монографічних досліджень слід відмітити працю дослідника південного краю А. Скальковського «Історія Нової Січі», побудовану на матеріалах архіву Коша Запорозької Січі. Його робота була продовжена Д. Яворницьким. Другий період розробки теми охоплює 20-80-ті рр. ХХ ст. (радянська історіографія) і характеризується впливом на історичну науку ідей марксизму. Вагомий внесок у дослідження теми на цьому етапі зробив М. Слабченко, М. Тищенко, М. Кириченко та В. Голобуцький. Сучасний період охоплює 90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. і характеризується якісними зрушеннями та змінами в історичній науці, коли активізуються дослідження багатьох сфер історії українського козацтва, серед яких праці С. Андреевої, О. Мірущенка, В. та О. Пірко.

Метою роботи є аналіз розвитку господарських процесів Запорозжя. Автор хоче простежити їх еволюцію та виявити їх вплив на геополітичне положення Запорозької

Січі в чорноморському регіоні. Методологічною основою роботи стали принципи об'єктивності та історизму. Під час проведення дослідження були застосовані як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи, такі як історико-генетичний, історико-системний та кількісний. В даній праці одним із методологічних напрямків є мікроісторія. Також в роботі будуть представлені певні доробки у царині економічної історії. При аналізі ізоляціоністських ідей застосовувалися методи індукції та дедукції. Поряд з цим було використано міждисциплінарний принцип, що допомогло поглянути на проблему у ширшому контексті. Окрім цього, при порівнянні мемуаристики було використано компаративний метод, який дозволив співставити бачення подій очима козацьких діячів з російськими чи турецькими, що дозволило максимально об'єктивно оцінити ситуацію на запорозьких землях.

Вивчення впливу ліквідації Нової Січі в контексті перетворень в чорноморському регіоні дає змогу прослідкувати як зароджувалось, розвивалось і в кінцевому рахунку занепало запорозьке землеволодіння та землекористування. Ми зможемо побачити як ділились земельні ділянки та хто володів найбільшими земельними наділами. Завдяки соціальній історії розглядаємо початок класового розшарування на території Війська Запорозького. Перспективним напрямом у вивченні даної теми є визначення видів та особливостей торгівлі, що були притаманні для Нової Січі. Це дасть змогу окреслити території, де поширилася запорозька торгівля.

Вивчення особливостей останнього періоду існування Вольностей Війська Запорозького цікаве тим, що дає змогу розширити уявлення про економічний устрій південної частини Наддніпрянщини та має потенціал для його порівняння з устроєм, що склався на той час в Російській імперії (розвиток господарства без кріпацтва та з ним). Це допомагає виокремити та проаналізувати додаткові причини знищення Січі.

Підсумовуючи викладене, слід виокремити три основні етапи еволюційного розвитку Нової Січі: промисловий, з екстенсивними формами ведення господарства; промислово-скотарський, за переваги скотарства; скотарсько-хліборобський, де з'являється і набуває поступового розвитку землеробство (тривав дуже короткий період – до знищення Нової Січі – та не встиг розвинутися через брак часу). Слід звернути увагу на взаємозв'язок між розвитком тогочасного господарства січовиків та постійно зростаючим невдоволенням російської влади існуванням Запорозьких Вольностей. Подальший курс Російської імперії на колонізацію причорноморських степів істотно вплинув на хід геополітичних перетворень у чорноморському регіоні протягом др. пол. XVIII ст.

РОЗДІЛ X
НОВІТНЯ
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Бахмутська «камера смерті»: вирішення єврейського питання**Булгакова Владислава***Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди**bulgakovavladik@gmail.com*

Трагедія єврейського населення залишається актуальною і на сьогодні, адже це явище принесло безліч невинних жертв, прізвища яких далеко не всі вдалося встановити. Навіть зараз, через багато років, ми повинні пам'ятати та вивчати такі масштабні трагедії як Голокост, задля того, щоб ніколи не повторити помилок минулого, виховувати толерантне ставлення до інших народів та етносів у молодого покоління, боротися з агресією, яка, на жаль, має місце і в сучасному суспільстві. До того ж, Голокост в м. Бахмут є недостатньо вивченим явищем та потребує подальшої роботи з джерелами.

Історіографія дослідження представлена роботами сучасних істориків, які займалися вивченням цієї проблематики, а саме: В. Ф. Черепков «Камера смерті», О. Л. Казаков, С. І. Татарinov «От «черты оседлости» к Холокосту», С. В. Федяєв, І. А. Корнацький та інші. Серед джерел інформативною та актуальною є збірка статей, архівних даних та спогадів періоду окупації Бахмута «Заповідаємо вам пам'ять» автора С. Н. Сикварової, та «Книга скорботи», що знаходиться біля меморіалу «Стіна плачу», на території заводу «Артвайнері». Серед періодичних видань, що були опрацьовані, – газета «Бахмутський вісник» (1940-1942 рр.)

Наукова новизна дослідження полягає у роботі з малоопрацьованими архівними документами, періодичними виданнями, спогадами та листами, що збереглися.

В 1942 р. близько 3 тис. осіб (серед яких більшість були єврейського походження) загинули від рук німецьких загарбників в алебастровій шахті (нині територія заводу «Артвайнері»). Звичайно, розміри цієї трагедії в порівнянні з масштабним київським Бабиним Яром або харківським Дробицьким Яром є незначними, але «бахмутський Бабин Яр» належить до дрібних і непримітних місць трагедії і не може бути забутим. Саме тому, спираючись на політику пам'яті, історія трагедії у Бахмуті повинна вивчатися.

7 січня 1942 р. газета «Бахмутський вісник» надрукувала так зване «звернення» міського голови, колишнього учителя німецької мови Головняка: «В цілях ізолюваного розміщення усі євреї повинні зібратися 9 січня в міському парку в колишній будівлі НКВС ...дозволяється мати з собою багаж в 10 кг запас продовольства на 8 днів... Мають бути здані ключі від квартир з вказівкою прізвища і адреси... Євреї, що працюють на роботі, повинні звільнитися». З 9 до 11 січня в підвалах будівлі НКВС без води і їжі знаходилося понад 3 тис. осіб. Городяни намагалися наблизитися до них, кидали у вікна грудки снігу, шматки хліба. Поліція та німецькі конвоїри стріляли в повітря і відганяли людей.

Незважаючи на загрозу розстрілу, багато хто з міських жителів приховував у себе євреїв, наприклад, сім'я Скибиних та сім'я Чистякових.

11 січня частина євреїв вночі в критих «машинах-душегубках» була вивезена до алебастрових шахт, інших під конвоем німців і поліції приганяли туди пішим ходом. У камері № 46 було замуровано живцем близько 3 тис. чоловіків, жінок, підлітків, маленьких дітей. Багато людей, яких заганяли в алебастрову камеру № 46, вже було поранено, вони були ослаблені від голоду. Також було багато дітей, яким німецькі солдати мастили губи отрутою; дорослих розстрілювали у натовпах. Звісно, що люди, які знаходились позаду, залишалися живими, а це означало, що пізніше вони були заживо замурованими в тій камері...

Отже, вирішення єврейського питання в м. Бахмут Донецької області не залишає в спокої небайдужих людей і зараз. Свідків тих подій знайти тепер важко, але є можливість працювати зі спогадами, мемуарами, листами, тощо. На сучасному етапі вшанування пам'яті жертв Голокосту в Бахмутському районі відбувається щорічно біля меморіалу, який був відкритий завдяки ініціативі сучасної єврейської общини.

Трагедія 1942 р., що принесла безліч жертв, продовжує вивчатися науковцями та

дослідниками. Її сумна історія передається наступним поколінням в межах політики пам'яті, аби не допустити повторення подібних трагедій.

***Друга світова війна в Україні: кінематографічна розповідь про минуле,
фільм як історичне джерело***

Гонтарська Ольга

*Інститут історії ім. Тадеуша Мантейфеля Польської академії наук
ogontarska@gmail.com*

У доповіді ми намагатимемося представити різні точки зору та зображення Другої світової війни, наявні в історичних, ігрових кінострічках, телевізійних серіалах і документальних фільмах, вироблених в Україні в період незалежності, від 1991 до 2017 р. Тема є частиною моєї докторської дисертації в Інституті історії Польської академії наук, яка буде присвячена зображенню історії в українському кіно. У дослідженні я використовую вищезгаданий відеоматеріал як джерело для вивчення сучасної історії, історичної пам'яті та різних наративів.

Я спробую представити основні методологічні інструменти та концепції, розроблені на основі фахової літератури в галузі джерелознавства (фільм як історичне джерело, П. Сорлін, П. Ферро, Г. Вайт) та в межах попереднього аналізу джерел. Основним припущенням є те, що історичні фільми – це джерело для вивчення історії (соціальної історії) часу, в якому вони вироблені, а саме – у період незалежності України. Необхідно брати до уваги контекст, а отже й актуальну історичну політику і дискурс влади та публіцистику, зокрема – огляди фільмів. Тут ми маємо на увазі дискурс середовища кінематографістів і критиків як еліти незалежної України.

Дослідження, згадані вище, включають різні види кінострічок. У статті використовується також документальне кіно, однак, тільки як виняток (фільм «Назви своє ім'я», режисер С. Буковський), як приклад матеріалу, відомого як в Україні, так і за її межами. Цей вибір пов'язаний методологічними інструментами, вимогами цілісності, яка змушує використовувати матеріали, в яких ті самі риси відносяться до виробництва та цільової групи.

У своїй доповіді я хочу підкреслити низку зображень Другої світової війни – події переломних моментів і відносин між етнічними і національними групами на землях сучасної України. Серед цих тем буде зображення Української повстанської армії (фільми «Останній бункер», «Один – в полі воїн», «Залізна сотня», «Далекий постріл»), депортація кримських татар («Хайтарма», режисер А. Сеїтаблаєв) і Голокост («Ізгой», режисер В. Савельєв).

Щоб представити складність досліджень про історію України зображену в кіно, я звертатимуся також до вибраних прикладів періоду до 1991 р. Це стосується як радянського кіно («Високий перевал», режисер В. Денисенко), так і світової кінематографії з американським міні-серіалом «Голокост» (1978 р., режисер М. Чомскі), де зображена історія трагедії Бабиного Яру.

У доповіді обговорюються питання наявного рівня обізнаності суспільства щодо вищеназваних стрічок, як в Україні, так і поза її межами. Ми будемо обговорювати питання фінансової підтримки кіновиробництва державою, питання ролі фільмів у історичній освіті. Все буде вказано в контексті наслідків колоніальної радянської політики та сповільненої трансформації системи як ключового фактору формування реальності в новітній історії України. У статті зверну увагу також на проблему недостатнього вивчення ролі культури в формуванні історичної пам'яті, розриву між офіційним історичним наративом (підручниками, історичними музеями, особливо беручи до уваги історичні музеї Києва), дискурсом влади і зображеннями у текстах культури, які будуть предметом аналізу у доповіді.

Основною метою дослідження буде представити низку образів минулого, які створені протягом цього періоду та є дотичними до теми історії України у Другій

світовій війні. Ключовою тут буде динаміка змін, контекст дискусії про минуле в Україні і офіційна історична політика. Займаючись дослідженнями, я помітила, що занадто мало уваги приділяється текстам культури в історичних дослідженнях. Надзвичайно важливо буде звернути увагу на нові джерела в дослідженнях з новітньої історії, які потребують розробки відповідного методологічного підходу. Їхня роль може виявитися вирішальною для захоплення та реєстрації механізмів, які формували осмислення минулого в Україні з самого початку незалежності.

**Трансформація монархічних поглядів депутата Державної думи
від Волинської губернії В. В. Шульгіна**

Коробчук Анна

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
korobcukanna@gmail.com*

Василь Віталійович Шульгін – «монархіст», «білий», «чорносотенець», «антисеміт». Саме такі кліше були прив'язані до цього політичного діяча за радянських часів. Однак чи дійсно вони характеризують зміну поглядів В. В. Шульгіна крізь призму його політичної діяльності у Державних думах?

Актуальність роботи зумовлена тим, що цього року виповнюється 140 років з дати народження В. В. Шульгіна. У сучасному світі особливої актуальності набувають дослідження, в котрих вивчаються трансформації ідей та світогляду громадських діячів. У зв'язку з цим варто зазначити, що нині відсутня єдина систематизована наукова праця, яка б відображала життєвий шлях та політичні ідеї В. В. Шульгіна як в українській, так і в пострадянській історіографії загалом. Хоча, у 2013 р. Д. Жуковим була зроблена спроба систематизації власних архівів, які були накопичені під час особистих розмов із Шульгіним. Однак, ця праця, під назвою роман-хроніка «Сни Шульгіна», має здебільшого мемуарний характер.

Для написання роботи були використані такі види джерел: законодавчі та нормативно-правові акти, джерела особового походження, літературні твори. Серед них варто звернути увагу на наступні:

- Маніфест 17 жовтня 1905 року «Про вдосконалення державного порядку» був підписаний імператором Миколою II як поступка, яка була викликана загальними невдоволеннями діями Уряду, а також поразкою у російсько-японській війні. У ньому були обіцяні громадянські свободи і декларувалися наміри скликання парламенту (Державної думи);

- стенографічні звіти Державної думи II-IV скликання є одними з найважливіших джерел з історії російського парламентаризму дореволюційного часу. Вони дають можливість ознайомитися з виступами як Шульгіна, так і інших депутатів, що робили свої доповіді з тих чи інших питань;

- твір В. В. Шульгіна «Роки» містить фрагментарні дані про його діяльність у Державній думі. У цій книзі автор крізь призму прожитих років розкриває свою точку зору на розглянуті питання та акцентує увагу на окремі уривки зі стенограм Державної думи, що дає можливість для ширшого аналізу, зіставляючи їх з офіційними стенографічними звітами, які мають повний варіант виступів.

У дослідженні використовувались такі методи: порівняльно-історичний, аналогії, аналізу, узагальнення, класифікації, індукції.

В. В. Шульгін вступив до лави депутатів як переконаний монархіст. Сутністю монархізму він вважав поєднання ідеї законності, здійснюваної через Державну думу з державною національною ідеєю. У 1907 р. він почав свою політичну діяльність в складі Державної думи. Зі спогадів ми бачимо, як важко йому було визначитися зі своїм місцем в Таврійському палаці. Однак, у підсумку він посів місце поруч з представниками правої партії, проте справжніх однодумців серед них він так і не знайшов. Достатньо поглянути на виклики: «змія очкова», «погано шитий сюртук» та ін., що лунали в адресу

депутата. У Третій думі він остаточно закріпився за представниками «російських націоналістів». Депутати цієї політичної сили активно підтримували В. В. Шульгіна, що відображено в стенографічних звітах. Шульгін виступив одним з ініціаторів створення Прогресивного блоку, який об'єднав представників кількох політичних сил, що зробили спробу консолідувати власні зусилля заради блага держави в трагічні для неї часи. Активно критикуючи уряд, він принципово не розглядав постать імператора. Однак, коли імператор виявився неспроможним на будь-який вплив в державі, Шульгін відкрісся від ідеї династичного монархізму. Проте він не відкидав того, що лише сильна впливова людина з всенародною підтримкою повинна бути в країні як самостійна гілка влади.

Таким чином, ми можемо простежити трансформацію політичних поглядів В. В. Шульгіна, що протягом його перебування на посаді депутата Державної думи еволюціонували від принципово монархічних до поміркованих. Подібна світоглядна трансформація відбулася як через тривалі пошуки цим депутатом близької за поглядами депутатської групи, так і через величезні зміни, що відбулися в усіх сферах життя Російської імперії в останні роки її існування.

***Пам'яткоохоронна діяльність в Українській Державі П. П. Скоропадського:
структури та напрямки роботи***

Новак Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Novack_A@ukr.net

За часів існування Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) відбулося чимало зрушень в сфері культурної політики, в тому числі в галузі охорони пам'яток минулих епох. З метою вивчення основних форм та напрямів роботи зі збереження історико-культурного надбання, необхідно з'ясувати цілі та визначити основні задачі тодішніх пам'яткоохоронних інституцій. Важливим завданням залишається дослідження особливостей взаємовідносин профільних структур із представниками громадськості, оскільки цей аспект тогочасної пам'яткоохоронної роботи зазвичай є недостатньо висвітленим у вітчизняній історіографії.

Джерельна база представлена передовсім актовими та діловими документами, джерелами особового походження (спогади Ф. Л. Ернста, Ф. І. Шміта та С. А. Таранушенка).

В центрі уваги вітчизняних дослідників зазвичай знаходиться характеристика основних заходів діяльності Гетьманату в пам'яткоохоронній сфері (зокрема, у працях О. М. Нестулі, О. А. Денисенко, В. А. Купрійчука). Деякі праці присвячені активності відповідних органів на міжнародній арені (С. І. Кот, В. І. Акуленко, О. І. Лупандін).

Зміни, що мали на меті реорганізацію існуючої системи профільних інституцій, було розпочато з ухвалення 21 червня 1918 р. закону, що перетворював Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва на Головне управління мистецтва і національної культури (ГУМНК). Як і в попередній період, провідна пам'яткоохоронна структура підпорядковувалася освітньому відомству (Міністерству народної освіти та мистецтва). В складі ГУМНК були наявні секції різного спрямування, що мали забезпечити комплексну охорону історико-культурного надбання (зокрема, виявлення, реєстрації та реставрації пам'яток, вивчення археологічної спадщини, організації музейної мережі тощо).

Окрім Головного управління мистецтва і національної культури, у реалізації своєї пам'яткоохоронної політики Гетьманат намагався спиратися й на структури, що діяли під орудою Церкви. Прикладом подібного співробітництва може бути діяльність Відділу охорони пам'яток церковної старовини при Міністерстві віросповідань на чолі із протоієреєм Йосипом Кречетовичем. Маючи налагоджені зв'язки зі служителями культу на місцях, Комітет поширював серед єпархіального духовенства ідеї наукової

реставрації споруд релігійного призначення замість безконтрольних перебудов, радив священнослужителям створювати при церквах музейні та бібліотечні зібрання. Головним управлінням мистецтва і національної культури разом із Відділом охорони церковної старовини при Міністерстві віросповідань до кінця осені 1918 р. було проведено реставрацію пошкоджених під час бойових дій та терористичних актів пам'яток у Києві. Процес взяття під охорону пам'яток старовини, що був розпочатий профільними відомствами за правління П. П. Скоропадського, не був завершений через антигетьманське повстання.

Чималу роль у пам'яткоохоронній діяльності за доби Гетьманату відіграли місцеві громадські організації (Київське та Подільське товариства охорони пам'яток старовини і мистецтв, численні церковно-археологічні товариства), що опікувалися спадщиною минулих епох. Зростання інтересу громадськості до вивчення пам'яток старовини на місцях за правління П. П. Скоропадського відображено у спогадах Ф. Л. Ернста та С. А. Таранушенка. Для справи збереження й популяризації спадщини минулих епох чимало зробила всеукраїнська мережа «Просвіт». Окрім поширення інформації щодо необхідності дбати про збереження пам'яток старовини, їхні представники докладали зусиль щодо вшанування пам'яті основних діячів української історії та культури, передовсім Т. Г. Шевченка.

Укладання Брестського миру (9 лютого 1918 р.) та необхідність вироблення засад мирного договору між Українською Державою та РСФРР чи не вперше за новітню українську історію актуалізували питання про повернення культурних цінностей. Серед семи комісій на україно-російських мирних переговорах 1918 р. була заснована й Культурна комісія при Українській мирній делегації на чолі із заступником міністра освіти П. І. Холодним. Одразу було вирішено вимагати повернення пограбованих більшовиками цінностей; за частину пам'яток пропонувалося виплатити радянській Росії їх вартість; за основу майбутнього повернення цінностей було вирішено покласти принцип збереження цілісності наукових та художніх збірок. Однак, попри діяльність Міжвідомчої комісії у справі повернення культурних цінностей з Росії та Культурної комісії при Українській мирній делегації на переговорах з РСФРР та численні зустрічі й обговорення різних шляхів повернення матеріальних цінностей, робота у цьому напрямі не принесла результатів.

Один із проектів мирного договору між РСФРР та Українською Державою («Проект пунктів основного договору»), що мав регулювати повернення цінних речей із території більшовицької Росії в Україну зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У ньому, зокрема, перераховуються категорії речей, що підлягають поверненню із російських державних та націоналізованих збірок. Це всі цінності, які були вивезені з території України до Росії (в тому числі з Галичини під час Першої світової війни); речі, котрі мають значення для української культури, історії, мови, письменства, мистецтва тощо.

Таким чином, за часів існування Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського відбулося чимало зрушень у пам'яткоохоронній сфері. Профільними структурами всеукраїнського та місцевого рівнів велася активна реєстрація та реставрація об'єктів історико-культурного надбання. Чи не вперше було поставлено питання про реституцію культурних цінностей, що були вивезені з території України. Однак, нетривалий час існування Гетьманату та перманентна внутрішня нестабільність не дали змоги реалізувати амбітних завдань, що були поставлені профільними пам'яткоохоронними структурами.

Замовчування, забуття, пригадування: формування колективної пам'яті про місто (на прикладі Жовкви в 1945-2017 рр.)

Пастернак Василина

Львівський національний університет імені Івана Франка

vasylynkapasternak@gmail.com

У дослідженні проаналізовано трансформації історичної пам'яті про місто Жовква Львівської області, що розташоване на українсько-польському прикордонні та свого часу вийшло за межі маленького провінційного містечка завдяки розташуванню в ньому резиденції короля Речі Посполитої Яна III Собеського. У досліджуваний період під впливом насамперед політичних обставин важливі сторінки з історії міста були замовчувані, спотворені або ж усунуті. Значною мірою це відбувалося через те, що значні пласти з історії Жовкви, які були пов'язані з польською та єврейською спільнотами, «не вписувалися» в офіційний гранд-нарратив радянського часу, згодом замінені історією, написаною з дискурсу українського національного руху. Ми стверджуємо, що у формуванні колективної історичної пам'яті мешканців Жовкви у другій пол. XX – поч. XXI ст. можна виділити кілька етапів: замовчування, забуття та пригадування.

У центрі дослідження поставлено питання, як взаємодіють «офіційні» версії історії з уявленнями локальної спільноти про своє минуле, зокрема з інформацією, яка передається через родинні перекази. Основними джерелами стали краєзнавчі розвідки з історії Жовкви, матеріали місцевого інформаційного простору, зокрема публіцистика (газет «Відродження» і «Жовківчанка»), діловодна документація (протоколи засідань міської ради), літературні твори, візуальні матеріали. Важливу групу джерел становлять матеріали усної історії та анкетування. Вони дозволяють простежити тяглість колективної історичної пам'яті, зафіксувати погляди та емоції мешканців, що вже за деякий час можуть бути підданими переоцінці ними ж самими. Для кращого розуміння трансформації пам'яті мешканців Жовкви було застосовано підходи усної історії, мікроісторії, історії повсякденності, історичної урбаністики.

Виключення з історичної пам'яті про Жовкву окремих важливих сторінок з історії міста стало можливим на базі соціально-демографічних процесів. Під час Другої світової війни була знищена єврейська громада Жовкви. У 1944-1946 рр. місто залишила більшість поляків. До майже пустого міста почали приїжджати нові поселенці: українці з навколишніх сіл, радянські функціонери, учителі, інженери та службовці зі Східної України. Вже в українсько-радянській версії історії було утверджено образ поляків як поневолювачів українського народу, а євреїв – як визискувачів українців. Щоб остаточно розірвати зв'язок із польською історією у 1951 р. місто навіть перейменували з Жовкви на Нестеров – на честь відомого російського пілота, який у 1914 р. загинув у бою неподалік Жовкви.

Елементи, що свідчили про багатонаціональну історію Жовкви, свідомо усували з візуального простору міста. Так, за свідченнями респондентів, «після війни радянські військові зацементували герб над входом у замок. Повивозили батальні картини з костелу Лаврентія до Львова, замальовали фрески Буцманюка в храмі Серця Ісусового, церкви позакривали... Зачищали все з багатокультурної історії». Наслідком стало фактичне «забуття» кількох століть історії міста, про які свідчили тільки архітектурні пам'ятки, що повністю змінили первісне призначення.

Ситуація змінилась наприкінці 1990-х рр., з одного боку, як наслідок поглиблення історичних досліджень, певної «моди» на вивчення локальної історії, з іншого, під впливом пожев'явлення транскордонних зв'язків. У місцевому інформаційному просторі з'явилися постійні сюжети з історії міста, почали проводитися конференції й конкурси («Шанувальник пам'яті Жовкви» – конкурс на фахову реставрацію чи догляд за пам'яткою на місці проживання), встановлення інформаційних таблиць з коротким викладом історії міста та пам'ятки; індивідуальні розвідки. Формуючи власні уявлення

про історію свого міста, жовківчани намагаються узгодити різні потоки інформації – національну історію, перекази, дані з медіапростору та культурних заходів тощо. Говорячи про історію, респонденти відзначають, що місто пройшло кілька етапів розвитку – перебування в складі Речі Посполитої, Австро-Угорщини, відносять Жовкву до «західного» типу історичного процесу, називають імена польських фундаторів міста та визнають їх роль у розвитку локальної спільноти.

**Контакти делегацій УНР та РСФРР
у площині Брест-Литовських переговорів (січень-лютий 1918 р.)**

Телічко Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

telichko_97@mail.ru

Переговори у Брест-Литовську та їх наслідки в значній мірі вплинули на долю українського державотворення. В цьому відношенні дослідження є досить актуальним як для вивчення історії Української революції 1917-1921 рр., так і для розуміння загальної картини взаємовідносин Української Народної Республіки (УНР) та більшовицької Росії. На прикладі Брест-Литовських переговорів можна визначити цілі радівської та більшовицької дипломатичних місій стосовно одне одного та прослідкувати зміни у ставленні сторін залежно від певних політичних подій.

Наукова новизна полягає у новому погляді на Брест-Литовські події завдяки співставленню різних видів джерел (переважно радянських і радівських спогадів).

В історіографії це питання розглянуто достатньо широко. У дослідженні були використані праці радянських дослідників І. І. Мінца, І. Б. Берхіна, Ф. Г. Зуєва. Бралися до уваги і праці представників української еміграційної історіографії – Д. Дорошенка та П. Феденка. Основою дослідження стали сучасні праці українських (В. Верстюк, І. Дацків, О. Лупандін) і російських дослідників (І. Міхутіна, О. Борисьонко) Але, не зважаючи на широку історіографічну традицію дослідження даних подій, деякі аспекти залишаються недостатньо висвітленими, а деякі – взагалі не досліджуваними.

Тематика має змістовну та репрезентативну джерельну базу. З діловодної документації були використані радянський збірник «Декрети Советской власти в XII т.» і сучасний український «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у II т.». У нагоді стали документи особового походження, а саме щоденники В. Винниченка, Є. Чикаленка, С. Єфремова. До уваги бралися документи партійних органів: збірники «Статьи и речи по вопросам международной политики» і «Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций КПСС». У ході дослідження були залучені матеріали з періодичних видань: київської газети «Нова Рада» і львівської «Діло». Велике значення мають мемуари діячів, що безпосередньо брали участь у переговорах: з радянської сторони – Л. Троцького, з радівської – О. Севрюка та М. Галагана.

Методологічна основа дослідження обумовлена переважним використанням історико-генетичного і порівняльного методів. Перший дає змогу визначити обопільне ставлення делегацій УНР і РСФРР. Другий надав можливість порівняти їх взаємовідносини та прослідкувати певну еволюцію.

Українська Народна Республіка і більшовицька Росія не бачили сенсу у продовженні війни з Четвертим союзом, тому на початку 1918 р. жорстко постало питання остаточного припинення бойових дій. Більшовики розпочали переговори першими у кінці грудня 1917 р. Вони намагалися позиціонувати себе як єдині представники усієї колишньої Російської імперії (включно з Україною, Доном, Кубанню і рядом інших територій, що не перебували під контролем Раднаркому).

Дізнавшись, що делегація РСФРР вже почала переговори у Брест-Литовську, керівництво УНР швидко сформувало власну делегацію у складі есерів В. Голубовича, М. Любинського, О. Севрюка і М. Полоза та есдека М. Левитського. 6 січня 1918 р.

українська делегація прибула до Брест-Литовська. На наступний день туди прибула більшовицька делегація на чолі з Л. Троцьким, яка від'їжджала до Петрограду за інструкціями і консультаціями з урядом.

На другому пленарному засіданні 10 січня постало питання визнання української делегації. На диво для українських дипломатів, Л. Троцький, посилаючись на право націй на самовизначення, визнав самостійність української делегації і навіть самостійність УНР. 12 січня те ж саме зробили і делегати від країн Четвертного союзу. Того ж дня Л. Троцький виголосив доброзичливу до України промову, де акцентував увагу на національній свідомості українського народу.

Проте згодом тактика Л. Троцького стосовно України змінилася. Більшовицькі дипломати, повернувшись до Петрограду, почали користуватися двома важелями тиску на українську делегацію. По-перше, це військові успіхи: вдалий наступ російських частин на Лівобережжі і більшовицьке повстання у Києві в кінці січня 1918 р. По-друге, це наявність новоствореного українського маріонеткового уряду – харківського Народного Секретаріату.

1 лютого Л. Троцький заявив, що делегація від Народного Секретаріату відтепер входить до складу російської делегації і влада в Україні зосереджується саме в руках харківського уряду, а Центральна Рада фактично влади не має.

О. Севрюк довго сперечався з Л. Троцьким і представниками харківського уряду Ю. Медведєвим і В. Шахрай щодо правомірності їх присутності на переговорах. Дипломатичну дуель завершила блискуча промова М. Любинського, у якій він доценту розкритикував двояку політику Л. Троцького і дискредитував харківський уряд. Таким чином, українська делегація остаточно порвала з більшовиками і надалі самостійно вела перемовини з представниками Четвертного союзу.

Отже, умовно можна поділити взаємовідносини делегацій УНР і РСФРР на два основні етапи. Перший етап відносин делегацій УНР і РСФРР (6 січня – 1 лютого) можна характеризувати як дружній, адже сторони визнали одне одного й демонстрували доброзичливе ставлення. Другий етап, починаючи з 1 лютого, відрізняється більш ворожим ставленням більшовиків до радівців і спробою позиціонувати харківський уряд, замість київського, як єдине джерело влади в Україні.

РОЗДІЛ ХІ
ІСТОРІЯ
СЛОБОЖАНЩИНИ

**Українська лінія оборони та роль однодворців
в заселенні Слобожанського краю****Воротинцева Олена***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
helenahr88@gmail.com*

В першій половині XVIII ст. територія Слобожанщини, як і весь південно-західний кордон Російської імперії, все ще потерпала від набігів кримських татар. У зв'язку з цим в 1730 р. Воєнною Колегією був виданий указ про підготовку проекту будівництва оборонної лінії від місця, де р. Оріль впадає в Дніпро, до р. Сіверський Донець. Проект дістав назву Українська лінія, а її автором був граф Фон Вейсбах, уродженець Богемії, що перейшов на службу до Петра Великого в 1707 р.

Варто зазначити, що тема даного дослідження мало освітлена в історіографії. Одним із перших дослідників Української лінії був військовий інженер Ф. Ф. Ласковський, який детально описав історію та стратегічне значення її будівництва. Велику увагу вивченню цього питання приділив Д. І. Багалій, особисто побувавши в більшості фортець і проаналізувавши роботи істориків, написаних раніше. Після вищезазначених вчених Українська лінія згадувалася лише поверхнево в рамках дослідження історії полків ландміліції, зокрема в роботах В. О. Пирка, В. В. Пенського, М. М. Петрухінцева.

Будівництво Української лінії почалося навесні 1731 р. і потребувало чималих людських ресурсів. Тому до козаків Слобідських та Малоросійських полків, що займалися будівництвом, було вирішено долучити близько 15 тис. однодворців із Белгородської та Воронежської губерній. За свідченнями сучасників, спорудження лінії йшло досить швидко, але з величезними втратами. Однак, не всі помирали на будівництві. Згідно з 2-ю ревізією (1744-1747 рр.) багато однодворців залишилися в слободах при побудованій лінії та були «поселені за бажанням». Із 20 слобод, в яких проживали однодворці, половина була заснована одночасно з будівництвом Української лінії. Проте, за 20 років, починаючи з 1723 р., однодвірське населення півдня Росії зменшилось на 20 %.

До 1742 р. на лінії було споруджено 16 фортець площею по 1-1,5 га, з'єднаних між собою валом та ровом загальною протяжністю до 300 км. Охоронялася Українська лінія полками ландміліції – спеціальним формуванням місцевих військ, створеним в 1713 р. для охорони кордонів від набігів татар. Ландміліція обходилася державі дешевше, ніж регулярна армія, бо для її утримання однодворці з півдня Російської імперії платили спеціальний податок. Солдати ландміліції брали участь у російсько-турецьких війнах, а в 1736 р. Українська лінія була опорним пунктом російської армії.

Своє значення Українська лінія втратила після завоювання Азова і Таганрогу, коли в 1770 р. почалося будівництво нової Дніпровської лінії. В 1787 р. колишня ландміліція та однодворці у зв'язку з наближенням нової російсько-турецької війни були сформовані в спеціальний козацький корпус, що пізніше дістав назву Єкатеринославське козацьке військо. Корпус було розформовано в 1796 р., а козакам повернули їх «колишній статус» однодворців.

На початку XIX ст. в населених пунктах Української лінії проживало 168 760 осіб. Близько 2/3 однодворців були розселені по східному крилу лінії, яке пізніше увійшло до складу Харківської губернії. Згідно з записами в метричних книгах Зміївського повіту кінця XVIII ст. робимо висновок, що основну масу населення складали однодворці і козаки, за ними йшли малороси. Серед опрацьованих архівних документів за 1798 р. в таких селах, як Олексіївка, Верхня Берека, Шебелинка, що знаходилися на лінії, майже немає українських прізвищ. В 1858 р. згідно з даними 10-ї ревізії в цих селах найпоширенішими прізвищами були Золутухін, Карачинцов, Малахов, Мартинов, Попов, Романов, Шехавцов тощо. Серед українських зустрічалося лише прізвище Сахно.

В наші дні колишні однодворські слободи є в основному поселеннями етнічних росіян. Згідно з даними перепису 2001 р. 75,9 % населення східного крила колишньої Української лінії визнали рідною мовою російську (за виключенням м. Красноград).

Для старожилів цього регіону іноді й досі характерний особливий місцевий діалект та приготування деяких страв, що не зустрічаються в інших селах.

Отже, Українська лінія відіграла велику роль не тільки в обороні кордонів і війнах з Османською імперією, а й у заселенні Слобожанського краю. Як виглядали фортеці сьогодні може побачити кожен бажаючий: в десяти з них добре збереглися вали і форма. В Олексіївській фортеці нинішнього Первомайського району щороку проводиться етнофестиваль з відтворенням історичних подій, проведенням майстер-класів, виступом народних колективів та дегустацією національних страв.

**Погляд на історію харківського будинку «Радянський книгар»
крізь призму архівних креслеників ЦДНТА України**

Коваль Юлія

Центральний державний науково-технічний архів України

kova30081993@gmail.com

У Харкові існує ряд будинків, які мають цікаву історію, і які уособлюють людей, що там мешкали, їх професії. Одним із таких є «Радянський книгар», який розташовується по проспекту Незалежності 1. Він цікавий для дослідників у архітектурному та історичному плані. Саме в цьому будинку жили працівники друкарської справи.

Зважаючи на підвищену цікавість до вивчення архітектури модернізму в Харкові у 20 30 х рр. XX ст., доречним є висвітлення цієї тематики та її дослідження, тому актуалізується студіювання науково-технічної документації у відношенні до історії будинку «Радянський книгар».

Автором були опрацьовані документи Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України), де зберігається частина проекту по будівництву будинку «Радянський книгар», а саме генеральний план місцевості, кресленики головного та бокового фасадів, поверхові плани квартир тощо. На креслениках позначено площу кожної кімнати, довжину та висоту стін, двері, вікна, сходи тощо. Такі дані дозволяють в повній мірі охарактеризувати будівлю. Серед документів є кресленики і описи конструкції підйомників, спеціально виготовлених на замовлення житлокоопу «Радянський книгар» державним підприємством «Гідравліка» (м. Ленінград). Також автором були опрацьовані документи Державного архіву Харківської області, а саме фонд Р-1777, у якому також зберігаються матеріали по будівництву будинку.

Землю під будівництво було виділено за Держпромом. Урочисте закладення будинку «Радянський книгар» відбувалося 6 серпня 1927 р., і після того розпочалися споруджувальні роботи під керівництвом правління житлокоопів «Табачник», «Радянський книгар» та Всеукраїнського пайового будівельного товариства НКВС УСРР «Укрпайбуд».

Архітекторами будинку були А. З. Коган та П. І. Фролов. Розглядалися різні проекти для будівництва, але найбільш цікавою видалася пропозиція А. З. Когана. Він запропонував побудувати п'ятиповерховий будинок на 75 квартир із 275 кімнат. Цей проект демонструвався на харківській виставці «10 років радянського будівництва» та отримав додатковий кредит у розмірі 125 тис. крб.

Будинок було спроектовано досить цікаво, адже бокові фасади (по відношенню до головного) були розміщені під різними кутами (90° та 103°). Від центральної частини в двір відходив прямокутний виступ, що на плані нагадує велику друковану літеру «Е». Висота будівлі «Радянського книгаря» коливається від 21,20 до 23,7 м, що передбачено технічним розміщенням перекриттів конструкції для утворення «напівповерхів». Будинок було оснащено п'ятьма ліфтами у кожному під'їзді.

За проектом усі перекриття в будинку повинні були бути залізобетонними. З архівних документів ми читаємо, що перекриття на 5 поверсі будуть робити дерев'яними, а не залізобетонними, тому що виникли проблеми з будівельними матеріалами. Будівельники пояснювали це тим, що затримувати термін здачі будинку в експлуатацію не можна, і тому необхідна заміна матеріалу. На креслениках чітко видно, що частина перекриття

була залізобетонною, а частина дерев'яною.

Будинок було відкрито для заселення 1931 р. Його майбутні жителі почали обживатися у нових квартирах, і з того моменту почалась довга історія будинку «Радянський книгар», що вкрита низкою білих плям, які історикам ще належить дослідити.

Судова реформа 1864 р. та її впровадження в Харківській губернії

Крючкова Яна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kryuchkova.yana@gmail.com

Судова реформа 1864 р. відноситься до найпоспідовніших та найпрогресивніших реформ, середини XIX ст. в Російській імперії. Вона стала спробою уряду підвести правову основу під мінливі суспільні відносини і вилилася у феномен демократичних перетворень суду в умовах абсолютизму. Через те, що для дореформеного суду були характерні множинність судових органів, складність і запутаність процесуальних вимог, судову систему пронизував бюрократизм, що викликало значні невдоволення широких суспільних мас. З'явилась необхідність проведення саме судової реформи, в якій були зацікавлені різні прошарки населення. Судові Статuti 1864 р. вступили в дію не усього і не одразу. Тому важливим для розуміння є розгляд ходу перетворень судової реформи на території України, а саме у Харківській губернії. Велике значення має дослідження історії Харківської судової палати, оскільки вона почала функціонувати однією з перших на території України. В цілому ж, судова реформа на українських землях мала свої особливості й здійснювалася набагато повільніше, ніж в російських губерніях.

Актуальність дослідження полягає у тому, що для визначення основних етапів реформування української судової системи необхідно враховувати етапи розвитку вітчизняного суду. У той же час знання і уявлення про роль суду в системі державного механізму, про напрямки розвитку судової реформи, про співвідношення в діях уряду реформаторських і консервативних тенденцій мають важливе значення для сучасного судоустрою. У роботі ставиться проблема суду, який випередив у своєму розвитку інші державні установи на українських землях.

Наукова новизна роботи багато в чому визначається слабкою вивченістю теми в історіографії. Вперше робиться спроба дослідити розвиток судоустрою саме Харківської губернії.

Питанню судової реформи 1864 р. присвячена значна кількість наукових праць, проте комплексної роботи, яка була б присвячена саме розвитку судоустрою на Харківщині та безпосередньо розвитку Харківської судової палати немає. Найбільш ґрунтовні дослідження даної проблеми у свій час проводили Н. М. Колмаков, К. П. Щелков, А. А. Левенстим, А. А. Титов, Г. А. Джаншиєв, І. В. Гессен, Б. В. Віленський. Із сучасників вивченням цього питання займаються С. М. Казанцев, М. М. Михеєнко, Ю. Г. Галай та інші.

Основними джерелами цієї роботи виступають «Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны», «Положение о введении в действие Судебных Уставов 20 ноября 1864 г.». Долучені важливі законодавчі акти, опубліковані у «Собрании узаконений и распоряжений правительства», «Полном собрании законов Российской империи».

Першими в Україні судові палати були організовані в Харкові і Одесі. 28 жовтня 1867 р. відбулося відкриття Харківської судової палати, а також судових мирових установ (гласних судів). У цьому ж самому році в Харкові, Ізюмі та Сумах були відкриті окружні суди. До округу Харківської судової палати увійшли Харківська, Курська, Орловська і Воронежська губернії. Надалі в міру поширення дії Судових Статутів підсудність Харківської Судової Палати неодноразово змінювалася. Так до Харківської Судової Палати зарахували 3 великі губернії: Полтавську, Катеринославську і Землю Війська Донського з 6-ма судами, з яких два – Катеринославський і Таганрозький – були

найбільшими в Російській імперії. В остаточному варіанті округ Харківської Судової Палати обслуговував: Харківську, Курську, Воронежську, Полтавську, Катеринославську, Орловську губернії, Землі Війська Донського, Бердянський повіт, Таврійську і Тамбовську губернії. За введення в дію Судових Статутів присяжна адвокатура отримала корпоративне влаштування тільки в столицях і в Харкові: тут були обрані і почали функціонувати органи адвокатського самоврядування – ради присяжних повірених.

Впровадження судової реформи в Україні виявило ряд проблем. Її втілення на українських землях розтяглося на кілька десятиліть. Слід також зазначити, що судова реформа не одразу поширювалася на всю імперію, а лише там, де вводилися органи місцевого самоврядування – земства та міські думи. Зі значним відставанням від центру судова реформа запроваджувалася у губерніях, які не позбулися ознак тих держав, до складу яких вони раніше входили. Особливістю проведення судової реформи на українських землях було те, що на момент введення законів щодо обмеження або скасування деяких її прогресивних положень, на окремих територіях України її впровадження тільки починалося.

Сторінками історії Куп'янського міського парку культури і відпочинку
Молчанова Анна

Куп'янська гімназія № 1 Куп'янської міської ради Харківської області
innochka.radchenko.75@gmail.com

Невід'ємною і найпривабливішою частиною міського пейзажу сьогодення є парки і сквери. Зелений куточок – справжній подарунок для мешканців міста, це часто єдине місце, на кілька десятків кілометрів, де можна відпочити в оточенні природи. Парк був і є місцем відпочинку та розваги городян.

В Україні особливе значення в житті городян парки набули у XIX – на поч. XX ст. У великих містах протягом XX ст. продовжувало розбудовуватися паркове господарство: парки забудовувалися атракціонами, кафе, літніми кінотеатрами й танцювальними майданчиками, розширювалися в територіальному плані. З'являються парки і в маленьких містечках, наприклад, у м. Куп'янську Харківської області.

Метою цього дослідження є висвітлення історії виникнення й розвитку міського парку культури та відпочинку у м. Куп'янськ. Об'єктом дослідження стала історія створення міських парків.

Новизна роботи полягає у систематизації і узагальненні матеріалу досліджуваної теми, дослідженні історії створення міського парку культури та відпочинку у м. Куп'янськ.

Міський парк є важливою складовою інфраструктури міста. Важко уявити сьогодне місто без цього чудового куточка, створеного природою та руками його мешканців. Парк – обличчя й усмішка міста, організатор дозвілля, вихователь і виконавець багатьох функцій культурно-масових заходів міста. Наш парк – це окраса Куп'янська, його пам'ятка і гордість.

Вдячні куп'янчани теплим словом згадують і його засновника Ф. Н. Черташа, якого можна вважати «батьком» парку. Ініціативу Черташа одразу підтримала громадськість міста: були організовані численні суботники та недільніки, під час яких всі учні та викладачі шкіл, технікуму та медичного училища, чиновники та робітники підприємств розчищали від чагарників та сміття територію майбутнього парку і будували його інфраструктуру.

1 травня 1967 р. в Куп'янську було урочисто відкрито міський парк культури та відпочинку, який у 2017 р. відзначив свій 50-ти річний ювілей. У парку було споруджено кілька атракціонів, танцювальний майданчик, читальний павільйон, кінолекторій, більярдний зал, художню майстерню, дитяче містечко і плескалку, а ще кілька кафе. На його центральній алеї був зведений фонтан зі скульптурним зображенням спортсменки, скульптури школяра і школярки та матері з дітям, які, на жаль, до нашого часу не збереглися.

Найголовніше досягнення Ф. Н. Черташа – це «Чортове колесо», адже на той час його не було в жодному районному центрі України. Дізнавшись, що в парк ім. Горького в Харкові придбали нове «Чортове колесо», а старе будуть демонтувати, Черташ домігся, щоб саме йому віддали старе колесо. Куп'янчани і досі катаються на ньому, навіть не підозрюючи кому вони мають цим завдячувати.

За часів незалежності України наш парк зазнав певного запустіння через брак коштів. Але наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. парк знову набув статусу центральної зони дозвілля і відпочинку. Було полагоджено і відновлено роботу атракціонів. Нині кожного року за ініціативи місцевих органів влади, громадських організацій та небайдужих жителів міста проходять толоки з метою підготовки парку до початку сезону. 29 вересня 2015 р. було організовано суботник по обладнанню велосипедної траси для маунтінбайку. Учасники «трудового десанту» побудували чотири трампліна, мостик і полосу зі штучними перешкодами. На оновленій велосипедній трасі в міському парку з жовтня 2015 р. систематично проводяться регіональні конкурси з маунтінбайку – кросс-кантрі.

Відповідно до вимог часу наш парк багато в чому змінив свої риси. Кожне покоління жителів нашого міста знаходить у ньому щось своє, звичне і незвичне, зрозуміле й радісне. Усіх куп'янчан, які жили і залишили місто, і тих, що сьогодні тут живуть, об'єднувало і об'єднує загальне – наш парк, прихильність і любов до нього. У роботі також висвітлені перспективи розширення і подальшого соціально-культурного й технічного розвитку парку у Куп'янську. Наведено результати опитування мешканців міста щодо функціональності парку, згідно з яким з'ясовано, що парк має виконувати дві основні функції – служити «легенями» для оточуючих його промислових споруд і місцем приємного і корисного проведення часу для місцевих жителів багатьох поколінь.

Парки або хоча б невеликі сквери є практично в кожному місті. Органічно вплетені в архітектуру міста, вони виражають його характер і сутність, стають відображенням традицій і архітектурних особливостей країни. Проблема парків у населених пунктах була й буде актуальною протягом усієї історії міст, а наш парк завжди був і залишається душею міста, а його історія – цікавою сторінкою життя його мешканців.

До питання кадрового забезпечення та підготовки вчителів земських шкіл Зміївського повіту другої пол. XIX – поч. XX ст.

Пашнєв Роман

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
roma_pashnev@mail.ru*

Політика кваліфікованого кадрового забезпечення (як органів місцевого управління, так і освітніх установ) становила важливе значення для тогочасних реалій управління Російської імперії. Проте ця проблематика в історіографії досі залишається малодослідженою, особливо на регіональному рівні. Спроби дослідження стратегій підготовки вчителів земським керівництвом, їх загального рівня компетенції, набору морально-етичних цінностей та матеріального забезпечення знаходили своє місце в працях Б. П. Зайцева, Т. М. Кравченко, О. М. Рогози, М. І. Саяного та інших. Але їх напрацювання мали фрагментарний характер, або ж територіально тяготіли до огляду підготовки вчителів лише м. Харкова. В свою чергу, відмінні риси та особливості Зміївського повіту не були об'єктом спеціального історичного дослідження.

Починаючи з 1864 р. в Російській імперії виходить друком положення «О початкових народних училищах», згідно з яким освітні процеси потрапляють під юридичну та економічну залежність від земств. Саме з часом виходу цього положення прослідковується майже цілковита відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів. Огляди членів ради губернських училищ наголошують увагу на тому, що «механический способ обучения зависит от дурной подготовки учителей не умеющих толково приняться за дело будучи сами безграмотны». Посаду викладача селянської

школи займали люди різних професій, починаючи від відставних солдатів, закінчуючи сільськими старостами. Показовим є і викладацький склад найбільшого повітового закладу освіти – Зміївського жіночого училища. Наставник училища мав закінчені курси Константинівського кадetskого корпусу, вчитель російської мови курси однієї з гімназій Харкова, законоучитель закінчив курси духовної семінарії. Лише у лікаря цього закладу була неповна вища освіта Імператорського Харківського університету.

Саме ця незадовільна ситуація сприяла започаткуванню в Зміївському повіті педагогічних курсів (з 1 липня до 6 серпня 1883, голова – Л. В. Ілляшевич). На цих курсах навчалося приблизно 100 слухачів, третина з яких були вихідцями сусідніх повітів – Вовчанського та Куп'янського. На період останньої третини XIX ст. ці курси займали третє місце за кількістю підготовки викладацького складу усієї губернії.

Доповіді земських зборів 1899 р. інформують про важливість освітніх проблем в офіційному діловодстві. Так, в першому документі з 172 доповідей, що були озвучені управою, 16 стосувалися проблеми підготовки вчителів. У наступних звітах ця цифра виросла вдвічі. Крім підготовки викладачів, актуальними були і питання заохочення їх праці. В середньому заробітна плата повітового педагога варіювалася від 70 до 350 крб. на рік. Через брак бюджетних коштів земство робило спроби наділення вчителів земельними ділянками. Близько 54 % отримало декілька десятин землі, останні різні за об'ємом присадибні території.

Проведене дослідження дає змогу скласти соціальну і статеву-вікову характеристику викладацького корпусу. В школах Зміївського повіту домінувала більшість жінок – 63 %. Серед вікових груп вчителів найбільш розповсюдженими були середні (53 %) і літні (32 %). Молода група становила незначну частину – 15 %, коли в інших повітах, особливо в Харківському та Валківському, ця частка досягала 35 %. Більшість провінціальних вчителів за своїм соціальним статусом були освіченими селянами (43 %); духовенством (34 %); дворянами (14 %), частка останніх городян та чиновників.

Таким чином, у другій пол. XIX ст. повітове земство зіштовхнулося з проблемою належної підготовки викладацького складу. З метою вирішення кадрової проблеми земство ініціювало проведення педагогічних курсів, підвищення заробітної плати. Але, будучи обмеженим в коштах, в нього не було змоги зробити посаду вчителя привабливою для випускників гімназій, саме тому вони готували для цієї посади вихідців з селян. Така особлива поведінка місцевого апарату управління була характерною для більшої частини земств Харківщини.

Воїни-афганці – наші земляки (на матеріалах Красноградщини)

Романенко Анастасія

*Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
anastasiya21_2_1@ukr.net*

Найбільш масштабною, трагічною та тривалою з локальних війн, у яких приймали участь війська СРСР, була війна в Афганістані. Вона належить до тих подій XX ст., які ще повністю не проаналізовані і не висвітлені. В радянський час багато проблем, пов'язаних з Афганістаном, замовчувались. Керівництво держави відкрито не говорило про цілі війни, причини, бойові дії. В сучасній Україні ця проблема отримала певне дослідження. Однак багато питань залишаються відкритими. Вивчення матеріалів про воїнів-афганців, що проживають в Україні, є актуальним. Наукова проблема, яку поставив перед собою автор, - це дослідження бойового шляху воїнів-афганців з Красноградщини. Новизна теми підтверджується використанням джерел, що вперше вводяться у науковий обіг.

На сьогодні бібліографія афганської війни нараховує більше 300 найменувань. Але це передусім меморіальна (Книга Пам'яті), художня (романи, нариси, вірші) література, мемуари та інтерв'ю учасників бойових дій. Останнім часом в незалежній Україні вишили наукові розвідки С. В. Червонопиского, О. О. Костири та ін. В цілому історіографія проблеми має багато «білих плям». Джерела, зібрані автором,

варто класифікувати по декількох типах: матеріали Красноградського краєзнавчого музею, районної спілки воїнів-інтернаціоналістів, редакції районної газети «Вісті Красноградщини» і Піщанської сільської ради. При написанні роботи були використані методи усної історії, опис, аналіз, порівняльна характеристика.

Під час роботи було з'ясовано, що сьогодні 202 колишні воїни-афганці – жителі Красноградського району Харківської області. Після закінчення афганської війни 12 померло (з них 4 закінчило життя самогубством). У районі створена Спілка воїнів-інтернаціоналістів, яку очолює полковник запасу Юхим Літовщик. Людина неспокійної вдачі, яка тонко відчуває біль душі своїх підопічних. У центрі м. Красноград споруджено обеліск воїнам інтернаціоналістам. Щороку 15 лютого за усталеною традицією красноградці віддають пошану людям, які з честю виконали свій військовий обов'язок. У цей день представники влади, трудових колективів, громадських організацій і пересічні мешканці міста та району дякують колишнім воїнам за їхню мужність і героїзм, бажають здоров'я, миру, душевного спокою, злагоди. Щороку до обеліску приходять воїни-афганці, щоб вклонитися перед пам'яттю загиблих. Після мітингу ветерани відвідують могили своїх побратимів на центральному кладовищі м. Красноград.

Як правило, 15 лютого у Будинку культури відбувається церемонія нагородження воїнів-інтернаціоналістів та концерт. Неодноразово на цих зустрічах зворушливо звучали пісні у виконанні А. Ф. Позняка (нині лікаря Красноградської районної лікарні), що дарував їх своїм бойовим побратимам. Відомості про ці заходи періодично друкуються у «Вістях Красноградщини».

У воїнів-афганців по-різному склалися долі після повернення додому. Красноградський краєзнавчий музей та районна Спілка воїнів-інтернаціоналістів надали документи, фото, зроблені під час проходження військової служби. Більшість воїнів-афганців є випускниками Піщанської школи.

Непересічною особистістю є Іван Прихідько. Він має три ордени Червоної Зірки. Це його бойові нагороди, за кожною з яких особисті мужність і безстрашність, біль утрат і надія на те, що війна колись скінчиться. А ще у І. Прихідька дві медалі «За відвагу», інші нагороди – всього їх за два роки і два місяці військової служби в Афганістані він отримав 18. Афганістан для нього не просто частина життя. Той час, проведений у воюючій країні, – ціле життя. Він виріс у дружній родині. Його батько був ветераном Великої Вітчизняної війни і прикладом для сина. Іван з дитинства мріяв стати військовим. Закінчив Рязанське десантне училище. Служив у різних кутках Радянського Союзу, у тому числі 15 років у Прибалтиці. Однак найбільшим випробуванням у його житті стала служба в Афганістані. Пізніше Іван згадував: «Снідали ми в Литві, обідали в Челябінську, а вечеряти довелося вже в Ташкенті». Усі, хто здійснював переліт за цим маршрутом, розуміли, що попереду – Афганістан. Служити там могли тільки добровольці. Але з військових ніхто не відмовився. Місцем призначення спочатку виявився Баграм. Іван повинен був замінити командира розвідувальної роти, котрий уже повертався додому. Усі проходили серйозну військову підготовку не тільки в Радянському Союзі. На афганській території вивчали місцевість, звикали до клімату. Завдання перед бійцями постало конкретне: виявлення місця розташування противника. Розвідник, як відомо, повинен уміти все. Він може долати багатокілометрові переходи, тривалий час перебувати у засідці, вести бій... А значить, бути не лише бездоганим майстром військової справи, а й мати силу волі, думати спочатку про обов'язок та своїх товаришів, а вже потім – про власну безпеку. Без взаємної підтримки розвідникам не обійтися, особливо в умовах суворого Афганістану. Військова географія Івана значна. Перелік населених пунктів вражає: Файзабат, Кишим, Кундуз, Кандагар, Гордез, Хост та інші. Практично вся територія республіки була охоплена пожежею війни. Про діалог не йшлося. Кожна зі сторін конфлікту стояла на своєму до кінця. Воїни-інтернаціоналісти мали гідних противників, що проходили підготовку на території Пакистану. Однак вони воювали не за Вітчизну, для них війна була бізнесом. Країна мала проблеми з продуктами харчування. Тому з противником можна

було домовитися щодо обміну полоненими, яких не залишали на ворожій території. «Незважаючи на війну, ми все ж лишались людьми, - говорив І. Прихідько. – Відчували до себе добре ставлення переважної більшості місцевого населення, розуміли, що діти ні в чому не винні. Коли бачили їхні голодні очі та простягнуті рученята, ділилися сухими пайками». Бійці мріяли про повернення додому. Іван Прихідько одним із останніх переступив південний кордон своєї країни. Він повернувся на рідну землю з почуттям виконаного обов'язку.

Автором були знайдені матеріали про нашого земляка Ігоря Жилку, що загинув в Афганістані. Він навчався у Красноградському ліцеї. Пам'ятник йому встановлено у 1988 році на міському кладовищі. Він представляє собою стіну з чорного відшліфованого граніту. На лицьовому боці – портрет, під яким напис. Рядовий гвардії Жилка Ігор Миколайович (1968.16.04 - 1987.26.12). Загинув при виконанні інтернаціонального обов'язку. У районній газеті у 2001 році на честь 12 річниці виводу радянських військ з Афганістану була вміщена стаття, у якій говорилось: «Ігор Жилка так і залишився в пам'яті своїх однолітків і друзів веселим симпатичним юнаком, який понад усе цінував добро і любив життя».

Таким чином, бойовий шлях воїнів-афганців потрібно вивчати і аналізувати. Наші земляки, мешканці Красноградщини, достойно виконали свій інтернаціональний обов'язок в Афганістані. Пам'ять про їх героїчні вчинки має бути увіковічена.

***Діяльність народних бібліотек у селі та місті Російської імперії
кін. XIX – поч. XX ст.: загальне і специфічне (на матеріалах Харківської губернії)
Селегєєв Сильвестр***

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
selegeev@ukr.net*

При загальній оцінці ролі народних бібліотек та читалень в історії Російської імперії кін. XIX – поч. XX ст. дослідниками як правило в основному враховуються відомості про сільські «книгозбірні для народу». На специфіку функціонування бібліотечних закладів зазначеного типу у великих містах, зазвичай, особливого акценту не робиться. Це при тому, що у Російській державі вказаного періоду, як відомо, активно відбувалися урбанізаційні, модернізаційні процеси. Виникає питання: а якою була різниця між сільськими та міськими народними книгозбірнями, і чи була вона суттєвою?

Виходячи з таких міркувань, в цих тезах здійснено спробу порівняти діяльність народних бібліотек й читалень у селах певної (зокрема Харківської) губернії та у великому губерньському центрі (відповідно – м. Харкові). Критеріями для порівняння виступили головні показники бібліотечної роботи: матеріальне становище, книжковий фонд, бібліотечний персонал, читацька аудиторія, відвідуваність, культурно-просвітницька діяльність, сприйняття книгозбірні місцевим населенням тощо.

У 1914 р. на території Харківської губернії нараховувалося 852 книгозбірні (тільки земських), у той час як у м. Харкові їх було 4 (Харківського товариства поширення в народі грамотності).

Більшість народних бібліотек губернії не мали своїх власних приміщень, а знаходилися як правило при школах у невеликій кімнаті. Загалом, їхнє матеріальне становище характеризувалося бідністю. Бібліотеки-читальні Харкова також практично весь період свого існування відчували фінансові труднощі, але, безумовно, їхня матеріально-технічна база порівняно із сільськими книгозбірнями була значно краща.

В середньому на одну сільську бібліотеку приходилося 600-700 (від 122 до 2638) книг. Книжковий фонд харківських міських бібліотек читалень дорівнював в свою чергу 3-6 тис. томів.

Якщо бібліотекарами у селах за сумісництвом були вчителі (більше 50 %), лікарі, представники духовництва і т. д., то у Харкові навколо кожної бібліотеки-читальні діяли певні гуртки інтелігенції (комітети, згодом комісії), що нараховували в середньому на

одну книгозбірню більше 50 осіб. Вони й займалися як і культурно-просвітницькою діяльністю, пошуком коштів, так і веденням власне бібліотечної роботи.

Читачів на одну бібліотеку у селі було близько 200 (від 16 до 900) осіб, у місті – 2000 (1000-2500) осіб. Як і за цим показником, так і за «відвідуваністю», «складом читацької аудиторії» і т. д., порівняння можна проводити лише з врахуванням об'єктивних відмінностей між селом та містом (кількість, соціальний, професійний склад населення тощо).

З-за низки причин, зокрема вже сказаних, народні бібліотеки на селі в цілому не могли займатися значною культурно-просвітницькою діяльністю (організацією різноманітних лекцій, літературних вечорів, інших масових заходів), на відміну від Харкова, де успішно існувала подібна практика. Це стосується і науково-методичної роботи, яку активно здійснювали діячі харківських бібліотек-читалень.

Безумовно, і сприйняття місцевим населенням народних бібліотек також різнилося: якщо у селі книгозбірня зазвичай потребувала певного часу щоб стати «своєю», то у Харкові бібліотеки-читальні доволі швидко увійшли до соціокультурного простору міста.

Отже, відкриті значною мірою однією організацією, об'єднані спільною метою народні бібліотеки сіл Харківської губернії та м. Харкова мали суттєві відмінності. Якщо сільські книгозбірні до революцій 1917 р. загалом тільки почали відігравати помітну роль у житті окремих населених пунктів, то бібліотеки-читальні у Харкові вже на поч. XX ст. стали значними культурними осередками міста, а Перша бібліотека-читальня імені М. О. Некрасова являла собою і один із потужних центрів розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства у всій Російській імперії.

Порівнявши Харківщину з іншими містами та регіонами тодішньої Росії, можемо сказати, що Харків та губернія знаходилися в авангарді народної бібліотечної будівництва (як кількісно, так і якісно). Втім, безперечно, у багатьох губерніях (в тому чи іншому вигляді) вагома різниця між сільськими і міськими народними книгозбірнями все ж таки існувала, що унеможливило нівелиацію між народними бібліотеками й читальнями сіл та великих міст при загальній оцінці ролі бібліотечних закладів вказаного типу в історії Російської держави кін. XIX – поч. XX ст.

Особливості розвитку аматорського театру міста Куп'янська

Сидоренко Поліна

*Куп'янська гімназія № 1 Куп'янської міської ради Харківської області
pochtaolga1@gmail.com*

У поданій роботі ми дослідили особливості розвитку аматорського театру на Куп'янщині, виявили репертуар та склад колективів міста.

Аналіз теоретичної бази, результати проведених опитувань, вивчення матеріалів краєзнавчого музею, оброблення інформації щодо складу та репертуару сучасних театральних гуртків дають можливість зробити такі висновки щодо особливостей аматорського театру міста Куп'янська:

1) важливими завданнями театрального мистецтва, яке здатне віддзеркалити внутрішній стан героя п'єси у певних умовах через особистість актора, є змусити глядача, а в аматорському театрі й актора, задуматись над власним життям, проілюструвати ситуації, у яких він може опинитися, настановити на варіанти вирішення проблем, при чому з позицій вищих духовних цінностей;

2) у будь-який історичний період в Куп'янську діяли яскраві представники театрального мистецтва. Зазвичай їхня робота сприяла розширенню репертуару, підвищенню рівня акторської гри, впорядкованості діяльності театру та просвітництву народу;

3) керівництво театру здійснювалося висококваліфікованими людьми, що виражалося в перемогах на різноманітних конкурсах та фестивалях;

4) за часи свого розвитку Куп'янський аматорський театр демонструє жанрове

розмаїття: мелодрами, трагікомедії, легкі сатири, водевілі, фарси. Більшість постановок виконувалася в повному обсязі, а використані твори адаптувалися керівниками або були їхніми авторськими роботами;

5) в період «перебудови» та здобуття незалежності Україною, політичної напруги в аматорському театральному русі спостерігається заміна дорослого населення учнівською молоддю. 8 % від загальної кількості дітей є учасниками аматорських театральних студій;

6) куп'янський аматорський театр відіграє важливу роль в просвітництві глядача, розвитку його творчих здібностей та організації дозвілля. Він завжди був відображенням головних подій суспільства, відповідав соціально-історичним чинникам часу.

Харківський «зеленбуд» у другій пол. XIX – на поч. XX ст.

Ховтура Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

a.khovtura@karazin.ua

У XVII-XVIII ст. у Харкові, як і в інших містах з фортечним минулим, не було місця для громадських садів, парків та скверів. На поч. XIX ст. діброви, які уціпіли навколо колишньої козацької фортеці, стали першими громадськими садами Харкова. У другій пол. XIX ст. у Харкові починається справжній «зелений» бум. Метою роботи є дослідження становлення та модернізації садово-паркового комплексу Харкова у другій пол. XIX – на поч. XX ст.

Тема розвідки не була предметом окремої уваги науковців. Між тим, основні віхи формування ландшафту Харкова були зафіксовані у працях з історії міста (О. М. Гусев, Д. І. Багалій, І. А. Устинов). Становлення садово-паркового господарства можна відтворити залучивши до аналізу статистичні матеріали, місцеву періодику, довідкові видання, плани, діловодну документацію міського самоврядування та поліції.

Перші громадські сади з'явилися у Харкові ще на поч. XIX ст. Саме тоді найкращою «зеленою» зоною міста став Університетський сад. У цей час містяни також могли прогулятися Карповським садом, бульваром Університетської гірки та садом «Увеселительного вокзала». Утім, тільки у другій пол. XIX ст. міське самоврядування зробило перші реальні кроки на шляху до створення садово-паркового комплексу Харкова. У 1867 р. міське керівництво придбало великий Карповський сад. Заснована в 1871 р. садівнича комісія не змогла врятувати Карповський сад від запустіння, проте вона ініціювала створення низки скверів. У 70-80-х рр. XIX ст. у місті з'явилося 8 нових скверів та 3 бульвари. Успіх цієї справи був зумовлений й тим, що до озеленіння міста долучилися промисловці, учні, студенти та інші городяни. У цей час у Харкові діяло три приватних публічних сади, найвідомішим з яких мав назву «Тиволи». Також почалося облагородження садів та скверів. Наприклад, в Університетському саду було споруджено гасові ліхтарі та нові альтанки. Наприкінці 80-х рр. XIX ст. у Харкові в сукупності функціонувало 18 елементів садово-паркового господарства.

Як свідчать плани Харкова, в 70-80-х рр. XIX ст. більшість «зелених» смуг розташовувалися навколо Миколаївської площі, уздовж Університетської, Сумської та Німецької вулиць. На той час у цій частині міста функціонував сад, 3 сквери та 2 комерційних сади. Згідно перепису 1879 р. на цих територіях мешкало 27 382 городянина, тобто один сад чи сквер припадав на 4563 особи. Другою за кількістю (20 876 осіб) та першою за щільністю населення частиною міста була Москалівка. Мешканці Москалівки мали змогу відпочити у Карповському саду. У достатньо заселеному районі між Старо-Московською та Зміївською вулицями знаходився Вознесенський сквер. На Журавлівці можна було прогулятися садом купця Карякіна. На Лисій та Холодній горах не було садів або скверів, але поруч знаходилися ліси та власні зелені господарства.

У 90-ті рр. XIX ст. завдяки старанням міського керівництва змінюється садово-паркова «парадигма», що стає поштовхом до модернізації харківського «зеленого»

простору. Яскравим прикладом перемін стало облаштування в 1893-1895 рр. Миколаївського парку. Потрібно зауважити, що городяни безпосередньо брали участь у посадці дерев та інших роботах, надали фінансову допомогу проекту. Миколаївський парк був першою «зеленою» смугою Харкова, яку було створено штучно. Для того, щоб досягти необхідної геометрії паркових алей, робітникам довелося змінити місцевий ландшафт. Новомодний принцип організації паркового простору походив з США. Зазначену концепцію було втілено при спорудженні Центрального парку Нью-Йорка. Уперше «зелену» зону Харкова було створено за ландшафтним проектом. Миське самоврядування відправило групу професорів Харківського університету до Франції задля ознайомлення з найкращими зразками паркового мистецтва. Результатом подорожі стало створення проекту парку в Харкові для піших променадів та кінних прогулянок. Також потрібно зазначити, що парк планували ще як освітній, спортивний та мистецький простір.

У 90-ті рр. XIX ст. в деяких частинах Харкова з'явилися нові сквери. У цей період «розцвіла» територія навколо Кінного ринку. У цій частині міста було створено сквери біля Народного будинку та заводу Товариства «Гельферіх-Саде». Для відпочинку містян було облаштовано природні насадження Холодної та Лисої гори.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. у місті функціонувало 2 миських сади, парк, 10 скверів, 4 бульвари та 4 публічних сади. Загалом з сер. XIX до поч. XX ст. садово-паркова мережа Харкова збільшилась більше ніж у 5 разів. У цей час один сад чи сквер припадав на 9824 особи. Для порівняння зазначимо, що наприкінці XIX ст. у Полтаві було 5 облаштованих «зелених» зон (один об'єкт на 10 080 осіб), у Чернігові – 6 (один об'єкт на 5032 осіб). У 1894 р. в Москві діяло 32 громадських сквери та парки (без урахування бульварів), тобто один об'єкт припадав на 30 343 містян. Отже, Харків не тільки не поступався іншим губернських центрів Російської імперії за розвитком садово-паркового господарства, а за низкою показників навіть випереджав.

У другій пол. XIX – на поч. XX ст. фіксуємо становлення харківського «зеленбуду» як елементу соціальної інфраструктури міста. Особливістю розвитку харківського садово-паркового комплексу було те, що менш ніж за два десятиліття від початку його формування почалась активна модернізація. Результатом модернізації садово-паркового господарства Харкова стало виникнення об'єктів у різних частинах міста, зміна соціальних функцій паркового і садового простору, проектування та створення штучно насаджених «зелених» зон.

Приватний сектор житла у Харкові в роки непу

Чаговець Тетяна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

a65ch@mail.ru

У 1921 р. Постановою влади був впроваджений «Житловий закон УРСР». У житлове господарство поверталась приватна ініціатива, а також приватні кошти. Комунальним відділам приписувалось представити будівлі, які можуть бути демуніципалізовані й повернені колишнім домовласникам, але за умови капітального ремонту за рік і подальшої відповідальності за отримання домоволодіння. Таким чином, влада перекладала відповідальність за дрібні домоволодіння на плечі приватників. Проте влада залишала за собою право контролю за приватними домоволодіннями, і якщо вони не ремонтувалися власниками, або не отримувалися в належному стані, влада мала право муніципалізувати їх. Також власники будинків мали право здавати їх в оренду, але комунальні органи слідували за тим, щоб орендар не «драв три шкури» з квартиронаймачів, а також дотримувався санітарних норм. Власник міг продати свій будинок, але влада стежила за тим, щоб у домовласника та його сім'ї не було більше однієї будівлі, для того, щоб не утворювався клас крупних домовласників. Крім цього, домовласники повинні були здавати 10 % житлової площі згідно інструкції НКВС, якщо

домоволодіння було більше десяти кімнат.

Незважаючи на всі перешкоди, у Харкові здавали і знімали житло в масовому порядку, так як житлова криза була дуже гострою в той час. Найбільш привабливе житло було в центрі міста, де відсоток приватників був усього 4 %; на Журавлівці – 82 %, Лисій Горі – 95,7 %, на Основі – 98,7 %, на Дудуковівці (район Немиші) – 98,8 %. Згідно з даними на 15 березня 1923 р.десь 60 % всього населення міст України проживало тоді в приватних будинках. Але ці будинки часто не мали ні водопостачання, ні каналізації, ні світла. Не дивлячись на це, на той час вони вирішували дуже гостре житлове питання. Влада розуміла, що треба будувати житло. Вже з 1925 р. в Харкові починають будувати заводи-гіганти і стає питання про подальше розширення Харкова як столиці УРСР.

У зв'язку з цим, НКВС почав контролювати приватне будівництво й посилювати технічний надзір за ним. Приватне будівництво в той час було неоднорідним – будували й робітники, й непмани. Будівництво того часу приватниками було карликовим і не дуже відповідало вимогам курсу індустріалізації. Необхідно було впроваджувати масштабне будівництво, тому об'єм приватного будівництва в 1931 р. в СРСР скоротився порівняно з 1923 р. майже в 45 разів. Отже, приватники в роки НЕПа були неоднорідні, їх можна розподілити на такі групи:

- приватники демуніципалізованого фонду будівель;
- забудовники;
- орендатори муніципалізованого фонду, орендованого приватниками.

По приватним будинкам старого житлового демуніципалізованого фонду господарями були колишні власники, або непмани. Приватні забудовники, навпаки, охоплювали весь новий житловий фонд, а орендатори експлуатували дрібний муніципалізований житловий фонд. Безумовно, це сприяло тому, що хоч якось вдалося зберегти житло від руйнування, тому радянська влада підтримувала приватний сектор в роки непу, так як розуміла, що приватники витрачають свої кошти на ремонт будівель і таким чином отримувалася резерв житлової площі, який ще й обкладався податками.

Особливості житла м. Куп'янськ сер. XIX – поч. XX ст.

Шевцова Анна

Куп'янська гімназія № 1 Куп'янської міської ради Харківської області

suzova.tanya@gmail.com

Народне житло, будучи найважливішою складовою духовної та матеріальної культури України, яскраво ілюструє інтелектуальні та технологічні здібності нації, яка спромоглася створити екологічне, теплозберігаюче і вкрай естетичне житло, в якому враховані кліматичні особливості регіонів, економічність та доцільність використання будівельних матеріалів.

Ні в Куп'янському районі, ні в самому місті не збереглися хати у первозданному вигляді, але ще можна знайти житло, побудоване до Жовтневого перевороту. Саме дослідженню житла цього часового проміжку і присвячена наша робота. В роботі висвітлено особливості житла незначної правобережної частини м. Куп'янськ, населення якої складали як заможні, так і середньо забезпечені прошарки містян. В роботі розглядаються тільки питання планування, частково конструкції та технології будівництва житла.

Мета роботи: дослідити технологічні та конструктивні особливості традиційного житла Куп'янського повіту з сер. XIX до поч. XX ст. та виявити вплив на нього народного будівництва.

Робота ґрунтується на польових дослідженнях 2015-2016 рр., фотоматеріалах поч. XX ст., матеріалах краєзнавчого музею та інтерв'ю з корінними мешканцями міста. У вказаному районі міста Куп'янська досліджувались 5 будинків в стадії демонтажу або реконструкції. Виявлені загальні закономірності будівництва, графічно відтворені схеми

конструкцій і плани забудов.

Виявлено загальні закономірності:

- зовнішній вигляд і планування житла середньо забезпечених прошарків населення Куп'янська характерні для Слобожанщини кін. XIX – поч. XX ст.;
- закладка житла була наземна, на підвалинах, поверхня під яку вирівнювалась терасою або стовповим фундаментом з заливанням проміжку між долівкою і ґрунтом глиноземом;
- тепло зберігалось у житлі за рахунок природних утеплювачів (глина з половиною), герметичністю постійної обмазки стін;
- виявлено, що при недостатці якісної деревини містяни переробляли традиційні технології перекидання стелі, а саме посилювали міцність сволюку за рахунок його здвоєння, використовували коміркову конструкцію для кріплення дошок стелі;
- у районі дослідження будинки заможних містян були одноповерхові на стрічковому цегляному фундаменті з цокольним поверхом;
- для теплозбереження при зведенні стін використовували якісні матеріали та багатошарову конструкцію з цегли деревинних колод і дошок з прокладанням між ними сушії глини з соломою;
- в усіх досліджених спорудах близькість поверхневих вод і, як наслідок, піднімання ґрунту нейтралізувалось шаром піску по всій площі будови.

В залежності від функціонального призначення перегородки будівель мали різну конструкцію. В хатах сіни обмазувались тільки з середини. Під'їзди будинків теж були полегшеної конструкції, із зовнішнього боку складалися із шарів цегли, дошок і обмазки. Різну конструкцію мали в цегляних будинках і внутрішні стіни: несучі – із цегли, міжкімнатні – між двома шарами дошок прокладка із полови (для звукоізоляції).

Робота буде корисна всім, хто цікавиться етнографією України, теплозберігаючими технологіями, учням навчальних закладів, вчителям народознавства.

***Інтелектуальне дозвілля як елемент повсякдення дворянства
Харківщини у XIX ст.***

Щербак Станіслав

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
stasnislavthebest@gmail.com*

Дозвілля є важливою складовою повсякденного життя людини, а для істориків – одним з найбільш перспективних напрямів дослідження. Через форми проведення вільного часу розкривається духовний світ людини, зокрема представників дворянського стану, найбільш освіченої частини населення. Потрібно детально вивчити мікросвіт провінційного дворянина, його інтелектуальні інтереси, щоб зрозуміти їхній вплив у становлення Харкова як одного з провідних культурних центрів України. Інтелектуальне дозвілля являє собою сукупність таких видів проведення вільного часу як читання, колекціонування, проведення наукових дослідів для удосконалення прийомів ведення господарства.

Перші наукові праці, в яких наводилися окремі факти про проведення дворянами свого дозвілля, належали вченим М. Ф. Сумцову, Д. І. Багалію, публіцистам В. Науменку, Ю. Щербачову та М. Тихому. У 1920-1991 рр. продовжувалось вивчення цієї тематики: художні колекції досліджував мистецтвознавець С. Таранушенко, про культурно-історичну роль місцевої еліти згадував у своїй роботі професор Харківського університету А. Г. Слюсарський. Починаючи з 90-х рр. XX ст. і до сьогодні проблематика дослідження інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини має актуальність серед українських учених. Про це свідчать дисертація О. Біршової, стаття Л. Ю. Посохової, роботи краєзнавців А. Парамонова та М. Железняка. У наукових розвідках автори висвітлюють інтелектуальне дозвілля як культурний елемент їхнього повсякдення.

Мета дослідження – показати види інтелектуального дозвілля дворянства

Харківщини у XIX ст.

Поширенням видом інтелектуального дозвілля дворянства було читання. Молоде покоління місцевих поміщиків захоплювалось читанням французьких романів, а також творів німецької та російської літератури. Старше покоління поміщиків надавало перевагу релігійній літературі. Дворяни збирали бібліотеки, виписували газети та журнали, книги філософського та наукового змісту. Свої думки вони обговорювали в літературних салонах, відвідування яких було свідченням підвищення рівня культури місцевого дворянства. Прагнення вивчити літературу та ознайомитися з театральним мистецтвом привели до організації театрів у поміщицьких садибах.

Одним із видів інтелектуального дозвілля можна вважати заняття поміщиків прикладною науковою діяльністю, спрямованою на підвищення продуктивності господарства. Так, займався акліматизацією паркових і садових культур І. Н. Каразін, вирощуванням квітів – О. Щербінін, підвищенням родючості сільськогосподарських угідь – брати Кенінги.

У дворянських садибах збирались художні колекції, що свідчило про прагнення дворянства ознайомитися з найкращими зразками європейської художньої культури. Серед власників змістовних зібрань були Г. Ф. Квітка-Основ'яненко з родиною, А. О. Задонська, поміщики Камбурлеї, які наповнювали житлові інтер'єри картинами художників епохи Відродження, а також сучасних їхніх епосі митців.

Різноманітність видів інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини свідчить про прагнення представників цього стану підвищити свій культурний рівень, долучитися до досягнень європейської культури, що поширювалася через спілкування з французами, німцями, англіцями, які приїхали до Харкова та брали активну участь у культурному житті регіону. Діяльність Імператорського Харківського університету була головним чинником, що спонукав поширенню та поглибленню інтелектуальних запитів дворянства.

Отже, основними видами інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини були читання, заняття практичною науковою діяльністю, колекціонування.

**До питання про точність губернської статистики
у світлі даних загального перепису населення Російської імперії 1897 р.
(на матеріалах Харківської губернії)**

Янкул Олексій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ayankul93@gmail.com*

Бурхливий соціально-економічний та культурний розвиток Харківщини у другій пол. XIX ст. дав поштовх для появи нових газет, журналів, довідників різного напрямку. Серед них особливе місце займають статистико-інформаційні видання (наприклад, «Памятная книжка Харьковской губернии», перший номер якої побачив світ у 1862 р.). Саме завдяки таким довідникам можна докладніше дізнатися про життя та розвиток Харківської губернії в означений період часу. Одним з них був «Харьковский календарь», який почав виходити у 1868 р. і проіснував до 1917 р. Це було центральне статистично-довідкове видання в губернії. Видавалося воно раз на рік, інколи виходило одразу по два номери (наприклад, у 1882 р.). На сторінках «Харьковского календаря» друкувалися як суто статистичні дані, так і різноманітна довідкова інформація (наприклад, щодо установ, які діяли в Харкові та губернії і т. д.). Там само можна було знайти дані відносно кількості населення в губернії за різними критеріями (віросповіданням, соціальним станом тощо).

Актуальність нашої теми обумовлена тим, що дослідження демографічних процесів на локальному рівні дає змогу виявити особливості розвитку того чи іншого регіону. Окремий інтерес в цьому плані представляє можливість співвіднесення різноманітних статистичних даних для уточнення певної методики підрахунку населення, яка використовувалася раніше. До того ж, актуальність посилюється тим, що у 2018 р.

«Харьковскому календарю» виповнюється 150 років з моменту появи його першого номеру. Для сучасної України актуальною є також підготовка до чергового перепису населення, тому досвід попередніх заходів подібного характеру може бути врахований.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше нами було проведене співставлення даних загального перепису населення Російської імперії 1897 р., який проводився Центральним статистичним комітетом та місцевими комітетами для коректування даних, які були оприлюднені Харківським губернським статистичним комітетом на сторінках «Харьковского календаря» (дані за 1897 р. були надруковані у випуску на 1899 р.).

Нами використовувалися наступні методи: загальнонаукові – аналіз і синтез, спеціальні – історико-порівняльний та історико-генетичний.

Джерельна база роботи є репрезентативною. Її основу складають випуск «Харьковского календаря на 1899 год» та збірка статистичних даних «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XLVI. Харьковская губерния» (1904 р.).

Проблемами демографії Харківщини займалися спеціалісти як дореволюційного, радянського, так і сучасного етапу розвитку історичної науки. Якщо в дореволюційний період з'явилися лише перші узагальнюючі праці (Я. Б. Диманштейн та ін.), то в радянські часи вийшли більш докладні статистико-демографічні роботи (І. З. Коваленко, А. В. Скоробогатов та ін.). Серед наших сучасників цими питаннями займаються С. А. Федотов, Ю. І. Муромцева та інші дослідники.

Авторська гіпотеза полягає в тому, щоб проводячи зіставлення даних «Харьковского календаря» та загального перепису населення Російської імперії 1897 р. визначити точність губернської статистики в порівнянні з більш досконалим механізмом отримання демографічної інформації шляхом поголового анкетування населення. Перший загальний перепис населення 1897 р. виявився свого роду унікальним, оскільки подібні процедури більше не здійснювалися в дореволюційний період. Наступний загальний демографічний перепис був проведений у 1926 р.

Зазначимо, що демографічні дані по Харківській губернії 1897 р., оприлюднені в «Харьковском календаре на 1899 год» і в виданні «Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XLVI. Харьковская губерния» відрізняються. В першому випадку загальна кількість населення губернії складала 2 650 022 людини (наприклад, таблиця «Число жителей по вероисповеданиям в Харьковской губернии в 1897 году»), а в другому – 2 492 316 (наявне населення) та 2 507 277 (постійне населення). Це може бути пов'язане з тим, що Харківський губернський статистичний комітет використовував дані всіх офіційно зареєстрованих на території губернії осіб, а загальний перепис проводився шляхом анкетування населення. Деякі з цих осіб могли виїхати на заробітки в інші губернії, знаходитися на навчанні тощо. Тому різниця у методиці підрахунку місцевого населення дала різні результати. Варто нагадати, що площа Харківської губернії на той час була значно більшою, ніж сучасна Харківська область (відповідно 54,5 та 31,4 тис. км²).

Таким чином, загальний перепис населення 1897 р. дав більш точні результати щодо кількості осіб, ніж традиційна губернська статистика, оскільки були враховані всі особи, які перебували на час перепису на теренах Харківської губернії. Вже в дореволюційний час до губернської статистики було багато зауважень. Наприклад, Д. І. Багалій зауважував: «Статистический комитет, черпавший да и до сих пор черпающий свои сведения из полицейских данных и рапортов волостных писарей, в общем был для губернии учреждением мало полезным». На нашу думку, все ж таки губернська статистика давала багато корисних відомостей, які можна використовувати з великою частиною достовірності, корелюючи їх з іншими джерелами інформації.

РОЗДІЛ XII
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Политика СССР по отношению к рок-музыке в 1964-1986 гг.**Голибмовский Ярослав***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**uncletrimua@gmail.com*

Данное исследование посвящено изучению политики правительства СССР, направленной на ограничение активности вокально-инструментальных ансамблей и музыкальных коллективов, играющих запрещенную рок-музыку, идейный посыл которой противоречил советской идеологии.

Хронологические рамки данного исследования охватывают период с 1964 по 1986 гг. Нижняя хронологическая грань обусловлена отставкой генерального секретаря ЦК КПСС Н. С. Хрущева, приходом на этот пост Л. И. Брежнева и началом политики централизации власти с сопутствующим контролем всех сфер деятельности. Верхняя хронологическая грань обусловлена завершением эпохи, называемой в отечественной историографии «застоем», становлением на посту генерального секретаря партии М. С. Горбачёва и либерализацией политики в отношении музыкальных коллективов.

Цель данного исследования состоит в рассмотрении статуса рок-музыки в изучаемый хронологический период, а также политики советского правительства в отношении музыкальных коллективов.

В исследовании используются письменные, а также визуальные источники. Письменные источники представляют собой законодательные документы, материалы периодики, популяризирующие распоряжения партии и правительства. Это публикации в изданиях «Молодой инженер», «Радуга». При этом стоит заметить, что периодика была не только рупором правительства, но могла становится выразителем интересов музыкантов. Например, статья «Художественный руководитель не предусмотрен...» авторства Б. Алибасова – музыканта группы «Интеграл».

Среди визуальных источников можно отметить пропагандистские материалы, в частности ролик эпохи «застоя», в котором осуждаются так называемые «фарцовщики» и люди, отказавшиеся от работы на благо советского общества.

Историографией данного вопроса занимались такие исследователи как А. К. Троицкий, С. И. Жук, О. С. Празднова. Их сведения в совокупности отвечают на ряд вопросов – от факторов появления «музыки империализма» в СССР и до причин, путей и следствий её ограничения советским правительством.

Со становлением «развитого социализма» в Советском Союзе после «Хрущевской оттепели» усилилось влияние партийных рабочих над культурой. Это, в свою очередь, пагубно сказалось на активности так называемых вокально-инструментальных ансамблей (ВИА). На деле, ансамбли и подпольные группы практиковали собственное исполнение рок-музыки, которая, согласно общепринятому в советском гражданском обществе мнению, была манипулятором, «оружием Запада», направленным на уничтожение «Страны Советов», из-за чего исполнители рок-музыки часто преследовались, попадали под арест и считались предателями и «изменниками Родины».

Для контроля над советскими рок-группами привлекались такие организации как КГБ и ВЛКСМ, которым необходимо было регулировать и пресекать незаконную деятельность, а также ограничивать молодёжь в деяниях, запрещенных по закону.

В результате анализа источников и литературы можно сделать выводы о постоянной борьбе советской власти и идеологии с музыкальными коллективами, исполняющими западную музыку. Однако одновременно с суровой политикой запрета и преследования, деятельность рок-музыкантов в советском союзе не была прекращена. Эта деятельность стала важным фактором усвоения западных идей и ценностей, каналом проникновения западной идеологии во время изучаемого периода и особенно в период «перестройки».

Британська субкультура панків, або як неформали змінили обличчя манірної Великої Британії наприкінці 70-х – початку 80-х рр. XX ст.**Голуб Лілія***Львівський національний університет імені Івана Франка**lillyholub@gmail.com*

Актуальність теми: у сучасному суспільстві є чимало неординарних груп, спільнот, об'єднань, які часто зустрічаються саме молодого покоління. Це викликає цікавість: можливо є якась відправна точка для субкультур?

Наукова новизна: тема є малодослідженою в українській історіографії та є досить неординарною: чимало стереотипів та хибних уявлень пов'язано з цією субкультурою.

Методи дослідження: до уваги взято статті газет, тексти пісень, сучасні наукові доробки, що спрямовані на розгляд цієї проблематики.

Субкультура – неформальне об'єднання людей, які пов'язані спільними інтересами, вподобаннями, поглядами; зазвичай виділяються на загальному суспільному фоні своєрідним одягом, атрибутами та поведінкою.

Післявоєнна Британія зазнала економічного піднесення, яке вже наприкінці 1960-х рр. змінилось на кризу. Масові страйки шахтарів, безробіття молоді та підвищений рівень злочинності на вулицях сколихнули свідомість юного покоління і навіяли ряд поглядів, що на перший погляд можуть викликати обурення та відразу – славнозвісний анархізм. Проте, головним аспектом, на який тут потрібно звернути увагу, є вік (зазвичай це підлітки віком 13-19 р.), звідки і юнацький максималізм, який не передбачав цілковиту перебудову системи державного управління, а фактично був бунтом заради бунту, тобто вони дійсно хотіли якісних перетворень, зміни влади, процвітання своєї держави (якщо це поняття є прийнятним для них узагалі), проте не знали і не мали необхідних механізмів для цього.

Основним аспектом у «філософії» панків є пацифізм. Молодь могла влаштовувати мародерства на вулицях та навіть нападати на перехожих, проте вони рішуче виступали проти терористичних організацій та війн. Екстраординарний зовнішній вигляд використовували для привернення до себе якомога більше уваги та для того, щоб «подрозжигнути» чопорний та манірний Туманний Альбіон. Існує навіть визначення слова «punk» у Оксфордському словнику:

1) це тип голосної музики, що був популярний у Великій Британії в кін. 1970-х – на поч. 1980-х рр.;

2) це людина, яка слухає панк-рок та має розфарбоване волосся у різні кольори.

Часто у середмістях Лондона можна було почути, що панками називали брудних та неохайних людей, а в одній з п'єс Шекспіра це слово означає повію.

Ці молоді люди запозичили стиль панк у США. Там на сцені Лос-Анджелеса запалили свою зірку відомі Ramones, які у своїх піснях проповідували антивоєнні ідеали, клали у коротенькі пісні максимальну кількість здорового глузду та пробуджували патріотичний настрій у своїх слухачів. Не зважаючи на те, що панк виник саме у США, справжньою субкультурою він став у Великобританії.

Найвідомішими британськими панк-групами вважаються Sex Pistols та The Clash, що завдяки політизованим текстам своїх пісень та епітажним виглядом здійснили цілий бум невдоволення у Сполученому Королівстві, – як серед королівської родини, парламенту, так і серед населення, яке банально побоювалось дивних молодиків з розмальованими ірокезами, шипами та булавками на одязі.

Незважаючи на своє коротке існування, Sex Pistols випустили майбутні гімни юних бунтівників: «Anarchy in the UK» та «God, save the Queen». У першому висміяли чинну політичну систему Британії, а в другому привселюдно образили королеву Єлизавету II. Була створена спеціальна обкладинка синглу: «Її Величність» із булавкою на роті. Це викликало страшенний резонанс на телебаченні та у пресі і принесло чималу популярність гурту.

На жаль, саме через надмірну увагу ЗМІ до юного «новоутворення», у Великобританії щодо панків склалось чимало негативних стереотипів та упереджень. На той час їх починали плутати з окремими агресивними представниками скінхедів – іншої субкультури, яка також постраждала від преси та деяких своїх представників. Точкою неповернення для панків стало ток-шоу на телебаченні з Sex Pistols, де ведучий образив їх вокаліста Дж. Рутена, а продюсери вставили в ефір лише образу у відповідь, – тобто ситуацію було сфабриковано проти панків, що й зобразило їх у негативному світі.

Їхня манера одягатись – це не просто наслідування модних трендів, а цілий всесвіт хенд-мейду. Дивіз DIY (doityourself) є ледь не головною складовою їх образів: англійські булавки для скріплення частин одягу, джинсові безрукавки з колись модних жакетів, навіть риболовецькі сітки – це ті речі, без яких не можна уявити собі справжнього панка. Причому вони є універсальними, адже підійдуть як юнакам, так і дівчатам. Потрібно зазначити і наявність різноманітних ланцюгів та шипів на поясі, черевиках з високою підшвою та на верхньому одязі. Важливим довершенням є макіяж – також унісекс: підведені очі, припудрене обличчя, деколи навіть нафарбовані губи. Особливу уваги приділяли зачіскам: славнозвісне відро-смітничок та ірокез – чим вище, тим краще.

Незважаючи на свій подекуди агресивний вигляд, більша частина панків не були загрозою для суспільства, проте для британської поліції було вигідно бачити в них небезпеку і показувати високий рівень боротьби зі злочинністю. Панки стали заручниками власного стилю та образів, і в середині 1980-х рр. їм на зміну прийшли готи – нащадки цієї субкультури.

***Сцена «Под Кромами» в опере «Борис Годунов» как маркер для выявления
контраверсийных интерпретаций произведения
Дуплякина Виталия***

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
vitaliia.dupliakina@gmail.com*

Опера «Борис Годунов» – одно из самых известных произведений М. П. Мусоргского (1839-1881), которое и по сей день собирает вокруг себя лучших музыкально-театральных интерпретаторов. Либретто оперы написано композитором по мотивам одноименного произведения А. С. Пушкина и на основе «Истории государства Российского» Н. М. Карамзина об одной из самых трагичных страниц в русской истории – так называемом Смутном времени, которое связано с временем правления Бориса Годунова.

Понимание истории человечества посредством изучения музыки постепенно становится все более распространенным явлением. «Прочтение» произведения на различных этапах истории, фиксация отличий в мнениях профессионалов и любителей, представителей власти и широких слоев населения помогает нам лучше понять дух эпохи, культуру того или иного периода. В поиске ответов на интересующие нас вопросы об оценках оперы «Борис Годунов» мы опирались на широкую источниковую базу, которая включала официальные постановления, газетные статьи и заметки, театральные рецензии, письма, дневники, мемуары, интервью представителей власти, культуры и науки. Историография представлена монографиями, посвященными М. П. Мусоргскому и его творческому наследию, авторства таких музыковедов как Н. Г. Хубов, Г. Л. Головинский, Е. Н. Абызова и др. Особенно обратим внимание на работу С. Л. Волкова «История культуры Санкт-Петербурга: с основания до наших дней» (2008), которая посвящена характеристике современной М. П. Мусоргскому музыкальной жизни, имперских театров и политике власти в области музыкального искусства.

Отношение к опере «Борис Годунов» начиная с ее появления на оперной сцене было различным со стороны властей и театрального руководства, благодаря

чему опера претерпевала множество переработок, урезаний, совсем снималась с репертуара (правление Александра III), либо же на нее возлагалась особая идеологическая функция (сталинская эпоха). Большинство изменений касались в первую очередь сцены «Под Кромами». По своему значению она является мощным эпилогом народной музыкальной драмы, которая рисует образ стихийного бунта, что не могло понравиться власти, придерживавшейся в императорской России. Отметим, что воплощение образа народа было очень важно для композитора. Автограф-посвящение Мусоргского на клавише оперы «Борис Годунов» содержит характерную цитату: «Я разумею народ как великую личность, одушевленную единою идеею. Это моя задача. Я попытался разрешить ее в опере». Как известно, сцены «Под Кромами» нет в пушкинской версии, так как у поэта в конце драмы «народ безмолвствует», у Мусоргского наоборот – обманутая толпа подчиненно следует за новым «царем».

На тринадцатом представлении после премьеры (1874) была осуществлена купюра – из оперы были изъяты «Кромы». Во время правления Александра III репертуар императорских театров подвергался жесткой цензуре, из многих произведений вырезались все острые политические моменты, которые рассматривались как завуалированные атаки на самодержавие. В 1889 г. Александр III собственноручно вычеркнул «Бориса Годунова» из репертуара императорских театров.

При Николае II «Борис» возвращается на оперную сцену в 1896 г. в оркестровке Н. А. Римского-Корсакова. С оперой связано имя великого певца Ф. Шаляпина, который сыграл Бориса в Мариинском театре в 1911 г. На премьерном спектакле присутствовала царская семья, которая осталась довольна показом. Однако в докладе министра царского двора В. Б. Фредерикса было отмечено, что сцена с боярином в картине «Под Кромами» произвела нехорошее впечатление, что было неуместно после историй с помещиками в 1906 г. Дирекции было рекомендовано вырезать сцену из оперы, что вскоре и произошло.

В советский период на музыку последней трети XIX в., в особенности на творчество Мусоргского, очевидно, возлагались идеологические функции. В глазах идеологов он был «композитором-революционером», в сочинениях которого важную роль играет народ и тема бунта. Подтверждением этого факта является послереволюционная постановка «Бориса» в Мариинском театре в день первой годовщины Красной Армии. Нарком просвещения А. В. Луначарский характеризовал «Бориса Годунова» как «отражение скорбного народничества, исходящего жалостью к угнетенным, озлобленного, приветствующего бунт». Уделяя особое внимание сцене «Под Кромами», он проводит сравнение со стихийными взрывами народа в недавнее для него время. В этот период возвращается авторская версия – восстанавливается сцена «Под Кромами».

Достаточно обсуждаемой стала премьера «Бориса» в Большом театре в 1946 г., в которой постановщики вновь исключили «Кромы», объясняя это тем, что сцена, которая содержит прославление Лжедмитрия, не является патриотичной, а представления о «Смутном времени» в опере давно устарели и опровергнуты наукой.

В 1982 г. в Ковент-Гарден над «Борисом» начал работу известный кинорежиссер А. Тарковский. Для своей постановки он выбрал редакцию 1928 г. П. А. Ламма, которая включает в себя две массовые народные сцены (сцену у храма Василия Блаженного и «Под Кромами»), что было сделано неслучайно, так как в постановке Тарковского народ – природная стихия, иррациональная сила, которая способна низвергать, ставить царей, но и быть в подчинении тех, кто ей управляет.

Постановки современных режиссеров, как правило, не делают особого акцента на данном эпизоде, но обыгрывают тему народного бунта, связывая события оперы с актуальной политической обстановкой: митинги, демонстрации как будто переносятся из новостных лент на театральные подмостки, что является характерной чертой современного искусства в целом. Примером такой постановки

является «Борис Годунов» Г. Вика (Мариинский театр, 2012), которую сравнивают с «выпуском новостей», где режиссер стремился показать Россию за последние 20 лет, объединив множество образов, которые бы ее характеризовали. Многие современные постановки обращаются к самой первой авторской версии «Бориса» (1869), где отсутствует сцена «Под Кромами» и польский акт (Ковент-Гарден, 2016). Несмотря на тенденцию последних лет (акцентировать внимание исключительно на драме царя, его переживаниях), некоторые режиссеры выделяют две главных роли в опере – роль Бориса и народа (Театр Метрополитен, 2010; Познаньский оперный театр, 2016).

Опера «Борис Годунов», как ни одно другое произведение, имеет множество редакций и трактовок, которые подчиняются новым режиссерским решениям, а по внутреннему содержанию призваны отразить современность. Вписываясь в любой исторический отрезок, тема «царь-народ», представленная в опере, и особенно ярко в сцене «Под Кромами», остается актуальной, благодаря чему опера по сей день не сходит с подмостков оперных театров, с каждым разом привлекая к себе все больше внимания.

***Викладання археології та історії первісного суспільства
у Харківському університеті (1863 – 1884 рр.)***

Калугін Олег

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kalugin10oleg@gmail.com*

Такі навчальні дисципліни, як археологія та історія первісного суспільства швидко і динамічно розвиваються, маючи важливе значення для сучасного освітнього процесу. Ці дисципліни викладають у більшості вищих навчальних закладів України на історичних та деяких інших гуманітарних факультетах. Тому актуальним є вивчення історії викладання та дисципліназації археології та історії первісного суспільства на прикладі одного із найстаріших освітніх центрів нашої держави – Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Мета цього дослідження полягає в розкритті та аналізі розвитку викладання археології та історії первісного суспільства у стінах університету з 1863 по 1884 рік. Нижня хронологічна межа обумовлена запровадженням університетського статуту 1863 року, а верхня – це початок дії нового статуту 1884 року. Робота спирається на діловодні джерела та джерела особового походження викладачів Харківського імператорського університету. Необхідно додати, що це питання розглядали такі харківські науковці, як Б. А. Шрамко, В. К. Міхеєв та В. В. Скирда, але вони приділяли увагу становленню археології як науки і не ставили за ціль розкрити навчальний процес, взаємодію викладача зі студентом.

У 1863 р. у Російській імперії починає діяти новий статут, який постав у хід освітньої реформи Олександра II. Головним досягненням і перевагою для історико-філологічного факультету стала можливість самостійно будувати навчальний процес. Відразу виникли труднощі, які були пов'язані з браком кваліфікованих кадрів. Наприклад, кафедра, де згодом почнуть викладати елементи археологічних знань, історії та теорії мистецтв, була вакантною до 1883 року. На це впливала і невизначеність археології та історії первісного суспільства в тодішніх освітньому закладах. Окремо ці курси ніхто не викладав, а їх елементи були розпорощені в лекційних курсах інших викладачів університету. Ці дисципліни ототожнювали з курсами грецьких, римських та слов'янських старожитностей та історією мистецтва. Найбільш яскраво це ілюструють лекції ординарного професора О. П. Рославського-Петровського (1816 – 1872 рр.). У своїй лекції «Вступ до курсу історії цивілізацій...» він торкався тем, які стосувалися історії первісного суспільства. Студенти отримували інформацію про палеонтологію й хвороби давніх тварин, антропологію первісних людей, аналіз вчення Ч. Дарвіна.

Аналіз навчального процесу на історико-філологічному факультеті за

1870–1871 рр. засвідчив, що в університеті взагалі не викладали ті предмети, які містили в собі відомості з археології та історії первісного суспільства. Тільки у 1874 році професор М. Я. Арістов (1834–1882 рр.) у курсі «Розбір пам'ятників вітчизняної історії» почав знайомити студентів із археологією. У ході лекцій він розповідав про методику розкопок та археологічні джерела (кургани, городища, печери, стародавні церкви тощо). Також потрібно відзначити діяльність професора Ю. І. Морозова (1836–1900 рр.) та майбутнього академіка Д. І. Яворницького (1855–1940 рр.), які проводили археологічні дослідження та виступали з різноманітними доповідями, що стосувалися старожитностей Харківської губернії. Але спеціалізованих курсів з цієї тематики вони в університеті не викладали.

Важливим елементом навчального процесу на історико-філологічному факультеті було виконання письмової роботи протягом навчального року. Правила цих робіт для студентів були вироблені у 1872 році. Теми студентам пропонували викладачі, а для заохочення та стимулу були запроваджені «медальні теми». Ось, наприклад, у 1880 році три автори робіт з теми «Дані мови й народного життя, які розкривали участь давніх слов'ян у розвитку аріїв та первісно-суспільного племені» отримали золоту та дві срібні медалі. Це яскраво показує зацікавленість студентів історією старожитностей, незважаючи на брак викладачів з цієї тематики.

Таким чином, у 1863–1884 рр. ще не відбувається виокремлення археології та історії первісного суспільства як окремих навчальних дисциплін у Харківському університеті. Разом з цим можна прослідкувати їх елементи в різних лекційних курсах з інших предметів: вітчизняна історія, антропологія, мистецтво і т.д. Це було пов'язано, в першу чергу, із відсутністю кваліфікованих кадрів.

Освітньо-культурна діяльність антитринітаріїв в Речі Посполитій в останній третині XVI – середині XVII ст.

Козорезова Юлія

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
kozorezovaulia@gmail.com*

Наукова проблема роботи полягає у дослідженні освітньо-культурної діяльності антитринітаріїв в Речі Посполитій в останній третині XVI – середині XVII ст.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що головна увага концентрується на ролі видатних постатей у розвитку освітньої та культурної діяльності громад антитринітаріїв на теренах Речі Посполитої в XVI-XVII ст.

Актуальність цієї теми зумовлюється тим, що антитринітаризм відіграв важливу роль в історії протестантизму в Королівстві Польському і Великому Князівстві Литовському. Антитринітарії також зробили поважний внесок в освітньо-культурний розвиток тих народів, які населяли ці терени.

Дослідження проводилося на основі принципів історизму, об'єктивності, системного підходу та системного аналізу. Водночас було використано низку загальнонаукових й загальноісторичних методів, зокрема хронологічний, структурно-функціональний та структурно-порівняльний.

Історіографія проблеми пройшла тривалий шлях розвитку. Її можна поділити на три періоди: дореволюційний, радянський і пострадянський. У дореволюційну добу зусиллями Н. Н. Любовича було досліджено католицьку реакцію на реформаційний рух в межах Речі Посполитої; в радянську добу М. В. Дмитрієвим було досліджено історію релігійно-суспільних рухів, спрямованих проти православної церкви в українсько-білоруських землях Речі Посполитої; в рамках української пострадянської історіографії М. В. Довбищенко дослідив роль української шляхти Волині у розвитку руху антитринітаріїв; О. Л. Соколовський проаналізував впливи антитринітаріїв на культурне життя України; Н. М. Яковенко дослідила розвиток протестантського шкільництва на Україні.

Поява антитринітаріїв в Польщі і ВКЛ була закономірним явищем, зумовленим специфікою їх тодішнього суспільного й культурного розвитку, зокрема поляки підтримували надзвичайно жваві стосунки із німецькими та швейцарськими мислителями. Студенти із Польщі та ВКЛ з поч. XVI ст. внаслідок занепаду Краківського університету активно виїжджали на навчання до Південної і Західної Європи, де знайомились з новими ідеями.

На землях Королівства Польського і ВКЛ гуманістична школа як новий тип шкільництва вперше з'являється 1550 р., коли було створено кальвіністський навчальний заклад в Пінчові. Впродовж другої половини XVI ст. на території Речі Посполитої виникає близько 20 кальвіністських та лютеранських освітніх осередків, найпомітнішими з-поміж яких були школа під опікою Радзивілів у Вільнюсі, Ризька Домська гімназія та гімназії підвищеного типу в Гданську й Торуні.

Спочатку в Польщі не можна було друкувати протестантських книжок, а тому головним центром польського церковного книгодрукування стає Кьонігсберг, резиденція герцога Альбрехта Пруського. Головним видавцем, друкарем і продавцем книжок тут був Я. Секлюціян. З 1555 р. протестанти також мали декілька своїх друкарень у Польщі. Після Секлюціанового видання Нового Заповіту у 1563 р. вийшов повний переклад Біблії, що була названа Радзивіловою.

Соцініанство як один із різновидів антитринітаризму мало надзвичайно великий вплив. Соцініани нав'язали дружні стосунки із князем Костянтином Острозьким, а симпатизував він їм тому, що йому подобалися соцініанські школи, друкарні і хороші проповідники. Соцініанські громади на Волині мали власні молитовні будинки (наприклад, у с. Береске).

Культурно-просвітницька діяльність антитринітаріїв в Україні багато в чому була зумовлена тим, що їх громади перебували під патронатом української соціальної еліти, представники якої усвідомлювали, що без освічених людей неможливий успіх в утвердженні соцініанських ідей. Широкомасштабність українського національно-культурного руху другої половини XVI ст. стає можливою саме завдяки впливу реформаційних ідей. Соцініанські школи в Україні поряд з іншими протестантськими осередками були численними і також мали високий науковий рівень. Найвідомішою соцініанською школою вважається Раківська, заснована у 1602 р. Після її закриття в 1638 р. значна частина соцініанських лідерів переїхала на Волинь, де їм велику допомогу надали шляхтичі Юрій, Андрій та Олександр Чапличі. В 1614 р. за ініціативою Ю. Чаплича-Шпановського була створена школа середнього типу.

Наприкінці XVI – на поч. XVII ст. помітним осередком реформаційних бродінь стає Волинь, а дещо пізніше – Західна Київщина. Найміцніші позиції тут утримувала соцініанська течія протестантизму, яка надавала особливого значення освіті як засобу розумового і морального самовдосконалення. Відтак скрізь, де виникали соцініанські громади, створювалися школи, загальне число яких, імовірно, перевищувало кілька десятків. Найвідомішими з-поміж них на Волині були навчальні заклади в містечках Бабині (між 1633-1649 рр.), Березьку (1638-1644), Киселині (1614-1638) та Гощі (1600-1639), а на Київщині в Черняхіві (друга чверть XVII ст.).

Отже, для успішного здійснення покладеної на них проповідницької місії, протестанти найчастіше обирали культурну сферу, оскільки таким чином найлегше було донести свої ідейні переконання. Культурно-освітня місія антитринітаріїв найбільш повно виявилася у шкільництві, видавничій і перекладацькій діяльності, а також у літературі та науці.

**Образ «русского солдата» Первой мировой войны
в лубочном искусстве Российской империи 1914-1917 гг.**

Петрова Мария

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

mariya.petr00va@gmail.com

Первая мировая война сыграла значимую роль в формировании российского общества первой пол. XX в., повлияв на идеологию, культуру и сознание как граждан СССР, так и граждан современной Российской Федерации и Украины. По-своему уникальной прослойкой российского общества рассматриваемого исторического периода были солдаты. Поэтому интересным является процесс формирования и эволюция образа «русского солдата» Первой мировой войны.

Представления общества об исторических процессах зачастую формируются не под влиянием работ профессиональных историков, а благодаря художественной литературе и изобразительному искусству. Во время масштабных социальных катаклизмов важное место в идеологической борьбе занимают агитационные материалы, призванные формировать то или иное общественное мнение. В годы Первой мировой войны популярным видом изобразительного искусства был лубочный плакат или лубочная картинка. Лубкам свойственна простота, емкость и доходчивость образа. Главный геройем русского военного лубка был солдат.

Актуальность данной работы обусловлена необходимостью детального изучения данного исторического периода. С позиции роли и места человека в условиях Первой мировой войны, повлекшей за собой череду общественных, социальных и политических потрясений, нашедших свое отражение в истории ряда современных государств.

Научная новизна исследования состоит в том, что нами впервые анализируется образ «русского солдата» Первой мировой войны в лубочном плакате Российской империи 1914-1917 гг. Лубочные картинки автором классифицированы по хронологическому принципу и разделены на тематические блоки. Образ «русского солдата» Первой мировой войны в лубочном искусстве Российской империи 1914-1917 гг., исследованный в данной работе, в дальнейшем может использоваться для изучения социальных, культурных и идеологических аспектов рассматриваемого периода.

Несмотря на ряд смежных проблем, представленных в историографии, проблема формирования и эволюции образа «русского солдата» в лубочном изобразительном искусстве требует специального изучения. Вместе с тем, в дореволюционной историографии учеными рассматривалась связь лубочных картинок и войны. К примеру, В. Славенсон в своей статье «Война и лубок» размышляла о народности лубка в годы Первой мировой войны, изучала видоизменение функций лубка в военное время, формирование образа войны и солдата. Автор отмечает, что под влиянием военной пропаганды и идеологии, образ солдата и образ войны в сознании общества меняется и кристаллизируется.

В. Денисов в 1916 г. в работе «Война и лубок» на примере лубочных картин Первой мировой войны провел анализ художественных особенностей лубков. Вместе с тем, автор дополняет работу В. Славенсон, указывая на множество деталей, формирующих в лубочных картинах «образ» солдата и «образ войны».

В советской историографии изучением военного изобразительного искусства занималась Ф. С. Рогинская, которая сделала попытку систематизировать и анализировать лубочное искусство, оценить художественное содержание массового искусства, в том числе в годы Первой мировой войны.

В современной историографии большой вклад в исследование военных плакатов и лубочной картинки внесла Л. В. Родионова. Исследовательница в своей диссертации рассмотрела историко-книгovedческие аспекты изучения лубка периода Первой мировой войны.

Отдельного внимания заслуживает вышедшая недавно диссертация Д. С. Молчановой. Исследовательница разработала универсальную классификацию военной открытки по тематическому принципу и подробную тематическую классификацию лубка и открытки русско-японской войны. Предложенную классификацию можно применять как к открыткам, так и к лубочным картинкам Первой мировой войны. Кроме того, автором были проанализированы функции лубочной картины и открытки, а также специфика, которую они обретают в военное время.

Источниковая база работы представлена лубками 1914-1917 гг. В ходе исследования были изучены лубочные картинки, издаваемые типографиями И. Д. Сытина, М. Т. Соловьева, А. П. Коркина, фабрикой плакатов А. Ф. Постнова, а также работы В. В. Маяковского, К. С. Малевича, Д. Д. Бурлюка.

Для решения поставленных задач применялись историко-генетический и историко-типологический методы. Также был использован метод классификации и обобщения, метод контент-анализа.

В ходе исследования удалось проанализировать и изучить образ «русского солдата» Первой мировой войны в лубочных картинках Российской империи 1914-1917 гг.

Лубочные картинки указанного периода, изображающие «русского солдата» Первой мировой войны, были отнесены к 3 тематическим группам: сатирические лубки, лубки с конкретными историческими личностями, лубки с сюжетами русских былин.

В лубочном искусстве 1914-1917 гг. был сформирован «былинный» образ «русского солдата», воевавшего на фронтах Первой мировой войны, соответствующих тому образу, который необходимо было прививать обществу, следуя курсу идеологической политики государства.

Образ «русского солдата» Первой мировой войны, сформированный в лубочных картинках 1914-1917 гг., запечатлелся современникам и последующим поколениям, соответственно может быть реальным. Таким образом, может использоваться для изучения других аспектов данного исторического периода.

В ходе работы автором была прослежена эволюция образа «русского солдата» Первой мировой войны в лубочном искусстве 1914-1917 гг. В лубках первых лет войны «русский солдат» был представлен «былинным» героем. В картинках 1916-1917 гг. сформировался более реальный «образ». В процессе исследования было изучено экономическое, политическое и социальное положение Российской империи. Соответственно, образ «русского солдата» Первой мировой войны, сформированный в лубочном искусстве Российской империи 1914-1917 гг., может соответствовать действительности.

Відношення студентів до історичних комп'ютерних ігор на матеріалах соціологічного опитування

Раков Дмитро

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
rakovdimaev09@gmail.com*

На сьогоднішній день комп'ютерні ігри набули широкої популярності як особливий жанр медіа-культури. Можна стверджувати, що за ступенем популярності вони прирівнюються до кінематографа, а за ступенем впливу можливо навіть перевищують традиційні жанри медіа-культури. Серед комп'ютерних ігор більшу частину становлять історичні комп'ютерні ігри, як, наприклад, глобальні стратегії, Wargame, RTS і RPG, та ін. Розробники намагаються створити ігри найбільш наближені до реальності минулого. Ігрова реальність перетворюється на впливову інтерпретацію та засіб репрезентації різних сторінок історії людства. Безсумнівно, що історичні комп'ютерні ігри впливають і на формування історичної свідомості молоді, викликають інтерес до історії.

Метою нашого дослідження стало з'ясування характеру цього впливу шляхом аналізу даних соціологічного опитування, проведеного протягом 2017 р. Важливо зазначити, що ми не ставили завдання визначити користь від ігрової діяльності, проте намагалися з'ясувати усвідомлення такої користі самими геймерами.

Отже, в анкетуванні взяло участь 180 студентів з різних курсів історичного факультету (60 анкет: 1-й курс – 20 осіб (17 років), 2-й курс – 15 осіб (18 років), 3-й курс – 15 осіб (19-20 років), 4-й курс – 10 осіб (21-22 роки), а також студенти фізичного факультету – 30 осіб, медичного – 30 осіб, факультету геології, географії, рекреації і туризму – 30 осіб. Також для порівняння анкетування було проведено серед школярів 11-го класу – 30 осіб.

Всього в анкеті представлено 17 питань, які викладені в логічній послідовності. Всі питання поділені на п'ять блоків: перший – загальний, стосується ігрової активності та ігрових вподобань студентів; другий присвячений історичним комп'ютерним іграм; третій блок містить питання стосовно користі відеоігор; четвертий присвячений обізнаності студентів в інформації, яка надає можливість перевірити достовірність контенту історичних відеоігор; останній блок – це питання, які стосуються проблеми впливу історичних комп'ютерних ігор на світогляд геймерів.

Таким чином, аналіз опитування дозволив висунути та довести наступні гіпотези. По-перше, гіпотезу про значну популярність історичних комп'ютерних ігор та еволюцію жанрових уподобань студентів. По-друге, про значення історичних комп'ютерних ігор як одного з факторів фахового вибору студентів-істориків. По-третє, аналіз опитування дозволив з'ясувати особливості відношення молодих людей до «достовірності» та «користі» комп'ютерних історичних ігор: якщо події ігрової реальності не сприймалися як достовірні та підлягали перевірці шляхом звернення до довідкової літератури, то специфіка часу, відтворена в іграх, сприймалася менш критично і «користь» від історичних комп'ютерних ігор усвідомлювалася як занурення у спроможність відчуття певної історичної епохи.

А. Й. Страхов та А. Ж.-М. Морон:

тематика плакату на Всесвітній виставці в Парижі 1925 р.

Шепелєва Антоніна

*Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
toniashepeleva@gmail.com*

З кінця XIX ст. для багатьох країн стало характерним широке привселюдне використання плакату. У їх створенні брали участь і видатні митці, і художники-початківці. Плакат давав їм змогу експериментувати і бути популярними, а головне – наблизитись до глядачів, збільшити свою аудиторію. У нашій розвідці розглядається творчість двох призабутих митців плакату – А. Страхова і А. Ж.-М. Морон. Їхні роботи були визнані і поціновані за високий художній рівень, проте, на жаль, життя і діяльність цих митців майже не знайшли висвітлення в історіографії. Сьогодні маємо лише поодинокі роботи Т. Тцара, О. Тихонюка, чи коротенькі біографічні дописи в довідковій літературі.

Плацдармом для діячів мистецтва різних країн, у тому числі й українських, стала Всесвітня виставка декоративно-прикладного мистецтва 1925 р. в Парижі, що дало змогу митцям виявити себе у стилі Арт-деко (з фр. «декоративне мистецтво»), який відзначив себе як стиль, поєднуючий найхарактерніші риси мистецтва країн Європи, Азії та Африки, що у деяких випадках створює суперечливе, але гармонійне сприйняття витвору мистецтва.

На початок 1920-х рр. плакат став невід'ємною частиною та інструментом інформаційного простору, функціонував не лише як джерело інформації, а був ще й повноцінною естетичною одиницею. На виставці у Парижі виставці плакату особливо відзначилися два митці, чий долі були пов'язані Харковом та спільним мистецьким напрямом. Перший – А. Ж.-М. Морон, відомий як Кассандр, народився та провів своє

дитинство в Харкові, але через початок війни був змушений з родиною переїхати до Парижа, де й присвятив своє життя мистецтву. У 1923 р. він представив публіці свою першу роботу, плакат «Лісоруб», яка пізніше здобула престижну нагороду на Міжнародній виставці декоративного мистецтва. Рівноцінного визнання здобув плакат «В. Ульянов» А. Й. Страхова, який також пов'язаний з Харковом, адже у цьому місці він реалізовувався як художник та скульптор.

За збігом обставин, найпрестижніші нагороди на виставці дісталися майстрам, доля яких була пов'язана з Харковом. Плакат, як сполучна ланка, дозволив наочно порівняти підхід до виконання робіт. Період творчості майстрів проходив в одних часових рамках і в одному стилі, проте плакати кожного з них мали свою характерну манеру письма і подачу інформації. Ключовою умовою формування творчості для художників стало оточення. Незважаючи на те, що обидва митці певний час свого життя провели у Харкові, їхні роботи ясно відображають потреби та інтереси суспільства, в якому вони творили. Так, для Страхова провідною темою стала поширена тоді політична пропаганда і агітація. Він віднайшов у своїх агітаційних аркушах ту квінтесенцію форми й змісту, яку можна назвати візуальним кодом комуністичних ідей. Його роботи якісно відрізняються від модного на той час фотомонтажу сильним «скульптурним» моделюванням форми. Яскраві аркуші Кассандра рекламували принади світського життя, а сама реклама визначила його творчість.

Виставка, на якій представили свої роботи харків'яни, сьогодні вважається однією із знакових подій минулого століття. Вона визначила подальший розвиток промислового дизайну, дала величезний імпульс багатьом областям професійної творчості та новому напрямку у мистецтві, де наші співвітчизники залишили свій чіткий слід.

РОЗДІЛ XIII
ІСТОРІЯ
РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Самоуправління у школах ордену піарів у XVII-XVIII ст.**Агарков Максим***Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди**ViolGrottel33799@gmail.com*

В наш час, коли триває реформування вітчизняної системи освіти, надзвичайно важливо враховувати досвід минулого. Особливо якщо йдеться про систему учнівського самоуправління, яка є недостатньо ефективною. В цьому зв'язку варто звернути увагу на навчальні заклади ордену піарів, які в XVII-XVIII ст. утворювали щільну мережу на терені Речі Посполитої Обох Народів, в т. ч. на українських землях (у Львові, Перемишлі та ін.).

Наукова новизна роботи полягає у вивченні ролі керівництва домів піарів в організації системи самоуправління освітнього процесу, внесенні коректив у життя учнів і їх освітніх програм. На той час така інновація була випереджаючою часом технологією, що сприяла перетворенню піарських шкіл не тільки на освітні центри певної території, але й на політичні і навіть, в деякому сенсі, – соціально-інтеграційні осередки.

Історія наукового вивчення проблеми має тривалу традицію розвитку. В першій половині XIX ст. важливий внесок у її наукову розробку зробив Ю. Лукашевич – автор фундаментальної «*Historiszkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskim*». З-поміж авторів другої пол. XIX – поч. XX ст. варто виділити Ю. Пелчара, який написав тритомну працю «*Zarys doktryny Kościołów katolickich*». З-поміж сучасних дослідників важливу роль у науковій розробці теми відіграв Б. Рок («*Mentalność duchowieństwa polskiego w XVIII wieku*» та інші праці).

Орден піарів було засновано Йосипом де Каласансом. Він фактично існував з 1592 р., але остаточно був затверджений лише 1621 р. Діяльність цієї духовної конгрегації була спрямована на навчання дітей і юнацтва. Окрім трьох чернечих обітниць (цнотливості, бідності і покори начальству) піари приносили спеціальну обітницю, присягаючись присвятити себе справі освіти народу. Головні заслуги св. Йосипа де Каласанси в галузі освіти – введення в програму навчання нових предметів, зокрема чистописання і рідної мови; запровадження поділу на класи, скасування тілесних покарань в школах, суворий контроль за професійним рівнем вчителів. Йосип підкреслював, що метою справжнього вчителя має бути не тільки розумовий, але й моральний розвиток учнів. А це може бути досягнуто лише за умови шанобливого ставлення до дітей.

Перу св. Йосипа належить конституція ордену піарів, дитячий катехізис, а також листування, в якому він виклав свої педагогічні погляди.

Піарські школи були відомими свого часу осередками самоуправління. Система освіти, що складала 4 роки, поділялася на 12 дисциплін. Найкращі учні навчалися риторичі і Слово Божому. Але усі вони мали право відвідувати так звані «сеймики», що збиралися щомісяця (малі), і що півроку (генеральні). На них учні мали право вирішувати питання, що стосувалися їх школи, класу, навколишнього середовища і навіть міста (відповідні рішення передавалися до тогочасної адміністрації міста). Що цікаво, піари мають статус бідняцького ордену, а отже його діяльність була деякою мірою спрямована на зuboжілий прошарок населення. Піари давали змогу дітям бідних сімей і навіть дітям з вулиці отримати безкоштовну освіту. Такі діти мали право жити у школі, відвідувати усі заняття на рівні з іншими учнями та «відпрацьовували» своє навчання фізичною працею (але не у комерційних підприємствах, а у роботі, пов'язаній виключно з постачанням необхідного матеріалу школі). Тож, вони ставали «калефакторами» (працювали з пічами) та «пауперами» (працювали з деревом), отримуючи право інтегруватися у суспільство через можливість відвідування «сеймиків» і набуття права голосу у них.

Орден піарів також використовував систему заохочення до навчання серед учнів. Надзвичайно поширеною була система протистояння так званих *Pars Graecia* та *Pars Romana*, що означала розподіл класів, курсів і навіть всієї школи на дві частини, які були суперниками у освітньому процесі. Кожні півроку будь-яка зі сторін накопичувала

бали від викладачів (за добре навчання, благодійну діяльність усередині ордену та ін.). Той, хто набирив більшість балів, отримував статус *Pars Romana* і велику кількість привілеїв, найуспішніші з переможців могли обиратися на спеціальні учнівські посади, що формували основу самоуправління усередині школи. Протистояння не закінчувалося ніколи, а тому статуси *Pars Graecia* та *Pars Romana* постійно змінювалися. Змінювався також і склад конкуруючих сторін, але тільки за рішенням ректора або «візитера», що здійснював нагляд за школою від імені ректора. Найкращі учні, що закінчували освітній період у піарських школах, мали право виїжджати до найбільших піарських колегій і викладати там. У підсумку орден піарів зробив величезний внесок до системи самоуправління в освітньому процесі. Вона зберігалася аж до кінця XIX ст. і була видозмінена лише за понтифікату папи Пія VII.

Особливості уніфікації релігійних практик та обрядів Унійної Церкви у першій пол. XVIII ст. (за ревізією о. П. Филиповича)

Костів Марта-Марія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

martamariak@ukr.net

Однією із актуальних проблем, що постала перед духовенством Унійної Церкви на поч. XVIII ст., стала відсутність єдиного корпусу богослужбової літератури, від чого безпосередньо залежала «життєздатність» релігійної громади, а також проведення просвітницької та душпастирської діяльності серед вірян. Неодноразово здійснювалися спроби уніфікації літургійної практики ще у XVII ст., проте саме перша пол. XVIII ст. стала важливим періодом утвердження єдиного обряду. Процес ревізії та редакції богослужбових книг можемо спостерігати поетапно. Зокрема, ми вважаємо необхідним виділити такі поворотні моменти як Замоївський Собор 1720 р., ревізія о. П. Филиповича та перегляд богослужбової літератури митрополитом Атанасієм Шептицьким. У даному дослідженні ми зосередимо свою увагу на ревізії П. Филиповича та її значенні щодо інституційного утвердження релігійних практик та обрядів Унійної Церкви.

Актуальність дослідження обраної нами теми зумовлена тим, що у вітчизняній історіографії питання формування церковних книгозбірень Київської унійної архієпархії та процес ревізії богослужбової літератури Унійної Церкви у першій пол. XVIII ст. не знайшли свого достатнього відображення. Зокрема, частково відомості стосовно заданої проблеми містяться у розвідках А. Хойнацького, М. Корзо, Л. Гуцуляка, М. Петровича та І. Тилявського. Відповідно, тематика роботи дозволить розкрити особливості реформаційних заходів, здійснених унійним духовенством Київської архієпархії у галузі духовної освіти, народного просвітництва та катехизації вірян.

Наукова новизна роботи полягає передусім у тому, що в ній здійснено спробу комплексного аналізу причин та особливостей редакції богослужбової літератури Унійної Церкви відповідно до ревізії П. Филиповича. Вперше дослідницька увага зосереджена на висвітленні регіональних особливостей діяльності представників духовенства Унійної Церкви у контексті реформування релігійних практик та обрядів, зокрема на Київщині, що були зумовлені історичними обставинами та суспільно-культурними трансформаціями окресленого проміжку часу.

Необхідність проведення ревізії постала у зв'язку із тим, що у Львівській братській друкарні, навіть після переходу ставропігійного братства на унію, братчики продовжували певний час друкувати «традиційні» богослужбові тексти, які «не зовсім узгоджувалися» із замойськими постановами, зокрема передруковували деякі богослужбові книги з видань православних друкарень, не вносячи до них принципових змін, як то згадування в богослужіннях Папи, чи впровадження католицької версії Символу віри. Митрополит А. Шептицький скаржився Римській Конгрегації Віри та просив скасувати статус «екземпції» (ставропігії) Львівського братства, наголошуючи на тому, що лише завдяки процедурі отримання дозволу (*aprobat*) місцевого єпископа на книгодрукування вдається

контролювати друк літургійних книг. Уже в 1725 р. трибунал нунція поставив під сумнів церковний статус братства, що дало А. Шептицькому підставу конфіскувати непродані записи з наміром переглянути їх зміст. Саме із цим проханням митрополит звернувся до П. Филиповича, настоятеля Битенського монастиря, щоб той провів ревізію чим скоріш, адже це дозволило б скомпрометувати Братство перед тим, як Рим виноситиме остаточне рішення у суперечці між митрополитом і Львівським братством.

Важливою особливістю ревізії стало те, що головний акцент робився на доктринальних помилках або неточностях у здійсненні релігійних практик. Перевіривши 12 книг, о. П. Филипович подав свій висновок на 43 сторінках. Відзначені помилки були дуже різними: від «очевидних» (друк поминання східних патріархів, пропускаючи поминання Папи; відсутність Filioque у Символі Віри; наявність поминання св. Григорія Палами) до інших «тонших» хиб (наприклад, 19-та помилка Требника: перед чином похорону священником цитується 66-й канон «схизматичного синоду» в Києві, який хоч і не містив нічого поганого [...], вказує на сопричастя із схизматиками і підпорядкування їхнім законам»).

Більшість виправлень Филиповича пов'язані із уділенням святих Тайн та поясненням необхідних дій церковнослужителів у зв'язку із здійсненням обрядів. Найбільш показово це видно у перевірці Великого Требника 1929 р. Розглянемо деякі із них, що стосуються Тайни Хрещення: «3-а помилка: Трапляється в поучанні про Хрещення, коли без підстави приписується, щоб хреститель обливав голову хрещеника водою настільки, щоб вона стікала по всьому тілу, або, якщо хрестить занурюванням, щоб занурював ціле тіло. Виправлення: Обливає хресновидно голову водою, одночасно мовлячи: «Хрещається...».

Іншим типом помилок, помічених П. Филиповичем, є необхідність редакції богослужбових текстів. Для прикладу: «2-а помилка: Трапляється у формі Хрещення. Якщо хтось заявляє, що форма Хрещення є слідуючою: «Хрещається раб Божий в ім'я Отця, Амін, і Сина, Амін, і Святого Духа, Амін». А коли ця вищенаведена форма, тобто розміщення частини однакового «Амін» між іменами Божих осіб, вже була відкинена Святим Замойським Синодом, тим більше є помилковим. Непотрібно і невідповідно додавати до форми Хрещення: «Нині і повсякчас, і на віки віків. Амін», бо ці слова не мають жодного зв'язку із попередніми словами. Виправлення: Хрещається раб Божий (ім'я) в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амін».

Таким чином, можемо констатувати, що у здійсненні ревізій, головними приписами, якими керувався П. Филипович стали постанови Замойського Синоду, догматика Католицької церкви, а також показ практичного втілення цих приписів у дія церковнослужителів. Проведення редакції богослужбових текстів заклало основи для принципового переосмислення унійного обряду, проте впровадження цих приписів на практиці потребувало додаткових зусиль, що видавалось складним у контексті книгодрукування, оскільки друкарні, що забезпечували унійні церкви Київської архієпархії, все ще продовжували орієнтуватись на передрук православної богослужбової літератури.

Стереотипи про сектантство у радянських антирелігійних журналах 1920-х – на поч. 1940-х рр.

Кучеренко Маргарита

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ritakucherenko1@gmail.com*

У своєму дослідженні авторка підіймає проблему сприйняття сектантства радянськими пропагандистами у 1920-ті – на поч. 1940-х рр. Через призму таких журналів, як «Антирелигиозник», «Безбожник», «Безбожник у станка» та «Безвірник» простежується, як розуміли радянські автори феномен сектантства, що вкладали в це поняття. У радянському суспільствознавстві поставлена нами проблема не вивчалась. Мало місце лише перевидання робіт, які були надруковані у 1920-1930-ті рр. Це, напевно, було пов'язано з тим, що в рамках розвитку тоталітарного суспільства радянські

вчені не розглядали стереотипи про сектантство інакше, ніж це було запропоновано в 1920-1930-ті рр. Тому дослідження авторки на сучасному етапі може дати можливість поставити проблему щодо характеру стереотипів про сектантство в періодиці 1920-х – на поч. 1940-х рр. О. Еткінд у своїй роботі запропонував простежити ідейний зв'язок між Російською імперією та Радянською державою на прикладі сектантства. Тому, розвиваючи тезу О. Еткінда, авторка має намір поставити в якості проблеми ще і те, чи мав місце вплив образів сектантства, що існували в Російській імперії, на формування вже радянських стереотипів щодо сектантських рухів. Крім того, також не вирішеним питанням є те, наскільки індивідуальне сприйняття авторів антирелігійних журналів впливало на конструювання загального образу сектантства.

Окрім О. Еткінда, у своїй роботі авторка використовує дослідження М. Шахнович, А. Проскуріної, Є. Голощапової, Р. Сафронова, М. Косенкіна, а також теоретичні опрацювання Т. Адорно, У. Ліппмана, Р. Баязітова та Г. Арендт.

Джерельну базу роботи авторки можна поділити на документи діловодства радянських органів влади, періодику і наукову літературу тих років.

Крім традиційних методів, таких як історико-генетичний, порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний, авторка використовує метод контент-аналізу, який реалізовується за допомогою програми MAXQDA-10. Завдяки цьому методу авторка мала можливість виявити типові способи використання певних слів, за допомогою яких радянські пропагандисти змінювали форму існуючих стереотипів. Також метод надає можливість порівняти ступінь емоційності різних пропагандистів антирелігійних журналів 1920-1940-х рр. в СРСР.

В ході дослідження було з'ясовано, що формування та ствердження стереотипів про сектантство було результатом складної взаємодії редакцій журналів та самих пропагандистів, тобто авторів статей. Крім того, простежується підсвідоме перенесення суспільством негативного сприйняття сектантства, яке існувало в Російській імперії, в нову площину – Радянську державу. Але при цьому зберігався особистий досвід «контакту» радянського пропагандиста з сектантами, який міг бути не тільки негативним, а й позитивним. Радянські автори статей не лише писали через призму особистого та суспільного досвіду, але й створювали систему уявлень про сектантів, тобто стереотипи, які можна поділити на стереотипи щодо соціального проходження, стереотипи щодо особистих характеристик та взаємин сектантів з іноземними державами. Особливістю стереотипізації було те, що радянські пропагандисти намагалися міфологізувати сектантство, перетворюючи реальні характеристики на міфічні (лисиця – хитрість, хамелеон – вміння маневрувати тощо). Зазнала трансформацій і висвітлена історія взаємин сектантства з радянськими пропагандистами, яка ділилася на «до» і «після» 1917 р. Ще однією особливістю була велика емоційність авторів при намаганні описати сектантство, що дало змогу порівняти (за допомогою контент-аналізу) ступінь емоційності у різних пропагандистів антирелігійних журналів 1920-1940-х рр. в СРСР.

Вплив православної релігії на календарно-поминальний цикл албанців Південної України

Фокіна Людмила

Запорізький національний університет

fokinaljuda@ukr.net

Календарно-поминальний цикл албанців півдня України є невід'ємною частиною родинно-побутових обрядів, які проводяться у визначені за християнським календарем датами. Ці обряди дозволяють населенню встановити зв'язок між світом живих та мертвих людей, а також підкреслюють важливість шанобливого ставлення до мертвих та розкривають особливості впливу релігії на проведення поминальних обрядів.

Метою роботи було розглянути традиції поминальних обрядів албанського етносу на території Південної України, які здійснюються під впливом православної релігії.

Питанням поховально-поминального обряду албанців Південної України займався М. С. Державін, який здійснив етнографічне дослідження албанських сіл півдня України впродовж 1910-1920-х рр. Пізніше це питання вивчали представники Музею антропології та етнографії ім. Петра Великого (Кунсткамера) Російської АН та Відділення албанської мови та літератури філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, серед яких О. О. Новік та Д. С. Єрмолін, які здійснювали етнографічні експедиції у села Північного Приазов'я та Одеської області в Україні у 1990-х – на поч. 2000-х рр.

Під впливом православ'я в албанців сформувалися визначені дні поминання покійників. Для них одним з головних поминальних днів за православним календарем вважався восьмий день після Великодня – «Пашка а Йогле», або інші назви «Іхній понеділок», «Могильний понеділок», «Провода». Цей поминальний день є аналогією українського поминального дня. У албанців прийнято було готуватися до нього заздалегідь. Господині готували їжу, яку ставили на стіл під час поминок. До середини 1990-х рр. у албанців прийнято було в цей день поминальний обід проводити на кладовищі всім селом, але на початку 2000-х рр. ця традиція почала трансформуватися через вплив священників, які вважали, що колективне поминання на кладовищі і традиція поливати могили є нехристиянськими традиціями. Тим самим, ця трансформація почала руйнувати традиції єдності албанців.

Наступним за важливістю календарним поминальним днем у албанців вважався Великий або Чистий четвер перед Великоднем, який вони називали «Е Вдекревет а йенти». В цей день, до сходу сонця, жінки йшли на кладовище і поливали могили померлих родичів, а потім вдома ставили свічки за упокій.

У албанців ці поминальні дні співпадали з традицією поминання покійних у інших етносах. У зв'язку з посиленням впливу церкви та інших етносів на албанців, у останніх виникає більша кількість поминальних днів за православним календарем, які проводяться протягом року не в залежності від того, чи важливе релігійне свято. Так, наприклад, у албанців Південної України з'являється традиція поминати покійних в такі дні як Вознесіння і Трійця. За усвідомленням албанців, в день Вознесіння душі покійних повертаються на той світ, а для того, щоб була рівна дорога, в переддень свята увечері йшли на кладовище поливали могили та роздавали часник і цибулю в тій кількості, скільки було померлих родичів. На свято Трійці у православних існує традиція розкладати по хатах трави та гілочки з дерев, як захисні обереги від нечистої сили. У албанців перед цим святом було прийнято йти на кладовище і на могилу розкладати різні трави і рослини, а зверху трав могилу поливали. М'ята, чебрець, акація та маслина виконували захисну функцію для душі померлого. При цьому всі обряди на кладовищі здійснювали лише жінки.

Проте, не дивлячись на свята, у албанців прийнято поминати покійних кожної суботи. Вони вірили, що субота – це день, коли між собою пов'язувався світ живих і світ мертвих. Але, щоб не накликати на себе біду, албанці в цей день намагалися не робити важливих справ, які могли викликати «гнів покійних». Жінки ходили до церкви, ставили за упокій померлих свічки та роздавали поминальну їжу.

Таким чином, було розглянуто важливі календарно-поминальні дні албанського населення Південної України у кін. 1990-х – на поч. 2000-х рр., які формувалися під впливом православ'я. З усіх розглянутих поминальних днів, для албанців найважливішим є «Пашка а Йогле», під час якого повинні збирати всі родичі для поминання покійників. Проте, під впливом інших етносів, в тому числі українців, у албанців починається трансформація поминальних традицій. З'являються нові поминальні дні, які співпадають з календарем інших православних народів. Але, не дивлячись на це, у них залишається традиція поминати покійників поливанням могил і здійснюється поминання у церкві шляхом запалювання свічок. Не звертаючи увагу на зміни в календарно-поминальній обрядовості, албанці шанували померлих і намагалися не втратити традиційність родинно-побутових обрядів, через які формувалися усвідомлення населення про існування потойбічного світу.

РОЗДІЛ XIV
ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Жіночі образи французької і німецької преси часів Першої світової війни**Аулова Наталія***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**nataz.aulova@gmail.com*

У рамках вивчення еволюції соціальної ролі жінки у французькому та німецькому суспільстві досить цікавим є саме період Першої світової війни, що став часом зародження «нової жінки» – більш незалежної та впливової.

Мета дослідження: простежити процес формування та еволюції жіночих образів, які представлені у німецькій та французькій пресі, а також на основі аналізу виявити специфіку їх зображення.

Для розкриття даної проблеми особливий інтерес представляли наукові праці І. Гюнтер, Р. Еванса, Т. Лінтунен, Р. Барта, присвячені проблемам взаємозв'язку образу жінки зі змінами її ролі у суспільстві. Основні підходи дослідження візуальних джерел, які є основною групою, представлених в роботах Є. Кузнецової, А. Базена, Л. Мазура та інших.

Дослідження візуальної складової жіночих образів передбачає нові підходи до інтерпретації наявного матеріалу, в даному дослідженні джерельна база представлена ілюстраціями з тогочасної преси різного політичного спрямування. Серед залучених видань наступні: німецькі – «Meggendorfer-Blätter», «Fliegende-Blätter», «Simplicissimus», «Kladderadatsch» та французькі – «La Baionnette», «La Vieparisienne», «Fantasio», «La Rire».

Дослідження трансформації жіночих образів на шпальтах французької і німецької преси здійснювалось за допомогою історико-типологічного та історико-порівняльного методів. Виявлено, що серед найбільш поширених жіночих образів у німецькій та французькій пресі 1914-1918 рр. були наступні: «модниця», «образ-символ країни», «домогосподарка», «матір», «медсестра», «леговажна жінка», «робітниця», «воїн», «суфражистка» тощо.

Поява нових, нетипових для попереднього періоду, та зміна популярності вже існуючих візуальних образів у німецькій та французькій пресі того часу свідчить про набуття жінкою нових соціальних ролей. Найбільш помітно це проявилось у поширенні образів «дами серця», яка зображувалась як молода приваблива дівчина, що чекає на свого сучасного «рицаря». Поява такого образу та його популярність саме під час мобілізації військових свідчила про його функцію – мотивувати чоловіків на здійснення героїчних вчинків. Одним із ідеалів періоду стає також сестра милосердя, образ якої значно частіше зустрічається на сторінках тогочасної преси, порівняно з попередніми роками.

У складних умовах воєнного часу популярності набув і образ «жінки-робітниці», яка мала замінити чоловіків на їхніх робочих місцях. Цікаво, що наприкінці війни та перші повоєнні роки цей образ преса почала висміювати, що було пов'язано із небажанням багатьох жінок повертатись до ролі домогосподарки.

В умовах демографічної кризи та дисбалансу більш поширеним стає і образ «матері», який в окремих випадках уособлює державу в цілому. Це певною мірою демонструє тенденцію до закладання у жіночі образи більш глобальних функцій. Тобто, роль жінки-представниці частини суспільства змінювалась на візуальне уособлення тилу та всієї країни. Це проявилось і при створенні маркерів жіночих образів країно-учасниць.

Цікавою особливістю, що свідчить про різне розуміння ролі жінки в німецькому та французькому суспільстві, є використання в тогочасних виданнях образу «домогосподарки». В Німеччині, де цей образ був більш поширений, це переважно берегиня дому у скромному наряді, часто підперезана фартушком. Французькі господині – це в першу чергу берегині краси, вдягнені у гарні сукні.

Отже, застосування візуальних джерел для вивчення деяких аспектів історії надає

можливість більш глибокого розуміння соціальних процесів, які відбувалися у Франції і Німеччині за часів Першої світової війни. Нами встановлено, що найхарактернішими жіночими образами були «модниця», «образ-символ країни», «домогосподарка», «мати», «робітниця», «дама серця», що пояснюється відповіддю на соціальний виклик, спричинений специфікою умов воєнного часу. Зміна соціального статусу жінки та його відбиття в радянській моді 1920-30-х рр.

**«Жіночі ролі» у епістолярних текстах дружин професорів
Університету Св. Володимира (друга пол. XIX – поч. XX ст.)**

Ворожбит Ірина

*Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського
vorozhbyt_iryna@ukr.net*

У сучасних умовах «фемінізації» суспільства поживаються інтерес до традиційних жіночих ролей. Друга пол. XIX – поч. XX ст. є часом кризи буржуазної сім'ї та періодом опанування жіноцтвом нових поведінкових моделей. Професорська корпорація характеризувалася відносно високим ступенем готовності до засвоєння та відтворення новацій, а тому виступає зручним полем для дослідження змін жіночих соціальних орієнтирів.

Мета нашого дослідження полягала у аналізі механізмів відтворення жіночих традиційних ролей (жінка-донька, жінка-наречена, жінка-дружина, жінка-мати, жінка-вдова, жінка-господиня / «берегиня домашнього вогнища») та появи нової ролі – «жінки-партнера» у епістолярній спадщині дружин професорів Університету Св. Володимира.

Джерельно-інформаційний контент листів є достатньо репрезентативним для висвітлення поставленої мети. Робота побудована на аналізі епістолярних текстів А. Іконникової, О. Кістяківської, А. Костомарової, М. Лучицької, В. Флоринської, що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського.

За своїми видовими ознаками проаналізовані листи відносяться до приватного неофіційного листування. Відповідно, джерельні особливості цих текстів (наявність комунікативної осі «Я – Ти», діалогічність, політематичність, «мозаїчність» тем, поліфункціональність, відображення особливого мовленнєвого етикету) дозволяють відслідковувати ситуації, які спонукали до вибору певних рольових моделей. Окремим аспектом дослідження є аналіз мовних засобів (звороти, звертання, метафори, конструкції речень тощо), за допомогою яких у тексті здійснюється «перехід» від однієї ролі до іншої.

Епістолярні тексти представниць професорської корпорації дозволяють побачити як поряд з традиційними жіночими ролями (О. Кістяківська, В. Флоринська) починає функціонувати інша модель саморепрезентації, яка спрямована на «партнерство». Листування демонструє способи «виходу» дружин професорів за межі приватної сфери, позиціонуючи себе «помічницями» своїх чоловіків у їхній науковій діяльності (А. Іконникова, М. Лучицька). Орієнтація професорських дружин на самореалізацію впливала на специфіку відтворення жінками різних рольових моделей.

**Зміна соціального статусу жінки та його відбиття
в радянській моді 1920-30-х рр.**

Глушко Юлія

*Запорізький національний університет
glushko_julia@meta.ua*

Сьогодні істориками активно досліджуються питання приватного простору радянської людини, її повсякдення, побуту, дозвілля, психології, культури. У контексті повсякдення виділяють також моду, яка прямо залежить від соціальних, економічних, культурних та навіть політичних змін у країні.

Гостро реагує на соціокультурні перетворення власне жіноча мода, оскільки жінка – основна наслідувачка модних тенденцій. Так, зміна соціального статусу жінки у радянській країні відбивалася на її зовнішньому вигляді, передусім на одязі. Тому метою дослідження є спроба проілюструвати взаємозв'язок між новими гендерними ролями жінок та радянською модою.

Явище радянської моди висвітлено у працях Т. Стриженової, О. Васильєва, Дж. Бартлет. Серед вітчизняних істориків питанням ґенези моди займаються З. Тканко, Ю. Легенький, Л. Дихнич. Дослідження статусу радянської жінки реалізовано в роботах М. Богачевської-Хом'як, О. Кісь, Ю. Градскової, О. Гурової. Джерельна база дослідження складається з масиву візуальних джерел (радянські плакати, вітчизняні журнали мод, періодична преса) та державних актів.

Жовтневий переворот 1917 р. у Петрограді змінив не лише політичний статус країни, але й змістив гендерні полюси в суспільстві. Внаслідок активної участі жінок у суспільно-політичному житті сформувався їх новий тип – революціонерка, активістка. В новій державі таким жінкам відводилося нове незвичне місце «побратима»: тепер вони поруч з чоловіком мали будувати соціалістичне майбутнє, а ідеалом стала нова жінка – сильна, витривала, з розвинутим тілом. Витонченим красуням, які користувалися косметикою та слідували за модою, не залишилося місця в новому соціалістичному світі. Візуальні джерела 1920-30-х рр. репрезентують жіночі образи, які мало чим відрізнялися від чоловічих. З плакатів та обкладинок журналів дивляться на нас маскулінні жінки з широкими плечима та сильними руками, грубими рисами обличчя. Будівниці нової держави незмінно одягнені в довгі спідниці та сукні, червоні, насунуті на очі, хустки.

Зі зміною жіночої ролі в суспільстві змінився і вміст жіночої шафи. До початку 1920-х рр. в гардеробі радянської жінки превалювали масивні чоловічі жакети, пальта, шкіряні куртки, сатинові косоворотки, переважно темних тонів, спідниці з кашеміру, сатину або молескіну, овечі кошушки, чоботи або черевики, кашкети-«ленінки». Нову гендерну роль жінки – рівноправної з чоловіком будівниці нового суспільного ладу – підкреслювало характерне безстатеве звернення «товариш». Економічна розруха в країні також максимально сприяла уніфікації чоловічого та жіночого гардеробу: темні кольори, одяг низької якості і товарний голод на кілька років визначили зовнішній вигляд громадян.

Розрив з традиційним поняттям жіночності яскраво проявився в період нової економічної політики. Поліпшення економічної ситуації сприяло проникненню нових модних тенденцій, яким слідували заможні верстви населення – партійні діячі, непмани, працівники культури.

Але якщо раніше жіночий візуальний образ, що формувався серед іншого за допомогою відповідного одягу, підтверджував емансипацію та звільнення жіноцтва від патріархальної традиції, то в 1920-х рр. він протиставлявся всьому буржуазному світові, з яким боролася радянська влада. Ідеальна жінка країни Рад – робітниця, селянка, делегатка, для якої створена система соціального забезпечення, – активно залучається до розбудови країни і не має часу і потреби слідувати за модою.

Концентрований образ жінки з ворожого капіталістичного світу уособлювала непманша – споживачка модного дорогого одягу, що купувався за кордоном або шився в приватних ательє. Радянська влада наділила цих жінок, а також молодих робітниць, що намагалися одягатися відповідно до останніх модних зразків і таким чином відроджували традиційне поняття «жіночності», купою негативних рис, серед яких легковажність, безвідповідальність, фривольність. У цьому випадку, на відміну від попередніх років, акцентувала не політична активність жінок, а саме суспільно-етична: непманська сукня-футляр та косметика відтепер асоціювали з аморальною поведінкою, протиставляючись ідеологічно правильній та цнотливій пролетарській спідниці та червоній хустці. Таким чином формували нові гендерні стереотипи: традиційна жіночність, краса, сексуальність стали ворожими атрибутами статі. Лише міцна, з монументальними формами жінка

могла бути гарним робітником і другом, «товаришем».

Відповідний водорозділ пройшов і в одязі. З одного боку – яскраві сукні з заниженою талією, хутро, прикраси, капелюшки-клош, – прикмети модного європейського стилю, суміші ар-деко і гарсон. З іншого – аскетичний, промисловий одяг, який виконував лише захисні функції і аж ніяк не був модним, або хоча б гарним.

У 1930-х рр. статус жінки був знову переглянутий. Відтепер окрім обов'язків перед державою та суспільством, жінка мала залишатися жінкою: виховувати дітей, доглядати за собою, облаштовувати житло. Відбулися зміни і у моді, до якої повернулась традиційна естетика. В країні з'явилися модні журнали, в яких друкували ескізи одягу, що були унікальним пристосуванням європейських модних зразків до радянських реалій. Моделі суконь та костюмів цього часу мали прямий строгий силует, подовжені до середини гомілки спідниці, акцентування комірків, рукавів, талії, широке горизонтальне розміщення плечової лінії. Жінка 1930-х років мала репрезентувати найголовніші досягнення радянської країни в «жіночому питанні»: емансипацію, самостійність, активність, і, разом з цим, доглянутість, простоту та елегантність. Насправді ж, модний одяг, що мав увібрати всі ці прикмети радянської жінки, існував лише на папері – в реальному житті жіноцтву були доступні лише низькоякісні зразки вітчизняної швейної промисловості, що аж ніяк не відповідали заявленому сталінському міфу.

Розбудова нового суспільства, де жінкам відводилися відмінні від традиційних ролі, вплинула на візуальний образ жінок, в першу чергу на одяг. Нав'язувана державою модель поведінки трансливалася на модні зразки, що і формували відповідний зовнішній вигляд.

**Формування образу жінки-трудівниці
на сторінках періодичних видань УСРР у 1920-ті рр.
Хабарова Анна**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ann.khabarova1@gmail.com*

В умовах радянської державної політики, яка сприймала «нову жінку» як частину ідеологічного проекту «нової радянської людини», періодична преса розглядалася партійними органами як один з ефективних засобів комунікативного впливу на різні групи населення. На сторінках періодичних видань, призначених для жінок, намічалися контури соціального конструкту «нової радянської жінки».

Тема формування образу жінки-трудівниці в періодиці не була предметом окремого дослідження. В останнє десятиліття з'явився ряд праць (Т. Дашкової, О. Лабур), в яких висвітлено напрямки формування візуального канону на сторінках періодичних видань 1920-1930-х рр.; окреслено основні складові унормованого образу «нової жінки» (Ю. Терещенко) та розглянуто різні описи ідентичності, що складають соціальний конструкт «радянської жінки» (Ю. Градскова).

Над створенням образу «нової жінки» працювали різні видання, зокрема центральні видання радянських державних органів влади та Комуністичної партії. Редакції журналів «Комунарка України» зосереджували увагу на образі суспільно активної жінки, делегатки, жительки міста і подавали зразки поведінки виключно властиві жінці «нового типу». У свою чергу, «Робітниця», «Селянка України» відповідно були орієнтовані на жінку-трудівницю міста та села, домогосподарку, матір. Крім того, до дослідження залучені публіцистичні праці (О. М. Коллонтай «Труд женщины в эволюции хозяйства»; В. І. Ленін «Очередные задачи советской власти», «О характере наших газет»). У якості образотворчих джерел використані фотодокументи, інформаційна цінність яких полягає у візуальній репрезентації суспільних явищ.

У формуванні образу жінки-трудівниці на сторінках періодики варто визначити кілька акцентів. Перший полягає в показі на сторінках журналів жінки-трудівниці, яка стає помічницею робітнику в його праці і бере разом з ним участь у вирішенні питань

заводського життя («робітниця від станка», а пізніше – «робітниця від станка та плуга»). Наступний визначається в розповсюдженні негативного бачення домашньої праці («некваліфікована робоча сила»), яка концентрує увагу на індивідуалізмі, а не колективізмі та наданні ключової ролі виключно виробничій діяльності жінок-трудівниць. Інший акцент образу жінки-трудівниці дає змогу визначити основні сфери діяльності на шляху фемінізації робочої сили, які здійснювалися у важкій промисловості («основний спосіб перебудови побуту»), а сама жінка сприймалась лише як «опановувачка маскулінного виробництва». В періодиці цього часу відчутна невизначеність в оцінці значимості жіночої трудової діяльності, паралельному існуванні трьох протилежних за суттю і значенням образів жінки-трудівниці. Цікавою в цьому ключі є і сама мова радянських публікацій; лінгвістичний аналіз демонструє заміну конкретних понять метафоричними: щоденна праця радянських жінок іменується в джерелах «подвигом», а сфера діяльності – «фронтом робіт» і т.д.

У 1920-ті рр. новий образ жінки-трудівниці в періодиці формувался різними способами: через теорію, політичну практику і за допомогою художніх засобів. Силами редакцій партійні ідеологи створювали на сторінках видань нормативні медіа-образи, які вбудовувалися в загальну ідеологічну концепцію «радянської людини» і диктували зразки суспільної поведінки безпосередньо для жінок. Більшовицьке керівництво вбачало у цих кроках свого роду стратегію, яка виявилась дієвою і вплинула на формування свідомості читача та репрезентацію бажаного образу. Крім того, політика українізації дозволила редакціям журналів УСРР відобразити й національні риси, які знайшли вираження у зображенні жінки одягненої в національний одяг. Офіційно трансльований образ відображав не тільки бажані, але і справжні риси радянської жінки-трудівниці. Він мав збіги з образом реальної радянської жінки передовсім в характеристиках, що несуть яскраво позитивне забарвлення. Усі ці фактори вплинули на створення цілком унікального образу жінки-трудівниці.

**«Король, заручений зі смутком»: політика та сексуальність за правління
Річарда II Плантагенета**

Чепіженко Вадим

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
vadim.chepizhenko@gmail.com

Останнім часом доволі актуальною стає тенденція перегляду соціальної та політичної історії з позицій гендеру, взаємовідносин статей, питань фемінності та маскулінності. Проблема середньовічних уявлень про стать доволі активно розробляється декілька останніх десятиліть західноєвропейськими та американськими науковцями.

Мета нашого дослідження – виявити та проаналізувати гендерні стереотипи, ставлення до сексуальності та концепту маскулінності у політичних практиках за правління короля Річарда II Плантагенета.

Річард II (1367-1400) посідав трон Англії за непростих часів – з 1377 по 1399 рр. Майбутньому герою шекспірівської п'єси за життя довелося зіштовхнутися з селянським повстанням 1381 р., наслідками французьких кампаній своїх славетних батька та діда, змовами опозиційних лордів та невдоволенням Палати общин англійського парламенту. Проте навіть за цих умов монарху, на нашу думку, вдавалося триматися певного політичного вектору та конструювати власне бачення майбутнього своєї країни.

Джерельна база дослідження доволі широка – це хроніки, листи, актові матеріали, літературні твори тощо. Стосовно історіографії слід відмітити, що у вітчизняній науці праці, присвячені постаті Річарда II, відсутні. У західній науці відбулася еволюція: біографії Річарда, написані на поч. XX ст. з позицій історичного психоаналізу, наприкінці століття змінюються портретами суперечливого монарха з викривленим сприйняттям реальності. У XXI ст. низка дослідників (К. Беррон, К. Гівен-Вілсон та ін.) звернулися до повторного перегляду образу Річарда II та його політичних звершень. Існують також

праці, наприклад, К. Флетчера, які підходять до конструювання біографії монарха з позицій гендерної методології.

В англійській історіографічній традиції панує уявлення про Річарда II як короля анти-лицаря. Його маскулінність піддається сумніву вже сучасниками. Політичні супротивники Річарда використовують гендерні стереотипи заради боротьби з монархом. Річард зображується спочатку лордами-апелянтами, що вчинили заколот 1386-1389 рр., а потім і прихильниками Генрі Болінброка (майбутнього короля Генріха IV), який позбавить Річарда влади, як доволі жіночний та манірний монарх, юнак, який не вміє правити країною й у своїх рішеннях покладається винятково на фаворитів. У проповіді, яку прочитав архієпископ Кентерберійський Томас Ерундел на відкритті парламенту, зібраного Генрі Болінброком у вересні 1399 р., стверджувалося, що Річард поводить себе як хлопчик (*puer*), а тому негідний правити країною, тоді як Генрі Ланкастер був чоловіком (*vir*) і в цьому кориниться його право на трон. І це незважаючи на те, що обом, і Річарду, і Генрі, на той час було по 32 роки.

В офіційному документі «Протокол та процес зречення короля Річарда II», що мав виправдати узурпацію влади Ланкастером, королю серед інших звинувачень закидаються схильність до содомії та гомосексуальні зв'язки з деякими людьми з його оточення.

Слід зазначити, що не лише вороги, а й сам Річард II грав на сприйнятті сексуальності середньовічним суспільством. Монарх, який не мав дітей, після смерті першої дружини оголосив їхній шлюб цнотливим, а за другу дружину взяв семирічне дівча. З огляду на це та спираючись на аналіз візуальних практик й репрезентативних стратегій монарха дозволимо собі висунути гіпотезу, що Річард II пропагував ідею містичного шлюбу з власним королівством. Саме цей концепт у подальшому доволі вдало буде розробляти Єлизавета I Тюдор.

Динаміка гендерного питання в соціумі о. Тайвань (1949-2018 рр.)

Якуніна Ганна

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
yakunina395@gmail.com*

Наприкінці XX – початку XXI ст. на о. Тайвань сформувався доволі стійкий правовий базис забезпечення гендерного паритету. Звичайно, що цьому сприяв ряд демократичних перетворень, ліберальних тенденцій історичного розвитку Китаю. Наразі гендерний консенсус у тайванському суспільстві має доволі чіткий, яскраво виражений характер, що відображається в усіх сферах його життєдіяльності, починаючи від освітніх процесів і закінчуючи формуванням державного апарату. Президентом Китайської Народної Республіки з 2016 р. є представниця жіночої статі Цай Інвень, що є свого роду прецедентом для консервативного азійського соціуму. Зазначені процеси в суспільно-політичному і державно-правовому полі актуалізують наукову проблему, пов'язану з необхідністю вивчення динаміки гендерної ситуації на Тайвані у другій пол. XX – в 10-х рр. XXI ст.

Актуальність вивчення даної проблематики обумовлена зростанням ролі жінки та її активного впливу на соціокультурне середовище не лише о. Тайвань, а й всесвітнього простору; необхідністю компаративного аналізу гендерної ситуації в регіоні Південно-Східної Азії з метою подальшої інтенсивної трансформації проблемних зон; дослідженням передумов і аспектів успішного гендерного функціонування суспільства задля імплементації найбільш ефективних рішень.

Метою даного дослідження є вивчення гендерного питання в тайванському суспільстві, починаючи від імпульсу Китайської Народної Республіки (громадянської війни 1946–1949 рр.) до сучасного етапу історико-правового розвитку, виявлення його динаміки та закономірностей.

Новизна авторського підходу характеризується комплексним аналізом політичних,

економічних, соціальних, культурних трансформацій тайванського соціуму та виявом чинників, що сприяють компромісному функціонуванню відносин і взаємодій, стратифікуючих суспільство за ознакою статі. Автором проведено дослідження довготривалого часового інтервалу, що дозволило здійснити вертикальний компаративний аналіз ролі «чоловічого» та «жіночого» факторів у тайванському суспільстві. Виявлено чітку динаміку розвитку ґендерної ситуації та її прямопропорційну залежність від трансформацій історичного розвитку.

Під час дослідження нами були використані праці Люй Сюлянь, в яких акцентується увага на новому фемінізмі та взаємних правах і обов'язках чоловіка й жінки, Гу Яньлін, яка інтегровано дослідила жіночі рухи, Лі Сяоцзян, Цао Айлянь, Ян Гошу; вчених радянського та пострадянського періоду О. В. Почагіної, Л. М. Гудошнікова, В. Г. Бурова, Г. А. Степанової, О. М. Степанової, які аналізують політичну структуру Китайської Народної Республіки, роль жіноцтва в релігійних і освітніх процесах.

Були використані статистичні дані, матеріали соціологічних опитувань, періодична преса (видання «Тайванська панорама»). Під час дослідження були залучені загальнонаукові (аналізу, синтезу, систематизації) та спеціально-історичні (описовий, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, компаративного аналізу джерел і літератури) методи.

1949 р. став відправною точкою, коли на Тайвані виникло фактично нове державне утворення, юридично майже не визнане в світовому політичному просторі. Партія Гоміндан розпочала глибокі економічні, а згодом і політичні реформи. Як наслідок, на початку ХХІ ст. відбулися якісні зміни в структурі економіки, соціальній сфері, ціннісних орієнтирах населення, що знайшло віддзеркалення у статусі жінки, її активності в суспільно-політичному житті. Тайванське суспільство трансформувалося з індустріального у постіндустріальне.

Економічний розвиток Китайської Народної Республіки, лібералізація політичного життя, активний розвиток прав і свобод громадян об'єктивно покращили політичний статус жінки, її соціально-економічне становище. Еволюціонував ескіз образу жінки в суспільстві в цілому. Індустріалізація надала жінкам можливість для жінок бути зайнятими поза родинним вогнищем. Це нівелювало патріархальні норми, призвело до розширення сфери інтересів, акцентування уваги на суспільно-політичній діяльності, участі в законодавчому і державотворчому процесах. Постіндустріальне суспільство наразі характеризується подоланням нерівностей у секторі зайнятості населення: якщо раніше ґендерна сегрегація визначала низькі темпи кар'єрного зростання, зайнятість на «вторинному ринку праці» (переважно низькооплачувані спеціальності), то на сучасному етапі жінки мають якісно більші можливості соціальної мобільності, отримання освіти, реалізації особистісного потенціалу.

Було виявлено, що найбільш активна динаміка ґендерної ситуації спостерігалася на Тайвані в 1960-1970-х рр. – період економічної модернізації та реформ, та в 1980-х рр. – період демократизації внутрішньополітичного клімату, появи опозиції, скасування військового стану.

Визначено, що проблема взаємовідносин статей не знаходилася в стані стагнації, а постійно еволюціонувала, зазвичай різними темпами. На сьогоднішній день ґендерна ситуація не є досконалою й потребує подальших змін; проте не проявляється ґендерна дискримінація, що суперечить природнім правам людини; є чіткий правовий базис, досягнутий зусиллями законодавців і суспільних активістів, який регулює становище жінок.

Роблячи висновки, можна зазначити, що такі чинники як урбанізація, масштабне залучення жіноцтва до сфери освіти, політична демократизація суспільства, швидкість соціальної мобільності, вільне підприємництво, відсутність традиційних патріархальних бар'єрів, жіночі маркери в мистецтві, розвиток засобів масової інформації, еволюція громадянського суспільства в цілому сприяють успішним ґендерним процесам у Китаї наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

РОЗДІЛ XV
ВОЄННА ІСТОРІЯ

Правовой статус ратных людей по Соборному Уложению 1649 г.**Бондарь Алёна***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**alonka-b@i.ua*

С воцарением новой династии Романовых в нач. XVII в. постепенно происходили коренные, глубокие изменения во всех сферах жизни общества. Результатом социальных преобразований можно назвать Соборное Уложение 1649 г., которое четко регламентировало положение ратных людей в обществе. Они относились к отдельному разряду служилых людей (стрельцы, пушкар, казаки, затынчики, воротники, даточные люди, солдаты, драгуны). По подсчетам А. В. Чернова к 1630 г. общее число ратных людей составляло 92 555 чел. Они состояли из дворян и бояр на 30 % (27 433 чел.), стрельцов – 30 5 % (28 130 чел.), казаков – 12 % (11 192 чел.), пушкарей – 4,5 % (4 316 чел.), иноземцев и черкас (украинцев) – 3 % (2 783 чел.), татар, чувашей, мордвы – 20 % (18 701 чел.).

Соборное Уложение зафиксировало важные изменения в армии. Был заложен принцип необязательности личной службы дворянина, замены ее выставлением определенного числа даточных людей или выплатой денег в зависимости от размеров поместий. Важно отметить, что это касалось только учеников либо престарелых дворян и бояр у которых не было пригодных к службе родственников (детей, братьев, племянников). Последствием данной правовой нормы послужило начало широкомасштабной вербовки даточных людей по всей территории Московского царства. Был повышен возраст призывников с 15 до 17 лет. Сохранялись привилегированные дворянские полки. Однако их значение в войске заметно уменьшилось, они находились в состоянии упадка.

До 30-х. гг. XVII в. единственной постоянной частью войска были стрельцы, которых набирали из вольных людей. Стрелецкая служба по наследству передавалась и детям стрельцов. Стрельцы делились на московских и городовых. Оплата службы стрельцов состояла из денежного и хлебного жалования, частично из земельных наделов. Источником стрелецких кадров служили посадские люди, другие категории населения.

Соборное Уложение фиксирует правовой статус казаков. По службе они разделялись на полковых, сторожевых, городовых. Казаки получали денежное, земельное, кормовое жалованье. В XVII в. сложилась группа поместных атаманов. По своему статусу они были наиболее приближенные к боярам. По численности их было не более 12-15 % всех служилых казаков. Еще одна группа беломестных казаков была освобождена от податей, повинностей.

Похожим было и правовое положение пушкарей, воротников, затынчиков. Например, они также освобождались от взаимных пошлин, челобитных. Вместе с тем, существовали и значительные отличия. Ушедшие из посадского тягла должны были вернуться обратно в посад без любых ограничений. Они имели право заниматься торговлей, но при этом, помимо уплаты таможенных пошлин, несли тягло и службы вместе с посадскими людьми. Также как и казаки, они при неуплате долгов попадали в долговую кабалу.

Седьмая глава Уложения «О службе всяких ратных людей Московского государства» регулирует воинскую дисциплину, взаимоотношения войска с населением, определяет наказания за воинские преступления. Особое внимание уделено отношению войска с населением: строго были запрещены всяческие бесчинства со стороны военных, но правовые нормы, определенные в VII главе, не имели никакой юридической силы в условиях войны, ведь в военное время невозможно было применить закон о возмещении убытков в двойном размере.

С давних времен стоял вопрос о выкупе пленных. Со всей территории Московского царства был учрежден обязательный ежегодный сбор денег для выкупа пленных, который платили все категории населения кроме дворян. Сбор денег платился не

по сошному письму, а по новым переписным книгам 1646-1648 гг. Выкупом пленных занимался Посольский приказ, а размер выкупа зависел от социального статуса пленного и касался прежде всего лиц, находившихся в плену у турок и крымских татар (он колебался от 40 до 2 руб).

Соборное Уложение 1649 г. впервые кодифицировало и дополнило правовые основы воинской организации. Был начат переход бояр и дворян в войско нового строя. Дворяне-помещики в армии оставались ведущей командной силой войска. Законодательным путем была укреплена дисциплина ратных людей. Наметились тенденции возникновения регулярного войска с общими военно-уголовными законами, что и было отражено в Соборном Уложении.

Таким образом, было законодательно оформлено социальное положение всех разрядов ратных людей в Московском царстве. Самой привилегированной частью армии оставалась боярская и дворянская знать.

**Корпус легковооруженных войск царя Антиоха III:
анализ организации и тактики
Крамской Владимир**

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kramskoyvladimir@gmail.com*

Военные кампании сирийского царя Антиоха III являются одним из наиболее ярких эпизодов эллинистической военной истории, выразительной чертой которой был возрастающий удельный вес легковооружённых войск. В то же время многие вопросы организации и тактики отдельных компонентов войска царя, прежде всего – легковооруженных частей, на сегодняшний день изучены недостаточно.

В исследованиях, посвященных военной истории государства Селевкидов, необходимо отметить некоторое смещение внимания историков в пользу изучения крупных кампаний и войн (Г. Дельбрюк, И. Кромаер, У. Тарн, несколько позже – Б. Бар-Кочва, А. Босворт, Д. Грейнджер и др.). Вопросы тактики и вооружения, а также их взаимосвязи рассматриваются в работах Ф. Сабина, Н. Секунды, Д. Хеда. Многие вопросы тактики легковооруженных соединений остаются вне поля зрения исследователей.

Среди наиболее ценных источников следует назвать Полибия («Всеобщая история») – автора, чьи подробные описания походов сирийского царя в Койлесию и экспедиций против восставших сатрапов незаменимы при анализе тактических аспектов этих кампаний. В трудах Аппиана («Римская история: Сирийские дела»), Юстина («Эпитома сочинения Помпея Трога «История Филиппа») и Тита Ливия («История от основания города») содержатся сведения о войне Римской республики с Антиохом III. Хронологические рамки работы охватывают время правления Антиоха III (223-187 гг. до н. э.).

Цель исследования – проанализировать организационную структуру и тактическое поведение легковооруженных частей войска Антиоха III и выявить внутренние механизмы действия военной системы государства Селевкидов в кон. III – нач. II вв. до н. э.

Практически во всех военных кампаниях царя Антиоха III или его стратегов обнаруживается наличие значительного легковооруженного корпуса, который, по всей видимости, к этому моменту стал интегральной частью войска государства Селевкидов. Наиболее устойчивую часть этого корпуса составляли лучники-критяне (вероятнее всего – наемники), как правило, не менее 2 000 чел. Остальная часть легковооруженного корпуса, судя по всему, не имела постоянного состава. При этом она всегда была довольно значительной и формировалась из лучников, пращников и метателей дротиков, набранных в Персиде, Мидии и других регионах Азии, население которых в той или иной степени сохранило свои воинские традиции. Конные

легковооруженные войска также не имели установленного состава; по всей видимости, наиболее значительным по численности и боевой эффективности элементом среди них следует считать тарентийцев и конных лучников из дахов, общее число которых в сражении при Магнезии превышало 2 000 чел.

Тактическая роль легковооруженных подразделений в войске Антиоха III во время крупных полевых сражений и осад (Аполлония, Рафия, Сарды, Фермопилы, Магнезия) в общих чертах соответствовала практике, характерной для своего времени. Эта роль включала в себя, прежде всего, создание гибкого экрана перед фронтом тяжеловооруженного войска, который должен был обеспечить возможность развертывания фаланги, скрывал перемещения размещенного за ним войска, а также служил средством втягивания в боевое соприкосновение передовых отрядов противника либо сдерживания их при необходимости. Однако следует признать, что описания античными авторами таких маневров в вышеупомянутых сражениях довольно ограничены. Как при Рафии, так и при Магнезии легковооруженные отряды занимают оба крыла войска, что, по всей видимости, объясняется предоставлением большей возможности для маневра этих подвижных соединений, а с другой стороны, – необходимостью прикрытия фаланги от фланговых ударов противника. Также одной из выразительных тактических функций легковооруженных было прикрытие боевых слонов. Следует, однако, заметить, что при рассмотрении тактического поведения различных легковооруженных формирований довольно значительные трудности вызывает вопрос используемого ими вооружения. Так, например, проблема определения тактической роли пелтастов с точки зрения их вооружения в современной историографии еще не получила окончательного решения.

В не меньшей степени тактическая роль легковооруженных отрядов проявилась при решении ряда специальных военных задач – разведке местности, захвате и удержании переправ, источников питьевой воды, фуражировки. Распространенной практикой во время походов Антиоха III также было использование легковооруженных отрядов в условиях сложной местности, что особенно явно проявилось во время кампаний в скалистых областях Койлесирии в 219 г. до н. э. и Гиркании в 208 г. до н. э. Для выполнения мелких операций, требующих особой стремительности, легковооруженные войска могли быть выделены в отдельное боевое соединение и формировали возглавляемый нередко самим царем подвижный авангард наступающего войска.

Таким образом, следует отметить, что корпус легковооруженных отрядов составлял интегральное подразделение войска Антиоха III во всех его крупных военных кампаниях и, судя по возлагаемым на него задачам, занимал важное место в системе организации вооруженных сил государства Селевкидов рассматриваемого периода.

***Деякі аспекти матеріально-технічного забезпечення військ ЗСУ
під час російсько-української війни на Сході України у 2014-2015 рр.***

Пікулицька Христина

Львівський національний університет імені Івана Франка

chrystyna.pikulitska@gmail.com

З самого початку конфлікту на Сході України матеріально-технічне забезпечення військ ЗСУ було організоване не належним чином, що призвело до значних втрат серед особового складу і техніки. Ця проблема, з однієї сторони, призвела до значного погіршення морально-психологічного стану як бійців, так і цивільного населення, а з іншої – поглибила і розширила волонтерський рух, який активізувався після подій на Майдані у листопаді 2013 – лютому 2014 рр.

Ця проблема ще немає ґрунтовного опрацювання в українській історіографії у зв'язку з об'єктивними факторами: війна ще не закінчилася і ми ще не маємо можливості повністю оцінити стан матеріально-технічного забезпечення як частину бойового забезпечення; офіційні джерела інформації або засекречені, або ще не прийшов час для

їх розголошення; оскільки активна фаза війни була відносно недавно, побутує думка, що цим питанням повинні займатися журналісти. Але доступна на сьогодні інформація потребує об'єктивного опрацювання, тому що після закінчення війни буде ще важче уникати маніпуляцій фактами.

В науковій літературі немає ґрунтовних досліджень, які б висвітлювали питання матеріально-технічного забезпечення військ ЗСУ під час російсько-української війни на Сході України. Усі використані джерела та література дають лише загальне уявлення про те, як воно мало би бути організоване та яким воно було в окремих підрозділах, взводах, максимум ротах.

Під час написання роботи ми послуговувалися частиною II (батальйон, рота) Бойового статуту Сухопутних військ Збройних Сил України, затвердженого командувачем Сухопутних військ ЗСУ 29 грудня 2010 р., в якому міститься вичерпна інформація щодо організації тилового та технічного забезпечення, та навчально-методичним посібником «Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій» за загальною редакцією генерал-лейтенанта, д. і. н. П. П. Ткачука (Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного), в якій висвітлені психологічні особливості воєннопольового побуту.

Основним завданням пропонованого дослідження є прослідкувати у свідченнях учасників бойових дій питання організації та стану технічного і тилового забезпечення військ та проаналізувати відповідність фактів затвердженим нормам. Для цього ми використали інтерв'ю з військовими ЗСУ та бійцями добровольчих батальйонів, які перебували у зоні бойових дій на Сході України у 2014-2017 рр., які нам вдалося зібрати протягом 2017 – поч. 2018 рр.; деякі з них були опубліковані на веб-сайті проекту «Університет і війна». Серед опублікованих джерел можна виділити «Іловайський щоденник» Р. Зіненка, добровольця батальйону «Дніпро 1» (спогади про «Іловайський котел» безпосереднього учасника подій, які доповнювали своїми історіями інші бійці цього ж батальйону), а також книжковий проект журналістів «Радіо Свобода» – «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви» (розповіді бійців про захист Донецького аеропорту та коментарі військових та експертів з безпеки, закордонних журналістів).

Новизна пропонованого дослідження полягає у тому, що було проаналізовано свідчення військовослужбовців та демобілізованих осіб, які служили у різних родах військ, та бійців добровольчих формувань, які перебували по всій території бойового зіткнення, тому є змога отримати більш повне уявлення про матеріально-технічного забезпечення бійців ЗСУ у 2014-2015 рр.

В результаті досліджень вдалося з'ясувати наступні положення:

- з самого початку була відчутна різниця у матеріально-технічному забезпеченні бойових підрозділів різних батальйонів, що пов'язано з неготовністю держави до ведення довготривалих бойових дій, халатним ставленням деяких командирів до тилового та технічного забезпечення та недбалістю ставленням до техніки самого особового складу;
- на перших порах функції держави по тиловому забезпеченні військовослужбовців ЗСУ частково перебрали на себе волонтери, що, з однієї сторони, допомогло врятувати особовий склад від повної деморалізації та забезпечити умови для виконання бойових завдань, а з іншої – пригальмувало процес модернізації армії, в якій все ще залишаються «старі кадри»;
- неодноразово зафіксовані факти обміну боєприпасів на продукти та засоби гігієни з бійцями добровольчих батальйонів наводять на висновок, що тилове забезпечення було організоване неналежним чином і вирішувалося на місці самими бійцями;
- матеріально-технічне забезпечення військовослужбовців ЗСУ державою під час ведення бойових дій на Сході України значно покращилося у порівнянні з 2014-2015 рр. Це пов'язано зі збільшенням податків та отриманням кредитів від МВФ; збільшенням бюджету, який виділяється на модернізацію армії; кадрові зміни у ЗСУ.

*Бої під Слов'янськом в січні 1942 р.***Попович Вадим***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**x31051995@gmail.com*

Дане питання слабо досліджене як в українській, так і в іноземній історіографії. Найповніше висвітлення тема Барвінківсько-Лозівської операції отримала серед російських дослідників. В своїх працях це питання вивчали В. Абатуров, Р. Португальський, О. Ісаєв, О. Биков, С. Бешанов. Але в роботах цих авторів наступ радянської 57-ї армії на Слов'янськ висвітлено побіжно, дається в знаки односторонність джерельної бази авторів. Західні дослідники так само розглядали події січня 1942 р. лише як тло для написання історії оточення радянських військ на Барвінківському виступі в травні того ж таки 1942 р. Більш детально цей період Радянсько-німецької війни розглянуто в історіях німецьких з'єднань, зокрема в «Історії 257-ї піхотної дивізії» А. Бенарі, однак традиційно дивізійні історії мало уваги приділяють, власне, аналізу конкретного етапу війни, і мають переважно описовий характер.

Джерельна база дослідження представлена в першу чергу діловими документами (зведеннями, журналами бойових дій і т. п.) та документами особового походження. Велику частку серед усього масиву джерел займають документи німецьких дивізій, які вперше використовуються в дослідженні цього питання.

На початку 1942 р. стратегічна ініціатива вперше з початку війни опинилася в руках радянського командування. Бої 57-ї та 37-ї армій за українське місто Слов'янськ стало лиш епізодом наступальної операції радянських військ на Харківщині, яка проходила в січні-лютому 1942 р.

Напередодні наступу радянська 57-ма армія мала кількісну перевагу над своїм супротивником. Протистояти наступу мали частини 257-ї дивізії Вермахту. Загалом на цій ділянці фронту німецькі війська займали вигідні позиції на лісистих, порізаних ярами та балками берегах Сіверського Дінця.

Через брак сил для створення суцільної оборонної лінії та суворі погодні умови німецькі війська створювали свою оборону, спираючись на села та міста. Населені пункти були перетворені на потужні опорні пункти, які давали змогу воякам Вермахту досить довго стримувати атаки кількісно переважаючих радянських частин.

В ході перших трьох днів наступальної операції (18-20 січня) частинам 57-ї армії вдалося суттєво заглибитись в німецьку оборону. Слід віддати належне командарму Д. Рябішеву, завдяки якому 57-а армія, на відміну від свого правогофлангового сусіда – 6-ї армії, – діяла більш рішуче. Прорив німецької оборони досягався не за рахунок лобових атак на опорні пункти противника, а шляхом просування радянських частин в обхід вузлів спротиву та їх оточення. Проте темпи просування швидко сповільнилися через відчайдушний спротив німецьких вояків, які в повному оточенні до останнього відбивали атаки червоноармійців. Бої, що розгорнулись довкола сіл Червоний Яр, Маяки та Райгородок, суттєво сповільнили просування дивізій 57-ї армії. Вищезгадані населені пункти, після тривалих сутичок були залишені 22 січня німецькими гарнізонами з великими втратами. Подолавши таким чином основний оборонний рубіж 17-ї армії Вермахту, частини 57-ї армії врешті підійшли до Слов'янська, який був перетворений на потужний укріпрайон. За планом наступу 57-ма армія мала лише забезпечити успіх 37-ї армії, що наступала на місто зі сходу. Однак, якісно і кількісно слабка 37-ма армія не змогла прорвати німецьку оборону, тож у ході операції лівофланговим дивізіям 57-ї армії довелося скоригувати цілі відповідно до оперативної обстановки. Радянське командування розуміло важливість захоплення Слов'янська для забезпечення подальшого наступу вглиб оборони противника та захисту своїх тилів, тож проти німецьких військ були кинуті 37-ма армія і частина сил 57-ї армії, однак радянським військам не вдалося вклинитися в оборону супротивника. 24 січня командуючому Південним фронтом була підпорядкована 9-та армія, яка отримала завдання

звільнити Слов'янськ. Однак, завдяки «демонтажу» 1-ї танкової групи, командуванню ГА «Південь» вдалося підсилити гарнізон Слов'янська, внаслідок чого 9-та армія також не здобула успіху при штурмі міста.

Таким чином, німецьким військам вдалось втримати Слов'янськ на поч. 1942 р. Потужні укріплення та вищий, ніж у супротивника, рівень тактичної майстерності дав змогу частинам 257 і та 97-ї дивізій Вермахту ефективно оборонятись проти кількісно переважаючого супротивника. Частини ж Південного фронту проявили слабкий рівень взаємодії родів військ, а також низьку маневреність. Значно сповільнили темпи наступу несприятливі погодні умови – глибокий сніговий покрив та сильні морози. Негативну роль також зіграв фактор відсутності в Червоній Армії потужних танкових з'єднань, які могли б діяти незалежно від піхоти в глибокому тилу ворога.

Военно-политическая деятельность П. Н. Врангеля в Крыму

Пугин Михаил

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

pugin.mihail.rus@gmail.com

Следует сразу подчеркнуть, что П. Н. Врангель был сторонником военной диктатуры, что серьёзным образом повлияло на дальнейший ход событий. В управлении Крымом он опирался на приближенных к себе людей (в основном военных), например, на начальника штаба русской армии П. Шатилова и прочих командиров. Но оказали влияние на формирование политики правительства Врангеля также и общественно-политические деятели, такие как П. Струве (был назначен начальником управления иностранных дел) и А. Кривошеин (был назначен Председателем Правительства). Социальная система, выстроенная бароном Врангелем, позволила ему какое-то время бороться с большевиками и даже создать долговременную стратегию противостояния.

Наиболее важными аспектами проблемы являются внешнее позиционирование русской армии, внутренние противоречия и численность врангелевских войск, а также подходы к решению наиболее актуальных общественных проблем того времени. В частности, существует трактовка, согласно которой Врангель строил в Крыму «государство всеобщего благосостояния», которое могло бы составить серьёзную конкуренцию системе советской власти просуществовав врангелевский Крым дольше, но внешнеполитические обстоятельства (в частности переключение внимания РККА с польского на крымский театр военных действий) не позволили осуществить всё задуманное Врангелем. Необходим анализ деятельности П. Н. Врангеля на посту Главнокомандующего Вооружёнными Силами Юга России, а затем русской армией, и причин его краха.

Историография по данной теме достаточно широка и подходы к изучению темы разные. Необходимо отдельно выделить следующие направления в историографии по нашей проблеме: советское, постсоветское, российское, украинское. Каждое из них охватывает собственный список тем. Отдельно нужно сказать о зарубежных работах Р. Лакетта и Д. Буллока, которые касаются темы, но носят комплексный характер и не фокусируются должным образом на отдельных персоналиях, а потому могут быть лишь общим дополнением к теме исследования.

Методы проведения исследования: биографический и сравнительный.

Хронологические рамки исследования охватывают период Гражданской войны с 22 марта (4 апреля) по ноябрь 1920 г.

Научная новизна работы заключается в попытке всестороннего изучения деятельности Врангеля благодаря использованию разнообразных исторических источников, детального анализа свидетельств его участников с различными подходами к оценке ситуации, сложившейся к 1920 г. на территориях, что контролировались русской армией Врангеля.

Фактически возглавляя белогвардейское движение на последнем этапе вооруженной

борьбы, Врангель проявил себя как военачальник и государственный деятель, благодаря которому окончательно сформировалась политическая и идеологическая программа «белого дела». При этом в ней всё же сложно найти посылы помимо идеи «Хоть с чертом, но против большевиков». Собственно, практически сразу после поражения в Таврии Белое движение начало дробиться на различные эмигрантские группировки и говорить о единой идеологии у них можно лишь относительно «крымского» этапа. В целом мировоззренческие позиции Врангеля наглядно отразились в его политических взглядах и внутренних убеждениях. Их суть – твердая власть и стабильность. В государстве под контролем Врангеля эволюционные преобразования должны были проходить без потрясений и под жестким контролем государства в лице конкретного носителя власти. Армия с точки зрения Врангеля – это деполитизированный государственный институт, предназначенный для защиты государства.

Многие неудачи и просчеты политической деятельности Врангеля в значительной степени были обусловлены тем, что с первых дней генерал был вынужден действовать в целом конгломерате различных социально-политических сил, в том числе и в армии, которую барону не удалось избавить от политизированности в полной мере. Ещё среди факторов, что способствовали неудаче Врангеля, следует упомянуть отсутствие материальных средств и запасов, боеприпасов, вооружения и продовольствия, а также многократное численное превосходство противника. При этом зарубежные союзники (помимо Франции) ощутимым образом помогать Врангелю не собирались. Также барон Врангель вёл переговоры с С. Петлюрой о возможной координации действий против большевиков.

Главным аспектом внутренней политики стала аграрная реформа, разработанная и проведенная при помощи П. Струве и А. Кривошеина. Усилиями правительства Врангеля был разработан и принят «Закон о земле», который должен был обеспечить армии поддержку в крестьянской среде. Земельная реформа, однако, не была доведена до своего логического конца по объективным причинам (падение режима Врангеля в Крыму). Обобщенные результаты военной и политической деятельности Врангеля позволяют судить о нем как об одном из признанных вождей Белого движения в гражданской войне на Юге России.

В результате исследования можно сделать вывод, что П. Н. Врангель хорошо справлялся со своими обязанностями, но русскую армию раздирали внешние и внутренние противоречия, которые лишь усиливались под воздействием внешних факторов. Внешнее позиционирование врангелевцев менялось в ходе борьбы с красными, что было ожидаемым. Врангель проявлял большую гибкость во внешней политике, чем до него Деникин. При этом часто у него случались конфликты в собственном лагере с различными представителями Белого движения, в особенности с более прореспубликанскими силами, которые изначально большее доверие выражали Деникину, а его смещению с поста главнокомандующего Врангель способствовал. Барон Врангель достаточно поздно возглавил российские антибольшевистские силы и уже не мог серьезно переломить ситуацию, устранив общественно-политический раскол в самом Белом движении, а также конфликты с иными (национально-освободительными движениями, анархистами, зелеными) силами путем уступок. Следует отметить хорошо спланированную и проведенную операцию по эвакуации русской армии из Крыма.

Боездатність РСЧА через призму її промисловості
Скирда Максим

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
HunterUSSR@gmail.com

Протягом 1930-х рр. радянська військова доктрина будувалася на концепції швидких наступальних операцій, метою яких було стрімко оточити та знищити ворожі збройні сили і зайняти промислові та населені центри з метою підтримки повстання,

яке, безсумнівно, повинен був розпочати пролетаріат. Для цього потрібна була бронетехніка, і головне – промисловість, яка виготовляла її. Багато уваги приділялось причинам поразок у 1941 р., але лише невелике коло дослідників намагалося зіставити це з науково-технічними потенціалом країн.

До 1939-1940 рр. радянська промисловість виробила понад 10 700 одиниць бронетехніки, в той час як німецька – 3 450-3 470 одиниць. Перевага дуже помітна, при тому, що в радянську цифру входить 1 861 одиниця Т-34 і КВ-1, КВ-2. До 1941 р. німецька промисловість дала 1 440 танків Т-3 і 586 одиниць Т-4. Можна помітити, що німецька армія в кількісному співвідношенні явно поступалася, а в плані нової техніки мала паритет.

Але от щодо моторесурсу питання відразу ж стає більш зрозумілим. Так, з понад 14 000 танків, які були в західних округах, лише третина мала нормальний технічний стан, інша частина потребувала капітального ремонту і не мала запчастин та моторесурсу двигунів. У березні 1941 р. Генеральний штаб РСЧА розпочав реорганізацію танкових частин з метою заміни старих машин, спрощення управління громіздкими мехкорпусами і створенням більш гнучкої командної ієрархії. Для створення понад 20 нових механізованих корпусів потрібно було 17 000 танків, причому повністю справних, нового типу і з оновленим тиловим забезпеченням. Реформа повинна була йти до 1942-1943 рр., а станом на 22 червня була в самому розпалі, – в момент, коли частина корпусів старого типу вже де-факто розформували, а в нових ще не було ні техніки, ні особового складу. Німці скористалися такою можливістю і з легкістю розбили, здавалося, непорушні і незламні танкові війська СРСР. Контрнаступи Червоної армії, розпочаті в кінці червня – на початку липня, призвели лише до припинення наступу частин ворожих кінлив. Ці зупинки були оплачені високою ціною – оточенням і знищенням залишків мехкорпусів.

У спогадах Г. К. Жукова ми можемо прочитати, що в жовтні 1941 р., після ряду важких поразок в Україні та Білорусії, гітлерівська армія перевершувала радянську по танковим силам більш ніж в 1,7 рази, а під Сталінградом – в 2 рази. З огляду на те, що в 1942 р. радянська промисловість дала більше 12 000 танків, а німецька та її сателітів – 6 500, варто поставити запитання: чому сталося таке співвідношення і хто винен?

Винне командування, яке вкрай невміло вело війну на початкових етапах з добре підготовленим, навченим і вмілим противником, недооцінювало його. Наприклад, в Вяземському котлі було оточено 11 тільки сформованих танкових бригад з 13 наявних. Все б нічого, – оточенці з важкими втратами, з муками і стражданнями виходили з котлів, знаходили щілини в обороні противника, а з технікою такого не можна було зробити – їй потрібні були паливо і боеприпаси. Без них техніка перетворювалася на купу металу і кидалася частинами. Передумови до такого були ще в 1939 р., під час «Західного походу РСЧА», коли кілька танкових колон намагалися зробити ривок на Брест і Білосток, однак у них закінчилося паливо, а тилові служби через стовпотворіння і брак машин не могли заправити авангардні частини, і їх довелося терміново підтримувати з повітря. Маршал Будьонний під час обговорення цього питання вірно помітив, що «... якби йшла війна, така промашка мала б тяжкі наслідки».

Однак багато аналітиків західних генштабів дуже сильно помилялися, якщо вважали, що РСЧА залишиться без бронетехніки в таких складних обставинах. Незважаючи на те, що на поч. 1942 р. через евакуацію працювали, по суті, тільки Сталінградський танковий завод і Уралмаш, вже до середини року закінчив розгортати потужності і Харківський тракторний завод, а так само налагодилися поставки для Ленінградського заводу, що випускав танки КВ. Вони почали такий масовий випуск, що в 1943 р. вже було сформовано 78 дивізій і 5 танкових армій, не рахуючи окремих танкових бригад.

Власне, яким чином вдалося досягти такої ефективності випуску бронетехніки?

По-перше, героїчними діями конструкторських бюро і відділів науково-технічного розвитку, які зуміли знизити трудомісткість виготовлення техніки в рази: наприклад, Т-34-85 в 1945 р. був простіше у виробництві в 2,4 рази при більш високій складності в технічному плані (близько 1,4 рази), а його двигуни і бронекорпуси – понад ніж в 5 разів. Співвідношення цих танків в 1942 р. було близько 51 %, а 40 % складали легкі танки. Зрозгортанням заводів загальний випуск склав в 1943 р. – 88 %, в 1944 – 87 %, а в 1945 – 71 % від загальної кількості танків. Якщо враховувати, що танк Т 34 був новинкою для промисловості і його постійно вдосконалювали, не виникає сумнівів в таланті молодих співробітників оборонної промисловості, які прийшли до керівництва після чисток 1937 р.

Маловідомо, але до 1943 р. не було гарантійного терміну військової техніки, що було по суті однією з причин поганого ремонтного стану бронетехніки на початку війни. Були введені випробування на гарантійний наробіток, в ході якого кожна нова модель повинна була показати свою міцність і неможливість бути виведеною з ладу через поломки і дефекти виробництва. У разі поломки, яка призвела до втрати боєздатності, всю партію машин могли повернути на завод, який був зобов'язаний за свої кошти компенсувати та усунути неполадки, а якщо недоліки були масовими, призначалася комісія, яка ретельно перевіряла всю технологічну складову виробництва на всіх його етапах. Членами таких комісій були військові, а також співробітники Державного бюро технічного вдосконалення і співробітники самого заводу. Так, для Т-34 був введений гарантійний пробіг в 800 км (відстань від Курська до Києва), які пройшли свіжі танкові бригади Резервного фронту в 1943 р. Цей шлях традиційно вважають переламним моментом Радянсько-німецької війни.

Побут українських солдатів на Східному фронті Першої світової війни **Хома Вікторія**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
vikahomahistory@gmail.com

Перша світова війна є одним з найжорстокіших та доленосних явищ в історії людства, що зруйнувала усталену систему світового порядку та дала потужний поштовх для формування нової історичної епохи. Це яскраво відбилось на становищі українського населення, яке перебувало у центрі військового конфлікту та опинилося по обидві сторони Східного фронту. Наукова робота присвячена дослідженню фронтової повсякденності рядових солдат в окопах Східного фронту. Проблематика даного дослідження полягає у вивченні соціальних процесів у рядах діючих армій і їхній вплив на свідомість солдатських мас. Велика війна розглядається не через призму політичних процесів, а з побутової сторони, у вимірі людина-війна. Завдання даної роботи полягає в тому, щоб з'ясувати як окопна війна впливала на становище солдат, як вони сприймали цю війну.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що хоча вивчення Великої війни нараховує величезну кількість наукових праць та досліджень, все ж питання фронтового побуту в українській історіографії вивчене недостатньо. Дослідження актуальне і тим, що цього року виповнюється 100 років після завершення Першої світової війни та підписання Брест-Литовського мирного договору. До того ж, аналіз повсякденного життя фронтовиків обумовлений необхідністю зрозуміти причини поразки Російської імперії у війні та підписання Брест-Литовського мирного договору, і яке місце в цих подіях займали українські солдати.

Аналіз та вивчення побуту військових на фронті обумовлюється необхідністю зрозуміти, в яких умовах перебували солдати і як це вплинуло на їхню свідомість і бойову діяльність. Новизна дослідження полягає в тому, що в роботі розглядається окопне життя саме українських солдат по обидві сторони фронту та здійснюється порівняння їхнього становища у складі двох ворогуючих армій.

Перша світова війна завжди привертала увагу істориків як подія величезної ваги.

Вітчизняна історіографія налічує велику кількість джерел та історичних праць по Великій війні. До сторіччя від початку війни, Інститут історії України НАН України опублікував комплексне видання «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна», в якому підібрано ряд наукових праць з актуальних питань Першої світової війни і різних вимірів суспільного життя України у 1914-1918 рр. Серед досліджень фронтового побуту періоду Першої світової війни варто відзначити статтю О. І. Олівєвського «Про деякі аспекти фронтового побуту російської армії під час «Великої війни». Великої уваги заслуговують праці російських дослідників, зокрема Я. Валяєва «Фронтовой быт военнослужащих российской армии в годы Первой мировой войны: август 1914 – февраль 1917», однією із фундаментальних є монографія Є. С. Синавської «Психология войны в XX веке. Исторический опыт России», у якій вона проаналізувала становище на фронті і його вплив на солдатські маси на Південно-Західному фронті. Становище Австро-Угорської армії розглянув В. В. Мионов у своїй статті «Механізм адаптації фронтовиків до екстремальних обставин в роки Першої світової війни».

Важливе місце у вивченні даної проблематики займають джерела. Основними джерелами виступають свідчення учасників війни про фронтову повсякденність. Серед них найважливішими є спогади Д. Оськіна «Записки солдата. Первая мировая: Воспоминания, репортажи, очерки, документы», В. Арамїлева, «В дыму войны. Первая мировая: Воспоминания, репортажи, очерки, документы», детальним джерелом виступають спогади Ф. А. Степуна «Из писем прапорщика-артиллериста», а також Л. Н. Войтоловського «Всходил кровавый Марс: По следам войны». В цих джерелах подаються яскраві свідчення фронтової повсякденності та становища солдат. Іншими джерелами виступає художня література, серед якої важливим є роман У. Самчука «Війна і революція», у якому доволі детально розповідається про обставини та становище, в якому опинилися населення прифронтових територій та солдати російської армії. Одним із основних джерел є доволі об'єктивні спомини американського журналіста Дж. Ріда «Вздовж фронту», де автор зображує становище, в якому опинилися солдати як російської, так і австрійської армій. Першочергове значення для даного дослідження мають фонди архівів, зокрема Львівського державного обласного архіву та Тернопільського обласного архіву, де знаходиться інформація, що подає свідчення про загальне становище ворожих армій та цивільного населення.

Під час роботи над темою використовувався метод аналізу наукової літератури та джерел з даної проблематики. Також використовувався метод аналізу нормативно-правових актів, розпоряджень вищого фронтового командування. У період дослідження користувалася методом порівняння становища двох ворожих армій.

Під час дослідження було проведено детальний аналіз літератури, джерел та архівних фондів. У результаті проведеної роботи та порівняння становища українських солдат стає зрозуміло, що у складі російської армії перебувала велика кількість українського населення, а в австро-угорській вони становили не більше 10 % загального складу військ. Різним було і становище солдат в арміях: якщо австро-угорська армія була багатонаціональною, але, в порівнянні з російською, краще оснащена військово, то в Російській імперії була багатомільйонна більш-менш етнічно однорідна армія, однак застаріла система управління з поганим забезпеченням, що призводило до її неефективності. Такі обставини робили становище обох армій складним в умовах окопної війни.

Становище українських солдат на Східному фронті було дуже суперечливим, феномен окопної війни призвів до того, що солдатам прийшлося заритися в землю, де їх гинуло не менше, ніж у прямих атаках. Повсякденне життя солдат з обох сторін фронту проходило в постійній стресовій ситуації, умови життя на фронті підпорядковувалися єдиній цілі – вижити. Жити в окопах під постійним обстрілом було нестерпно через відсутність санітарії, погане харчування і т. д., але все це солдати готові були терпіти, – головне залишитися живим. Таким чином, становище на фронті безпосередньо впливало на настрій фронтовиків і на їхній бойовий дух.

«Німці перемогали зброєю, литва – спритністю»: до питання про ординську тактику литовської кінноти у битві під Грюнвальдом**Шевцов Ренат***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kontorskir@gmail.com*

Подія, що відбулася 15 липня 1410 р., суттєво вплинула на подальший хід історії Центральної та Східної Європи, де багатовіковий конфлікт Тевтонського ордену, Великого князівства Литовського і Королівства Польського вилився в пряме зіткнення на полі бою. Ця подія ввійшла в історію під різними назвами: битва під Танненбергом, Грюнвальдська битва, битва під Жальгірісом. Однак незалежно від назви відомо, що в 1410 р. на полях між селищами Грюнвальд і Танненберг відбулася одна з найбільших битв середньовічної епохи – битва, що стала початком кінця історії існування Тевтонського ордену і остаточно утвердила позиції Литви та Польщі у якості нових захисників східних рубежів християнської Європи.

Науковий розгляд грюнвальдської теми набув великого поширення й був розділений на окремі питання, зокрема і питання безпосереднього ходу битви у рамках воєнної історії. Саме дослідження ходу битви та пошуки «головних переможців» потрапили під політичний вплив тієї чи іншої сторони, набули ідеологічної заангажованості. Зокрема нині перемога польсько-литовського союзу майже повністю «приватизована» польською стороною, в той час коли участь литовського війська обмежувалася лише невдалою атакою на початку битви.

Метою нашої роботи було виокремлення та розгляд внеску війська Великого князівства Литовського в битві під Грюнвальдом, зокрема аналіз «невдалої атаки на початку битви» з урахуванням нових джерел та гіпотез, де загальний відступ литовської кінноти трактується як удаваний та спланований. Завданнями дослідження був розгляд військового потенціалу литовського війська й перегляд гіпотези удаваної втечі з точки зору тогочасного військового мистецтва прибалтійського регіону: принципів та технології бою, тактичних дій, особливостей східноєвропейського спорядження та озброєння.

Для дослідження проблеми була залучена широка історіографічна база. Від перших наукових версій та аналізу грюнвальдської битви в роботах воєнних істориків XIX ст., до здобутків та висновків, висвітлених в сьогодшніх статтях та дослідженнях. Основою нашої роботи стали монографії литовських та білоруських істориків Ю. Мечисловаса, А. Бумблаускаса, Ю. Бохана, Р. Гауа, М. Плавінскі, що були присвячені участі литовського війська в ході битви при Грюнвальді. Роботи А. Надольського, А. Новаковського та М. Біступа дозволили розглянути литовський внесок з польської точки зору. Особливості руських хоругв у складі литовського війська були досліджені за роботами українських та російських дослідників М. Відейка, Б. Черкаса, М. Котляра, А. Кіріпнікова, К. Жукова. Ординське військове мистецтво та його вплив на східноєвропейський регіон було розглянуте в роботах російських та казахських істориків М. Гореліка, І. Ізмайлова, Л. Боброва та А. Кушкумбаєва.

Джерельною базою дослідження були основні середньовічні праці та повідомлення, що висвітлюють грюнвальдське питання. Джерелами першого ешелону, як перші та найбільш ранні роботи, були анонімна польська «Хроніка конфлікту Владислава, короля Польщі, з хрестоносцями у рік Христовий 1410» та німецькі «Хроніка землі Пруської» продовжувача Йоганна фон Посільге й «Аннали торунських францисканців». На їх основі були відтворені основні етапи грюнвальдської битви, переглянуто участь литовського війська на кожному з них. Для уточнення суперечливих моментів й заповнення білих плям були використані більш пізні джерела, зокрема ватиканські праці Енеа Сильвіо Пікколоміні, «Історія Польщі» Яна Длугоша, «Хроніка польська, литовська, жмудська та всієї Русі» Мацея Стрийковського, литовські «Хроніка Биховця» та «Хроніка Литовська й Жмойтська». Окремо було розглянуто анонімний «Лист до великого магістра Тевтонського ордену», датований 1413 р. Дослідження та висновки

щодо тогочасного спорядження були зроблені за рахунок використання іконографічних та ряду археологічних джерел.

За допомогою історико-порівняльного методу вдалося поєднати джерельні описи литовського війська та його тактичних дій в єдину загальну схему. Було з'ясовано, що литовська кіннота мала ряд особливостей в порівнянні як з тевтонським, так і польським військом. Завдяки історико-дифузійному методу було розглянуто золотоординський вплив на східноєвропейське військове мистецтво. Унаслідок цього вдалося віднайти докази орієнталізації значної частини війська Великого князівства Литовського.

У ході дослідження вдалося з'ясувати, що знищення головних сил тевтонського війська було спровоковано діями литовської кінноти. Віднайдені факти дозволяють стверджувати, що відступ литовського війська мав заздалегідь спланований характер. Маневр удаваного відступу було виконано за татарським зразком, принцип виконання та особливості якого були відомі серед польсько-литовського командування. Спираючись на цю тезу, цілком можливо сформулювати прецедент для повної переоцінки внеску Великого князівства Литовського у розгром ворожих військ в ході битви при Грюнвальді.

Участь міжвидових угруповань військ Аргентини у англо-аргентинському конфлікті 1982 р.

Якібчук Олександр

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
olexydryakibchuk@gmail.com*

Фолклендська або Мальвінська війна 1982 р. – це війна, яка відбувалася між Великою Британією та Аргентиною за контроль над Фолклендськими островами. Формально держави не оголошували одна одній війни. З погляду обох воюючих сторін їхні стратегічні цілі виглядали як відновлення контролю над своєю законною територією. У цьому конфлікті вагому роль відіграв флот обох держав.

Відзначимо, що наукові доробки, які присвячені історичним аспектам застосування збройних сил у боротьбі на морі, є досить значним. За останні роки з'явилося чимало праць, які присвячені різним аспектам збройної боротьби англо-аргентинської війни. Перші наукові роботи, які були присвячені конфлікту, з'явилися вже через декілька місяців після закінчення бойових дій на Фолклендських островах. Безумовно, ці роботи є різними за своєю спрямованістю, характером змісту та об'ємом і відрізняються одна від іншої своєю науковою цінністю.

Досить значну увагу досліджуваній проблемі приділила радянська історіографія. В цьому контексті варто відзначити праці Г. Дольнікова, І. Капітанця, А. Усікова тощо. У цих публікаціях також частково висвітлюються завдання військово-морського флоту, які вони вирішували в ході конфлікту як спільно з іншими видами збройних сил, так і самостійно. Важливою для даної тематики виступає монографія А. Тараса і Д. Міллера, в якій подаються матеріали щодо застосування спецпідрозділів в Фолклендській війні. Якщо аналізувати радянську історіографію англо-аргентинського конфлікту періоду з 1982 по 1991 рр., то можна побачити, що застосування міжвидових угруповань військових сил не було предметом окремого наукового дослідження.

Метою нашої роботи є аналіз створення та застосування міжвидових угруповань армії Аргентини у Фолклендській війні 1982 р. Джерельною базою дослідження є Офіційний Звіт Аргентинської Армії в Фолклендському конфлікті, а також заключний звіт комісії Раттенбаха щодо оцінки відповідальності в південноатлантичному конфлікті.

На початку висвітлення досліджуваної проблематики, на нашу думку, необхідно визначитись з поняттям «міжвидове угруповання військ». У військовій термінології це означає угруповання, яке складається з компонентів від двох або більше видів збройних сил та діє під єдиним командуванням. Як правило, міжвидове угруповання за характером тимчасове, воно утворюється для вирішення конкретного завдання. Командувач об'єднаного міжвидового угруповання керує силами через штаб, до якого

входять представники від різних видів збройних сил.

На підставі аналізу бойового складу угруповань військ Збройних Сил Аргентини, які створювалися задля виконання конкретних бойових завдань у конфлікті, то під поняттям «міжвидові угруповання військ» підпадають низка угруповань аргентинської сторони. Так, з'єднання, частини та підрозділи Збройних Сил Аргентини, що брали участь у військової операції по захопленню Фолклендських островів та о. Південна Георгія, були зведені у МУВ – Театр Операцій «Мальвінські Острови». З'єднання, частини та підрозділи ЗС Аргентини, які приймали участь у військових операціях на морському ТВД з метою оборони узбережжя країни, Фолклендських островів та о. Південна Георгія, зводилися у МУВ – Театр Операцій «Південна Атлантика», а інших силових відомств, які були зосереджені на Фолклендських островах – МУВ Оперативна група «Мальвінські острови». За характером МУВ Театр Операцій «Мальвінські Острови», Театр Операцій «Південна Атлантика» були оперативним угрупованням, а оперативна група «Мальвінські Острови» – оперативно-тактичним угрупованням.

Основним завданням угруповання військ Театру Операцій «Мальвінські острови» було поставлено захоплення стратегічних територій та об'єктів, шляхом проведення десантних операцій на Фолклендських островах та о. Південна Георгія; забезпечення встановлення на захоплених островах аргентинської військової адміністрації та її всебічна підтримка, а також здійснення заходів з організації надійного захисту захоплених територій.

До складу міжвидового угруповання увійшли: морський компонент –16 бойових кораблів та допоміжних суден; сухопутний компонент та піхотна бригада з допоміжними частинами, 2-й батальйон морської піхоти з допоміжними підрозділами, підрозділ спеціального призначення морської піхоти; повітряний компонент, який складався з 3-ї винищувальної групи ВПС, частини армійської авіації. Командувачем МУВ Театр Операцій «Мальвінські острови» було призначено командувача 5-го армійського корпусу ЗС Аргентини генерала О. Гарсія.

З метою оперативного управління військами та силами, авіаційний, морський та сухопутний компоненти угруповання мали свого командувача зі штабом. Особливістю подібної організації управління було підпорядкування командувачам компонентів частин та з'єднань від різних видів ЗС. Перед МУВ Театр Операцій «Південна Атлантика» було поставлено завдання оборони континентального узбережжя країни та острівних територій і забезпечення морських перевезень. До його складу увійшли: повітряний компонент, який складався з 3-ї винищувальної групи ВПС, 7-ї групи гелікоптерів ВПС, військово-повітряні бази «Мальвінські острови», «Кондор», «Кільдін», 12 авіаційних ескадрильй берегового базування 601-го батальйону армійської авіації, вертолітного загону префектури; морський компонент угруповання складав 17 бойових кораблів та 6 допоміжних суден, 2 патрульних катера префектури, ВМБ «Мальвінські острови», в тому числі: авіаносець «25 де Mayo», 1 дизельний підводний човен (проекту «209»), 1 крейсер, 4 ем. КРЗ (2 типу «42»), 3 фр. КРЗ (2 проекту «A69»); сухопутний компонент складався з 3-ї та 9-ї піхотних бригад, 10-ї механізованої бригади, 5-го батальйону морської піхоти з підрозділами посилення, гарнізону о. Південна Георгія, підрозділів спеціального призначення жандармерії. Командувачем угруповання Театр Операцій «Південна Атлантика» був призначений командувач морськими операціями ВМС Аргентини віце-адмірал Х. Ломбардо.

На відміну від організації оперативного управління військами та силами МУВ Театр Операцій «Мальвінські острови», частина сил, що входили до складу угруповання Театр Операцій «Південна Атлантика», були зведені в окреме угруповання – оперативну групу «Мальвінські острови». В якості форм застосування сил на морському ТВД МУВ Аргентини проводили морську десантну операцію, протидесантну операцію, бойові дії, систематичні бойові дії.

Під час ведення морської десантної операції МУВ Аргентини вирішувало достатньо

важливі оперативні завдання, серед яких були висадка морського десанту і виконання десантом завдань на березі, перекидання повітрям на острова військ та бойової техніки, бойові дії сил прикриття десанту на переході морем та у районі висадки.

При веденні протидесантної операції угруповання організовували і здійснювали протидесантну оборону узбережжя, відбивали висадки морських та повітряних десантів противника, знищували війська, які висадилися на берег, знищували авіацію противника, підтримували та прикривали війська берегової оборони і угруповань надводних кораблів, наносили удари по силам десанту противника на всіх етапах протидесантної операції, займалися повітряною розвідкою, знищували десантні загоны та сили оперативного прикриття десанту противника при їх висуванні у район висадження та під час відбиття висадки.

При веденні бойових дій угруповання знищували підводні човни противника, надводні кораблі противника, надавали авіаційну підтримку військам оперативної групи «Мальвінські острови», а також забезпечували надійну оборону власних пунктів базування. При веденні систематичних бойових дій угруповання проводили розвідки на ТВД та протидіяли розвідці противника, обороняли райони базування, проводили заходи оперативного забезпечення дій угруповань сил у визначених зонах. В ході морської десантної операції, протидесантної операції, при веденні бойових дій, систематичних бойових дій, оперативні завдання вирішувались силами морського, повітряного та сухопутного компонентів МУВ Аргентини.

Підсумовуючи вищесказане, відзначимо що Аргентина вела воєнні дії на морі переважно силами МУВ, які знаходились під єдиним командуванням та складалися з компонентів усіх видів збройних сил та інших силових відомств. Міжвидові угруповання військ вели бойові дії на морському ТВД у «традиційних» для морського ТВД формах: морські операції, бойові дії, систематичні бойові дії. Нових форм застосування військ міжвидового угруповання для вирішення оперативних завдань на морському ТВД в цьому збройному конфлікті обрано не було.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- ☞ Дніпропетровська медична академія МОЗ України.
- ☞ Запорізький національний університет.
- ☞ Інститут історії ім. Тадеуша Мантейфеля Польської академії наук (Республіка Польща).
- ☞ Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України.
- ☞ Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- ☞ Куп'янська гімназія № 1 Куп'янської міської ради Харківської області
- ☞ Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України.
- ☞ Львівський національний університет імені Івана Франка.
- ☞ Белгородський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).
- ☞ Мечникова – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- ☞ Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
- ☞ Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.
- ☞ Слов'янський краєзнавчий музей.
- ☞ Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.
- ☞ Університет Аристотеля в Салоніках (Грецька республіка).
- ☞ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- ☞ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- ☞ Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.
- ☞ Центральний державний науково-технічний архів України.
- ☞ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Аргунова Анна. Порівняльний аналіз розміщення поселень епохи бронзи та раннього залізного віку Чугуївського району	4
Буцький Ігор. Щодо родоводу кутової ліри	5
Дергай Артем. Комплекси зольників та елементи їх матеріального наповнення (на прикладі пам'яток Псільсько-Сіверськодонецького басейну)	6
Журбенко Лилия. Анализ керамического комплекса поселения салтово-маяцкой культуры Белый Плес селище-1	7
Іськов Ігор. Військова організація носіїв ямного поховального обряду (за матеріалами Нетайлівського могильника салтівської культури)	9
Киркач Віталій. Випадкові знахідки скіфського часу Слов'янщини та прилеглих районів	11
Ковальський Леонід. Нова знахідка кам'яної сокири в Північно-Західному Причорномор'ї	13
Негруца Діана. Нова знахідка рогової мотики Трипілля VI з Середнього Побужжя	14
Рибчинський Нестор-Миколай. До питання реконструкції оборонної лінії № 5 (вал № 4) Пліснеського городища	15
Федоров Ілля. Слов'яно-хозарські взаємовпливи в елементах одягу та прикрасах	16
Штогрін Вікторія. Історія дослідження городища Картап	18
Shchepachenko Vladyslav. About appearance time of glass vessels group Eggers 230 in the Chernyakhov / Sîntana de Mureş area	20

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Дудка Світлана. Сповідні відомості села Харківці Пирятинської протопопії 1758 р.: джерелознавча критика	23
Колісник Катерина. Гадяцька унія в українській історіографії	24
Марьенко Никита. Писаные и «неписаные» дуэльные кодексы в Российской империи	26
Могаричев Константин. К истории изучения проекта по созданию в Крыму еврейской автономии	27
Негашева Ксенія. Життя етнічної спільноти корейців в Україні на сторінках журналу «Мугунхва»	28
Новак Вікторія. Статистика як джерело до вивчення торгових об'єднань міста Києва на поч. XX ст.	29

Панин Максим. Еволюція образу Ноевого ворона: історико-культурний аналіз	31
Сабадаш Влада. Відображення політики українізації на сторінках газет «Правда» та «Комуніст» в 1920-1930 х рр.	32
Смерека Богдан. Публікації Ф. К. Волянським джерел з історії Галичини в додатках до «Gazety Lwowskiej» у др. пол. XIX ст.	33

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНІХ ГРЕЦІЇ ТА РИМУ

Бабич Денис. Пехота царя Пирра	36
Варшанидзе Натиа. Дионисийские празднества	37
Вар'ян Оксана. Публічний простір полісу як середовище формування особистості у Стародавніх Афінах наприкінці архаїчного – у класичний періоди	39
Крюкова Софія. Царь и городская община в государстве Селевкидов	40
Мамонтова Екатерина. Личность Гиппократ и развитие древнегреческой медицины с сер. V до кон. IV вв. до н. э.	42
Протасова Альона. Статус боспорських полісів у складі держави Мітрідата Євпатора на прикладі нумізматичних джерел	43
Руденко Олексій. Релігійна обрядовість і політичні махінації у Пізній Римській республіці	44
Рябко Андрій. Щодо питань функціонування гімнасій в античних державах Північного Причорномор'я	46
Семибратская Анастасия. Происхождение и трансформация образа богини Геры	47
Сизонова Анна. Наземные сооружения Ольвии в V – пер. пол. IV вв. до н. э.	49
Федак Олексій. Виникнення та розвиток інститутів гостинності в давній Греції	50

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Водько Владислав. Идеино-политическая борьба в г. Эдессе в 30-е гг. V вв.	53
Жиленко Ганна. Етнічний склад населення Єгипту у складі Візантійської імперії	54
Кіорсак Владислав. Вікінги на Русі: проблема етнічної та соціальної ідентичності	55
Манохин Ярослав. Монашеская школа в ранневизантийской Газе на ряду с богословскими христианскими образовательными центрами в империи	57
Михайленко Анна. Передумови виникнення англійського парламенту в сер. XIII ст.	58
Откидач Олексій. Релігійні уявлення ацтеків за матеріалами Флорентійського кодексу	60
Петренко Олександр. Альгамбрський едикт або прояв антисемітизму в Іспанії в XV ст.	61

Саснко Анастасія. Організаційне оформлення ордену тамплієрів	63
Сівак Дмитро. Англіїці на візантійській службі	64
Удалов Дмитро. Очевидець чи компілятор: Нестор Іскандер та цінність його «Повісті про взяття Царгороду» як джерела до падіння Константинополя 1453 р.	65
Шишка Евгений. Роль «хашар» в стратегическом планировании монгольских осадных операций на территории Северо-Восточной Руси в 1237-1238 гг.	67
Яровой Игорь. Период «Гильдебрандовских Пап» в истории Католической Церкви	69

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

Андреев Тимур. Школы при Русской Духовной миссии в Мэйдзійской Японии как сегмент русско-японского культурного сотрудничества	72
Володин Иван. Военные преобразования в Османской империи и Египте в кон. XVIII – пер. трети XIX вв.: опыт сравнительного анализа	73
Деркач Ирина. Роль М. Брандта в формировании китайского вектора германского колониализма	75
Кот Анастасия. Проблема политического урегулирования в Афганистане (1978-1994 гг.)	76
Марченко Вероника. Религиозное общество Чхондогё и его роль в корейском национально-освободительном движении в период японского господства	78

НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Бойко Володимир. Неформальні угруповання польсько-литовської еліти напередодні та під час Чотирилітнього Сейму	81
Горбатко Ярослав. Общество Виргинии: стратегии адаптации первого поколения переселенцев в Новом Свете (1607-1624 гг.)	82
Казаков Геннадій. Внутрішня політика США щодо американських німців в умовах вступу держави у війну проти Німеччини (квітень – травень 1917 р.)	84
Пугачёв Павел. Роль государственной и частной инициатив в создании Российско-американской компании (1740-1799 гг.)	85
Романчук Владислав. Гражданская война в США в исторической памяти американцев	86
Харіна Катерина. Трансформація сербської національної ідеї після Берлінського конгресу 1878 р.: час переосмислення	88
Шило Сергій. Проблема вступу США в Першу світову війну в американській історіографії	89

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

- Бистряков Олег.** Роль «партизанського кіно» в конструюванні югославської ідентичності в Соціалістичній Югославії в 1945-1980 рр. 92
- Дальокін Євген.** Внутрішня і зовнішня політика Португалії часів Другої світової війни в оцінках радянської газети «Известия» 93
- Кальянова Марта.** Кинематограф как инструмент формирования тоталитарного общества в Германии (1933-1939 гг.) 94
- Кулік Олександр.** Друга світова війна в історичній політиці Російської Федерації (1991-1999 рр.) 96
- Норинчак Катерина.** Ку-клукс-клан на Півночі та Заході США у 1922-1928 рр. 98
- Чиж Віталій.** Обговорення Ялтинської конференції в парламенті Великобританії 99

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- Білаш Софія.** Ставлення першого кабінету М. Тетчер до європейської інтеграції 103
- Каштанов Кирилл.** Материалы съездов КПСС как «барометр» ближневосточных приоритетов Советского Союза (1952-1961 гг.) 104
- Лутчин Ігор.** Україно-румунські міждержавні відносини в 1918-1921 рр. 106
- Прилуцкая Дарья.** Балтийско-черноморское содружество: истоки и перспективы 106
- Шкабура Ярослав.** Реакція у пресі та серед політиків Франції на призначення Х. Раковського повпредом СРСР у Парижі (1925 р.) 108

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧ. XX СТ.)

- Ланько Дар'я.** Дипломатична діяльність Адама Киселя у роки Хмельниччини 112
- Нікітенко Анастасія.** Знакові елементи народолюбної культури у повсякденному житті подружжів української інтелігенції Наддніпрянщини (60-80-ті рр. XIX ст. 113
- Паславська Наталія.** Братство кравецьких підмайстрів у Львові в сер. XVII ст.: генеза створення та особливості організації 114
- Подгорна Анастасія.** Структура родинних домогосподарств мешканців містечка Пирятина у 30-х рр. XIX ст. (за матеріалами сповідного розпису соборної Різдва-Богородицької церкви 1838 р.) 115
- Сапацінська Юлія.** На шляху до модернізації міста: зміни у просторі містечок Східної Галичини др. пол. XIX – поч. XX ст. 117
- Чекаліна Світлана.** Катеринославський лікар І. В. Лешко-Попель (1860-1903): штрихи до біографії та ушанування пам'яті 118
- Шабета Оксана.** Ліквідація Нової Січі в контексті геополітичних перетворень в чорноморському регіоні 120

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Булгакова Владислава. Бахмутська «камера смерті»: вирішення єврейського питання	123
Гонтарська Ольга. Друга світова війна в Україні: кінематографічна розповідь про минуле, фільм як історичне джерело	124
Коробчук Анна. Трансформація монархічних поглядів депутата Державної думи від Волинської губернії В. В. Шульгіна	125
Новак Олександр. Пам'яткоохоронна діяльність в Українській Державі П. П. Скоропадського: структури та напрямки роботи	126
Пастернак Василина. Замовчування, забуття, пригадування: формування колективної пам'яті про місто (на прикладі Жовкви в 1945-2017 рр.)	127
Телічко Дмитро. Контакти делегацій УНР та РСФРР у площині Брест-Литовських переговорів (січень-лютий 1918 р.)	129

ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

Воротинцева Олена. Українська лінія оборони та роль однодворців в заселенні Слобожанського краю	132
Коваль Юлія. Погляд на історію харківського будинку «Радянський книгар» крізь призму архівних креслеників ЦДНТА України	133
Крючкова Яна. Судова реформа 1864 р. та її впровадження в Харківській губернії	134
Молчанова Анна. Сторінками історії Куп'янського міського парку культури і відпочинку	135
Пашнєв Роман. До питання кадрового забезпечення та підготовки вчителів земських шкіл Зміївського повіту др. пол. XIX – поч. XX ст.	136
Романенко Анастасія. Воїни-афганці – наші земляки (на матеріалах Красноградщини)	137
Селегєєв Сильвестр. Діяльність народних бібліотек у селі та місті Російської імперії кін. XIX – поч. XX ст.: загальне і специфічне (на матеріалах Харківської губернії)	139
Сидоренко Поліна. Особливості розвитку аматорського театру міста Куп'янська	140
Ховтура Анастасія. Харківський «зеленбуд» у другій пол. XIX – на поч. XX ст.	141
Чаговець Тетяна. Приватний сектор житла у Харкові в роки непу	142
Шевцова Анна. Особливості житла м. Куп'янськ сер. XIX – поч. XX ст.	143
Щербак Станіслав. Інтелектуальне дозвілля як елемент повсякдення дворянства Харківщини у XIX ст.	144

- Янкул Олексій.** До питання про точність губернської статистики у світлі даних загального перепису населення Російської імперії 1897 р. (на матеріалах Харківської губернії) 145

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

- Голимбовский Ярослав.** Политика СССР по отношению к рок-музыке в 1964-1986 гг. 148
- Голуб Лілія.** Британська субкультура панків, або як неформали змінили обличчя манірної Великої Британії наприкін. 70-х – поч. 80-х рр. XX ст. 149
- Дуплякина Виталия.** Сцена «Под Кромами» в опере «Борис Годунов» как маркер для выявления контраверсионных интерпретаций произведения 150
- Калугін Олег.** Викладання археології та історії первісного суспільства у Харківському університеті (1863-1884 рр.) 152
- Козорєзова Юлія.** Освітньо-культурна діяльність антитринітаріїв в Речі Посполитій в ост. третині XVI – сер. XVII ст. 153
- Петрова Мария.** Образ «русского солдата» Первой мировой войны в лубочном искусстве Российской империи 1914-1917 гг. 155
- Раков Дмитро.** Відношення студентів до історичних комп'ютерних ігор на матеріалах соціологічного опитування 156
- Шепелєва Антоніна. А. Й.** Страхов та А. Ж-М. Морон: тематика плакату на Всесвітній виставці в Парижі 1925 р. 157

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

- Агарков Максим.** Самоуправління у школах ордену піарів у XVII-XVIII ст. 160
- Костів Марта-Марія.** Особливості уніфікації релігійних практик та обрядів Унійної Церкви у пер. пол. XVIII ст. (за ревізією о. П. Филиповича) 161
- Кучеренко Маргарита.** Стереотипи про сектантство у радянських антирелігійних журналах 1920-х – на поч. 1940-х рр. 162
- Фокіна Людмила.** Вплив православної релігії на календарно-поминальний цикл албанців Південної України 163

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

- Аулова Наталя.** Жіночі образи французької і німецької преси часів Першої світової війни 166
- Ворожбит Ірина.** «Жіночі ролі» у епістолярних текстах дружин професорів Університету Св. Володимира (др. пол. XIX – поч. XX ст.) 167
- Глушко Юлія.** Зміна соціального статусу жінки та його відбиття в радянській моді 1920-30-х рр. 167

Хабарова Анна. Формування образу жінки-трудівниці на сторінках періодичних видань УСРР у 1920-ті рр.	169
Чепіженко Вадим. «Король, заручений зі смутком»: політика та сексуальність за правління Річарда II Плантагенета	170
Якуніна Ганна. Динаміка ґендерного питання в соціумі о. Тайвань (1949-2018 рр.)	171

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Бондарь Алёна. Правовой статус ратных людей по Соборному Уложению 1649 г.	174
Крамской Владимир. Корпус легковооруженных войск царя Антиоха III: анализ организации и тактики	175
Пікулицька Христина. Деякі аспекти матеріально-технічного забезпечення військ ЗСУ під час російсько-української війни на Сході України у 2014-2015 рр.	176
Попович Вадим. Бої під Слов'янськом в січні 1942 р.	178
Пугин Михаил. Военно-политическая деятельность П. Н. Врангеля в Крыму	179
Скирда Максим. Боездатність РСЧА через призму її промисловості	180
Хома Вікторія. Побут українських солдатів на Східному фронті Першої світової війни	182
Шевцов Ренат. «Німці перемагали зброєю, литва – спритністю»: до питання про ординську тактику литовської кінноти у битві під Грюнвальдом	184
Якібчук Олександр. Участь міжвидових угруповань військ Аргентини у англо-аргентинському конфлікті 1982 р.	185

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 71-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Редактор: Нижнікова С. В.

Укладач: Кулік О.О.

Комп'ютерне верстання: Зайцев С. В.

Оригінал-макет: Зайцев С. В.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей

Затверджено до друку 16.03.2018.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 17,5. Обл.-вид. арк. 20,4

Наклад 150 пр. Зам. №

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

